

BOKEN I TIDEN

BETÄNKANDE FRÅN UTREDNINGEN
OM BOKEN OCH KULTURTIDSKRIFTEN

SOU 1997:141

Ref KB
0cc 500

Statens offentliga utredningar

1997:141

Kulturdepartementet

Boken i tiden

Betänkande av
Utredningen om boken och kulturskriften
Stockholm 1997

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliet Förvaltningsavdelningen
Distributionscentralen
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 10 10
Telefon: 08-405 10 25

Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Genom beslut den 17 oktober 1996 bemyndigade regeringen chefen för Kulturdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att kartlägga situationen för boken och kulturtidskriften och att pröva hur ändamålsenliga de nuvarande statliga insatserna på området är samt lämna förslag till framtida statliga insatser.

Utredningen har antagit namnet Boken och kulturtidskriften

Med stöd av regeringens bemyndigande förordnade statsrådet Marita Ulvskog verkställande direktören Anna-Greta Leijon att vara särskild utredare fr.o.m. den 9 december 1996.

Som experter förordnades den 15 januari 1997 Kristina Ahlinder, direktör, Svenska Förläggareföreningen, Joneta Belfrage, bibliotekarie, Sveriges Allmänna Biblioteksforening, John Erik Forslund, förbunds- direktör, Sveriges Författarförbund, Birgit Gunnarsson, departements- sekreterare, Kulturdepartementet, Anna-Sofia Quensel, journalist, Före- ningen för Sveriges Kulturtidskrifter, Thomas Rönström, direktör, Svenska Bokhandlareföreningen samt Barbro Thomas, avdelnings- direktör, Kulturrådet.

Till huvudsekreterare förordnades fr.o.m. den 15 januari 1997 Marianne von Baumgarten Lindberg. Tjänstgöringen avsåg 75 % av heltidstjänstgöring. Till biträdande sekreterare förordnades fr.o.m. den 5 februari 1997 departementssekreteraren Nina Ulvelius. Inger Wad- man Kaaling förordnades fr.o.m. den 17 februari 1997 att biträda utred- ningen. Monica Berglund och Anneli Giorgi har varit utredningens assistenter.

Boken och kulturtidskriften överlämnar härmed sitt slutbetänkande
Boken i tiden. Vårt uppdrag är därmed avslutat.

Stockholm i oktober 1997

Anna-Greta Leijon

Marianne von Baumgarten Lindberg

Nina Ulvelius

Inger Wadman Kaaling

Innehåll

Sammanfattning.....	11
Författningsförslag.....	17
Utredningens arbete.....	19
1 Kulturperspektiv.....	21
1.1 Är det viktigt med litteratur?.....	22
1.2 Boken och tidskriften i samhällsdebatten.....	24
1.3 Det svenska språket.....	25
1.4 Boken i ett framtidsperspektiv.....	26
2 Boken och läsarna.....	29
2.1 Bakgrund.....	29
2.2 Mediakonsumtion.....	31
2.3 Barns och ungdomars läsning.....	38
2.4 Vuxna läsare.....	43
2.4.1 Poesi eller fakta – vad läser vi?.....	47
2.4.2 Låna, köpa, få.....	48
2.5 Sammanfattning.....	50
3 Författarna.....	51
3.1 Sveriges Författarförbund (SFF).....	51
3.2 Författarnas inkomster.....	51
3.3 Sveriges författarfond.....	53
3.4 Författarcentrum.....	55

4	Den svenska modellen – en historisk återblick.....	57
4.1	Den svenska avvecklingen av fastprissystemet.....	57
4.1.1	Övergången till fria priser.....	57
4.1.2	Staten och bokmarknaden.....	60
4.1.3	Bokbranschen efter 1970.....	61
5	Förlag och utgivning	67
5.1	Den svenska förlagsstrukturen.....	67
5.2	Stora förlag.....	68
5.3	Medelstora och mindre förlag.....	79
5.4	Förlagens utgivning.....	84
5.5	Fakturerad försäljning.....	91
5.6	Den statistik som redovisas i dag.....	92
5.7	Den svenska bokmarknaden	93
5.8	Läromedelsförsäljningen.....	95
6	Handeln med böcker	97
6.1	Bokhandeln	97
6.1.1	Inledning	97
6.1.2	Detaljhandelsmarknaden - hur ser den ut?.....	98
6.1.3	Bokhandelns lönsamhet och omsättning.....	102
6.1.4	Geografisk spridning.....	103
6.1.5	Faktorer som styr bokinköpen.....	104
6.1.6	Sortimentsbredd	105
6.1.7	Utbildning för bokhandeln	107
6.2	Varuhus och annan detaljhandel	108
6.3	Antikvariat	108
6.4	Bokklubbarna.....	111
6.4.1	Kort historik	111
6.4.2	Bokklubbarnas ekonomi och struktur	118
6.4.3	Bokklubbssiffror	119
6.5	Internet.....	119
6.5.1	Internetbokhandel.....	119
6.5.2	Print-on-demand.....	122
6.5.3	EDI.....	122

6.6	Grossister och distributionsföretag	123
6.6.1	AB Seelig & Co.....	123
6.6.2	Förlagssystem.....	124
6.6.3	Förlagens egna distributionsföretag	125
6.7	Kommunernas inköp av böcker	127
6.8	Bokpriser.....	130
6.9	Portot.....	131
7	Biblioteken	133
7.1	Bibliotekslagen.....	133
7.2	Folkbiblioteken	134
7.3	Skolbiblioteken	138
7.4	Forskningsbiblioteken.....	140
7.5	Utbildning	142
7.6	Spridning av de litteraturstödda titlarna vid biblioteken....	143
7.7	Sveriges Allmänna Biblioteksförning (SAB).....	148
7.8	Bibliotekstjänst AB (BTJ).....	149
7.9	UNESCO:s Folkbiblioteksmanifest.....	152
7.10	Några iakttagelser	153
8	Statligt stöd i dag.....	155
8.1	Utgivningsstöd	156
8.1.1	Bakgrund	156
8.1.2	Nuvarande utgivningsstöd.....	157
8.1.3	Spridningen av de litteraturstödda titlarna.....	169
8.2	Stöd till bokhandeln	173
8.2.1	Bakgrund	173
8.2.2	Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI).....	174
8.2.3	Stödformerna	176
8.3	En bok för alla.....	179
8.3.1	Bakgrund	179
8.3.2	Verksamhet och finansiering.....	179
8.3.3	Kritik och utvärderingar.....	180
8.4	Stöd till folk- och skolbibliotek.....	181
8.4.1	Bakgrund	181
8.4.2	Inköpsstöd till biblioteken.....	182
8.4.3	Bidrag till läsfrämjande verksamhet för barn och unga	183

9	Internationell utblick	185
9.1	Norge.....	185
9.2	Danmark.....	187
9.3	Finland	190
9.4	EU	193
	9.4.1 Kulturpolitiken i Romfördraget.....	193
	9.4.2 Kulturprogram.....	201
10	Litteraturen i förskolan och skolan	205
10.1	Förskolan.....	205
	10.1.1 Bakgrund.....	205
	10.1.2 Barnomsorg och skolakommittén.....	205
	10.1.3 Regelverk	206
	10.1.4 Mål – språk och litteratur.....	207
10.2	Skolan	209
	10.2.1 Centrala direktiv för skolan.....	209
	10.2.2 Litteraturen i grundskolan.....	209
	10.2.3 Mål i litteraturämnet.....	210
10.3	Litteraturen i gymnasiet.....	211
	10.3.1 Svenska för gymnasiet	211
10.4	Kultur i skolan/Lärandemiljö.....	212
10.5	Avslutande kommentar	213
11	Kulturtidskrifterna	215
11.1	Inledning	215
11.2	Det statliga tidskriftsstödet.....	219
11.3	Tidskriftsverkstäderna.....	222
11.4	Tidskriftsutgivningen i Sverige.....	226
11.5	Tidskriftsläsning.....	228
11.6	Intresseföreningar inom tidskriftsområdet.....	231
11.7	Tidskrifternas referensdatabaser	233
11.8	Portofrågan.....	235
11.9	Distribution och lösnummerförsäljning.....	238
11.10	Upphovsrätt.....	245
11.11	Minskade biblioteksprenumerationer – ökad kopiering	248
11.12	Tidskrifter på bibliotek.....	251

12	Överväganden och förslag	257
12.1	Överväganden	257
12.2	Införandet av en kulturpolitisk paragraf	266
12.3	Förslag angående litteraturstödet	277
	12.3.1 Distribution till biblioteken	277
	12.3.2 Distribution till bokhandeln	279
	12.3.3 Stöd till katalog och läsfrämjande	281
	12.3.4 Upplagespärren	282
	12.3.5 Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk	284
	12.3.6 Öppen stödordning för litterär verksamhet	286
12.4	Stöd till bokhandeln	288
12.5	Läsfrämjande insatser	291
	12.5.1 Barnbokskatalog	291
	12.5.2 Läsfrämjande för barn	293
12.6	Kulturtidskrifterna	296
	12.6.1 Omfördelning av tidskriftsstödet	296
	12.6.2 Stöd till kulturtidskriftskatalog	298
	12.6.3 Försöksverksamhet vid bibliotek	300
	12.6.4 Kulturtidskrifter på kassett	301
12.7	Förbättrad statistik på litteratur- och tidskriftsområdet	302

Bilagor

Bilaga 1	Kommittédirektiven	309
Bilaga 2	Media och berättande – av Peter Gärdenfors	315
Bilaga 3	Internet och den litterära processen – av Johan Svedjedal	337
Bilaga 4	Distribution av böcker genom detaljhandeln 1996 – av Leif Olsson	353
Bilaga 5	Lönsamhetsanalys - bokhandel – av Leif Olsson	385
Bilaga 6	Den svenska bokmarknaden 1996 – en översikt av Leif Olsson	391
Bilaga 7	Analys litteraturstödda titlar – av Leif Olsson	403
Bilaga 8	Bibliotekslag (1996:1596)	421
Bilaga 9	Förordning (1996:1608) om statsbidrag till folkbiblio- tek	423
Bilaga 10	Förordning (1993:449) om statligt litteraturstöd	427
Bilaga 11	Avtal mellan staten och En bok för alla AB	433
Bilaga 12	Förordning (1985:525) om statligt stöd till bokhandeln	437

Bilaga 13	Förordning (1993:567) om statligt stöd till kulturtidskrifter.....	445
Bilaga 14	Statens kulturråds stöd och avslag till kulturtidskrifter budgetåret 1997.....	449
Bilaga 15	Enkätresultat kulturtidskrifter.....	459

Sammanfattning

Bokmarknaden har genomgått radikala förändringar under de senaste tjugofem åren. Förlagsstrukturen i dag karakteriseras av stora koncerner och ett antal mindre förlag, ofta med specialiserad utgivning. Flera av de medelstora förlagen har antingen gått upp i större koncerner eller försvunnit. Under utredningstiden har två stora samgåenden ägt rum, ett inom Bonniersfären genom sammanslagningen av Albert Bonniers Förlag och Bokförlaget Bonnier Alba och en genom KF Medias uppköp av Norstedts Förlag. KF Media, som äger Rabénförlagen, får nu genom samgåendet med Norstedts också del i Månadens Bok och Böckernas Klubb, förutom Barnens Bokklubb och bokklubben Clio. KF Media blir en betydande aktör på förlags- och bokklubbssidan liksom inom detaljhandeln, genom Akademibokhandelsgruppen.

Också bokhandeln har förändrats under senare år. Det övervägande antalet bokhandlar ingår i olika bokhandelskedjor, såsom Bokia och Julbocken.

Den modernisering och rationalisering som ägt rum på bokmarknaden har hittills skett inom ramen för den traditionella marknaden med författare, förläggare, tryckare, bokhandlar och bokklubb. Med datatekniken öppnar sig nya möjligheter. Den elektroniska boken har gjort sitt intåg på marknaden och multimediala produkter kommer säkerligen att spela en betydande roll när det gäller läromedel och produkter riktade till barn.

Print-on-demand-tekniken – som redan i dag används inom universitetet – innebär att såväl förlag som bokhandlar kommer att kunna tillhandahålla böcker som finns lagrade på diskett, i dataminne eller på Internet. Uppkopplingen till Internet innebär att böcker kommer att vara tillgängliga på ett helt nytt sätt. En person kan sitta vid sin dator i Sveg och där läsa om och beställa böcker från hela världen. I dag är utbudet på nätet över 3 miljoner titlar.

Utvecklingen är snabb och ingen kan säga vad den kommer att betyda för bokmarknaden.

Boken lever inte i en isolerad värld. Samhället har förändrats och media styr våra vanor i ökande grad. Det gäller även litteraturen. Vi nås av information om litteraturen inte bara genom besök i bokhandeln

eller på bibliotek utan också genom tidskrifter, tidningar, radio och TV. Informationen tenderar att koncentreras kring ett fåtal författare och boktitlar.

Samhället har förändrats också i en annan mening. Det som den franske sociologen Robert Escarpit betecknade som "de två kretsloppen" – det kulturella och det populära – verka upplösas. Mycket tyder på att det inom en snar framtid endast kommer att finnas ett kretslopp, det populära. I dag hittar vi kvalitetspocketen på Centralstationen, flygplatsen och i kiosken och den populära bästsäljaren i bokhandeln och på biblioteket. I Sverige har försäljningsökningen av pocketböcker varit stor också vad gäller kvalitetspocket inom skön- och facklitteratur. Den s.k. kiosklitteraturen har däremot minskat i betydelse.

Underhållningslitteraturen dominerar stort oavsett läsargrupp. Läsarundersökningar visar att hög- och lågutbildade i stor utsträckning har samma smak och läsval. Hos de högutbildade finns inte en mer utbredd läsning eller smak för kvalitetsböcker än bland läsare i övriga utbildningsgrupper.

Den nya tekniken kan innebära ett hot mot den lokala bokhandeln och dess lönsamhet men den kan också öppna nya möjligheter och konkurrensfördelar. Priskonkurrensen med Internet kan få effekter både för bokhandeln och bokklubbarna. För de mindre förlagen är den tilltagande koncentrationen genom koncernbildningar ett hot. De större koncernerna bygger upp egna försäljningskanaler, vilket medför att de mindre får svårigheter att komma med i de stora bokklubbarna. Bokhandelskedjorna får förmånligare villkor från de stora förlagen vilket gör dem mindre benägna att välja böcker från små förlag. Ett fungerande mellanled är därför av stor betydelse för både de mindre bokhandlarna och de mindre förlagen. Saknas en sådan knutpunkt ökar risken för att kvalitetslitteraturen inte sprids. Det framtida ägandet av distributionsföretaget Seelig är under diskussion.

Det statliga produktionsstödet har möjliggjort utgivning av kvalitetslitteratur och många mindre förlag hittar i dag sina "nischer" som gör att de kan överleva i skuggan av de stora. Min konklusion är att de mindre förlagen och de mindre bokhandlarna behöver fortsatt och utökad stöd från statsmakternas sida. Distributionen av kvalitetslitteraturen måste stärkas. Den nya tekniken och Internet kan teoretiskt öka tillgängligheten, men mötet mellan boken och läsaren måste också äga rum fysiskt – i bokhandeln och på biblioteket.

Boken lever i hård konkurrens med andra media. Vi ägnar en betydligt mindre del av fritiden åt att läsa än åt att titta på TV och lyssna på radio. Läsarundersökningar visar glädjande nog att andelen dagliga läsare i den vuxna befolkningen ökat under den senaste tioårsperioden.

Oroande är dock att läsandet har minskat bland barn och ungdom. Läsinlärning börjar tidigt, långt innan barnen börjar skolan. Barn behöver tidig stimulans för att utveckla ett rikt språk. Jag föreslår därför insatser för *läsfrämjande* riktade till de små barnen.

Jag anser det motiverat att staten stöder distribution likaväl som produktion av kvalitetslitteratur. De litteraturstödda titlarna bör rimligen finnas tillgängliga på biblioteken. Jag föreslår därför ett *distributionsstöd* för dessa titlar. Förslaget innebär att länsbiblioteken erhåller ett visst antal exemplar av varje litteraturstödd titel.

Bokhandeln är den viktigaste försäljningskanalen för kvalitetslitteratur. Jag anser att den mindre bokhandeln behöver ytterligare stöd och föreslår därför höjningar av såväl *kreditstöd* som *sortimentsstöd* samt ett *förstärkt teknikstöd*.

Bokbranschen och den svenska staten har var och en på sitt sätt försökt parera den utveckling som blivit en följd av den fria prissättningen på böcker. Förlagen har i sin verksamhet integrerat distributionsledet genom att starta bokklubbar. Bokhandeln har svarat med att bilda kedjor för att få bättre villkor för sina bokinköp från förlagen

Man kan publicera, beställa, sälja, köpa och läsa litteratur via nätet. Fler författare, förlag och tidskrifter publicerar verk direkt på Internet. De stora förlagen har titelinformation på nätet. Det har uppstått en priskonkurrens mellan Internethandel och vanlig bokhandel. Det är svårt att säga vad detta kan leda till. Den korta utredningstiden har inte medgett en djupare analys av konsekvenserna av den växande användningen av Internet.

Litteraturstödet har med all säkerhet bidragit till att bredden i utgivningen av kvalitetslitteratur kunnat upprätthållas. Även de mindre förlagen har tack vare stödet kunnat ge ut kvalificerad litteratur. Däremot har såväl distribution som marknadsföring av litteraturstödda titlar varit helt och hållet beroende av förlagens, bibliotekens, bokklubbarnas och bokhandelns insatser. Att staten stöder produktion men inte distribution av kvalitetslitteratur anser jag vara både inkonsekvent och oförenligt med principer för god hushållning. Kompletterande stöd för distribution och information är nödvändiga.

Vår undersökning om spridningen av de litteraturstödda titlarna visar att ca 10 % av dem trycks i upplagor över 10 000. Samtidigt ökar ansökningarna inom de olika stödordningarna så att många kvalitetsböcker inte får stöd på grund av knappa ekonomiska resurser. Det bör vara möjligt att inom ramen för utgivningsstödet frigöra medel genom införandet av en *upplagespärr*.

För *litteratur på invandrar- och minoritetsspråk* utgår för närvarande ett allmänt förlagsstöd. Enligt min uppfattning är det viktigt att i fråga om kvalitet jämställa litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

med den litteratur som kommer ut på svenska. Jag lägger därför förslag till förändringar i stödordningen.

Det är enligt min uppfattning av största vikt att kunskapen om bok- och tidskriftsmarknaden fördjupas och att *effekten* av statens insatser *utvärderas*. Jag har vid genomgången funnit att det finns brister i statistiken som gör det svårt att få en korrekt uppfattning om den rådande situationen. Jag lämnar därför förslag om hur kunskapen om bokmarknaden skall kunna förbättras.

Kulturtidskrifterna är viktiga i den demokratiska processen som forum för debatt och analys då massmediernas information tenderar att bli alltmer fragmentarisk. Tidskriften kan ge röst åt olika intressen, åsiktsinriktningar och grupper i samhället när ägarkoncentrationen ökar i andra medier. Samtidigt som den nya tekniken gett bättre möjligheter att starta och ge ut kulturtidskrifter har deras överlevnadsmöjligheter försämrats. Jag lämnar förslag till förändringar i det statliga stödet till *kulturtidskrifter* och för att förbättra informationen om kulturtidskrifter.

Posten har under de senaste åren kraftigt höjt *portot* och nya höjningar väntas i januari 1998. Portohöjningarna har framför allt drabbat kulturtidskrifter, mindre förlag, mindre bokklubbar, bokhandlarna och antikvariaten, eftersom de inte har samma möjligheter att nå upp till de volymer som krävs för egna avtal med Posten.

Frågan om portokostnaderna är viktig ur kulturpolitisk synvinkel och kräver därför en grundlig analys som det tyvärr inte varit möjligt för min utredning att genomföra.

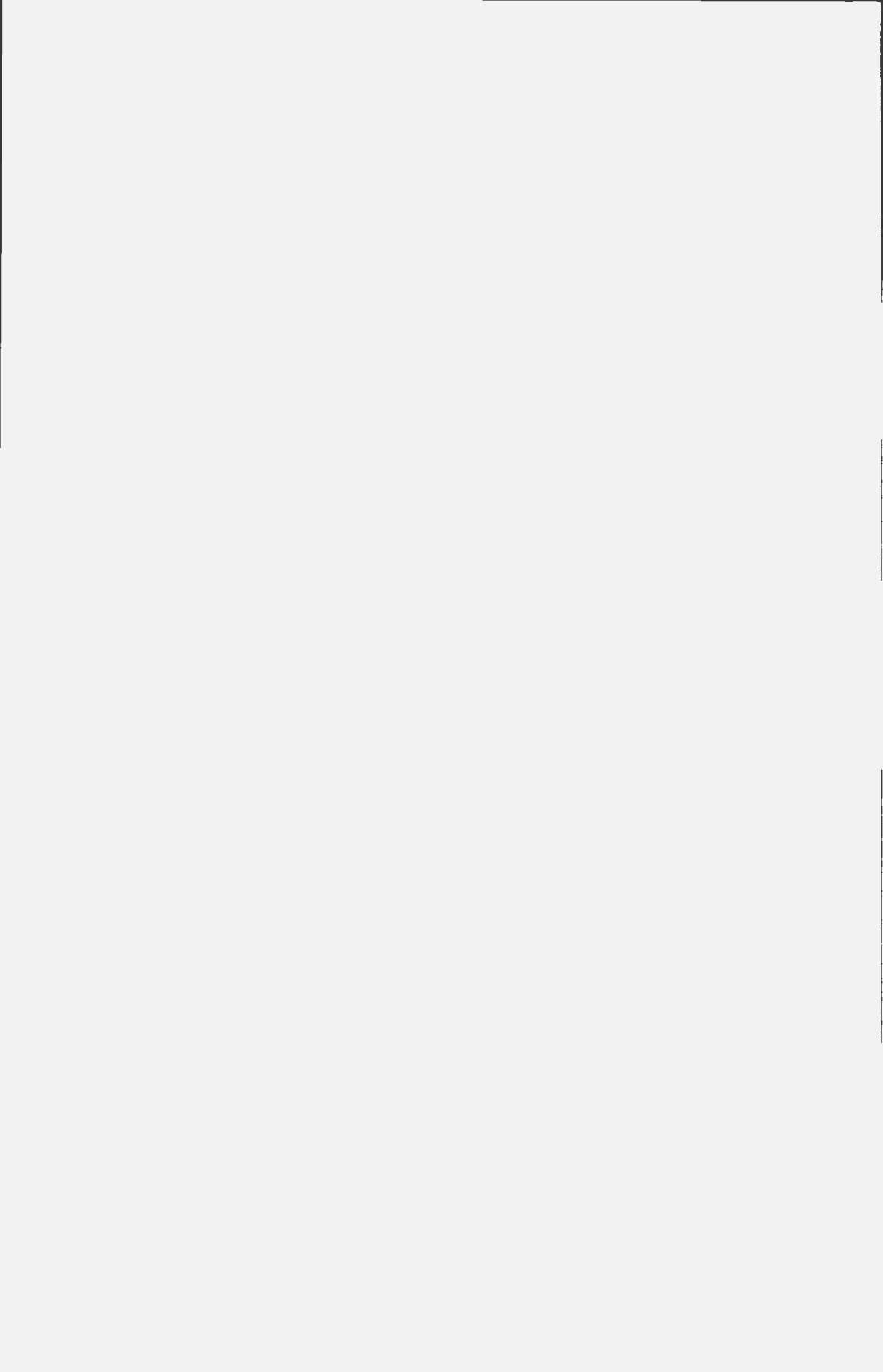
Enligt direktiven ingår inte i utredarens uppdrag att pröva frågor om *mervärdesskatt*.

Jag menar dock att i ett hänseende måste frågan om mervärdesskatt beaktas och det gäller införseloms på böcker vid privatköp, bl.a. via Internet. För bokmarknaden i Sverige innebär den ökande Internetförsäljningen från utlandet ett hot. Upprätthållandet av nationella skattesatser som väsentligt avviker från omvärlden kan innebära en ökad Internetförsäljning. Det finns risk för att bokhandeln kommer att fungera som en utställningsplats för utländska böcker och att kunder köper via Internet från utlandet. Den stora oklarhet som i dag råder beträffande mervärdesskatt och import av böcker och om de konsekvenser detta kan få för tillgängligheten gör att jag hemställer att regeringen utreder frågan.

Den ena författarens verk är inte utbytbar mot den andras. Boken är på en gång handelsvara och litterärt verk och har stor kulturpolitisk betydelse. Det bör enligt min mening beredas utrymme för att *inom konkurrenslagstiftningen* ta hänsyn till bokens särart och ge möjlighet till branschöverenskommelser, t.ex. när det gäller prissättning på böcker och "karenstid". Jag föreslår att avtal mellan företag som

tillgodoser *viktiga kulturella ändamål*, och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av tryckta skrifter, undantas från vissa av konkurrenslagens bestämmelser.

Författningsförslag

Förslag till

Lag om ändring i konkurrenslagen (1993:20)

Härigenom föreskrivs att 6 § konkurrenslagen skall ha följande lydelse samt att i samma lag skall införas en ny 18 d § av nedanstående lydelse.

Nuvarande lydelse

Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17 eller 18 c §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrیدا konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

6 §

Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17, 18 c *eller 18 d §*, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrیدا konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,

Föreslagen lydelse

2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,

3. marknader eller inköpskällor delas upp,

4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller

5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,

3. marknader eller inköpskällor delas upp,

4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller

5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

8 d §

Förbudet i 6 § gäller inte för sådana avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

Utredningens arbete

I arbetet med kartläggningen av bokmarknaden och kulturtidskriftsmarknaden har utredningens sekretariat och i förekommande fall även utredaren haft en mängd kontakter med branschföreträdare. Det gäller såväl enskilda representanter för förlag, bokhandel, bibliotek och distributörer som tjänstemän på Statens kulturråd, En bok för alla, Svenska Barnboksinstitutet, Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI), Kungliga biblioteket, Svenska Kommunförbundet, liksom branschorganisationerna. Utredaren har också varit i kontakt med de små förlagens branschorganisation, NOFF.

Utredningen har sammanträtt med expertgruppen vid 12 tillfällen under 1997: den 22 januari, 7 februari, 7 mars, 14 maj, 19 juni, 6 augusti, 15 augusti, 3 september, 15 september, 29 september, 3 oktober samt den 13 oktober.

Utredningen har hållit två seminarier i egen regi och ett i samarbete med Kulturrådet.

Den 17 april hölls ett heldagsseminarium om fasta bokpriser, där författare, bokhandlare, förläggare, representanter från Konkurrensverket, från Norge, Danmark och Finland samt Europeiska Förläggarefederationen deltog.

Den 26 maj anordnades på Nobelbiblioteket i samarbete med Kulturrådet ett seminarium om kulturtidskrifterna. Författare, bibliotekarier och tidskriftsmedarbetare deltog och diskuterade bl.a. problem och möjligheter beträffande upphovsrätt, kopiering mm.

Den 29 maj höll utredningen ett heldagsseminarium om läsfrämjande arbete med författare, bibliotekarier och förlagsrepresentanter, liksom representanter från Svenska Barnboksinstitutet, Läs- och skrivkommittén, En bok för alla, radio och TV samt Kulturrådet. Flera forskare, både inom media och barnlitteratur deltog.

Utredningen har mottagit en skrivelse från Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI), där BFI redogör för behovet av en förstärkning av stödet till bokhandeln. En skrivelse har även ställts till såväl utredningen som till Utredningen om den konstnärliga arbetsmarknaden från Författarcentrum, som tar upp frågan om att erhålla verksamhetsbidrag.

Utredningssekretariatet har haft kontakter Barnomsorg- och skolkommittén, BOSK (U 1996:04), Läs och skriv-kommittén (U 1996:03), Kultur i Skolan, Rådet för mångfald inom massmedierna (Ku 1995:01) och IT-kommissionen (K 1995:01).

För att få en större kunskap om bokmarknaden har utredningen låtit genomföra flera olika studier: *Lönsamhetsanalys – bokhandel* (bilaga 5) är en analys av bokhandelns omsättning och lönsamhet. *Den svenska bokmarknaden 1996* (bilaga 6), redovisar resultatet av utredningens enkätundersökning om de förlag som ej är medlemmar av Svenska Förläggareföreningen. Studien *Distribution av böcker genom detaljhandeln* (bilaga 4) är en genomgång av försäljningen av böcker genom såväl bokhandel som andra försäljningsställen. *Analys litteraturstödda titlar* (bilaga 7), är en redovisning av utredningens enkätundersökning till förlag som erhållit litteraturstöd. Spridningen av de litteraturstödda titlarna genom olika försäljningskanaler har undersökts. Bokhandelskonsulten Leif Olsson har utfört studierna om Bokhandelns lönsamhet, Den svenska bokmarknaden och Distribution av böcker genom detaljhandeln.

Kulturtidskrifternas specifika problemområden har särskilt analyserats. Redaktör Barbro Blomberg har sammanställt detta avsnitt. En enkätundersökning i syfte att kartlägga kulturtidskrifterna har genomförts i samarbete med Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter. Utredningsresultatet redovisas i kapitel 11.

I bilagorna *Media och berättande* (bilaga 2) och *Internet och den litterära processen* (bilaga 3) redovisas några olika framtidsbilder där bokens förändrade roll i informationssamhället belyses ur olika synvinklar. "Media och berättande" har skrivits av professor Peter Gärdenfors och "Internet och den litterära processen" har skrivits av professor Johan Svedjedal.

1 Kulturperspektiv

Där hänger på boklådsvinstrycket

en tunnklädd liten bok.

Det är ett urtagat hjärta

som dinglar där på sin krok.

August Strindberg

”Är inte i själva verket boken, och då kanske särskilt den traditionella skönlitteraturen, som konstform på väg att konkurreras ut av modernare media, som kan överta dess roll som central källa för information och upplevelse?--- Att boken i en framtid kommer att utsättas för ökad konkurrens i den meningen att nya media tillkommer är självklart.” Denna oro för boken framskymtar i Litteraturutredningens huvudbetänkande Boken från 1974. Utredningens slutsats blir ändå att: ”en allmän samhällsutveckling med förbättrade levnadsvillkor, stigande utbildning och ökad information via övriga media inte heller fortsättningsvis kommer att hota bokens ställning utan snarare stärka den.”¹

Som förutspåddes för över 20 år sedan har boken, trots mediaexplosionen, försvarat sin ställning relativt väl. Under 1990-talet har dock bokläsningen minskat bland yngre. Det finns också stora skillnader mellan olika individers inställning till böcker och bokläsning. Utbildningsnivån i landet har höjts och fler läser böcker nu än för 20 år sedan. Den genomsnittliga lästiden har däremot minskat, framför allt bland barn och unga. Allt färre barn läser själva eller har någon som läser för sig. Det gäller framför allt bland barn till lågutbildade föräldrar. Den tillgängliga statistiken över bokläsning är dock långt ifrån heltäckande och i vissa fall motstridig.

Klart är att boken får betydligt mindre del av vår tid än TV och radio. Men vi lever i en skriftkultur där allt från rim och ramsor till grundlagen utgörs av texter. Böcker, tidningar och tidskrifter är en del av vår vardag.

Hur ska då dessa hävda sig i konkurrensen om människors tid och intresse? Hur får t.ex. den lågmälda boken en röst som hörs i larmet

¹ Källa: Boken, SOU 1974.

från TV, dataspel och MTV och gör våra barn och ungdomar till framtidens ivriga läsare?

1.1 Är det viktigt med litteratur?

*Flitigt läsa gör dig klok,
därför läs varenda bok.
Falstaff, fakir*

Politiker, bibliotekarier, lärare och kulturutövare av skilda slag uttrycker ofta en kärlek till det tryckta ordet och en tilltro till bokens överlägsenhet gentemot andra medier, som bärare av såväl kulturvärden som information, som källa till njutning och som instrument för språkinläringen.

En av bibliotekspionjörerna i vårt land, Maria Larsen som var föreståndarinna för Dicksonska folkbiblioteket mellan åren 1905–1934, summerade 1922 bibliotekets uppgifter på ett sätt som står sig än i dag.

”Biblioteket står öppet för barnen, som i oändliga skaror strömma dit och öppnar för dem sagans underbara värld, det står till tjänst för de studerande, som vilja ha stoff för en kria eller ett föredrag, folkbildare, föreläsare ha där sin materialgård. Genom sina väl försedda skönlitterära avdelningar med såväl äldre som yngre litteratur lämnar det förströelse åt såväl äldre som yngre. Man kan fördjupa sig i vårt lands rika litteratur, som fått ålderns patina över sig, man kan se vad dagens diktare har att säga. Man kan, då man trött kommer från dagens arbete, gå in och få en tidskrift eller man tager hem en rolig bok efter sitt kynne.”

Tidskriften fyller en särskilt viktig funktion inom skol- och biblioteksområdena. Utifrån sin periodiska bevakning inom de flesta ämnesområden fungerar den som en ovärderlig kunskapskälla inte minst genom att täcka det stora behovet av samtidsorientering. Tidskriften har i allmänhet mer utrymme än dagspressen för utförliga presentationer och kritisk analys.

Av regeringens budgetproposition framgår att man också från statsmakternas sida vill betona hur viktig litteraturen är. Den 1 januari 1997 infördes en bibliotekslag som tydligt slår fast att det i alla kommuner skall finnas ett bibliotek som avgiftsfritt lånar ut böcker till medborgarna. Folkbiblioteken har en lång tradition av läsfrämjande arbete, inte minst bland barn. På biblioteken finns en stor del av kvalitetslitteraturen och många kulturtidskrifter tillgängliga. Under 1990-talet

har dock biblioteksväsendet drabbats av nedskärningar, både i fråga om mediainköp och personal.

Statsmakternas insikt om bibliotekens betydelse har resulterat i att det från år 1997 satsas 25 miljoner kronor på böcker till folk- och skolbibliotek, samt ges 5 miljoner i engångsanslag till läsfrämjande insatser. En mängd projekt, på såväl nationell som lokal nivå, har startats.

Litteraturens stora roll för barn och ungdom betonas i kursplanen för svenskämnet:

”Skönlitteraturen öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje. Skönlitteraturen hjälper eleverna att förstå världen och sig själva. Litteraturläsning är också viktig för att utveckla den egna språkbehandlingen och språkriktigheten.

Skönlitteraturen ger kunskaper om barns, kvinnors och mäns livsvillkor under olika tider och i olika länder. Litteraturen ger också perspektiv på det nära och vardagliga. Det är viktigt att eleverna från det första skolåret till det sista får möta litteraturen i myter, sagor och sägner, i dikter, pjäser och prosaberättelser, i såväl barn- och ungdomslitteratur som vuxenlitteratur. Arbetet kring litteraturen genom samtal, skrivande eller dramatisering hjälper eleverna att få svar på de stora livsfrågorna. Skönlitteraturen bär en del av vårt kulturella arv och förmedlar kunskaper och värderingar. Litteratur fungerar som ett kitt i en kulturgemenskap och skolan har ett ansvar att lyfta fram den aspekten.”²

Trots skolans höga ambitionsnivå finns ett stort antal elever som får betyget ”icke godkänd” efter årskurs 9. Många av dem har läs- och skrivsvårigheter. Dessa ungdomars problem var ofta mer eller mindre uttalade redan när de började i skolan. På nio år har inte skolan hunnit reparera bristerna i deras kunskaper. Problemen har uppmärksamrats alltför sent. Om de barn vars föräldrar av olika anledningar inte kan, vill eller orkar ge inspiration till läsande ska kompenseras, måste åtgärder till tidigt, när barnen är riktigt små.

I förskolan, som når så gott som alla barn, bör det också finnas böcker tillgängliga. I några kommuner finns försöksverksamhet med samarbete mellan bibliotek och barnavårdscentral. En del daghem bygger systematiskt upp barnbibliotek och lägger stor vikt vid läsning även för de minsta. Betydelsen av denna tidiga kontakt med böcker kan inte nog understrykas.

² Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

1.2 Boken och tidskriften i samhällsdebatten

Litteraturens uppgift i samhället har debatterats i mer än tvåtusen år. Vid olika tillfällen har påbjudits litterära doktriner och avvikelser har förbjudits. Litteraturen har emellertid ständigt sprängt sina ramar, erövrat nytt stoff och skapat nya former ofta mot "maktens" vilja. Litteraturen, liksom övriga konstarter, är beroende av samhällsklimatet. Litteraturen hämtar inspiration och näring från verkligheten men kan samtidigt påverka utvecklingen. Bokens och kulturtidskriftens betydelse, både som kunskapskälla och väckarklocka kan inte överskattas.

Skönlitteraturen förmedlar tankar, känslor och idéer. Barn- och ungdomslitteraturen blir en första inkörsport till fördjupning och inläring av språket, medan facklitteraturen blir en källa till kunskap och debatt.

Förståelse för det samhälle vi lever i, för såväl historiska sammanhang som för nuet, är också en förutsättning för vår medverkan i den demokratiska processen. Kunskap motverkar maktlöshet. Litteraturen är en rik källa att ösa ur då vi söker våra rötter.

Läsupplevelser som berör oss starkt ger oss förmåga till medkänsla. Det finns otaliga exempel på hur litteraturen förmedlat inlevelse. Anne Franks dagbok har t.ex. avslöjat förföljelsens terror för generationer ungdomar. Detta djupt personliga vittnesmål har inte bara gett en stark läsupplevelse utan också ökad insikt om ett fasansfullt historiskt skeende.

Litteraturen har också spelat en stor roll i den politiska omvandlingsprocessen genom att kasta ljus över rådande förhållanden och hålla mänsklighetens drömmar och erfarenheter vid liv. Som Heinrich Böll uttryckte det vid sin Nobelföreläsning, har litteraturen kunnat tjäna som "ett bra gömställe: inte för dynamit utan för idéer med fördröjd sprängkraft i samhället". Boken fångar tidsandan och ger oss möjlighet att reflektera. Som förmedlare av tankar, resonemang och politiska eller filosofiska idéer är den oöverträffad.

Tidskriften som medium är nära besläktad med boken. Tidskriften kombinerar bokens översikt och inträngande analys med pressens aktualitet och periodiska bevakning.

Utöver detta fungerar kulturtidskriften som ett viktigt forum för såväl nya som etablerade författare, illustratörer, journalister, fotografer och grafiska formgivare. Det är i kulturtidskriften som många av dessa ges möjlighet att debutera, utveckla sin förmåga och fördjupa sig inom ett ämne på egna villkor.

1.3 Det svenska språket

Boken förmedlar *språket*. Nationalspråkens villkor ändras i en tid av globalisering.

I en artikel i tidskriften *Språkvård* framhåller Ulf Teleman och Margareta Westman att vi talar för litet om det svenska språket i den svenska kulturdebatten och kulturpolitiken och att det krävs ett språkpolitiskt perspektiv.³

Svenskan är vårt oomstridda huvudspråk som används, inte bara av infödda svenskar, utan också i kommunikationen mellan olika invandrargrupper och mellan invandrare och infödda. Språkgemenskapen har en lång historia och har bidragit till vår identitet. Skriftspråket är standardiserat med ordböcker och grammatik. Det finns också en väldokumenterad språkhistoria.

Läskunnigheten är i internationell jämförelse hög i Sverige. Det finns en omfattande och levande skönlitteratur på svenska, med dikter, noveller, romaner och dramatik. Skrivandet utövas även av andra än yrkesförfattare. Författarverkstäder och skivrarstugor växer upp.

Teleman och Westman menar att språksituationen kännetecknas av att vi lever i olika sfärer, en privatsfär som rör hemlivet och det vardagliga arbetslivet och en samhällssfär som för det mesta förmedlas genom massmedierna, radio, TV och tidningar. För det tredje nås vi av impulser och information från världen utanför – den globala sfären – som också förmedlas av massmedierna. Vi kommer i kontakt med ett vardagsspråk eller närspråk hemma, på arbetsplatsen, i vårt umgänge och på fritiden. I samhällssfären använder vi ett standardspråk för samtal om utbildning, sjukvård, teknik, offentliga angelägenheter, om kulturliv och näringsliv. Inom den globala sfären är engelskan dominerande och rör områden som medicin, teknik, vetenskap, internationell politik, populärkultur och kommersiell verksamhet.

Teleman och Westman pekar på att svenskan förlorar mark i förhållande till engelskan, i takt med europeiseringen och globaliseringen. Artikelförfattarna väcker också frågan om vad som sker om vissa discipliner helt övergår till att bli engelskspråkiga. "Vad betyder det för sjukvården om den skiljs från den medicinska vetenskapen av en språklig järnridå?"

Ett scenario där samhällsdebatten i ökad utsträckning förs på ett främmande språk innebär att många medborgare inte kan delta.

Att värna om det svenska språket är viktigt också ur ett kulturperspektiv. Kulturer hålls ofta ihop av ett gemensamt språk som bär upp det

³ *Språkvård* 2/97, Ulf Teleman, Margareta Westman.

offentliga samtalet. Likriktning hotar i spåren av ökad kommersialisering inom film, TV och video m.m.

Jag har valt att redovisa ovanstående resonemang därför att det tydliggör sambandet mellan språket, demokratin och det tryckta ordet. Med det scenario som Ulf Teleman och Margareta Westman skisserar blir boken, tidskrifterna och tidningarna nödvändiga som bärare av det gemensamma kulturarvet och en förutsättning för vår demokrati.

1.4 Boken i ett framtidsperspektiv

*Det stora felet med de nya böckerna
är att de hindrar oss att läsa de gamla.*

J. Joubert

Möjligheten att lagra information i yttre medier har, med teknikens hjälp, accelererat under det senaste århundradet, skriver Peter Gärdenfors i sin uppsats *Media och berättande* (se bilaga 2). Det tryckta ordet, i form av böcker, tidskrifter och tidningar, har blivit var mans egendom. Med fotografiet fick vi ett effektivt sätt att bevara synintryck. Filmen firar 100-årsjubileum. Under det senaste decenniet har de elektroniska medierna använts i allt större utsträckning för lagring av olika typer av information.

De allra första yttre lagringsformerna är bilder. De äldsta bevarade är grottmålningar som är ca 40 000 år gamla. Skriftspråket uppstod för ungefär 5 000 år sedan. Men först med Gutenbergs uppfinning av tryckpressen på 1400-talet blev lagrad information mer allmänt tillgänglig. I människosläktets historia är denna tidsperiod inte mer än ett andetag. Följande tabell ger en grov uppskattning av de olika sätten att lagra kunskap utanför våra egna huvuden.⁴

⁴ Källa: P. Gärdenfors, *Media och berättande*, 1997.

Mediernas ålder ⁵	
Mimande, dans	1 500 000 år
Talat språk	300 000 år
Bilder	40 000 år
Skrift	5 000 år
Tryckta böcker	500 år
Fotografi	150 år
Inspelat ljud	100 år
Tecknad serie	100 år
Film	100 år
Datorer	50 år
TV	50 år
Multimedia	10 år

Kommer boken att överleva? Kommer framtidens barn att ens behöva lära sig att läsa? Kanske räcker det att kunna hantera kunskapsmaskiner? Alldeles säkert kommer dock den skrivna texten att finnas kvar, även om den allt oftare kommer att kompletteras med andra medier, framhåller Gärdenfors. Den främsta anledningen är att text i många sammanhang är en kompakt och *effektiv* kod. Vi läser snabbare än vi lyssnar.

Förmågan att tolka är i hög grad beroende av vilka mönster vi är beredda att se och höra. Vi kan *lära* oss att se nya mönster och på detta sätt förfina vår tolkningsförmåga. Detta är inget man får gratis, utan kräver stor möda, goda exempel och god handledning. Informations-samhället gör det lätt att få tag i fakta – om man vet var man skall leta – och vi behöver därför inte hålla alla detaljer i minnet, menar Gärdenfors.

Läsning tvingar oss att använda fantasin, vi bygger upp en bild av det vi läser. Den mänskliga hjärnan är inte en videobandspelare som passivt kopierar den information som matas in. Hjärnan är aktiv, söker mönster på olika nivåer, filtrerar bort det som är irrelevant och *skapar* på så sätt sin egen information. Vi kan inte ta till oss något utan att tolka det.

⁵ De första tidsuppskattningarna är mycket grova.

*Bokläsandet är den nyttigaste av alla kulturyttringar.
Andra och nyare media som film och television kan vara bra,
men de måste hämta sin näring från böckerna.
Detta skall man inte glömma, utan fortsätta att stödja boken
och allt som har med böcker att göra.*

*Harry Martinson
(tal vid Karlshamns Stadsbiblioteks
hundraårsjubileum den 14 januari 1963)*

En utgångspunkt för denna utredning är att boken och kulturtidskriften har betydelse för de av riksdagen år 1996 antagna kulturpolitiska målen. Dessa är:

1. att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den,
2. att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande,
3. att främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar,
4. att ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället,
5. att bevara och bruka kulturarvet,
6. att främja bildningssträvanden och
7. att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet.

Boken och kulturtidskriften har en mycket viktig roll i arbetet med att uppfylla de kulturpolitiska målen, inte minst dem som berör demokratifrågor. En av motiveringarna till tidskriftsstödet är bl.a. tidskriftens stora betydelse för den allmänna debatten i kulturella, sociala och politiska frågor och därmed för den demokratiska processen i landet. Det statliga utgivningsstödet för böcker har till syfte att *främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar*, medan bibliotekens och skolornas läsfrämjande insatser handlar om *att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den och att främja bildningssträvanden*. Ur demokratisk synvinkel är boken och kulturtidskriften idealiska som medel *att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser*, och litteraturen utgör också en del av det kulturarv vi skall *bevara och bruka*.

2 Boken och läsarna

2.1 Bakgrund

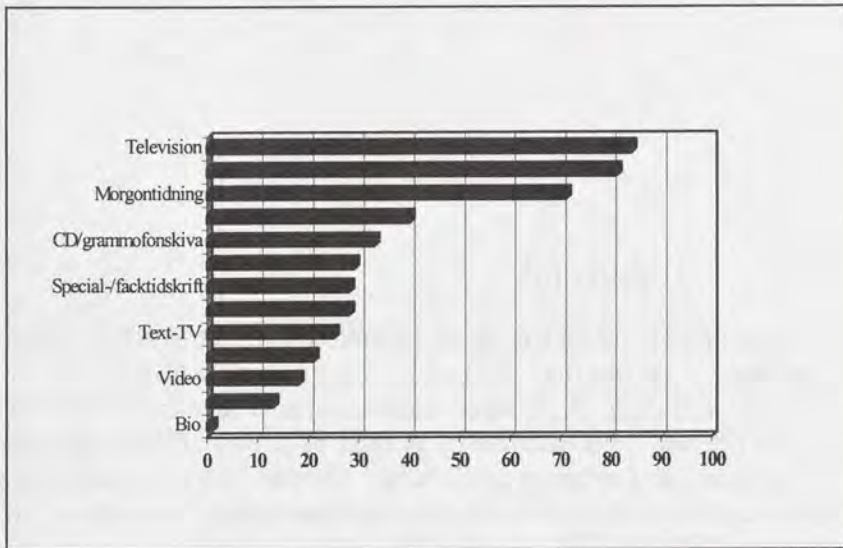
Det sägs ofta att svenskarna är ett läsande folk. Vi läser skönlitteratur, dagstidningar, tidskrifter, skolböcker, instruktioner och facklitteratur, kataloger, reklam m.m.. Vi läser också när vi använder andra medier än de rent litterära – till exempel då vi tittar på textade TV-program och när vi sitter framför datorn och ”chattar” på nätet. Till och med på våra mjölkpaket trycks texter om de mest skiftande ämnen. Vi omges av det skrivna ordet under hela vår vakna tid.

Hela 59 % av svenskarna mellan 9–79 år läste böcker varje vecka 1996. 40 % läste varje dag.¹ Bokläsningen kom på fjärde plats när det gäller hur stor del av befolkningen som använde olika massmedier under en genomsnittlig dag. Som en jämförelse såg 84 % på TV, 81 % hörde på radio, 71 % läste en morgontidning och 13 % använde en persondator.²

¹ I undersökningen ingick läsning av läxböcker, men däremot inte användning av lexikon, kokböcker eller högläsning för barn.

² Källa: Mediebarometern 1996.

Diagram 2:1. Andel av befolkningen mellan 9–79 år som använde olika massmedier en genomsnittlig dag 1996 (%)

Statistiken när det gäller läsvanor är förhållandevis omfattande. Statens kulturråd ger ut *Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek* som i siffror visar befolkningens litteratur- och biblioteksvanor. Data samlas in genom telefonintervjuer med slumpmässigt utvalda personer. Den senast publicerade undersökningen gjordes 1994/95 och omfattade 2 000 personer. En liknande undersökning gjordes år 1988/89.

Nordicom (Nordiskt Informationscenter för Medie- och Kommunikationsforskning) publicerar *Mediebarometern*, som är en årlig räckviddsundersökning som avser att belysa hur stor andel av den svenska befolkningen som en genomsnittlig dag under respektive år tagit del av olika medier. Nordicom har knutit ett vetenskapligt råd till undersökningen *Mediebarometern*. Kulturdepartementet har anslagit medel motsvarande 30 % av kostnaden för *Mediebarometern*.

Mediebarometerns statistik från 1995 har analyserats och kommenterats av medieforskaren Yngve Lindung i rapporten *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*, utgiven i Nordicom's serie *Medienotiser*. Där presenteras utförliga analyser av aktuell mediestatistik och rapporter om medieutvecklingen ur olika perspektiv.

Barnbarometern 95/96: 3–8-åringars kultur- och medievanor av Leni Filipson är en rapport som publiceras av Mediamätning i Skandinavien (MMS AB), med ekonomiskt stöd från Statens kulturråd. MMS

AB genomför marknads- och publikundersökningar inom medieområdet. I projektet Småbarnens Kultur- och Mediebarometer har man följt 3–8-åringars massmedie- och kulturanvändning sedan 1984 i en serie på fem mätningar där den näst senaste rapporten utgavs 1992.

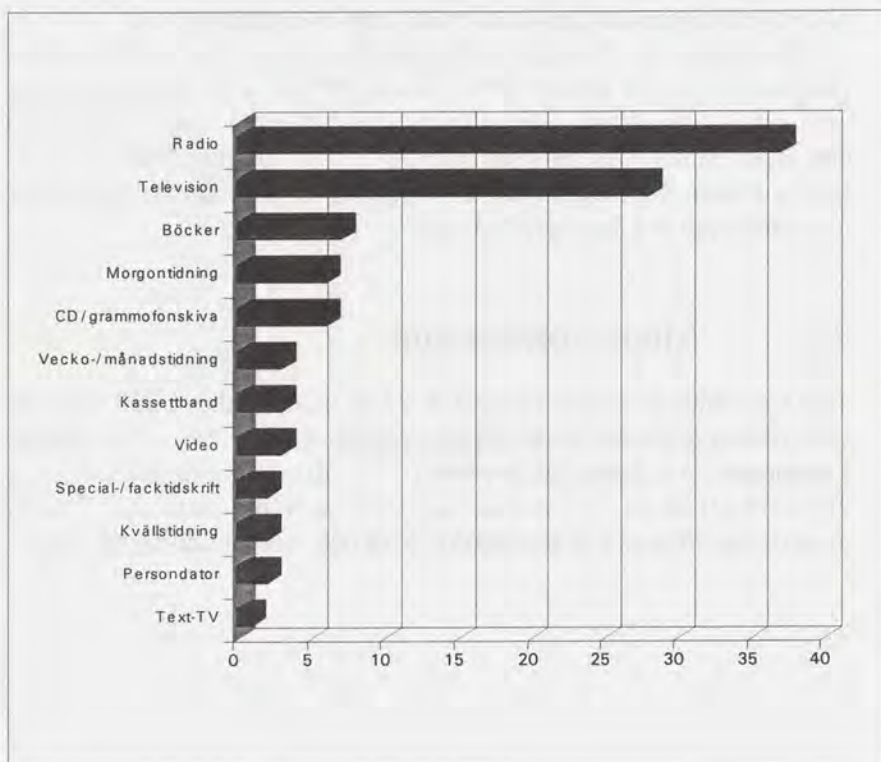
På uppdrag av Svenska Förläggareföreningen och Svenska Bokhandlareföreningen utförde *SIFO* i april 1997 en intervjuundersökning med syfte att kartlägga allmänhetens kunskaper och uppfattningar om den årliga stora bokrean samt allmänhetens bokläsningsvanor. Resultaten publicerades i rapporten "Kartläggning av konsumenternas åsikter och kunskaper om den stora bokrean".

2.2 Mediakonsumtion

Totalt använde svenskar i åldern 9–79 år olika medier i 350 minuter, eller nästan 6 timmar under en genomsnittlig dag 1996, enligt Mediebarometern. Av denna tid användes 37 % till att lyssna på radio och 28 % till att se på TV. Bokläsning kom på tredje plats med 7 % av medietiden, följt av CD/grammofonskiva och morgontidning på 6 %.³

³ Mediebarometern 1996.

Diagram 2:2. Mediedagen. Procentuell andel av den bruttotid som befolkningen 9–79 år ägnar åt massmedier fördelad på olika medier

Källa Mediebarometern 1996.

Undersökningen tog dock inte hänsyn till hur aktiv läsaren/lyssnaren/tittaren var eller om man tog del av flera medier samtidigt. Om t.ex. radion stod på när man läste morgontidningen, räknades både radiolyssnandet och tidningsläsningen. En annan förklaring till TV:ns och radions stora dominans ges av medieforskaren Yngve Lindung i *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*. Lindung delar in massmedierna i tre grupper: litterära, auditiva och visuella. De två sistnämnda medierna "kräver mindre uppmärksamhet och engagemang än läsningen. De är mer lättkonsumerade. Läsmediet måste vi däremot koncentrerat hålla igång av egen kraft samtidigt som läsning förutsätter en mödosamt uppövad och underhållen förmåga för att den ska vara nöjsam och effektiv." Lindung menar att det i befolkningen finns många i alla åldersgrupper som inte är bra på att läsa eller har läs-

svårigheter (utan motsvarighet i 'tittar- eller lyssnarsvårigheter'). Denna del av befolkningen läser därför inte några längre stunder och ger sig inte i kast med långa texter som t.ex. i böcker. Detta gäller särskilt texter som på det ena eller andra sättet kräver kvalificerad läsförmåga, enligt Lindung.⁴

Boklästid

I genomsnitt läser vi 22 minuter dagligen, enligt Mediebarometern. Denna tid varierar dock starkt mellan olika grupper. Det finns ett tydligt samband mellan *utbildning och bokläsning*. Lågutbildade⁵ läser böcker genomsnittligt kortast tid per dag, 15 minuter, medan mellanutbildade läser 23 minuter och högutbildade 28 minuter under en genomsnittlig dag. Förhållandet är det omvända när det gäller TV-tittande och radiolyssnande. Lågutbildade ser på TV 116 minuter och hör på radio 162 minuter, mellanutbildade ser på TV 95 minuter och hör på radio 153 minuter, medan högutbildade ser 73 minuter på TV och hör på radio 100 minuter under en genomsnittlig dag.

⁴ Lindung *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*, statistik från Mediebarometern, analyser och kommentarer från medieforskare.

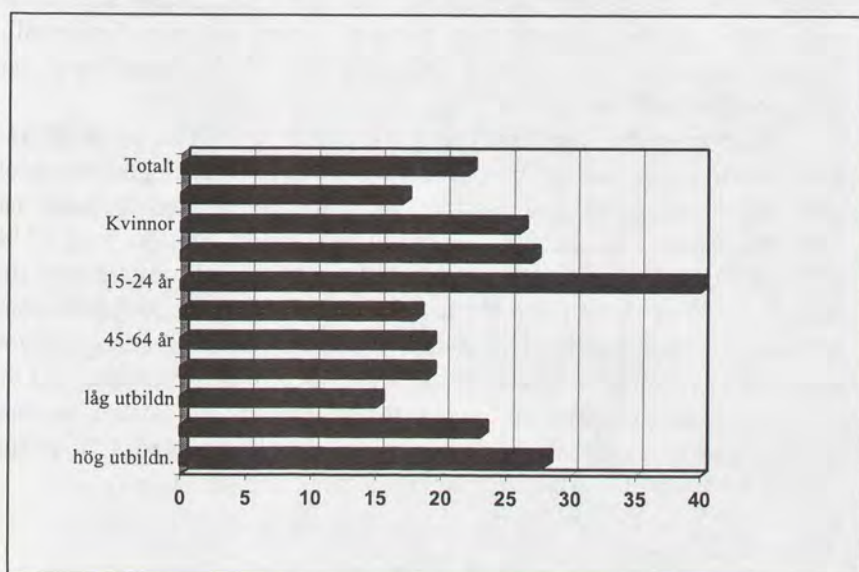
⁵ Till lågutbildade räknas personer med förgymnasial utbildning; grundskola, folkskola m.m. Mellanutbildade kallas de med gymnasieutbildning medan personer med högskoleutbildning definieras som högutbildade.

Tabell 2:1. Befolkningens medietid – minuter per dag 1996

	Totalt		Kön		Ålder				Utbildning		
	Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	låg	mellan	hög	
Radio	131	124	34	101	148	147	153	162	153	100	
Kassetband	10	10	9	17	11	7	7	8	11	9	
CD/grammofonskiva	21	21	19	56	26	10	3	11	30	22	
Television	97	100	94	89	86	95	136	116	95	73	
Text-TV	3	4	2	3	3	2	2	2	3	3	
Video	12	12	25	24	10	7	5	8	13	9	
Persondator	8	11	7	11	8	8	1	3	8	13	
Morgontidning	21	22	4	13	17	25	38	23	20	27	
Kvallstidning	7	8	3	6	7	9	8	8	10	6	
Vecko-/månadstidning	10	7	9	8	6	10	24	14	8	8	
Special-/facktidskrift	8	10	2	7	8	12	7	7	8	14	
Böcker	22	17	27	40	18	19	19	15	23	28	
Totalt	350	346	235	375	348	351	403	377	382	312	

Kvinnors och mäns bokläsning skiljer sig också åt, liksom yngres och äldres läsvanor. Kvinnor läser mer än män och yngre personer av båda könen läser mer än äldre. Män i åldern 9–79 år läser böcker 17 minuter per genomsnittlig dag medan kvinnorna läser 26 minuter. Åldersgruppen 15–24 läser mest, 40 minuter per genomsnittlig dag, följd av 9–14-åringar med 27 minuters lästid per genomsnittlig dag. Övriga tre åldersgrupper, dvs. 25–44 år, 45–64 år och 65–79 år, läser 18–19 minuter per dag i genomsnitt, enligt Mediebarometern.

Diagram 2.3. Bokläsning minuter per dag

Källa: Mediebarometern 1996.

Undersökningen visar att de som läser mer än genomsnittet är kvinnor, personer i åldersgruppen 9–24 år, högutbildade, tjänstemän, akademiker och studerande.

Läsinriktning

Underhållningslitteraturen dominerar stort, oavsett vilken läsargrupp som undersöks. Hos de högutbildade finns inte en mer utbredd läsning av eller smak för kvalitetsböcker jämfört med läsare i övriga utbildningsgrupper. De låg- och högutbildade läsarna har samma profilvärden. Skiljelinjen i smak och läsval går alltså inte *mellan* olika sociala skikt utan skär *genom* populationen av läsare i samtliga grupper.⁶

Kulturbarometern definierar skillnaden mellan underhållningslitteratur och kvalitetslitteratur på följande sätt: "Kvalitetslitteratur inkluderar dels s.k. klassiker, dels böcker av stort litterärt värde, dvs. böcker av författare som biograferats eller nämnts i normgivande litteraturhandböcker och sådana som uppmärksammats eller fått sådan dagspresskritik att deras verk ansetts böra föras till denna kategori. Underhållningslitteratur är den litteratur som inte hör till kvalitetslitteraturen enligt ovanstående definition."⁷

Kulturbarometerns undersökning visar att drygt hälften av de tillfrågade kunde uppge namnet på en *favoritförfattare*. Omkring en tredjedel nämnde då en kvalitetsförfattare. 54 % av de tillfrågade hade en favoritförfattare vid undersökningstillfället 1994/95 jämfört med 47 % år 1988/89. 27 % (25 % 1988/89) nämnde en kvalitetsförfattare som sin favorit. 24 % av de tillfrågade nämnde en underhållningsförfattare som sin favorit, jämfört med 25 % 1988/89. De intervjuade föredrog i något större utsträckning svenska författare framför anglosaxiska. 32 % (25 % 1988/89) nämnde en svensk författare som sin favorit, medan 20 % angav en anglosaxisk författare, en minskning med 1 % sedan 1988/89. Mycket få författare från andra språkområden angavs.

⁶ Lindung *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*, statistik från Mediebarometern, analyser och kommentarer av medieforskare.

⁷ Definition ur Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek, PUB informerar 1990:IV. PUB och Statens kulturråd.

Tabell 2:2. Andel svenskar 9–79 år som uppgett en favoritförfattare (%)

Andel som uppgett	1988/89	1994/95
Favoritförfattare	47	54
”Kvalitetsförfattare”	25	27
Underhållningsförfattare	25	24
Svensk författare	25	32
Anglosaxisk författare	21	20

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Dagens favoritförfattare enligt Kulturbarometern är följande:

Tabell 2:3. Mest omnämnda favoritförfattare i rangordning – svenska och utländska

(Minst 10 har uppgett samma författare)

Svenska författare	Utländska författare
1. Jan Guillou	1. Sidney Sheldon
2. Marianne Fredriksson	2. Stephen King
3. Astrid Lindgren	3. Agatha Christie
4. Vilhelm Moberg	4. Danielle Steele
5. Per Anders Fogelström	5. Alistair MacLean
6. Selma Lagerlöf	6. J.R.R. Tolkien
7. August Strindberg	7. Jean M. Auel
8. Moa Martinsson	8. Ernest Hemingway
9. Ivar Lo-Johansson	
10. Bernard Nord	
11. Kerstin Ekman	
12. Sven-Edvin Salje	
13. Lars Widding	
14. Anders Jacobsson/Sören Olsson	

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

I motsvarande undersökning år 1988/89 var de främsta favoritförfattarna Vilhelm Moberg, Astrid Lindgren, Sidney Sheldon och Stephen King. De dominerade helt och fick ungefär lika många röster. Av

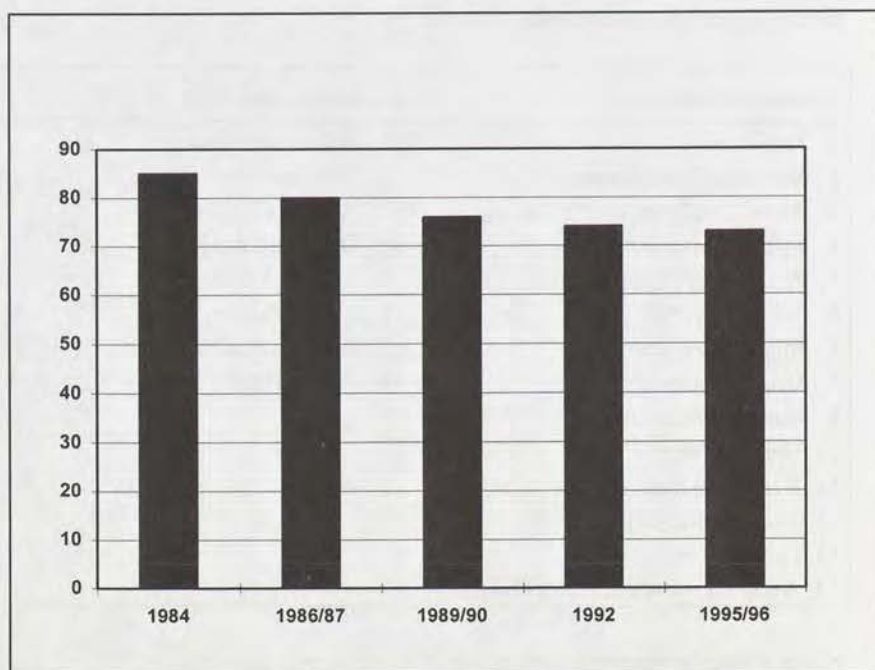
övriga författare nämndes Per Anders Fogelström och Lars Widding. Författare av spänningslitteratur fick flest röster, medan de som skrev moderna underhållningsromaner med kärlek och romantik bara fick en fjärdedel så många röster.

2.3 Barns och ungdomars läsning

Barn i åldern 3–8 år

Barn i åldern 3–8 år ägnar 174 minuter per dag åt medier, dvs. nästan 3 timmar, enligt Barnbarometern. Av denna tid tar TV:n ojämeförligt störst del, 91 minuter. Video kommer på andra plats med 18 minuter och böcker på tredje plats med 17 minuter.⁸

Diagram 2:4. Andel barn 3–8 år som "läser" böcker varje dag

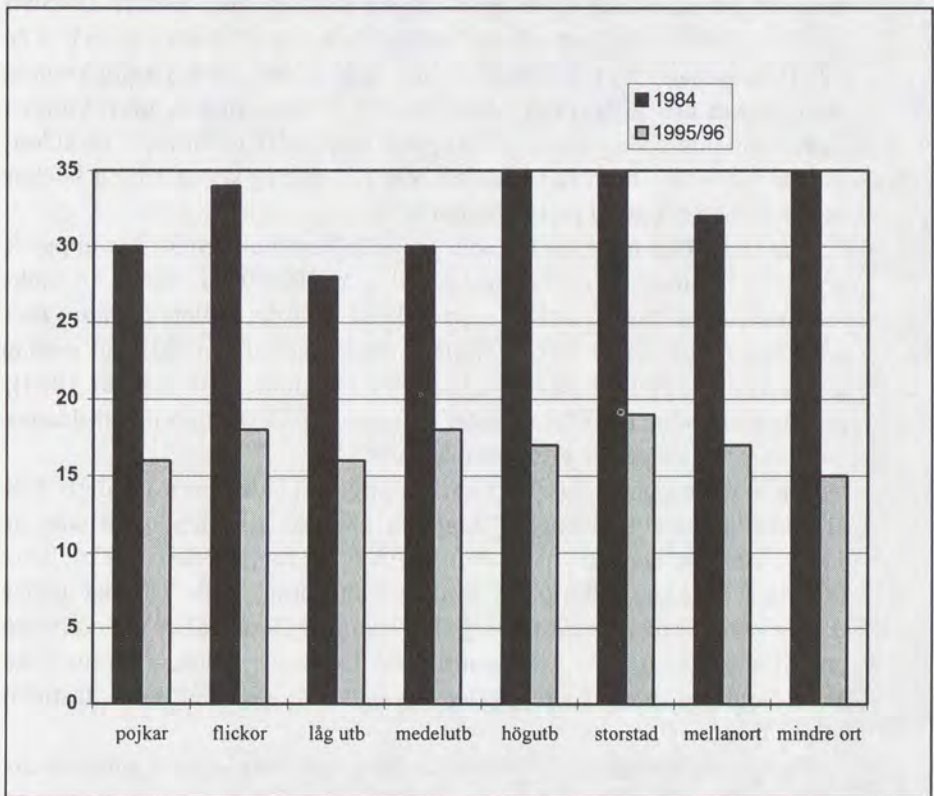

Källa: Barnbarometern 95/96.

⁸ Källa: Barnbarometern 95/96.

Diagram 2:5. Lästid i minuter barn 3–8 år 1984 och 1995/96

Källa: Barnbarometern 95/96.

Småbarnen 3–8 år var, tillsammans med skolbarnen 9–14 år de flitigaste biblioteksbesökarna, enligt Barnbarometern. Hela 93 % av barnen hade varit på bibliotek under senaste året, 89 % det senaste halvåret och 67 % under senaste månaden.⁹ När det gäller *biblioteksbesöken* är siffrorna relativt stabila jämfört med tidigare undersökningar. 73 % av barnen hade 1995/96 *daglig kontakt med böcker*, dvs. de läste själva, bläddrade i en bok eller lyssnade på någon som läste för dem. Andelen barn som hade daglig kontakt med böcker har dock minskat under en tioårsperiod. År 1984 hade 85 % av barnen i åldern 3–8 år daglig kontakt med böcker.¹⁰

⁹ Källa: Barnbarometern 95/96.

¹⁰ Källa: Barnbarometern 95/96.

Barnbarometern visar att *föräldrarnas utbildningsnivå* är en betydelsefull faktor när det gäller barnens kontakt med böcker. Bland barn till högutbildade hade 86 % daglig kontakt med böcker 1995/96 (88 % år 1984), för barn till mellanutbildade var siffran 71 % (83 % år 1984), och bland barn till lågutbildade hade endast 59 % daglig kontakt med böcker (80 % år 1984). Sett över en tioårsperiod är utvecklingen förhållandevis stabil utom för gruppen barn till lågutbildade föräldrar. För denna grupp barn har andelen som har daglig kontakt med böcker minskat med drygt 20 procentenheter.¹¹

När det gäller *lästiden* för hela gruppen barn i åldern 3–8 år uppgick den till 17 minuter i genomsnitt per dag år 1995/96. Detta är en sänkning med 15 minuter jämfört med år 1984. När det gäller *lästiden i förhållande till föräldrarnas utbildningsnivå* fanns ingen skillnad mellan grupperna. Högutbildades barn ”läste” i 17 minuter (35 min. år 1984), mellanutbildades barn 18 minuter (30 min. år 1984) och lågutbildades barn 16 minuter per dag (28 min. år 1984).¹²

Undersökningen 1995/96 visar att högutbildades barn i åldern 3–8 år hade kontakt med böcker dagligen i nästan lika hög grad som år 1984, men att lästiden hade *halverats!* För gruppen barn till mellanutbildade föräldrar märks en kraftig minskning, både när det gäller daglig kontakt med böcker och själva lästiden. Detta gäller i ännu högre grad för gruppen barn till lågutbildade föräldrar. I denna grupp hade såväl andelen barn med daglig kontakt med böcker som lästiden minskat kraftigt.

Enligt medieforskaren Yngve Lindung var nedgången i småbarnens läsande påtaglig redan i början av 1990-talet: Läsandet har successivt och påtagligt minskat både vad gäller andelen nyttjare och lästid under de senaste 25 åren. I första hand gäller nedgången barn till lågutbildade föräldrar. Lindung menar att nedgången är mer påtaglig på mindre orter och något mer bland barn med tillgång till satellit-TV än bland andra barn. Störst andel ’läsare’ och lästid finns bland barn till högutbildade föräldrar. Föräldrarnas utbildning har betydelse för småbarns kontakter med böcker vilket, enligt Lindung, dock inte nödvändigtvis behöver betyda att barn till lågutbildade läser mindre i skolåldern.¹³

Sammanfattningsvis kan noteras att tre fjärdedelar av barnen i åldern 3–8 år dagligen har kontakt med böcker. Föräldrarnas utbildningsnivå har här stor betydelse. Undersökningen visar att flickor är mer intresserade av böcker än pojkar och att barn i storstadsregionerna ’läser’ något mer än barn på andra orter. Bland barn som inte har

¹¹ Källa: Barnbarometern 95/96.

¹² Källa: Barnbarometern 95/96.

¹³ Källa: Lindung Tidningen och boken i det nya medielandskapet.

tillgång till satellit-tv är *andelen* läsare större men *lästiden* något kortare än bland jämnåriga som kan se satellit-TV-kanalerna. 71 % av barnen tittar eller läser i böcker själva en genomsnittlig dag medan andelen barn som man läser högt för är 60 %. Flickor 'läser' själva i något större utsträckning än pojkar medan pojkarna något oftare har någon som läser för dem.

Bokläsandet bland de yngsta minskade kontinuerligt under 1980-talet och i början på 1990-talet. I dag synes nedgången stannat av och dagens siffror över andelen barn mellan 3–8 år med daglig kontakt med böcker ligger i nivå med siffrorna år 1992. *Lästiden* har däremot fortsatt att minska under 1990-talet i de flesta grupper. Bland barn till lågutbildade föräldrar har det skett en minskning både av andelen läsare och av lästidens längd medan andelen läsare bland barn till högutbildade föräldrar ökat medan lästiden minskat drastiskt.¹⁴

Barn och ungdomar i åldern 9–14 år

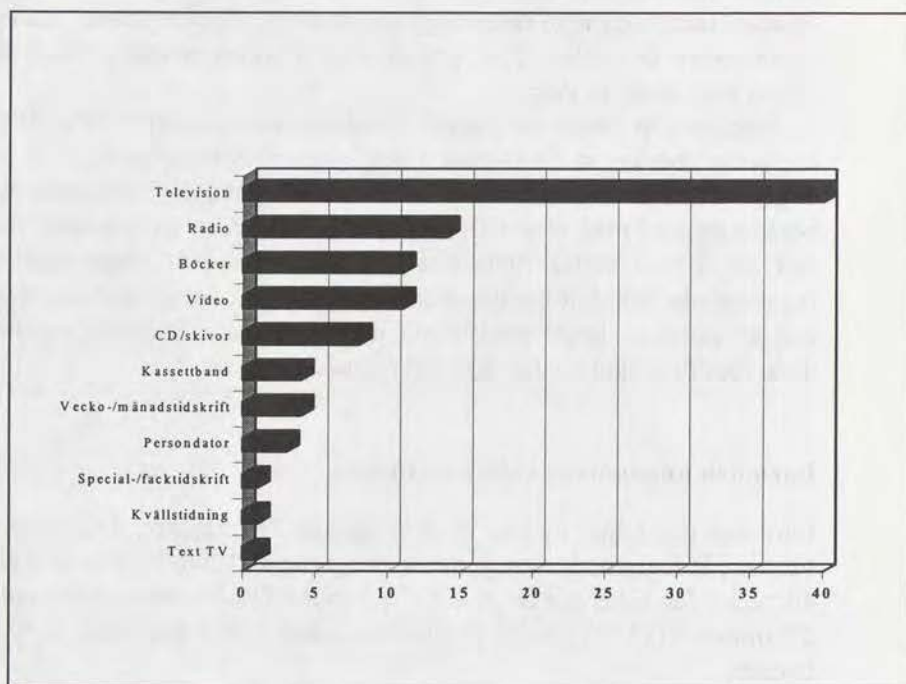
Barn och ungdomar mellan 9–14 år ägnade 235 minuter, dvs. nästan 4 timmar, åt massmedier en genomsnittlig dag år 1996. 94 minuter, eller 40 %, av den tiden såg de på TV, 33 minuter (14 %) hörde de på radio. 27 minuter (11 %) tittade de på video och i lika hög grad läste de böcker.

Även *andelen av 9–14-åringarna* som läst en bok den senaste veckan har minskat under 1990-talet, enligt Kulturbarometern. Från 85 % år 1988/89 till 77 % år 1994/95. Andelen 9–14-åringar som inte alls läst det senaste året har under samma tid ökat från 1 % till 4 %.¹⁵

¹⁴ Källa: Barnbarometern.

¹⁵ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:11

Diagram 2:6. Massmediekonsumtion 1996 barn och unga 9–14 år
1996 % av 235 minuter

Undersökningen visar att andelen barn *som läser varje dag* minskar. År 1995 var andelen 74 % och 1996 var den 69 %. Den genomsnittliga lästiden har minskat från 51 minuter per dag 1995 till 41 minuter 1996.¹⁶

Vid en granskning av *vad barnen* i denna åldersgrupp läst per år finner man att det i första hand är barn- och ungdomsböcker, (86 %), i andra hand skolböcker, (68 %) och i tredje hand skönlitteratur för vuxna (67 %) och seriealbum (66 %).¹⁷

¹⁶ Källa: Mediebarometern 1996.

¹⁷ Källa: Kulturbarmetern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Skolbarn i åldern 9–14 år läser ofta böcker på biblioteket. De undersökningar som gjorts visar att även om barnen minskat sina biblioteks-lån så är det ändå nästan fyra av fem som lånar böcker på biblioteket, en klart större andel än i någon annan åldersgrupp.¹⁸

Ungdomar i åldern 15–24 år

Ungdomar i åldern 15–24 år ägnade 375 minuter, eller över 6 timmar, åt mediekonsumtion en genomsnittlig dag år 1996. Radiolyssnande stod för 26 % (98 min.), TV-tittande för 24 % (90 min.), CD/grammofonskiva för 14 % (53 min.) och bokläsning för 11 % (40 min.). Ungdomar i åldern 15–24 var den åldersgrupp som läste mest.¹⁹

Läsningen har emellertid minskat sedan 1995 även i denna grupp. Detta gäller både andelen som läser varje dag och den genomsnittliga lästiden. År 1996 läste 53 % varje dag och deras genomsnittliga lästid var 74 minuter. År 1995 läste 56 % varje dag och den genomsnittliga lästiden var 89 minuter.²⁰

Även sett i ett längre perspektiv har läsningen minskat. År 1988/89 läste 61 % böcker en genomsnittlig vecka, jämfört med 54 % 1994/95. De i denna åldersgrupp som inte alls läste böcker var 10 % 1988/89 jämfört med 12 % 1994/95.

2.4 Vuxna läsare

Enligt Kulturbarometern återfinns den största andelen mycket litteraturintresserade bland pensionärer. Intresset för litteratur har ökat särskilt i denna grupp. En genomsnittlig vecka 1988/89 hade 35 % av pensionärerna läst i en bok, medan siffran för 1994/95 var 42 %. De pensionärer som inte alls läste minskade från 46 % år 1988/89 till 29 % år 1994/95.²¹

Vuxna kvinnors intresse för litteratur är betydligt större än mäns. En knapp tredjedel (28 %) av männen uppger att de har mycket stort eller måttligt intresse. Motsvarande siffra för kvinnor är 46 %. Andelen män som har ganska litet eller mycket litet intresse ligger också i storleksordningen en tredjedel (37 %). Andelen kvinnor med litet intresse för böcker är en femtedel (20 %).

¹⁸ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

¹⁹ Källa: Mediebarometern 1996.

²⁰ Källa: Mediebarometern 1996.

²¹ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Det finns ett *samband mellan litteraturintresse, läsvanor och utbildning*. Skillnaden mellan hög- och lågutbildade framträder särskilt markant om fokus ställs in på andelen som *inte* läser böcker. Det finns en betydligt större andel ickeläsare bland lågutbildade än bland högutbildade. Detta gäller oavsett kön, men skillnaden är särskilt stor bland äldre män.²² 47 % av männen över 45 år med enbart grundskola hade inte läst någon bok under de senaste 12 månaderna år 1994/95. Motsvarande grupp kvinnor var 31 %. Andelen män över 45 år med högskoleutbildning som inte läst någon bok var 2 % och 0 % för kvinnor i motsvarande grupp.

Enligt Kulturbarometern är intresset för litteratur i första hand beroende av utbildning och i andra hand av kön. Detta konstaterades i samband med de läsundersökningar som gjordes år 1990. Även iakttagelsen att det bland pensionärer fanns många ointresserade gjordes. Högutbildade och kvinnor var de mest läsintresserade.²³ I Kulturbarometern 1997 drar man samma slutsatser: "Typexempel på flitiga bokläsare är flickor på mellanstadiet, högskolestuderande samt välutbildade kvinnor. Typexemplet på en person som inte alls läser böcker är en lågutbildad, manlig pensionär bosatt på landsbygden".²⁴

Tabell 2:4. Litteraturintresset år 1988/89 och 1994/95 hos samtliga åldersgrupper och mellan män och kvinnor år 1994/95

Läsintresset	1988/89 Samtliga %	1994/95 Samtliga %	1994/95 Kvinnor %	1994/95 Män %
Mycket eller ganska stort intresse	33	37	46	28
Måttligt	30	34	34	35
Mycket eller ganska litet intresse	37	28	20	37

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Enligt Mediebarometern har *andelen dagliga bokläsare* under 45 år minskat mellan 1995 och 1996. I gruppen 25–44 år gick t.ex. andelen dagliga läsare ner från 41 % till 33 %. Sett över en tioårsperiod har

²² Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²³ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²⁴ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

andelen bokläsande ökat i åldrarna över 45 år och hållit sig i stort sett konstant i gruppen 25–44 år.

Tabell 2:5. Andelen dagliga läsare i olika åldersgrupper 1986, 1995 och 1996.

År	25-44 år	45-64 år	65-79år
	%	%	%
1986	32%	27%	21%
1995	41%	35%	32%
1996	33%	35%	32%

Källa: Mediebarometern 1996. Nordicom.

När det gäller *läsningen under en genomsnittlig vecka* 1996 var det, enligt Mediebarometern 59 % av befolkningen mellan 9–79 år som läst i en bok, vilket innebär en minskning från 64 % året före.

De undersökningar som Kulturbarometern genomfört visar att fler läste böcker år 1994/95 än vid undersökningstillfället 1988/89. 54 % hade läst i en bok den senaste veckan, jämfört med 49 % år 1988/89. Andelen som inte läst någon bok det senaste året har minskat. Från 26 % 1988/89 till 17 % 1994/95.

För befolkningen som helhet har antalet icke-läsare minskat sedan 1970-talet. De vana läsarnas antal var länge relativt konstant, men har ökat kraftigt under 1990-talet.

Tabell 2:6. Andel vuxna 16-74²⁵ år som under en 12-månadersperiod varje vecka läst respektive inte alls läst böcker. Sammanställning av olika undersökningar.

	1976 SCB %	1982/83 SCB %	1990/91 SCB %	1994/95 SIFO %	1996 Gallup* %	1997 SIFO %
Andel som läser varje vecka	39	40	39	50	56	49
Andel som inte läser alls	23	18	19	19	–	15
Andel av män som läser varje vecka	36	35	31	43	49	43
Andel män som inte läser alls	25	22	24	25	–	18
Andel kvinnor som läser varje vecka	41	46	46	57	62	55
Andel kvinnor som inte läser alls	22	15	13	14	–	13

Bearbetning: Svenska Bokhandlareföreningen.

* Mediebarometern 1996.

De höga siffrorna från Mediebarometern år 1996 förklaras av att även läsning av skolböcker ingår i undersökningen. Samtliga undersökningar visar att mäns och kvinnors läsvanor skiljer sig åt. Andelen män som inte alls läser böcker har länge varit förhållandevis hög. De läsvana männens andel minskade med 15 % från år 1976 till år 1991. Nu förefaller trenden ha vänt. Antalet kvinnor som läser böcker varje vecka har stadigt ökat samtidigt som icke-läsarna bland kvinnorna nära nog halverats sedan mitten av 1970-talet.

Lästiden har hållit sig relativt stabil de senaste tio åren – omkring 1 timme per genomsnittlig dag. År 1996 var lästiden i genomsnitt 56 minuter per dag bland bokläsarna, en minskning från 64 minuter 1995. Det är värt att notera att över en tioårsperiod minskade antalet minuter man läste i åldersgruppen 25–44 år. Den genomsnittliga lästiden för denna åldersgrupp uppgick år 1986 till 71 minuter och år 1996 till 54 minuter.

²⁵ I SIFO 1994/95 och Gallup 1996 avses 16–79 år.

Tabell 2:7. Lästid bland bokläsare 9–79 år en genomsnittlig dag 1986–1996 (minuter)

År	Totalt	Män	Kvinnor	25-44 år
1986	68	68	69	71
1988	65	63	67	68
1990	59	57	62	59
1992	53	48	57	54
1994	63	61	65	61
1995	64	59	68	60
1996	56	52	59	54

Källa: Mediebarometern 1996. Nordicom.

2.4.1 Poesi eller fakta – vad läser vi?

Skönlitteratur

Underhållningsromaner dominerar när man frågar efter senast lästa bok. Spänning är mer populärt än romantik. Författarna är oftast svenska eller anglosaxiska. 1994/95 hade 37 % en underhållningsroman som senast lästa bok. 13 % hade senast läst en bok av en s.k. kvalitetsförfattare. Motsvarande siffror för 1988/89 var 31 % och 12 %. De typiska läsarna av kvalitetslitteratur är gymnasiestuderande eller högskolestuderande (med en viss överrepresentation av kvinnor) samt välutbildade kvinnor över medelåldern bosatta i storstad. Typiska läsare av underhållningslitteratur är kvinnor i åldern 15–45 år, deltidsarbetande, studerande eller icke förvärvsarbetande, ofta med hemmavarande barn.²⁶

Kulturbarometerns undersökning visar att poesiläsningen ökat kraftigt sedan 1988/89. 19 % av svenskarna mellan 9–79 år hade läst en poesibok under de senaste 12 månaderna 1994/95, jämfört med 10 % 1988/89. Läsningen hade ökat i alla grupper sedan 1988/89. Bland skolbarn 9–14 år var det 15 % som läst poesi under den senaste 12-månadersperioden 1994/95, jämfört med 5 % år 1988/89. De som i första hand läste poesi var dock högutbildade. Av dem hade 34 % läst poesi 1994/95, jämfört med endast 15 % år 1988/89. För mellanutbildade var siffran 18 % (12 % 1988/89) och för lågutbildade 9 % år (7 % 1988/89). Kvinnor är överrepresenterade som poesiläsare. 25 %

²⁶ Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

av kvinnorna hade läst poesi 1994/95 jämfört med 13 % 1988/89. För män var siffran 12 % 1994/95, en ökning från 7 % under samma tid.²⁷

Fackböcker

Jämfört med år 1988/89 har antalet fackbokläsare ökat markant och i dag är andelen läsare av facklitteratur lika stor som andelen läsare av skönlitteratur. År 1988/89 hade 54 % av befolkningen läst någon fackbok under det senaste året jämfört med 70 % år 1994/95. De flesta som över huvud taget läser böcker läser både skön- och facklitteratur. Gruppen kvinnliga studerande, ungdomar och välutbildade kvinnor är särskilt framträdande bland dem som kombinerar skönlitteratur och facklitteratur. Bokläsare som enbart läser skönlitteratur är överrepresenterade bland lågutbildade kvinnliga pensionärer medan typexemplet på ensidiga läsare av fackböcker utöver läxböcker är pojkar i 10–12-årsåldern.²⁸

När det gäller läsning av barn- och ungdomsböcker har den ökat totalt sett. Av hela befolkningen var det 23 % som läste barn- och ungdomsböcker år 1988/89. Denna andel var 31 % år 1994/95.²⁹

2.4.2 Låna, köpa, få ...

Det är lika vanligt att man lånar som att man köper de böcker man läser. De flesta bokläsarna, eller 62 %, som 1994/95 under de senaste 12 månaderna hade läst en bok hade lånat den. Lika många, 62 %, hade köpt den själva. 57 % läste en bok som redan fanns hemma och 46 % hade fått boken i gåva. För sex år sedan var det något vanligare att man lånade boken.

²⁷Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²⁸Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²⁹Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Tabell 2:8. Tillgång till böcker 1988/89 och 1994/95. Andel av befolkningen (%) som under det senaste året läst bok som lånats, köpts, erhållits som gåva eller redan funnits hemma
(Summerar ej till 100)

Införskaffande	1988/89	1994/95
	%	%
Lånats	55	62
Köpts	51	62
Erhållits som gåva	37	46
Redan funnits i hemmet	41	57

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

SIFO-undersökningen 1997 kompletterar Kulturbarometern 1994/95 och bekräftar bilden att bokläsarna både lånar och köper sina böcker. Enligt SIFO:s undersökning lånar 57 % av de tillfrågade på bibliotek, medan 36 % lånar från vänner och bekanta. Mer än 72 % av befolkningen i åldern 15–24 år är bibliotekskunder.

Läsarna köper i första hand sina böcker i bokhandeln: i samband med den stora bokrean (42 %), till extrapris under året (30 %) eller till ordinarie pris (23 %). Man handlar också i varuhuset: till extrapriser under året (27 %), i samband med bokrean (24 %) eller till ordinarie pris (12 %). Enligt SIFO:s undersökning köper 27 % av bokläsarna (dubbelt så många kvinnor som män) böcker genom bokklubbar. 11 % skaffar sina böcker i antikvariaten.³⁰

Skolbarn i åldern 9–14 år var de flitigaste biblioteksbesökarna 1994/95. Mest köpstarka var personer i åldern 25–44 år, som lika ofta köpte som lånade böcker. Denna åldersgrupp lånade för övrigt böcker av släkt och vänner i större utsträckning än resten av befolkningen. I åldersgruppen 45–64 år fanns fler bokköpare än boklånare. Här återfanns också de flesta bokklubbsköparna. Däremot lånade de mindre på biblioteket. Pensionärer 65–79 år läste mindre än andra och både köpte och lånade böcker i mindre utsträckning än andra. De som läste valde ofta en bok som redan fanns hemma. De lånade i något högre grad än de köpte böcker, enligt Kulturbarometern.

Av dem som köpte en bok de senaste 12 månaderna hade 45 % (33 % 1988/89) köpt den i bokhandel, 29 % (23 % 1988/89) per post (bokklubb), 26 % (18 % 1988/89) på varuhus, 7 % (5 % 1988/89) i

³⁰ Källa: SIFO.

kiosk, 10 % (4 % 1988/89) på auktion/antikvariat och 2 % genom bok-ombud.

En knapp tredjedel fick böcker per postorder, dvs. via bokklubbar eller direktförsäljning från förlag, tidningar o.dyl. Försäljningen genom denna försäljningskanal har ökat, vilket även gäller inköp från varuhus och på antikvariat.

2.5 Sammanfattning

Som framgår av ovanstående siffror finns stora skillnader mellan olika människors inställning till böcker och bokläsning. Utbildningsnivån i landet har höjts och fler människor läser böcker men lästiden har ändå minskat, framför allt bland barn och unga. Den tillgängliga statistiken om bokläsning är dock långt ifrån heltäckande och i vissa fall motstridig. Klart är att boken tar betydligt mindre del av vår fritid än TV och radio.

3 Författarna

Det är svårt att beräkna antalet yrkesmässigt verksamma författare i Sverige. Många har även andra sysselsättningar. Det blir också allt vanligare att författare både av ekonomiska och konstnärliga skäl arbetar inom flera genrer och medier.

3.1 Sveriges Författarförbund (SFF)

Sveriges Författarförbund är facklig huvudorganisation för de yrkesmässigt verksamma författarna och översättarna inom det allmänlitterära området, dvs. skön-, fack-, och barn- och ungdomslitteratur. 1997 har SFF cirka 2 400 medlemmar, en ökning från 2 100 år 1993. Medlemmarna kan ansluta sig till fyra olika sektioner:

- Fackförfattarsektionen Minerva
- Sektionen för barn- och ungdomslitteratur
- Skönlitterära sektionen
- Översättarsektionen

De flesta yrkesmässigt verksamma skönlitterära, barn- och ungdomslitterära författarna, liksom översättarna, är medlemmar i SFF. Organisationsgraden är inte lika hög bland fackförfattarna, men har ökat under senare år.

3.2 Författarnas inkomster

År 1993 genomförde Författarförbundet en enkätundersökning över medlemmarnas inkomster m.m. För de ca 700 medlemmar som var heltidsförfattare, dvs. som ägnade minst 75 % av sin arbetstid åt litterär verksamhet, var medianinkomsten totalt, dvs. av all slags yrkesverksamhet, 116 000 kronor per år, jämfört med 176 000 för heltidsarbetande totalt sett. För den heltidsarbetande *skönlitterära* författaren var medianinkomsten endast 84 500 kronor.¹

¹ Författarnas inkomster 1993.

Undersökningen visade att 55 % av SFF:s medlemmar bodde i Stockholms län. 35 % av medlemmarna betecknade sig som skönlitterära författare, 23 % som fackförfattare, 17 % som översättare, 16 % som litterära mångsysslare och 9 % som barn- och ungdomsförfattare. Bland skönlitterära och facklitterära författare dominerade männen, medan en majoritet av översättarna och barn- och ungdomsförfattarna var kvinnor.

En av undersökningens viktigaste slutsatser var att ju större del av arbetstiden som ägnades åt litterär verksamhet, desto lägre var författarens totala inkomst. Givetvis ökade inkomsterna av *litterär* verksamhet i dessa fall, men denna ökning uppvägs inte tillnärmelsevis minskningen av inkomster från *annan yrkesverksamhet*. De författare/översättare som hade andra inkomstkällor än från litterär verksamhet hade högre medianlön än dem som var författare/översättare på heltid.

Undersökningen visade, enligt Författarförbundet, att ett antal barn- och ungdomsförfattare hade höga royaltyinkomster, dvs. deras böcker hade sålts i stora upplagor. Många facklitterära författare visade sig ha relativt goda inkomster från icke-litterär verksamhet. Översättarna fick största delen av sin totala inkomst från litterär verksamhet. Enkäten styrkte antagandet att skönlitterära författare hade svårt att leva på sitt författarskap.

Skatterättsligt är författarna inom det allmänlitterära området att betrakta som egna företagare. De är inte anställda och arbetar inte – med undantag för vissa fackförfattare – på uppdrag av förlag. Författarens ersättning vid bokförsäljning utgår i form av royalty, vilket innebär att ersättningen är relaterad till antalet sålda exemplar. För samtliga medlemmar utgjorde bokroyalties den viktigaste inkomstkällan med 22 %. Översättarhonorar svarade för ca 15 %, liksom biblioteksersättning. Ersättning för medverkan i tidningar och tidskrifter utgjorde 14 % och olika slags framträdanden och skattepliktiga stipendier svarade för 9 respektive 8 %. Radio- och TV-ersättning svarade för 5 %, antologiersättningar för 1 % och övriga litterära inkomster för 10 %.

Tabell 3:1. Författarnas inkomstkällor 1993

Inkomstkälla	%
Bokroyalties	22
Översättarhonorar	15
Biblioteksersättning	15
Ersättning för medv. tidningar o tidskrifter	14
Framträdanden	9
Stipendier	8
Radio och TV-ersättning	5
Antologiersättning	1
Övriga litterära inkomster	10
Summa	100

En klar majoritet, 62 % av författarna, uppgav att bokhandeln var deras huvudsakliga försäljningskanal. Endast 3 % uppgav bokklubbar, medan 14 % menade att dessa båda var lika viktiga. Ca 20 % – framför allt fackförfattarna – menade att deras böcker huvudsakligen såldes genom andra kanaler än bokhandel och bokklubbar.

24 % av författarna ansåg 1993 att deras utgivningsmöjligheter hade försämrats de senaste åren. 16 % ansåg att de tvärtom hade förbättrats. Enligt majoriteten var utgivningsmöjligheterna oförändrade. 32 % uppgav att deras bokförsäljning minskat de senaste åren. 18 % uppgav att den ökat. Hälften bedömde att deras bokförsäljning varit oförändrad.

3.3 Sveriges författarfond

Sveriges författarfond, grundad 1954, har till uppgift att förmedla den s.k. biblioteksersättningen. Denna ersättning är en statlig kollektiv ersättning till upphovsmän, som utgivit ett litterärt verk på svenska eller som bor i Sverige, och till översättare som översatt litterärt verk till svenska, för folk- och skolbibliotekens nyttjande av deras verk. Fondens verksamhet regleras av förordningen (SFS 1962:652) om Sveriges författarfond (omtryckt SFS 1979:394, ändrad senast SFS 1996:1599).

De medel som överförs från statsbudgeten till fonden bestäms dels av omfattningen av bibliotekens utlåning och referensbestånd och dels av vissa belopp för biblioteksersättningen. 1997 uppgår ersättningens grundbelopp för hemlån av svenskt originalverk till 96 öre. Beloppet för referensexemplar av svenskt originalverk är 384 öre, medan det för

hemlån respektive referensexemplar av verk i svensk översättning uppgår till 48 respektive 192 öre.

1997 disponerar fonden ca 102 miljoner kronor.

Tabell 3:2. Sveriges författarfond -beräknad fördelning av 1997 års anslag

	Fördelning kr	Fördelning Antal pers.
Femåriga arbetsstipendier	6 330 000	83
Författar/översättarpennning	36 200 000	5 000
Garanterad författarpennning	24 300 000	235
Pensioner	5 350 000	150
Ettåriga arbetsstipendier	7 125 000	230
Tvååriga arbetsstipendier	3 575 000	55
Resestipendier	2 000 000	110
Tillfälliga bidrag	600 000	70
Bidrag till organisationer representerade i styrelsen	6 173 000	–
Administration	7 133 000	–
Övrigt	3 787 000	–
Summa	102 573 000	

Källa: Sveriges författarfond 1997-08-27.

Av fondens medel utbetalas en statistiskt beräknad individuell ersättning, s.k. författarpennning, till upphovsmän till litterära originalverk, som skrivit verket på svenska eller som stadigvarande bor i Sverige. Författarpennningens grundbelopp är under 1997 58 öre per lån och 232 öre per referensexemplar.

Individuell ersättning betalas också till översättare av litterära verk till svenska – översättarpennning. Översättarpennningens grundbelopp är hälften av författarpennningens – 29 öre per lån och 116 öre per referensexemplar 1997. Beräkningen av ersättning som tillkommer varje upphovsman sker genom Författarfondens årliga stickprovsundersökningar.

Vid ersättningar som överstiger 58 000 kronor (1997 års nivå) sker en stegvis avtrappning.

Fondens styrelse kan besluta om att författarpennning till viss upphovsman skall utgå med högre belopp än det statistiskt beräknade. Detta kallas garanterad författarpennning och utgår för närvarande med

117 500 kronor. Den kan utgå till den som på ett övertygande sätt dokumenterat sin verksamhet och som huvudsakligen är verksam som litterär upphovsman.

Fondens s.k. fria del, dvs. de medel som återstår då författar- och översättarpennningarna fördelats, används till pensioner, stipendier, understöd och till andra ändamål som är gemensamma för författare, översättare och bokillustratörer. Fondens administrationskostnader betalas också ur fondens fria del.

Inom ramen för Författarfondens verksamhet har utvecklats ett trygghetssystem för de litterära yrkesutövarna. I systemet ingår långtidsåtaganden av tre slag:

- femåriga arbetsstipendier, avsedda främst för att ge yngre författare, översättare och bokillustratörer en grundtrygghet under "utbildningsåren".
- författar- och översättarpennningar, (även garanterad författarpennning) som ger etablerade litterära yrkesutövare en skälig inkomst av biblioteksersättning.
- pensioner, som ger de ej längre yrkesverksamma samt efterlevande till litterära yrkesutövare en ekonomisk grundtrygghet.

Som komplement till detta trygghetssystem, som inkl. den statistiska, individuella ersättningen tar omkring 70 % av fondens medel i anspråk, delar fonden ut ett- och tvååriga arbetsstipendier, resestipendier, tillfälliga bidrag m.m.

Styrelsen för Sveriges författarfond består av 14 ledamöter och lika många suppleanter. Ordföranden och tre andra ledamöter utses av regeringen. Åtta ledamöter utses av Sveriges Författarförbund, medan Föreningen Svenska Tecknare och Svenska Fotografernas Förbund utser vardera en ledamot.

3.4 Författarcentrum

Författarcentrum är en ideell organisation för yrkesverksamma författare. Den skapades 1967 och har till uppgift att vara kontaktorgan för, sprida kunskap om och intresse för de svenska författarna och den svenska litteraturen ofta genom samarbete med skola, bibliotek och andra institutioner.

Författarcentrum drivs i dag i regionaliserad form. Författarcentrum Riks har en samordnande funktion för fyra regionala avdelningar: Öst, Väst, Syd och Norr. I Stockholm finns en författarförmedling medan övriga tre regioner samarbetar med kulturarbetsförmedlingarna i Göteborg, Malmö, Umeå och Luleå. Statligt bidrag till verksamheten utgår

för närvarande med 1 874 000 kronor varav 529 000 kronor avser författarförmedlingen i Stockholm. Anslaget täcker grundorganisationen. Det läsfrämjande arbetet projektfinansieras.

Författarcentrum har stor betydelse för författarnas läsfrämjande arbete, framhålls i en skrivelse från Författarcentrum Riks till utredningen.² Man menar att åtstramningarna på kulturområdet påverkat förutsättningarna för den omfattande verksamheten negativt. Man vill öka sina insatser för läsfrämjande genom författarbesök i skolor, på bibliotek, på lärardagar, på föreläsningsföreningar m.m.

Samtidigt anser man att resurstilldelningen i form av projektbidrag försvårar arbetet. Man föreslår att man i tillägg till dagens statliga stöd till organisationen får ett verksamhetsbidrag om minst fem miljoner kronor per år. Man menar att detta skulle ge Författarcentrum möjlighet att planera långsiktigt, ge fler författare möjligheter till extrainkomster, behålla och överföra kompetens samt genomföra en rad nyskapande och läsfrämjande projekt.

² Författarcentrum Riks skrivelse till Boken och kulturtidskriften, 1997-09-05.

4 Den svenska modellen – en historisk återblick

4.1 Den svenska avvecklingen av fastpris-systemet

4.1.1 Övergången till fria priser

Sverige har fria priser på böcker sedan 1970. Då avskaffades den tidigare dispensen från bruttoprisförbudet av konkurrensmyndigheterna med hänvisning till att systemet var konkurrensbegränsande.

Bruttoprisförbudet infördes i Sverige år 1953 genom lagen om motverkande av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Lagen byggde på tanken att fri konkurrens och fri näringsutövning har övervägande positiva verkningar genom att bidra till effektivitet inom näringslivet. Dåvarande Näringsfrihetsrådet gav emellertid dispens från lagen, vilket möjliggjorde att de fasta bokpriserna kunde behållas i ytterligare 17 år. Bokbranschen var en av de få branscher som, i flera omgångar, sökte och fick dispens från bruttoprisförbudet. Det breda sortimentet ansågs ha ett kulturellt egenvärde. Det framhölls att fasta priser var nödvändiga för att garantera utgivningen av den olönsamma men kulturellt värdefulla litteraturen.

Bruttoprissystemet var förknippat med ett system där bokhandeln sålde förlagens böcker i kommission. Samtidigt hade bokhandeln ensamrätt till all försäljning av böcker över en viss prisgräns. Svenska Bokförläggareföreningen hade kontroll över etableringen av bokhandlar.

År 1965 vägrade dåvarande *Näringsfrihetsrådet* att bevilja fortsatt dispens. Branschen fick en femårig övergångsperiod fram till den 1 april 1970. Näringsfrihetsrådet framhöll i sitt beslut att en övergång till fria bokpriser skulle leda till sänkta priser och till en mer dynamisk utveckling med kraftigare rationalisering inom branschen. Ett fortsatt

bundet system skulle hämma utvecklingen av nya spridningsformer för böcker, enligt rådet.

Bokbranschens parter framhöll i sin argumentation ett friprissystems negativa effekter på branschstrukturen och sortimentsbredden. Ett stort antal mindre och medelstora bokhandlar skulle, hävdade man, utsättas för en ödesdiger konkurrens och antalet boklådor skulle minska. Fria bokpriser skulle även leda till ökad koncentration till ett mindre antal stora och ekonomiskt starka förlag och till ökade svårigheter för de mindre förlagen. Vidare framhölls att en fri prissättning skulle gynna utgivningen av bästsäljare på bekostnad av den kulturellt mest värdefulla litteraturen. Förlagen skulle minska sin lagerhållning och istället koncentrera sig på lättsålda böcker. Bokhandelns sortiment skulle minska och servicen skulle bli sämre.

En viktig roll för beslutet att ej medge fortsatt dispens för fastprisförbudet, spelade också en av Statens pris- och kartellnämnd utförd undersökning om konsumentvärdet av svensk litteratur med upplagor under 3 000 exemplar. Då denna utgivning visade sig svara för endast 2 % av den totala försäljningen ansåg Näringsfrihetsrådet att kulturargumentet fått minskad betydelse. Vidare förekom ett missnöje från kommuner över att man inte kunde köpa böcker till skolan och biblioteken direkt från förlagen. Företrädare för branschen menade å sin sida att denna uppenbarligen hårt trängda utgivning skulle få det ännu svårare i ett friprissystem.

Genom införandet av fria priser avskaffades med omedelbar verkan bokhandelns ensamrätt att sälja böcker och Svenska Bokförläggareföreningens etableringskontroll. Kommissionssystemet ersattes med frivilliga branschavtal med abonnemangssystem mellan Bokförläggareföreningen och Bokhandlareföreningen (det s.k. Fackbokhandelsavtalet). Modellen var från början att varje anslutet förlag till varje ansluten bokhandel skulle skicka ett exemplar av varje ny titel i abonnemang. Bokhandeln var skyldig att ta emot och lagerhålla varje abonnemangsexemplar och fick för detta en särskilt hög rabatt. För varje därutöver beställt exemplar gällde normal rabatt. Bruttopriserna ersattes av cirkapriser. De sattes till en början av förlagen, men bokhandlarna och andra återförsäljare hade uttrycklig rätt att avvika från dem.

Vid mitten av 1970-talet övergick bokbranschen under tryck från konkurrensmyndigheterna till nettoprissättning. Förlagen skulle därmed endast sätta ett förlagsnettopris (F-pris) på sina böcker. På detta pris fick bokhandlare och andra återförsäljare själva beräkna sina marginaler utifrån sin egen kostnadsstruktur och prispolitik.

Cirkapriserna levde dock kvar genom särskilda omräkningstabeller mellan förlagsnettopris och konsumentpris som upprättades av bokhandeln genom distributionsföretaget AB Seelig & Co. Dessa priser skulle

endast användas i reklam och konsumentinformation såsom annonser och kataloger. Det skulle uttryckligen framgå att de endast var cirkapriser, från vilka återförsäljarna fick avvika. Cirkapriserna fick inte tryckas på böckerna.

Sedan år 1970 har Näringsfrihetsombudsmannen (NO) och andra konkurrensmyndigheter haft ett flertal mål och ärenden som handlat om friprissystemets funktion. Flera av dem har gällt underlåtenhet att ange att de angivna priserna fick underskridas. Flera fall har rört förhållandet mellan bokhandel och bokklubbar. Vid en förhandlingsuppgörelse mellan NO och representanter för förlagen och bokhandeln år 1982 noterades att den grundläggande principen om pris efter prestation borde vara vägledande för utformningen av försäljningsvillkoren till olika köparkategorier. Parterna enades därvid om att sträva efter att prisskillnaden mellan de s.k. huvudböckernas cirkapris i bokhandeln och medlemspris i bokklubb maximalt skulle uppgå till 25 % räknat på cirkapriset.

År 1993 infördes i Sverige en ny, strängare konkurrenslag. Den innehåller två generella förbud som är hämtade från Romfördragets artiklar 85 och 86, nämligen mot konkurrensbegränsande samarbete och mot missbruk av dominerande ställning. Där finns det inte längre såsom i den förra svenska konkurrenslagen någon formell möjlighet för beslutsfattarna att ta hänsyn till kulturvärden eller till ett allmänintresse. Istället finns bl.a. ett system med s.k. gruppundantag. Ett exempel på ett sådant gruppundantag är samarbetet mellan ICA-handlarna. Lagen har även medfört att bokbranschens rätt att ge ut kataloger över årets böcker med prisangivelser i högre grad än tidigare har ifrågasatts av konkurrensskäl.

Fackbokhandelsavtalet har ändrats och reformerats i olika omgångar. År 1991 beslöt dock Sveriges största bokkoncern Bonniers att begära utträde. Därmed inleddes en process som mynnade ut i att avtalet upphörde den 1 april 1992. Den svenska bokmarknaden saknar sedan dess centrala samhandelsregler mellan branschens parter.

I det nya läget utarbetade de olika förlagsgrupperna egna försäljningsvillkor för bokhandeln. Tre huvudlinjer kan urskiljas. Bonnierförlagen, ett 10-tal förlag med ca 35 % av bokhandelsförsäljningen, erbjuder bokhandeln ett fritt exemplar av nya böcker och marknadsföringsbidrag vid nyhets- och kampanjorder. Osålda böcker får returneras om bokhandlaren från början köpt ett visst antal exemplar av titeln.

Tre större förlagsgrupper, Liber, Rabénförlagen och Natur och Kultur, med ca 30 % av bokhandelsmarknaden, har liknande villkor. Skillnaden gäller returrätten. Bokhandlaren får bara returnera en titel i tre exemplar eller fler, men behöver inte köpa ett visst antal exemplar för att få returrätt.

Ett 30-tal små och medelstora bokförlag, som representerar 10–15 % av marknaden, levererar sina böcker till fast nettopris utan generell returrätt. Bokhandeln får 50–75 % rabatt på det första exemplaret av en ny titel.

Nämnda villkor gäller främst relationen mellan ca 220 bokhandlar och ett 50-tal bokförlag. Därutöver har ca 120 mindre bokhandlar en fullt utbyggd inköpservice genom grossisten Seelig. Dessa bokhandlar tar emot 400 till 1 000 nya titlar om året och får ett mindre statsbidrag för detta åtagande.¹

4.1.2 Staten och bokmarknaden

Bland annat mot bakgrund av beslutet om att införa fria bokpriser tillsatte den svenska regeringen år 1968 en offentlig utredning med uppgift att undersöka bokens situation och vid behov föreslå statliga stödåtgärder. Utredningens förslag 1974 blev inledningen till en intensiv process som mynnade ut i ett riksdagsbeslut år 1975 om ett statligt *utgivningsstöd* allmänt även kallat litteraturstödet. Stödet har sedan dess reformerats och justerats i olika omgångar. I dag beviljar staten stöd till utgivningen med ca 30 miljoner kronor. Stöd utgår till förlagen för enskilda titlar. En utförlig beskrivning av litteraturstödet ges i avsnitt 8.

Kreditstödet till bokhandeln infördes år 1977. En statlig utredning hade konstaterat att det förelåg en stor risk för en bred utslagning av bokhandlar på grund av att det saknades riskvilligt kapital till nödvändiga investeringar. Kreditstödet ges i första hand till bokhandlar som är ensamma på sin ort. Det kan också ges för investeringar i samband med flyttning eller för upprustning av befintliga lokaler. Anslaget för kreditstöd uppgår år 1997 till 2,4 miljoner kronor.

År 1981 infördes ett *distributionsstöd till fackbokhandeln*. Det var kopplat till fackbokhandelsavtalet och innebar att staten för de litteraturstödda titlarna betalade en del av den särskilda rabatt som enligt avtalet gavs på abonnemangsexemplaret, dvs. det exemplar som automatiskt skickades ut till samtliga fackbokhandlar.

1982 års bokutredning fick i uppdrag att förutsättningslöst belysa utvecklingen inom bokdistributionen och titta på effekterna av bruttoprisförbudet. Utredningen, som inte ansåg att ett återinförande av fasta bokpriser skulle få avsedda kulturpolitiska effekter, förespråkade ett utvidgat fackbokhandelsavtal i kombination med ett statligt bokhandelsstöd. De stödformer som beslutades 1985 innefattar bl.a. fortsatt

¹ Källa: Svenska bokhandlarföreningen.

investeringsstöd för bibehållande och nyetablering av bokhandel, samt ett nytt *sortimentsstöd* för mindre bokhandlar utanför fackbokhandelsgruppen.

Genom ett initiativ från branschen kunde anslaget för distributionsstödet läggas över på utvidgat sortimentsstöd när fackbokhandelsavtalet upphörde år 1992. Sortimentsstödet kombinerades samtidigt med ett *katalogdatorstöd* till den mindre bokhandeln. Sortiments- och katalogdatorstödet ligger i dag på 4,2 miljoner kronor. Därmed finns i Sverige ett etablerat stöd till den mindre bokhandeln (företrädesvis på mindre orter), medan stora och medelstora bokhandlar i större och medelstora orter inte uppstår någon form av statligt stöd.

De statliga stödinsatserna för bokdistributionen har i huvudsak två mål, dels att öka tillgängligheten av kvalitetslitteratur i bokhandeln, dels att behålla och om möjligt förstärka ett vittförgrenat bokhandelsnät (se även avsnitt 8.2).

4.1.3 Bokbranschen efter 1970

För att få en uppfattning om branschens utveckling efter fastprissystemets avveckling är det av intresse att granska bokutgivning, antal bokhandlar och förlagstrukturer. En annan indikator är utvecklingen av priset på böcker. Det saknas dock för närvarande ett bokprisindex som möjliggör analys av prisutvecklingen.

I Kungliga Bibliotekets statistik (Svensk Bokförteckning) registrerades år 1996 sammanlagt ca 13 500 *utgivna publikationer* i Sverige varav ca 11 000 är böcker över 48 sidor. Antalet titlar inom den s.k. allmänlitteraturen som distribueras genom bokhandeln och andra allmänna distributionskanaler kan uppskattas till ca 5 000.² År 1970 var samma siffra 8 481 publikationer varav böcker utgjorde 6 383. År 1975 utgavs 9 925 publikationer och 7 359 böcker.³

Enligt den förlagsstatistik som årligen tas fram av Svenska Förläggareföreningen gav föreningens medlemsföretag 1974/75 ut 1 881 nya titlar. År 1996 uppgick antalet nya titlar till 3 586. Antalet tryckta volymer av nya titlar ökade under samma period från 19 till 23 miljoner och antalet sålda exemplar från 12,0 till 14,2 miljoner. Den totala försäljningen var oförändrad under 20-årsperioden och uppgick till 33–35 miljoner exemplar om året.

² I begreppet allmänlitteratur ingår både skön- och facklitteratur, för såväl vuxna som barn och ungdom. Däremot ingår inte läroböcker.

³ Från år 1984 har även sådant material som tidigare redovisats i Svensk Bokkatalog medtagits. Siffrorna är därför inte helt jämförbara.

Den totala marknaden av allmänlitteratur har mellan 1974/75 och 1996 ökat med 25 % (i fasta priser). Omsättningen av allmänlitteratur i konsumentvärde uppgår till 3 289 miljoner kronor enligt Förläggareföreningens uppskattningar för år 1996. Omsättningen 1974/75 uppgick till 2 631 miljoner kronor.

Under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet tillkom på den svenska bokmarknaden ett stort antal små och medelstora förlag. Kännetecknande för många av dessa förlag är kvalificerad utgivning. Enligt många bedömare var detta en indirekt effekt av det statliga utgivningsstödet. Förutsättningar att driva en ambitiös utgivning i liten skala förbättrades.

I dag finns det omkring 400 bokhandlar i Sverige.⁴ Dessa kan delas i olika grupper med hänsyn till sin köprelation till bokförlagen: 200–220 bokhandlar som köper direkt från förlagen (motsvarar närmast f.d. fackbokhandlar), ca 110 som i huvudsak gör sina inköp från grossisten Seelig och deltar i Seeligs nyhetsservice (servicebokhandlar) samt ytterligare ett 50-tal bokhandlar som håller viss omsättning och beställningsservice. Härtill kommer ett antal specialbokhandlar, bl.a. läro-medelsspecialister med inriktning på högskolor och universitet samt bokhandlar som specialiserat sig på t.ex. konstböcker, religiös litteratur eller new age.

År 1969 fanns 500 bokhandlar. Av dem var 313 s.k. A-kommissionärer eller fackbokhandlar. År 1982 hade antalet minskat till 425, varav 254 var fackbokhandlar. En effekt av friprissystemet blev att bokhandeln förlorade större delen av försäljningen till bibliotek och skolor. Detta hade för många bokhandlar, framför allt på små orter, varit en stomme i verksamheten som dessutom bidragit till att jämna ut säsongsvariationer. Sedan dess har bokhandeln återvunnit en del mark, åtminstone på bibliotekssidan. Omkring en fjärdedel av bibliotekens inköp av böcker görs i dag via bokhandeln. Under samma tid har bokhandelns marknadsandel minskat från drygt 50 % till knappt 40 %.

Den senaste 25-årsperioden har inneburit en stark utveckling för bokklubbarna som slog igenom på den svenska bokmarknaden kring år 1970. Sedan år 1973 har deras marknadsandel ökat kraftigt. I dag har bokklubbarna en marknadsandel på drygt 20 %. Större delen av denna expansion skedde dock redan under 1970-talet. Därefter har utvecklingen varit långsammare och under de senaste åren har andelen av försäljningen som går via bokklubb t.o.m. minskat något. Bokklubbsektorn domineras av de större förlagen, i första hand Bonniers, som äger de stora allmänlitterära klubbarna med stor räckvidd. Under

⁴ I den undersökning av den svenska bokhandelsmarknaden som presenteras i kapitel 6 uppskattas antalet s.k. allmänbokhandlar till 331 stycken.

senare år har också små förlag startat bokklubbar. Det rör sig då om små klubbar med specialiserat sortiment, s.k. nischklubbar.

Under de första åren efter det att friprissystemet hade införts var priskonkurrensen ganska måttlig. Det rörde sig om vissa varuhus som satte lockpriser på enstaka uppslagsverk, vilket kunde leda till priskrig på vissa produkter. Efterhand började fler varuhus och andra lågpriskanaler att priskonkurrera med de mest lättsålda titlarna. Denna konkurrens kunde vara särskilt intensiv i samband med bokhandelns årliga bokrealisation i februari. Men även välsorterade bokhandlar började använda priset som konkurrensmedel. Akademibokhandeln gav t.ex. under en period 20 % rabatt på cirkapriset för hela sortimentet. Efterhand tvingades alltfler bokhandlar ge sig in i konkurrensen med lågpriskanalerna, åtminstone på den mer lättsålda delen av sortimentet. Detta medförde ett minskat överskott för bokhandeln jämfört med det överskott som erhöles från den "efterfrågade" litteraturen under systemet med fasta priser.

Utfallet av friprissystemet

Enligt den bedömning Statens kulturråd gör⁵ har de speciella marknadsförutsättningar som råder på den svenska bokmarknaden i form av fria priser till synes inte haft någon påvisbar effekt på bokutgivningens omfattning, inriktning och försäljning, medan däremot situationen för olika distributionskanaler tydligt har påverkats. Farhågorna för en uttunnad och utslätad bokutgivning har enligt Kulturrådet inte besannats. Därvid kan det statliga utgivningsstödet ha spelat en viss roll. Detta stöd har, enligt olika parter bedömningar, betytt mycket för utgivningen av god litteratur. Det har samtidigt underlättat för små kvalitetsförlag att verka och överleva på marknaden.

Det har inte varit möjligt för utredningen att undersöka eller mäta effekten av att fackbokhandelsavtalet upphörde 1992. I en kommentar till Kulturdepartementet i maj 1993 pekade Kulturrådet på att markanta tendenser var en tilltagande kedjebildning inom bokhandeln och en förlagskoncentration där fem stora förlagsgrupper dominerade marknaden och svarade för ca 75 % av utgivningen. Dessa förlag hade tillgång till egna distributionsföretag och egna bokklubbar, vilket enligt Kulturrådet innebar en långtgående kontroll över distributionskedjan samt över en viktig del av den slutliga försäljningen. Kulturrådet pekade på att genom det avtalslösa tillståndet hade dessa förlag fått ett starkare

⁵ Källa: PM av Leif Sundkvist, "Övergången från fasta till fria bokpriser i Sverige", Statens kulturråd.

inflytande över bokhandelns inköp. Denna tendens förstärktes av förekomsten av stora bokhandelskedjor med centrala inköp. I detta läge hade ett antal små och medelstora förlag fått ökande ekonomiska problem, menade Kulturrådet.

Kulturrådet framhåller att det är svårare att värdera branschens försäljning och prisnivå från friprissynpunkt. De förväntade dynamiska effekterna borde åtminstone i teorin ha lett till en starkare försäljningsexpansion i antalet exemplar. Försäljningsstatistikens siffror tyder på väsentligt ökade priser för de sålda exemplaren. Hänsyn måste dock också tas till försäljningens sammansättning, påpekar Kulturrådet. Det är svårt att hålla priserna nere i en situation där antalet titlar ökar och upplagornas storlek minskar. Till detta kan fogas att förlag enligt branschkännare blivit alltmer beroende i sin ekonomi av ett litet antal storsäljande titlar. Det föreligger heller ingen aktuell utredning av bokens produktionskostnader.

Som ovan redovisats skedde en tydlig minskning av antalet bokhandlar under friprissystemets första period, medan antalet därefter har hållits relativt konstant. Det är svårt att bedöma vilket utbud och sortiment dagens bokhandel har. Utredningen har inte haft möjligheter att undersöka sortimentsbredden. Det är också svårt att säga hur situationen skulle ha varit utan de olika stödåtgärder som har satts in under perioden. Enligt Kulturrådets bedömning har kreditstödet med all sannolikhet bidragit till att bokhandlar på små orter kunnat överleva och till och med utvecklas. Sortimentsstöd och katalogdatorstöd har hjälpt dessa att hålla ett sortiment och en servicenivå som annars inte varit möjliga.⁶

Enligt *Sveriges Författarförbund* har den gångna 20-årsperioden inneburit en oligopolartad utveckling på förlagssidan. Marknaden mätt i antalet sålda volymer har varit oförändrad och förlagen har gjort sig allt mer beroende av ett fåtal storsäljande titlar samtidigt som titelbredden i utgivningen ökat. En urvalskanal – de stora förlagsägda bokklubbarna – har blivit den affärsmässigt starka distributionsformen. Breddförsäljningskanalen – bokhandeln – har blivit mindre såväl beträffande marknadsandel, som antalet försäljningsställen och bredden i det saluförda utbudet. Allt fler böcker och författarskap får enligt förbundet allt svårare att nå fram till den bokköpande allmänheten.

Svenska Förläggareföreningen anser att avregleringen på bokmarknaden bidragit till förekomsten av livskraftiga bokhandlar. Samtidigt har en samverkan inom bokhandelsledet medfört en förbättrad konkurrenskraft i förhållande till andra försäljningskanaler. De fria priserna

⁶Källa: PM Leif Sundkvist.

har skapat förutsättningar för att olika distributionsvägar kunnat uppstå som effektivt verkar vid sidan av varandra.

Svenska Bokhandlareföreningen anser inte att en återgång till fasta bokpriser skulle stärka bokhandeln. En fri och avreglerad bokmarknad förutsätter emellertid att konkurrensen sker på lika villkor. Enligt Bokhandlareföreningen finns inslag i handeln som tenderar att snedvrider konkurrensen. Ett uppmärksammat exempel är enligt föreningen den prisdiskriminering som drabbar bokhandeln genom att författarrojaltn är lägre för böcker som säljs genom bokklubbarna än vid försäljning av böcker i bokhandeln.

5 Förlag och utgivning

5.1 Den svenska förlagsstrukturen

Antalet bokförlag i Sverige är mycket stort. Uppskattningsvis finns det omkring 200–250 professionella förlag med regelbunden utgivning. Förutom den traditionella utgivningen av skön-, fack-, barn- och ungdomsböcker förekommer bokutgivning för att väcka opinion och i utbildningssyfte, t.ex. för internutbildning. Enligt Statistiska centralbyrån (SCB) uppgick antalet utgivare till något över 1 000 år 1996.¹ I början av 1980-talet uppskattades antalet bokförlag till omkring 700 men det var bara ett drygt 100-tal som stod för merparten av bokutgivningen till allmänheten.

Den svenska förlagsbranschen domineras av några mycket stora förlagskoncerner, nämligen Bonnierförlagen, Liberkoncernen, Natur och Kultur, Rabénförlagen och Verbum. Sammantaget står dessa för 66 % av den totala försäljningen bland Förläggareföreningens medlemmar. Även Bra Böcker och Egmont-Richter hör till de stora utgivarna. Dessa förlag är inte medlemmar i Svenska Förläggareföreningen.

Förlagskrisen under 1970-talet var utgångspunkten för skapandet av ett antal stora förlagskoncerner. Branschen dominerades redan då av ett par stora förlag men där fanns samtidigt ett antal medelstora och små förlag som delade marknaden mellan sig. Per Gedin framhåller i sin bok "Litteraturen i verkligheten" att "krisen" under 1970-talets första hälft hade sin förklaring i att de stora förlagen blev fartblinda, vilket resulterade i en överutgivning och bristande ekonomisk kontroll. Ytterligare ett problem var, enligt Per Gedin, att priset på böcker ökade mer än konsumentprisindex. Skönlitteraturen minskade sin andel av den totala bokförsäljningen medan antalet utgivna titlar steg markant. År 1956 utkom totalt 4 492 böcker och 1970 inte mindre än 7 709, en ökning med nästan 70 % som i sin tur resulterade i en lägre lönsamhet

¹ Enligt SCB är 1 058 företag registrerade för bokutgivning som sin huvudsakliga verksamhet.

per titel. Sannolikt bemötte förlagen situationen genom att öka sin utgivning och höja bokpriserna för att kompensera den annars oundvikliga omsättningsminskningen och de hotande förlusterna.²

Av en undersökning som utfördes av 1968 års litteraturutredning framgick att svårigheterna i branschen var koncentrerade till de litterärt ambitiösa förlagen som sålde huvuddelen av sin utgivning genom bokhandeln. Hälften av de 13 undersökta förlagens utgivning trycktes i upplagor på 3 000 exemplar eller färre. Av 1 000 titlar i undersökningen hade endast 25 tryckts i mer än 25 000 exemplar. Ett litet antal böcker finansierade alltså den övervägande delen av utgivningen.

Samtidigt som de "traditionella" förlagens utveckling var dyster hade de s.k. massmarknadsförlagen en framgångsrik tid. Försäljningsökningen för böckerna var totalt 6 % per år mellan år 1966 och 1970 medan Förläggareföreningens medlemmar bara stod för 2,6 %. "Övriga förlag", vars försäljning till övervägande del bestod av kiosklitteratur eller av avbetalningsverk, ökade med 20 % per år under samma period. De åtta största förlagen minskade sin marknadsandel från 63 % år 1966 till 55 % år 1970.³

Våldsamt överutgivning och bristande ekonomisk kontroll bidrog, enligt Per Gedin, till förlagskrisen 1970–71. Förlagen var patriarkalt styrda familjeföretag och "paradoxalt nog skulle krisen bli början till de moderna storförlag som i dag agerar på marknaden med lönsamhetsprinciper som ledstjärna".⁴

Enligt den statistik som Svenska Förläggareföreningen tar fram över sina medlemsförlag utkom 439 skönlitterära titlar och 587 titlar inom facklitteraturen år 1973/74. Siffrorna för år 1996 är 1 117 titlar respektive 1 669 titlar.

5.2 Stora förlag

Inom *Bonnierkoncernen* blev förlagskrisen början till det moderna storföretaget och inledde satsningen på bokklubbar. År 1971 startades Bonniers Bokklubb och år 1973 Månadens Bok. År 1974 hade bokklubbarnas andel av bokförsäljningen ökat från 16 % till 23 %.

I dag är utgivningen uppdelad på fyra ungefär lika stora förlag – Albert Bonniers, Bonnier Alba, Forum, Wahlström&Widstrand. Förlagen konkurrerar inbördes med liknade allmänlitterär utgivning och faktaböcker. Vid årsskiftet 1996/97 gick Trevi upp i Forum. Bokför-

² Källa: Per Gedin. Litteraturen i verkligheten.

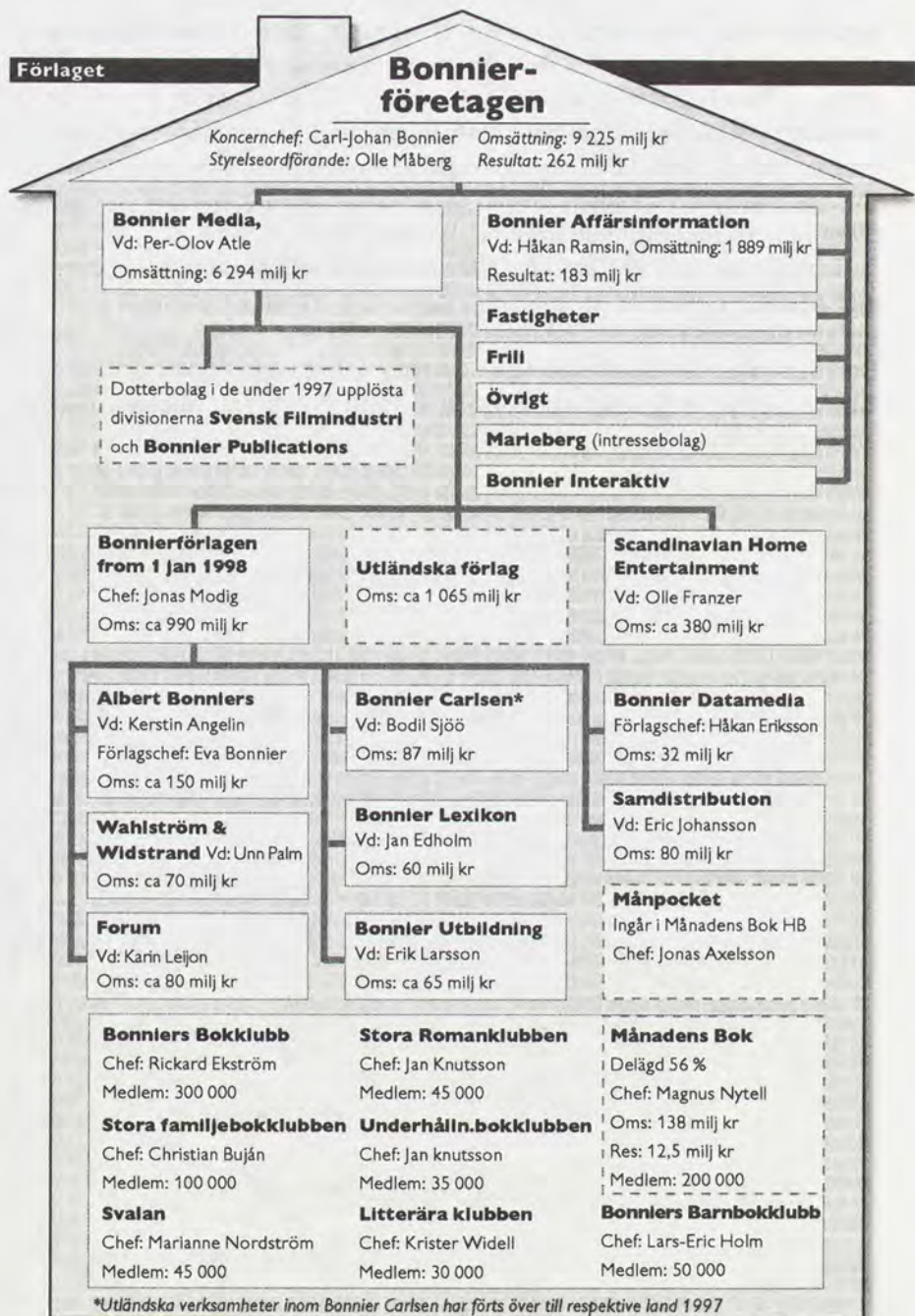
³ Källa: Per Gedin. Litteraturen i verkligheten.

⁴ Källa: Per Gedin. Litteraturen i verkligheten.

laget Bonnier Alba kommer att slås samman med Albert Bonniers Förlag vid årsskiftet 1997/98. Bonniers Barnbokklubb kommer att uppgå i Familjebokklubben under hösten 1997. Bonnier är en av de dominerande aktörerna på bokklubbssidan och kan genom dessa satsningar åtnjuta fördelarna av en vertikal integration, dvs. man kontrollerar alla leden i kedjan. Sedan år 1970 har omsättningen ökat från 69 miljoner kronor till 990 miljoner kronor 1996.⁵

I början av år 1997 lanserade Bonniers sin nya organisation, Bonnier Media. Tanken är att integrera de olika verksamhetsdelarna: bokförlag, tidskrifter, film-, radio- och TV-satsningar. En konsekvens av Bonniers nya satsning är att konkurrensen inte längre endast kommer att ske mellan enskilda bokförlag, utan i allt högre grad mellan olika mediaprodukter.

⁵ Källa: Svensk Bokhandel Nr 13, 1997.

Siffrorna avser verksamhetsåret 1996

Bonnier Publications

Omsättning: 2 720 milj kr, Resultat: 176 milj kr

Svensk Filmindustri

Omsättning: 1 118 milj kr, Resultat: -52 milj kr

Bonnierförlagen

Omsättning: 2 456 milj kr, Resultat: 84 milj kr

Divisioner som upplöstes under 1997

Den 1 januari 1998 träder Bonnierföretagens nya organisation på konsumentsidan formellt i kraft. De tre tidigare skilda divisionerna löses upp och samtliga dotterbolag inom dem underställs Bonnier Media AB. Bonnierförlagen delas upp i sex enheter: De svenska bokverksamheterna (som övertar namnet Bonnierförlagen), förlagsgrupperna i Norge, Danmark, Finland, Tyskland samt Scandinavian Home Entertainment.

År 1993 etablerades Bonnier Utbildning som ger ut läromedel såväl för den obligatoriska skolan som för högre utbildning. År 1997 omsätter denna verksamhet ca 65 miljoner kronor.⁶

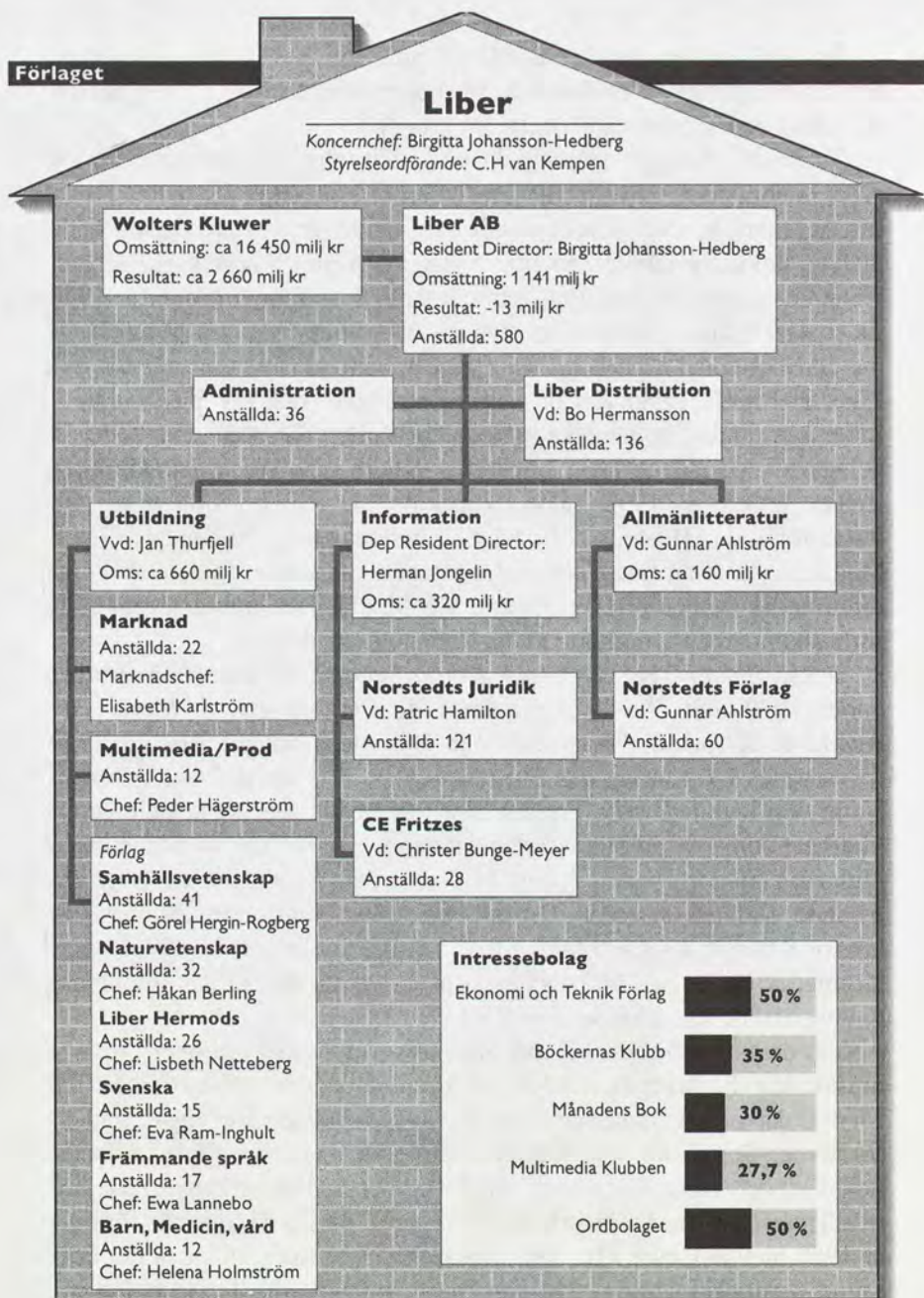
Norstedts Förlag genomgick på 1970-talet en rationaliseringsprocess som bl.a. innebar att man lade ner sina tekniska avdelningar, dvs. tryckeri, binderi, klichéanstalt osv. Under en kortare period hade man en bokklubb. År 1973 köpte Norstedts Almqvist&Wiksell/Gebers. Norstedts ökade sin försäljning från knappt 20 miljoner kronor år 1970 till ca 180 miljoner kronor i mitten av 1990-talet. Fram till hösten 1997 ingick Norstedts i *Liberkoncernen* tillsammans med Almqvist&Wiksell, Liber Hermods, Liber Kartor, Liber Kompetens och Liber Utbildning. Liber ägs av den holländska koncernen Wolters Kluwer.⁷ Norstedts är delägare i Månadens Bok, Böckernas Klubb och Multimediaklubben. Redan under år 1996 sålde Norstedts sin barnboksutgivning till Rabénförlagen. Hösten 1997 sålde Liberkoncernen Norstedts till KF Media. Avtalet omfattar Norstedts litterära utgivning, faktaböcker och multimedia. Rabénförlagen ingår i KF Media. Den nya gemensamma förlagskoncernen kommer att heta Rabén-Norstedts.

Också *Bokförlaget Natur och Kultur* genomgick stora förändringar under 1970-talet. År 1979 expanderade förlaget genom förvärv av Askild & Kärnekull Förlag AB och Biblioteksförlaget AB. År 1990 förvärvades LT:s förlag och Fripress och år 1991 startades bokklubben Natur och Kultur Direkt. Förlagskrisen drabbade inte Natur och Kultur lika hårt som övriga stora förlag eftersom en stor del av utgivningen utgjordes av läromedel. I dag är Natur och Kultur en av Sveriges ledande förlagskoncerner. Omsättningen har stigit från 20 miljoner kronor i början av 1970-talet till 285 miljoner kronor år 1996, varav läromedel utgör ca 75 %. Natur och Kultur är delägare i Böckernas Klubb, Multimediaklubben och TV4.

Till de stora hör också *Rabénförlagen* med ca 180 miljoner kronor i omsättning. Förlaget ägs av KF och är en del av dess affärsområde, KF Media, där också tidningen Vi och Akademibokhandeln ingår. Tidens förlag har försvunnit och i stället antagit nya skepnader i form av barnboks-förlaget Tiden Barn- och ungdomsböcker, Rabén Prisma/arleskär och Tiden Athena. Steget till att ingå bland "de stora" togs när förlaget år 1980 blev delägare i Barnens Bokklubb, som snart blev den dominerande barnboksklubben med som mest 140 000 medlemmar. Rabénförlagen omfattar förlagen Rabén&Sjögren, Bokförlaget Rabén Prisma, Tiden Barn- och ungdomsförlag samt Rabén Multimedia. Rabénförlagen är delägare i Ordfront Förlag, Eriksson&Lindgren och Berghs

⁶ Källa: Svensk Bokhandel nr 13. 1997.

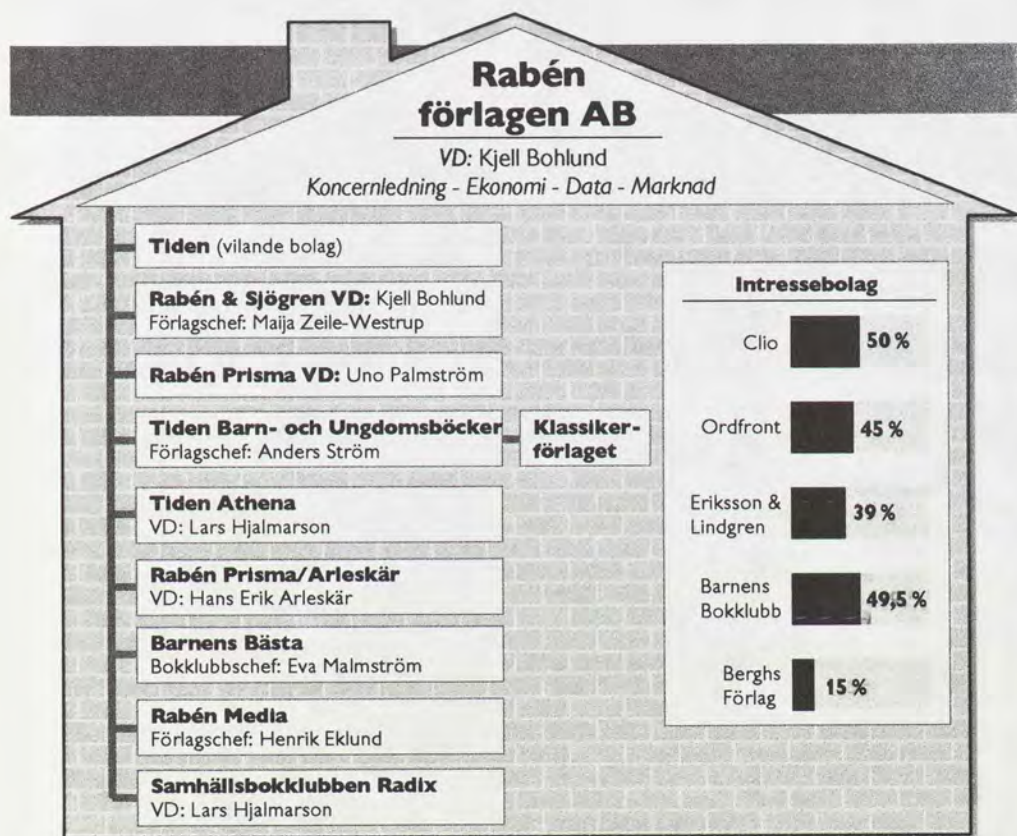
⁷ Källa: Per Gedin, Litteraturen i verkligheten.

Siffrorna avser verksamhetsåret 1996. Uppgifter om antal anställda gäller helidjänster, fast anställda, per sista juli -97.

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1997.

förlag samt äger 50 % i bokklubben Clio och 49 % i Barnens Bokklubb. Rabén har även en egen barnbokklubb Barnens Bästa. Hösten 1997 köpte KF Media Norstedts förlag av Liber-koncernen och blir därmed också delägare i Månadens Bok och Böckernas Klubb. Hösten 1997 såldes Barnens Bästa till Barnens Bokklubb.

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1996.

Verbum, f.d. "Diakonistyrelsens bokförlag" har från att i huvudsak varit ett kristet förlag alltmer sekulariserats. I dag har förlaget en omsättning på omkring 230 miljoner kronor. Köpet av läromedelsförlaget Gleerups har bidragit till Verbums expansion. I dag står Gleerups för ungefär 60 % av omsättningen. Verbum har även förvärvat Förlagshuset Gothia och senare LIC förlag. I dag står utgivningen för läromedel till yrkesverksamma inom vård, skola och socialtjänst för drygt 10 % av omsättningen. Verbumkoncernen omfattar förlagen LIC, Gleerups, Cordia, Förlagshuset Gothia, Verbum förlag och Förlags AB Nytt Liv.

Förlaget

Verbum AB

Vd och koncernchef: Lars-G. Ståhl
Styrelseordförande: Jan-Erik Wikström

Omsättning: 235,9 milj kr. Resultat: 22,3 milj kr Staber: Ekonomi, data, personal. Anställda: 8

Verbum förlag AB

Verbum: 90,2 procent
Vd: Olof Ignérus
Förlagschef: Gillis Simonsson, Jan Johnsson
Omsättning: 49,4 milj kr
Resultat: 13,6 milj kr
Anställda: 21

Gleerups förlag

Vd: Kristina Eriksson
Omsättning: 142,8 milj kr
Resultat: 29,3 milj kr
Anställda: 45

Förlagshuset Gothia AB

Vd: Olle Sundling
Omsättning: 29,3 milj kr
Resultat: 4,7 milj kr
Anställda: 10

Bokförlaget Cordia AB

Vd: Kerstin Törngren Lind
Omsättning: 1,0 milj kr
Resultat: -0,3 milj kr
Anställda: 1

Förlags AB Nytt Liv

Vd: Göran Rask
Omsättning: 3,4 milj kr
Resultat: -0,9 milj kr
Anställda: 6

Libraria Konsthantverk AB

Vd: Olof Ignérus
Omsättning: ca 2,0 milj kr*
Anställda: 4

TV-huset SVF AB

Verbum: 91,4 procent
Vd: Thomas Tegnér
Omsättning: 3,7 milj kr
Resultat: 0 milj kr
Anställda: 2

Din Bok i Göteborg AB

Vd: Eric Tilling
Omsättning: 3,0 milj kr
Resultat: -0,4 milj kr
Anställda: 2

Örestads Tryckservice AB

Vd: Lars-G. Ståhl
Omsättning: 5,0 milj kr
Resultat: -0,7 milj kr
Anställda: 2

GRAFIK: KAJSA FREDHOLM

Siffrorna avser verksamhetsåret 1995.

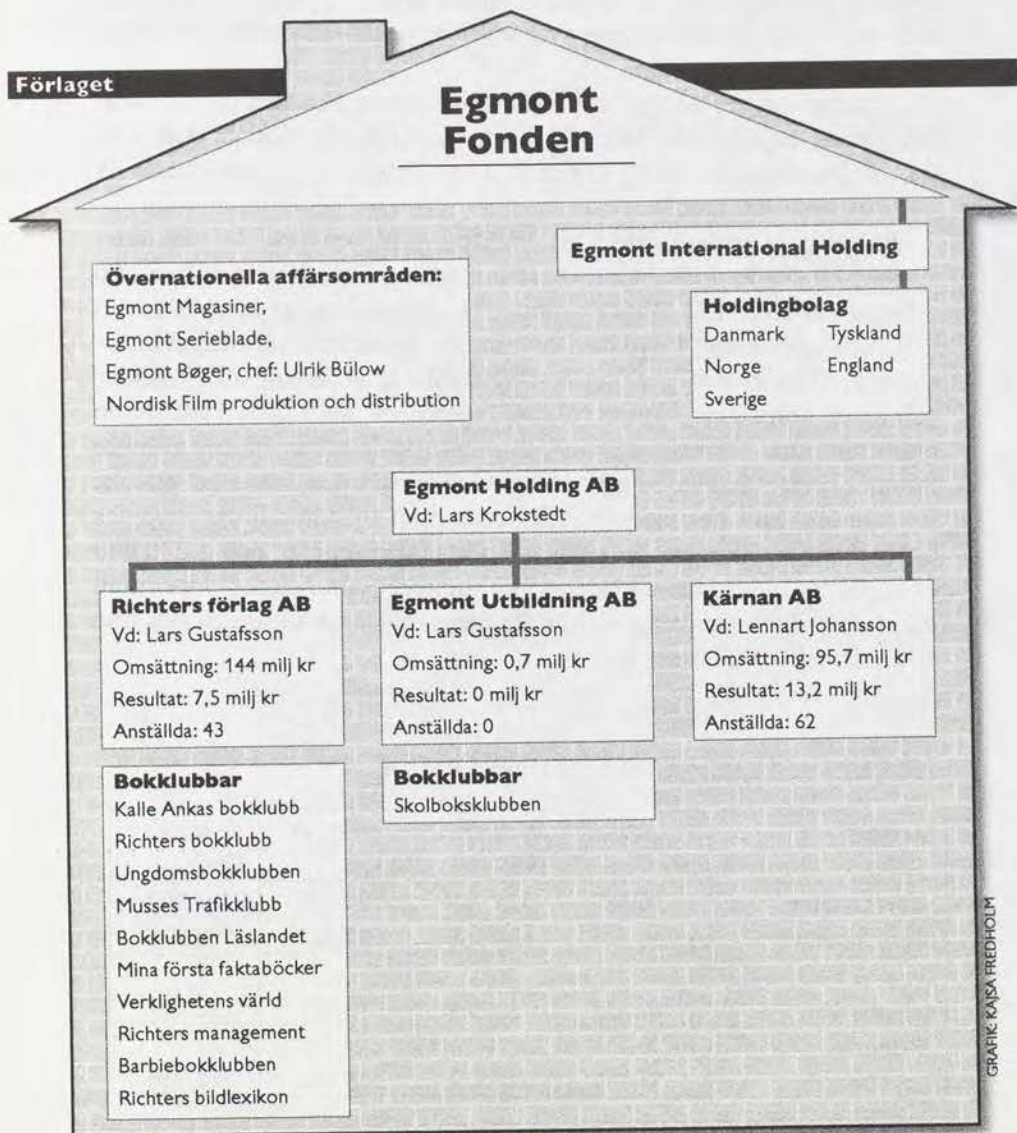
* Libraria gjordes till separat bolag 1996 och ingick tidigare i Verbum förlags församlingstjänst.

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1995.

Egmont Richter AB, som har sin bas i Malmö, är ett av flera självständiga bolag inom den multinationella danska stiftelsen Egmontkoncernen. En del av vinsten går till välgörande ändamål.⁸ År 1995 omsatte förlaget Egmont Richter AB 144 miljoner kronor. Enligt uppgift från Egmont härrörde 96 miljoner från försäljning av barn- och ungdomsböcker. Egmontgruppen totalt (här ingår bl.a. Hemmets Journal och vissa utgivningsrättigheter till Kalle Anka & Co för Sverige, Danmark och Norge) omsatte år 1995 drygt 7 miljarder kronor och vinsten var 334 miljoner kronor. Egmontgruppen finns representerad i 24 länder med totalt 106 bolag och sysselsatte 1996 motsvarande 3 485 heltidstjänster. Fyra affärsområden: serietidningar, veckotidningar, böcker och Nordisk film svarade förra året för omkring en fjärdedel vardera av gruppens omsättning.⁹

⁸ Egmont H Petersen ville hjälpa ogifta mödrar och hans ättlingar grundade fonden år 1920. År 1996 delades 20 miljoner danska kronor ut.

⁹ Källa: Svensk Bokhandel Nr 18, 1996.

Egmonts verksamheter i Sverige inom affärsområdet böcker. Siffrorna avser 1995.

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1995.

Beräkningar som Svenska Förläggareföreningen gör över medlemsförlagens försäljning av barn- och ungdomsböcker visar att år 1995 uppgick omsättningen till ca 180 miljoner kronor. Egmont Richter AB hade samma år en omsättning av barn- och ungdomsböcker på 96 miljoner kronor.

Egmont Richter AB ger ut ca 250 titlar per år. Förlaget har ett tiotal bokklubbar, bl.a. Kalle Anka-Klubben, Mina första faktaböcker och Barbie-klubben. År 1995 utgjorde försäljningen från bokklubbarna 74 % av omsättningen.¹⁰

Bra Böcker hade år 1995 en omsättning på omkring 350 miljoner kronor. Under år 1996 sjönk omsättningen, enligt uppgift, till ca 300 miljoner kronor. Bra Böcker, som bl.a. ger ut Nationalencyklopedin och familjlexikonet Lexikon 2000, ingår i publiceringsföretaget International Masters Publishers A/S (IMP). IMP är verksamma i 17 länder och antalet anställda uppgår till 1 450 personer. IMP hade 1995/96 en omsättning på 774 miljoner dollar, motsvarande 6,1 miljarder svenska kronor. Förlaget säljer mest via bokklubbarna, men satsar på att öka försäljningen till bokhandeln.¹¹ Enligt uppgift till utredningen uppgick bokklubbsförsäljningen år 1995 till 830 000 exemplar och 1 200 000 exemplar år 1996. Under hösten 1997 kommer Nationalencyklopedin ut på cd-rom. Förlaget avser att minska den skönlitterära utgivningen från 100 titlar till 20 titlar per år.

Tabell 5:1. Bra Böckers bokutgivning i Sverige

Kategori	Tryckta ex. 1995	Sålda ex. 1995	Tryckta ex. 1996	Sålda ex. 1996
Skönlitteratur	1 136 467	515 969	794 098	794 950
Facklitteratur	1 220 194	678 960	983 322	898 276
Barn- och ungdomsböcker	19 819	10 369	16 901	22 561
Nationalencyklopedin	358 880	326 171	540 082	361 930

Källa: Bra Böcker.

¹⁰ Enligt underhandsuppgift från förlaget.

¹¹ Källa: Svensk Bokhandel Nr 6, 1997.

5.3 Medelstora och mindre förlag

De medelstora och mindre förlagens struktur liknar de stora förlagskoncernernas. Genom deläggande och samarbete försöker de hitta effektiva vägar ut till konsumenterna. Några har egna bokklubbar eller tidskrifter, startar gemensamma multimedieföretag eller söker sig ut på Internet. Det statliga utgivningsstödet har haft stor betydelse för mindre och medelstora förlag när det gäller utgivningen av kvalitetslitteratur. Både av ekonomiska skäl och ur marknadsföringssynpunkt är det angeläget för dem att få in sina böcker i de stora allmän- och barnbokklubbarna. I vissa fall kan de mindre s.k. nischbokklubbarna utgöra en viktig försäljningskanal.

En allmän uppfattning bland små och medelstora förlag är att man har en konkurrensnackdel gentemot de stora förlagens försäljnings- och marknadsföringsresurser. Många medelstora och små förlag har svårigheter att nå ut med sina böcker till bokhandelskedjorna. Av bilaga 15 framgår att det finns ett stort antal förlag som riktar sig direkt till konsumenten och därigenom inte ingår i den traditionella bokmarknaden. Allt fler börjar utnyttja Internet som en väg att nå ut till köparna och några har startat egna Internetbokhandlar. För barnboks-förlagen utgör exporten en viktig del av den totala försäljningen.

De medelstora och mindre allmänförlagen ger ut såväl skön- som facklitteratur, ibland i kombination med barnboksutgivning. Några är dock renodlade barnboks-förlag.

De medelstora förlagen

De tolv förlag som utredningen valt att närmare beskriva har en sammanlagd omsättning på ca 220 miljoner kronor och ger sammanlagt ut ca 700 titlar per år.

B. Wahlströms Bokförlag har en omsättning på 77 miljoner kronor. Förlaget ger årligen ut ca 250–300 titlar (skön- och facklitteratur för vuxna samt barn- och ungdomslitteratur). Tyngdpunkten ligger på bred underhållningslitteratur. B. Wahlströms har tre egna bokklubbar – Fantasy-klubben, Läslusen, som riktar sig till mindre barn, och Wahlströms ungdomsbokklubb. Förlaget är delägare i den nystartade Internetbokhandeln.se och äger 95 % av distributionsföretaget Förlagssystem. Dessutom äger förlaget Kungsholmens Bokhandel i Stockholm.

Ordfront Förlag har, mycket tack vare sin succéförfattare Henning Mankell, en omsättning på 29,5 miljoner kronor. Förlaget ger ut skönlitteratur (bl.a. litteratur från tredje världen), facklitteratur, reportage- och reseböcker samt handböcker i skrivande. Tidskriften Ordfront

magasin är en medlemstidskrift för Kulturföreningen Ordfront som har ca 12 000 medlemmar. Medlemskapet ger tillgång till en bokklubb. Föreningen bedriver även kultur- och kursverksamhet. Ordfront Förlag ägs till 45 % av Rabénförlagen.

Bokförlaget Opal är ett renodlat barnboksförlag som ger ut 35-40 titlar per år. Omsättning uppgår till drygt 19 miljoner kronor. En betydande del av försäljningen utgörs av export. Opal samarbetar med Gammafon när det gäller multimediaproduktion. I denna produktion ingår bl.a. cd-rom med Pettson-böckerna av Sven Nordquist, Opals mest framgångsrike författare/tecknare. Opal äger 49 % i Barnens Bokklubb och är delägare i Berghs Förlag.

Bokförlaget Atlantis är den ledande utgivaren av historiska böcker. Omsättningen uppgår till drygt 17 miljoner kronor. Man ger också ut skönlitteratur, huvudsakligen från de nordiska länderna och facklitteratur och har en stor klassikerutgivning. Bland författarna kan nämnas Peter Englund. Atlantis ger ut ca 40 titlar per år och äger 50 % i bokklubben Clio. Atlantis ger också ut tidskriften Fenix.

Alfabetas Bokförlag har utgivning av både vuxen- och barnlitteratur och ger ut ca 40 titlar per år. Barn- och ungdomsböckerna svarar för 2/3 av omsättningen på drygt 14 miljoner kronor. Förlaget har en växande exportförsäljning av barnböcker. Alfabetas är delägare i Gammafon. Förlaget ger också ut multimedia, dvs. cd-rom, både via Gammafon Multimedia och tillsammans med Bokförlaget Opal. Alfabetas är delägare i Internetbokhandeln.se.

Trygve Carlssons Bokförlag, med 13 miljoner kronor i omsättning, har specialiserat sig på fackböcker för vuxna och ger ut ca 100 titlar per år. En stor del av utgivningen är s.k. beställningsverk, t.ex. åt universitetet och produktionen sker ofta i samarbete med andra. Förlaget har så gott som helt övergivit utgivningen av skönlitteratur, med undantag av kriminalromaner.

Bokförlaget T. Fischer & Co, med drygt 13 miljoner kronor i omsättning, ger ut såväl skön- som facklitteratur för vuxna och är delägare i Böckernas Klubb.

Berghs Förlag, med knappt 9 miljoner kronor i omsättning, har specialiserat sig på populärvetenskapliga faktaböcker för både barn och vuxna och ger ut 40-50 titlar. Förlaget är delägare i Böckernas Klubb. Opal och Rabénförlagen är delägare i Berghs Förlag.

Gedins Förlag, med drygt 8 miljoner kronor i omsättning, ger ut ca 20 titlar per år. Inriktningen är utpräglat skönlitterär med en utgivning av både romaner och poesi för vuxna. Per Gedin är delägare i Månadens Bok och Pocket-Shop.

Brombergs Förlag, med drygt 8 miljoner kronor i omsättning, ger ut 20–25 titlar per år, främst skön- och facklitteratur för vuxna, men även några barnböcker. Förlaget ingår i Kinneviks Moderna Tider Media.

Brutus Östlings Bokförlag Symposion, omsätter knappt 7 miljoner kronor, och ger ut 60–70 titlar per år av skön- och facklitteratur för vuxna. Förlaget har två egna bokklubbar, Moderna Tänkare och Ate-neum. Förlaget har i kontakter med utredningen framhållit att de ökande portokostnaderna inneburit stora svårigheter att driva bokklubbar, och omöjliggjort större utskick av kataloger och reklam. I synnerhet drabbas klubbarnas medlemmar i Norge, som betytt mycket för förlaget.

Eriksson & Lindgren Bokförlag omsätter drygt 5 miljoner kronor och är ett renodlat barnboks-förlag, till 39 % ägt av Rabénförlagen. Förlaget är inriktat på biblioteksinköp och ger ut ca 20 titlar kvalitetsböcker och har många debutanter på sin utgivningslista.

Multimedia

De stora förlagen har antingen införlivat multimediaproduktionen i sin allmänna förlagsverksamhet (Norstedts och Verbum) eller skapat nya självständiga enheter (Bonniers med Bonniers Multimedia och Ahead Media, Rabénförlagen med Rabén Multimedia, Natur och Kultur med Nya medier, Alfabetas med Gammafon Multimedia). Bland multimediaproducenterna utanför bokförlagen kan nämnas Levande Böcker, som också samarbetar med Rabén&Sjögren, Microsoft, Telia, BMG/IQ Media, Studentlitteratur och Young Genius.

I vissa fall ingår produktion av kassettböcker som en del i förlagsverksamheten, t.ex. Bakhåll för vuxna och Alfabetas, som är delägare i Gammafon, med en stor utgivning och produktion av musik- och berättarsagor på CD och kassett för barn. *Iris Förlag* är det enda renodlade kassettboks-förlaget och omsätter 22 miljoner kronor. Förlaget har hittills givit ut drygt 400 titlar i oförkortade kassettversioner. Produktionen omfattar både skön-, fack- och barn- och ungdomslitteratur. Under hösten 1997 startar en ny utgivningslinje med s.k. Audio Pocket, som är en kopia av den amerikanska kassettboken med bred underhållningskaraktär. Förlaget driver också Lyssnarklubben som har 23 000 medlemmar.

De mindre förlagen

Ett antal "små förlag" har gått samman i organisationen Nordiska Föreningen för Mindre Förlag (NOFF). Under våren 1997 genomförde föreningen en enkätundersökning bland sina 65 medlemmar. Enkäten besvarades av 40 förlag. Den sammanlagda omsättningen för dessa 40 förlag uppgick till 62 miljoner kronor år 1996. Antalet nya titlar var 196. Året före, 1995, gavs lika många titlar ut men omsättningen var lägre och uppgick till 57 miljoner kronor. För år 1997 har man budgeterat med en omsättning på 72 miljoner kronor och en utgivning av 238 titlar.

Många av de små förlagen har beviljats litteraturstöd för flera av sina titlar.

Tabell 5:2. Utgivning från 40 stycken små förlag. Antal titlar som beviljats litteraturstöd

	1996	1995	1994
Antal titlar som beviljats stöd	66	87	80
Totalt antal utgivna titlar	196	196	207
Andel stödda titlar av totala utgivningen	34 %	44 %	39 %

Källa: NOFF.

Litteraturstödet går huvudsakligen till förlag med en omsättning över en miljon kronor. År 1996 stod de tolv förlag som hade en omsättning över en miljon för inte mindre än 90 % av omsättningen och 73 % av de litteraturstödda titlarna. Dessa tolv förlag, som också är de mest etablerade bland de små förlagen, får i genomsnitt litteraturstöd för inte mindre än 70 % av sina titlar. Detta visar på stödets betydelse för denna kategori förlag. Motsvarande siffra för hela kategorin små förlag är att stödandelen uppgår till 35–45 %.

När det gäller distributionen har fyra av förlagen (med en omsättning över miljonen) bokhandel, bokklubb samt bibliotek som sina huvudkanaler. De övriga åtta har i sina svar uppgett att man i första hand sprider sin utgivning genom egna kanaler som bokklubb, profile-rad direktförsäljning, tidskrift eller abonnemang.

Totalt gav de 40 förlag som besvarade NOFF:s enkät ut 837 titlar mellan åren 1994 och 1997. Av dessa var 262 översättningar, varav 123 skönlitterära och 139 facklitterära.

NOFF menar att egna försäljnings- och distributionskanaler, god kunskap om sina egna läsare och ett oberoende av de stora etablerade försäljningskanalerna är bra grundförutsättningar för mindre förlags överlevnad. Vidare betonas litteraturstödet betydelse för denna typ av förlag.

Flera små förlag har gått samman och bildat *Förlagshuset i Göteborg*. Under år 1997 beviljade Stiftelsen Framtidens kultur 2 miljoner kronor till projektet, som också fått stöd från EU. Tanken är att medlemsförlagen genom samverkan skall skapa bättre förutsättningar för sina respektive verksamheter genom tillgång till gemensam teknik, marknadsföring och distribution, och därigenom öka sina chanser att kunna fortsätta arbeta i en bransch stadd i stor förändring. Bland motiven till bildandet av Förlagshuset anges:

- Den pågående strukturförändringen i bokbranschen som drabbar de mindre förlagen hårt.
- Förlagshuset skall vara en litterär mötesplats som gagnar diskussion, yttrandefrihet och kulturellt utbyte.
- På grund av den ökande ägarkoncentrationen inom all media blir den breda utgivning med hög kvalitet som de mindre förlagen står för allt viktigare – samtidigt som den får allt svårare att nå ut till läsarna.
- Småförlagen måste möta förändringar i branschen med nytänkande.
- Den geografiska närheten mellan författare, översättare och förlag är viktig för valet av vilka böcker som skall komma ut.

Förlagshuset är en självständig juridisk person. Förlagen blir medlemmar och får tillgång till tjänster som distribution, avancerad teknisk utrustning och marknadsföringsförutsättningar som lokal för utställning, författarframträdanden, gemensamma mässprojekt etc. Startkostnaderna är beräknade till 2,6 miljoner kronor. Förlagshuset är en av tre svenska parter i ett EU-projekt, inom ramen för Leonardoprogrammet, kring nya former för produktion och distribution av böcker. I projektet ingår, förutom Sverige, Grekland och Storbritannien. De andra parterna från Sverige är Bibliotekshögskolan i Borås och Svenska Förläggareföreningen. Projektet samordnas av Statens kulturråd.

5.4 Förlagens utgivning

Sverige har internationellt sett en stor bokutgivning och är bland de länder i Europa som har störst utgivning i förhållande till sin folkmängd. Fram till år 1990 ökade den totala bokutgivningen i Sverige. Under senare år har dock ökningen avtagit. År 1995 minskade bokutgivningen jämfört med året före. 1996 års siffror visar återigen på en ökning. Totalt utgavs då 10 654 böcker¹², en ökning med 6 % jämfört med året innan. Den definition som ligger till grund för Bibliografiska institutets statistik är emellertid mycket allmän. Definitionen av begreppet bok lyder "icke-periodisk litteratur omfattande minst 49 trycksidor". Svensk Bokförteckning redovisar också registrerade publikationer (här ingår även broschyrer¹³) fördelade på olika ämnesområden.

¹² Källa: Svensk Bokförteckning.

¹³ Broschyr; publikation under 49 sidor, enligt Svensk Bokförteckning.

Tabell 5:3. År 1996 registrerade böcker och broschyrer fördelade efter ämnesområde

Ämnesområde	Böcker och broschyrer ¹⁴
Bok- och biblioteksväsen	160
Allmänt och blandat	270
Religion	454
Filosofi och psykologi	327
Uppfostran och undervisning	462
Språkvetenskap	461
Litteraturvetenskap	189
Skönlitteratur, svensk i original	865
Skönlitteratur, utländsk i svensk översättning	934
Skönlitteratur, övrigt	105
Konst, musik, teater och film	492
Arkeologi	66
Historia	261
Biografi och genealogi	320
Etnografi, socialantropologi och etnologi	101
Geografi	528
Samhälls- och rättsvetenskap	1 591
Teknik, industri och kommunikation	1 133
Ekonomi och näringsväsen	1 446
Idrott, lek och spel	199
Militärväsen	64
Matematik	95
Naturvetenskap	752
Medicin	1 205
Musikalier	20
Böcker för barn och ungdom	
svensk skönlitteratur	304
utländsk skönlitteratur	452
övriga	240
Summa	13 496

Källa: Svensk Bokförteckning.

¹⁴ Under år 1996 uppgick antalet utgivna böcker till 10 654 och antalet utgivna broschyrer till 2 842.

Av tabellen framgår att knappt 2 000 skönlitterära böcker eller broschyrer och knappt 1 000 barn- och ungdomsböcker registrerades år 1996. Inom området samhälls- och rättsvetenskap, teknik, industri och kommunikationer samt ekonomi och näringsväsen utgavs drygt 4 000 böcker eller broschyrer. I denna statistik ingår alltså även broschyrer mellan 16 och 48 sidor och en stor mängd publikationer, som normalt inte betraktas som böcker, utan snarare har karaktären av specialtidsskrifter. Tabellen ger dock en fingervisning om utgivningsvolymen för olika genrer.

Svenska Förläggareföreningen tar sedan 1973/74 in statistiska uppgifter över *medlemsförlagens* utgivning och försäljning av allmänlitteratur (A-böcker). Läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte. De stora förlagen Bra Böcker och Egmont-Richter är ej medlemmar i Förläggareföreningen och deras siffror ingår därför inte heller i föreningens statistik. Statistiken är en förlagsstatistik och de försäljningsvärden som anges är förlagens fakturerade värden till återförsäljarna.

Enligt Förläggareföreningens statistik utkom 3 586 nya titlar 1996.¹⁵ Skillnaden mellan Svensk Bokförtecknings siffror och Förläggareföreningens beror på att Förläggareföreningens siffror endast avser medlemsförlagens utgivning av allmänlitteratur. Varken läroböcker eller s.k. massmarknadslitteratur finns med.

¹⁵ Källa: Svenska Förläggareföreningen. Branschstatistik 1996.

Tabell 5:4. Nya titlar och nya upplagor uppdelade på litteraturkategorier enligt Förläggareföreningens statistik

Litteraturkategori	1996	1994	1991/92	1985/86
Skönlitteratur				
Lyrisk och dramatik	70	75	74	88
Annan svensk skönlitteratur	285	328	312	287
Annan översatt litteratur	300	325	373	405
Summa original	655	728	759	780
Omtryck i ny form pocket ¹⁶	239	227	257	208
Övrigt omtryck	223	221	218	205
Summa omtryck i ny form	462	448	475	413
Summa skönlitteratur	1 117	1 176	1 234	1 193
Barn och ungdomsböcker				
Svenska	307	278	244	210
Översättning	319	322	407	342
Summa original	626	600	651	552
Omtryck i ny form pocket	2	19	6	18
Övrigt omtryck	93	111	115	79
Summa omtryck i ny form	95	130	121	97
Summa barn- och ungdomsböcker	721	730	772	649
Facklitteratur				
Svenska original	1 204	1 036	–	–
Översättning	310	326	–	–
Summa original	1 514	1 362	1 108	1 141
Omtryck i ny form pocket	41	22	45	50
Övrigt omtryck	114	145	54	79
Summa omtryck i ny form	155	167	99	129
Summa facklitteratur	1 669	1 529	1 207	1 270
Elektronisk utgivning	55			
Uppslagsverk	24	11	3	21
Total utgivning	3 586	3 446	3 216	3 133

Källa: Förläggareföreningens statistik 1996.

¹⁶ Motsvarar benämningen "reprint".

Av tabellen framgår bl.a. att andelen *skönlitteratur* av den totala utgivningen har minskat från 38 % år 1985/86 till 31 % år 1996. Utgivningen av skönlitteratur uppgick år 1996 till 1 117 titlar. Detta är den lägsta siffran på tio år.

När det gäller *facklitteraturen* visar Förläggareföreningens statistik att utgivningen av facklitteraturen har ökat både i absoluta tal och som andel av den totala utgivningen. Under en tioårsperiod har facklitteraturen ökat sin andel av den totala utgivningen från 40 % 1985/86 till 46 % år 1996. Räknat i antal titlar ökade utgivningen av facklitteratur från 1 270 titlar 1985/86 till 1 669 titlar år 1996. Mellan åren 1995 och 1996 har antalet ökat med 100 titlar. Antalet nya titlar inom genren facklitteratur är därmed det högsta på tio år. Det förefaller alltså vara en tydlig tendens till att skönlitteraturen går tillbaka medan facklitteraturen ökar.

Utredningens egen undersökning stärker bilden av att facklitteratur spelar en mycket stor roll i utgivningen.

Av Förläggareföreningens medlemmars totala utgivning för åren 1985/86 och 1996 utgör utgivningen av *barn- och ungdomslitteratur* omkring 20 %. Sett över en tioårsperiod har utgivningen av antalet barn- och ungdomsböcker ökat från 649 titlar år 1985/86 till 721 titlar år 1996. Däremot har utgivningen av barn- och ungdomslitteratur minskat med 100 titlar mellan åren 1995 och 1996. År 1996 gavs 721 titlar ut medan siffran för år 1995 var 827 titlar.

Tabell 5:5. Utgivning i antal titlar (avseende nyutgivning) samt utgivning och försäljning i antal volymer enligt Förläggareföreningens statistik

	1996	1995	1994	1990/91	1985/86
Totalt antal nya titlar och nya upplagor	3 586	3 578	3 446	3 303	3 133
Antal tryckta volymer 1 000-tal ex	23 094	25 337	24 118	28 849	27 803
Antal tryckta volymer per titel 1 000-tal ex	6,4	7,1	7,0	8,7	8,9
Antal sålda volymer i 1 000-tal ex	14 157	15 205	14 710	17 550	16 731
Antal sålda volymer per titel 1 000-tal ex	3,9	4,2	4,3	5,3	5,3

Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik.

Av tabellen framgår att antalet tryckta volymer har minskat med 12 % på tio år. Under år 1996 trycktes således 23,1 miljoner böcker jämfört med 27,8 miljoner år 1985/86. Antalet sålda volymer har gått ner med 15 % under samma period från 16,7 miljoner exemplar år 1985/86 till 14,2 miljoner år 1996.

Det genomsnittliga antalet tryckta volymer per titel har minskat från 8 900 till omkring 6 400 på tio år. Antalet sålda volymer per titel har, enligt Förläggareföreningens siffror, minskat under de senaste tio åren från 5 300 1985/86 till 3 900 år 1996.

Tabell 5:6. Sålida volymer ny utgivning uppdelad på litteraturkategorier

Litteraturkategori	1996 milj.kr.	1995 milj.kr.	1991/92 milj.kr.
Skönlitteratur	6,4	6,9	7,6
Barn- och ungdomsböcker	3,3	3,3	4,1
Facklitteratur	4,3	4,8	4,3
Totalt	14,2	15,2	16,0

Källa: Svenska Förläggareföreningen.

För de olika kategorierna kan uppmärksammas att försäljningen av barn- och ungdomslitteratur minskat under 1990-talet, från 4,1 miljoner exemplar budgetåret 1991/92 till 3,3 miljoner exemplar år 1996. Antalet sålda volymer inom skönlitteraturen har minskat från 7,6 miljoner exemplar år 1991/92 till 6,4 miljoner exemplar år 1996. Antalet sålda volymer inom facklitteraturen ligger på 4,3 miljoner vid både tillfällena, medan antalet sålda volymer år 1995 uppgick till 4,8 miljoner.

Tabell 5:7. Antalet tryckta volymer per titel för olika litteraturkategorier (tusental)

Litteraturkategori	Antal tryckta volymer per titel 1996	Antal tryckta volymer per titel 1991/92
Skönlitteratur	8,5	9,8
Barn- och ungdomsböcker	7,1	9,6
Facklitteratur	4,9	6,6
Totalt	7,0	8,5

Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik

Antalet titlar har ökat men de genomsnittliga upplagorna har sjunkit. Det genomsnittliga antalet sålda volymer per titel har minskat. Detta i sin tur påverkar förlagens ekonomi då kostnadstäckningen (utslaget på alla titlar) blir sämre.

När det gäller förhållandet mellan antalet tryckta och antalet sålda volymer, kan noteras att skillnaden minskat. I mitten av 1980-talet

uppgick antalet osålda exemplar till ungefär 11 miljoner volymer och i dag är motsvarande siffra knappt 9 miljoner volymer.

Utredningen har låtit undersöka utgivningen av de titlar som erhållit litteraturstöd under perioden 1995/96. Resultatet av undersökningen redovisas i bilaga 7 och presenteras kort i avsnitt 8.1.3. De titlar som erhöll litteraturstöd under perioden trycktes totalt i närmare 3,2 miljoner exemplar. Omkring 10 % av de titlar som fått stöd hade en upplaga på mer än 10 000 tryckta exemplar. Några få titlar trycktes i över 50 000 exemplar, medan ca 50 % av de stödda titlarna hade en upplaga under 3 000 exemplar. Den genomsnittliga försäljningen (under det första året) för de litteraturstödda titlarna låg på 67 % av framställd upplaga.

5.5 Fakturerad försäljning

Den totala marknaden för allmänlitteratur uppgår enligt Svenska Förläggareföreningens beräkningar till 3,2 miljarder kronor exkl. moms. Motsvarande siffra för år 1995 var 3,5 miljarder kronor. Förläggareföreningen uppskattar att den totala försäljningen av allmänlitteratur har minskat med 4,9 % mellan åren 1995 och 1996. Den särskilda analys som utredningen låtit göra av bokmarknaden, och som återfinns i bilaga 6, ger en annan bild av den totala omsättningen.

Tabell 5:8. Försäljning uppdelad på olika kategorier(miljoner kronor)¹⁷

Kategori	1996	1995	1994	1993	1992/93	1990/91
Skönlitteratur	645	672	650	680	718	643
Barn- och ungdomslitt.	223	179	180	188	195	176
Facklitteratur	661	668	687	605	556	534
Totalt	1 613	1 582	1 562	1 502	1 477	1 399

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Statistiken avser de förlag som är medlemmar i Förläggareföreningen.

¹⁷ Förlagen redovisar F-priser vid försäljning till återförsäljare och konsumentpris vid direktförsäljning. Enligt underhandsuppgift från Förläggareföreningen upptar direktförsäljning samma andel oavsett litteraturkategori. Sammantaget uppgår direktförsäljningen till 36 % för år 1996.

För år 1996 uppgick enligt tabell 5:8 den totala försäljningen till 1,6 miljarder kronor (exkl. moms), vilket innebar en ökning med 2 % mellan åren 1995 och 1996. Att tabell 5:8 uppvisar en försäljningsökning, medan Förläggareföreningen bedömer att den totala försäljningen minskat, förklaras av det faktum att förlagen redovisar sin försäljning i olika priser.

När det gäller försäljningsstatistiken redovisar förlagen direktförsäljning i konsumentpriser medan försäljningen till återförsäljare redovisas i förlagsnettopriser. År 1996 utgörs 61 % av totalsumman av förlagsnettopriset, och resten av försäljningssumman uttrycks i priserna i konsumentledet exkl. moms. Detta betyder att om fördelningen mellan direktförsäljning och försäljning till återförsäljare ändras mellan åren påverkar detta även totalsumman. Någon rensning av materialet i detta avseende sker inte. Det framgår inte av Förläggareföreningens publicerade statistik om fördelningen mellan direktförsäljning och återförsäljare skiljer sig åt mellan olika litteraturkategorier. Det är sannolikt att direktförsäljningen av skönlitteratur är större än den av facklitteratur.

Den minskade försäljningen av facklitteratur mellan åren 1995 och 1996 beror enligt uppgift från Förläggareföreningen uteslutande på förändringar i redovisningen. Siffrorna beror alltså inte på en minskad försäljning av facklitteratur inom branschen som helhet.

Ökningen av barn- och ungdomsbokförsäljningen på 25 % har inte orsakats av en försäljningsökning utan beror på förändringar i redovisning. År 1996 redovisas nämligen för första gången också barnboksförsäljningen från två stora bokklubbar.

5.6 Den statistik som redovisas i dag

Svenska Förläggareföreningens statistik omfattar endast föreningens medlemsförlag. I dag görs inga kontinuerliga undersökningar av hela bokförlagsmarknaden i Sverige. Som ett moment i sin statistik redovisar Förläggareföreningen en uppskattning av den svenska bokmarknaden. I dag uppskattas föreningens medlemmar omfatta ca 70 % av den totala marknaden i ekonomiska termer. Denna uppskattning baseras på offentliga uppgifter från 1960- och 1970-talet. År 1966 svarade medlemsförlagen hos Förläggareföreningen för 80 % av den fakturerade nettoförsäljningen av allmänlitteratur. År 1970 svarade medlemsföretagen för 71 % av den fakturerade försäljningen.

Föreningens statistik omfattar uppgifter om medlemsförlagens försäljning uppdelad på kundgrupper, litteraturkategorier, antal utgivna titlar samt utgivning och försäljning i antal volymer uppdelade på litte-

raturkategorier. Bortfallet är endast 1 % av medlemsförlagens sammanlagda omsättning, enligt uppgift från Förläggareföreningen.

Tidigare innehöll Förläggareföreningens statistik en sammanställning över returernas andel av försäljningen till återförsäljare. Denna har emellertid tagits bort eftersom många förlag i sina redovisningssystem inte kan skilja ut alla slags returer. Förläggareföreningen uppskattar att bokhandelsreturerna för de flesta förlag ligger på 15–20 %.

5.7 Den svenska bokmarknaden

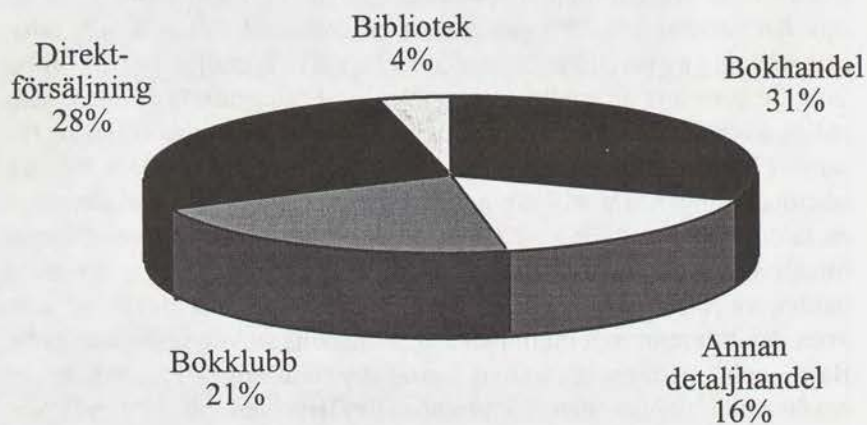
För att få en uppskattning av omfattningen av all bokförsäljning i Sverige har utredningen låtit genomföra en enkätundersökning. En sammanställning av resultatet presenteras i bilaga 6. Samtliga företag, alltså även de som inte är medlemmar i Svenska Förläggareföreningen, som enligt Svensk Näringsgrensindelning (SNI-kod) omfattar förlagsverksamhet har tillställts enkäten. Enkäten innehöll ett antal frågor rörande bokförsäljningen. De 413 förlag som ingår i undersökningen uppvisar en fakturerad försäljning på 1,7 miljarder kronor exkl. moms. I denna försäljning ingår även multimedia. Av enkätsvaren framgår att drygt hälften av försäljningen från dessa 413 förlag avser facklitteratur. Om även datalitteratur och multimedia inräknas blir andelen närmare 70 %. Barn- och ungdomslitteraturen svarar för omkring 10 % och enligt enkätsvaren uppgår den fakturerade försäljningen till 170 miljoner kronor exkl. moms för denna genre.

Den genomförda enkätundersökningen visar att den totala handeln med böcker i Sverige uttryckt i konsumentvärde inkl. moms skulle kunna uppskattas till 5,3 miljarder kronor. Om läromedel och bokimport medräknas kan den totala bokkonsumtionen beräknas till ca 7 miljarder kronor. Förläggareföreningen uppskattar den svenska bokkonsumtionen inkl. moms och tryckta läromedel till 5,7 miljarder kronor.

Skillnaden mellan Svenska Förläggareföreningens beräkning av den totala marknaden och ovan redovisade enkätresultat ligger i vad som medräknats som förlag. Utredningens enkät har gått ut till företag som enligt Svensk Näringsgrensindelning omfattar förlagsverksamhet. Förläggareföreningen begränsar sig till att uppskatta marknaden till ca 250 förlag som enligt föreningens uppfattning är att betrakta som professionella förlag som agerar på den gängse kommersiella marknaden. Förläggareföreningen tar inte in uppgifter om importen. Som framgår av bilaga 6 har förlagen utanför Förläggareföreningen en annan inriktning. Direktförsäljning till konsument och andelen facklitteratur har en större

andel jämfört med de förlag som är medlemmar av Förläggareföreningen.

Diagram 5:1. Fördelning på distributionskanaler av allmänlitteratur.
Beräkning av den totala marknaden

5.8 Läromedelsförsäljningen

Föreningen Svenska Läromedelsproducenter (FSL) är en branschorganisation för svenska läromedelsproducenter. I dag har föreningen 30 medlemmar vars verksamhet i huvudsak utgörs av utgivning av läromedel i form av tryckta läromedel, AV-läromedel, datamjukvara och liknande upphovsrättsligt skyddat material. Enligt föreningen svarar föreningens medlemmar för 95 % av försäljningen av tryckta läromedel i Sverige.

Tabell 5:9. Försäljning av läromedel fördelad på skolform eller motsvarande, exkl. moms i tkr

Stadium	1995	1996	Skillnad i procent	Andel av total försäljning 1996
Förskola	3 308	2 961	-10,49	0,25
Grundskola klass 0-3	135 630	143 094	5,55	12,25
Grundskola klass 4-6	140 396	145 370	3,54	12,44
Grundskola klass 7-9	180 867	184 311	1,9	15,78
Gymnasieskola, Komvux	455 362	429 392	-5,7	36,75
Högskola	162 306	152 286	-6,17	13,03
Övrig försäljning	120 201	110 923	-7,7	11,
Total	1 198 071	1 168 337	-2,48	

Källa: FSL

Enligt den branschstatistik som FSL tar fram uppgick den totala försäljningen till 1 161 miljarder kronor exkl. moms år 1996. Detta innebar en minskning från året före med 2,5 %. Granskar man fördelningen mellan olika stadier så finner man att försäljningen av läromedel avsedda för gymnasieskolan och Komvux minskade med 5,7 % mellan åren 1995 och 1996. Däremot har läromedelsförsäljningen till grund-

skolan ökat mellan åren 1995 och 1996. Detta beror främst på att elevantalet ökat med ca 20 000 elever. En redovisning av hur kommunerna hanterar läromedelsförsäljningen ges i kapitel 6.

Kostnaden för en elev i grundskolan uppgick år 1995 till 50 300 kronor. Kostnaden för läromedel och utrustning uppgår till 2 000 kronor, varav kostnaden för läroböcker uppgår till 500 kronor per år. Enligt FSL har kommunernas kostnader för undervisningen minskat med 17 % mellan åren 1991 och 1995. Mellan åren 1988 och 1996 har inköpen av läromedel per elev minskat med 12 % i fasta priser.¹⁸

¹⁸ Källa: Skolan i siffror 1996. Skolverket.

6 Handelns med böcker

6.1 Bokhandeln

6.1.1 Inledning

Sedan bokpriserna blev fria och etableringskontrollen upphävdes år 1970 har bokdistributionen successivt förändrats. Den traditionella bokhandeln har förlorat sin dominerande ställning och står nu för ca 40 %¹ av den totala försäljningen av allmänlitteratur i Sverige. Med allmänlitteratur avses skön-, fack- och barnlitteratur. Läroböcker ingår ej. Detta är lågt internationellt sett. I Danmark sker t.ex. ca 75 % av bokförsäljningen genom bokhandeln och även i Norge och Finland står bokhandelsförsäljningen för en högre andel av den totala försäljningen av allmänlitteratur än i Sverige.² Bokhandeln i Sverige sätter själv sina priser, men utgår från förlagens förlagsnettopris, det s.k. F-priset. På detta F-pris beviljas bokhandlar olika rabatter, som är relaterade till deras inköp. Detta innebär en stor fördel för bokhandelskedjor och varuhus som genom större inköp kan få stora rabatter i kombination med marknadsföringsbidrag från förlagen. För små och enskilda bokhandlar är det därmed svårare att konkurrera med priset.

Bokhandelns huvudkonkurrent anses av många vara bokklubbarna, som genom avtal har möjlighet att sälja böcker med 25–40 % rabatt. Dessa har genomgått en mycket stark expansion, framför allt i början av 1970-talet. Bokklubbarna står nu för runt 22 % av den totala försäljningen av allmänlitteratur.³ Men bokförsäljningen har också spritts till andra försäljningskanaler. Annan detaljhandel som varuhus, stormarknader och dagligvarubutiker har sedan 1980-talet i allt högre

¹ Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996.

² Ett skäl är att bokhandeln i Norge och Danmark har ensamrätt till viss detaljhandelsförsäljning.

³ Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996.

utsträckning börjat sälja böcker. Försäljningen har dock en mycket stark koncentration till bokrea och jul, som för denna grupp återförsäljare svarar för 80–90 % av årets totala bokförsäljning. Motsvarande siffror för bokhandeln är 25–50 % av årets bokförsäljning.

Försäljningsandelar 1996

Bokhandel	40 %
Bokklubbar	22 %
Pocketgrossisten/Övriga återförsäljare	13 %
Varuhus	9 %
Bibliotek	6 %
Annan direktförsäljning	8 %
Utlandsförsäljning	3 % ⁴

Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996. Anm: Svenska Bokhandlareföreningen viktat de olika distributionskanalerna något annorlunda.

Detaljhandeln utanför bokhandeln har ett mer begränsat sortiment, till stor del bestående av lättsålda titlar. Bokhandeln har av tradition erbjudit ett brett sortiment, kvalificerad personal, god service och möjligheter till beställning. Det är alltså av kulturpolitiskt intresse att upprätthålla ett vittförgrenat bokhandelnät i hela Sverige för att därmed göra ett brett utbud av kvalitetslitteratur tillgängligt för alla.

6.1.2 Detaljhandelsmarknaden – hur ser den ut?

Bokutredningen har låtit genomföra en undersökning av handeln med böcker. Kartläggningen och analysen redovisar siffror från 1996 och presenteras i sin helhet i bilaga 4. Enligt undersökningen uppgår försäljningen av allmänlitteratur *genom detaljhandeln* till 1 639 miljoner kronor exkl. moms.

Definition av några begrepp

Med *allmänbokhandel* avses bokhandel vars huvudsakliga affärsidé är att lagerföra och/eller tillhandahålla ett brett urval av allmänlitteratur. I denna grupp ingår den tidigare s.k. fackbokhandeln, samt de mindre

⁴ Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996. OBS! Siffrorna summerar ej till 100.

bokhandlar, som vanligtvis är medlemmar i Sveriges Servicebokhandlareförbund. Med benämningen fackbokhandel avsågs före 1992 bokhandel ansluten till fackbokhandelsavtalet, vilket bl.a. innebar att de tog emot nya böcker i abonnemang från förlag anslutna till avtalet och höll minst 4 000 aktuella titlar av svensk allmänlitteratur i lager.

Med benämningen *servicebokhandel* avses de ca 100 bokhandlar som har rätt till det s.k. sortimentsstödet, vilket innebär att deras årliga bokinköp ligger i intervallet 100 000–800 000 kronor och att de köper in 400–1 000 nyhetstitlar varje år.

I gruppen allmänbokhandel ingår även de *bokavdelningar på varuhus* som uppfyller det gamla fackbokhandelskriteriet att lagerföra ett brett sortiment samt erbjuda anskaffningsservice.

Med *obunden bokhandel* avses bokhandel som inte ingår i någon kedja och som har ett sortiment som motiverar att butiken innefattas i begreppet allmänbokhandel.

Specialbokhandel är den bokhandel som huvudsakligen är inriktad på ett specialområde, t.ex. barnböcker, konstböcker, datalitteratur, religiös litteratur, new age etc. I denna kategori finns ett stort antal läromedelsspecialister med inriktning på högskolor och universitet. Några av dem uppfyller även kriteriet för allmänbokhandel, men då deras huvudsakliga affärsidé är försäljning av läromedel har de klassats som specialbokhandel.

Annan detaljhandel är varuhus, stormarknader, dagligvaruhallar, servicehandel och fackhandel, dvs. försäljningsställen med ett smalare sortiment av allmänlitteratur och där böcker utgör en mindre del av omsättningen. För flertalet av dessa butiker utgör julhandeln och bokrean en betydande del av bokförsäljningen. I denna grupp ingår även servicehandel (Pressbyrå) som saluför kvalitetspocket och som säljer böcker för mer än 50 000 kronor per år.

Utöver dessa finns även försäljningsställen för kvalitetspocket.

Fördelningen mellan bokhandel och andra försäljningskanaler

Kartläggningen redovisar 819 försäljningsställen för allmänlitteratur i Sverige. Av dessa är 331 *allmänbokhandlar*. Dessa står för 67 % av den totala försäljningen genom detaljhandeln. 190 *specialbokhandlar* har 7 % av marknaden.

En fjärdedel av detaljhandelns försäljning av allmänlitteratur sker via andra kanaler än bokhandeln. 298 av försäljningsställena utgörs av *annan detaljhandel* med 21 % av marknaden.

Utöver de 819 försäljningsställena ovan finns 590 butiker, företrädesvis servicehandel, som säljer kvalitetspocket. De står för något

över 1 % av marknaden. Dessutom finns 3 500 försäljningsställen för s.k. massmarknadsböcker med en beräknad marknadsandel på 3 %. Av dessa är det ca 500 som också säljer annan litteratur. Detta innebär att det totalt finns 4 500 försäljningsställen för böcker i Sverige.

Tabell 6:1. Försäljning av allmänlitteratur⁵ genom olika försäljningskanaler 1996

Försäljningskanal	Procentuell andel av marknaden	Antal försäljningsställen	Omsättning i mkr exkl. moms år 1996 ⁶
Allmänbokhandel	67	331	1 103,4
Specialbokhandel	7	190	114,4
Annan detaljhandel	21	298	349,8
Försäljningsställen för kvalitetspocket	1	590	21,4
Massmarknad	3	3 500 ⁷	50,0
Summa	100	ca 4 500	1 639,0

Källa: Bokutredningen/Leif Olsson. Distribution av allmänlitteratur genom detaljhandeln i Sverige 1996.

⁵ Med allmänlitteratur avses alla litteraturkategorier utom läroböcker.

⁶ Denna siffra avser i huvudsak bokförsäljning.

⁷ 500 butiker som säljer massmarknadslitteratur återfinns även i de övriga kategorierna.

Kedjebildningen inom bokhandelsmarknaden

Tabell 6:2. Allmänbokhandlarnas marknadsandelar 1996

Bokhandelskedja/typ av bokhandel	Antal enheter	Försäljning i mkr exkl. moms	Andel av marknaden för allmänbokhandeln i %	Andel av detaljhandelsmarknaden för böcker i %
Akademibokhandeln	18	185,5	17	12,1
Bokia	104	456,6	41	27,9
Julbocken	32	132,5	12	8,1
Servicebokhandel	99	66,1	6	4,0
Varuhusbokhandel	6	54,0	5	3,3
Obunden bokhandel ⁸	72	208,7	19	12,7
Totalt	331	1 103,4	100	67,0

Källa: Bokutredningen/Leif Olsson.

Bland allmänbokhandlarna är *bokhandelskedjan Bokia*⁹ helt dominerande, med 104 butiker och ca 28 % av detaljhandelns bokförsäljning. Den *obundna bokhandeln* utgörs av alla bokhandlar som inte tillhör någon kedja. Den omfattar 72 butiker med ca 13 % av marknaden. Därefter kommer *Akademibokhandeln*, med 18 butiker som säljer allmänlitteratur och 12 % av försäljningen. *Julbocken* (numera JB-gruppen), med 32 butiker, är en inköpskedja för enskild bokhandel där medlemmarna driver sin rörelse under eget namn. Dessa står för 8 % av detaljhandelns bokförsäljning.

Bokhandelskedjan *Ugglan*, en frivillig sammanslutning av ett 40-tal servicebokhandlar, har bildats i syfte att bl.a. påverka rabatter, kredit-tider och marknadsföringsstöd från förlagen. Marknadsföringsbidragen har möjliggjort egna bokhandelskataloger inför bokrea, skolstart och julhandel.

⁸ Obunden bokhandel utgörs av all övrig bokhandel. Således ingår såväl tidigare fackbokhandel som mindre bokhandel som inte är medlem i Servicebokhandlareförbundet.

⁹ Bokia är en detaljhandelskedja med enskilt ägda butiker.

6.1.3 Bokhandelns lönsamhet och omsättning

BFI:s lönsamhetsanalys

Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI) sammanställer årligen en rapport till staten angående utvecklingen inom bokhandelsbranschen i vilken en redogörelse för den ekonomiska situationen för BFI:s låntagare ingår. Nedanstående tabell visar resultatutvecklingen för BFI:s låntagare mellan åren 1988–1996, och omfattar 70–80 bokhandlar.

För sin bedömning använder BFI resultatmättet *resultat efter finansnetto i relation till omsättningen* och delar in resultaten i en femgradig skala där 1 står för mycket bra och betyder ett resultat på mer än 3 % av omsättningen. 5 står för mycket otillfredsställande och innebär ett nollresultat eller sämre. 1–3 på skalan, vilket innebär ett resultat på mer än 1 % av omsättningen, betraktas som acceptabelt. 4–5 på skalan, ett resultat på högst 1 % av omsättningen, betraktas som otillfredsställande. Av tabellen framgår att 1988/89 hade 64 % av bokhandlarna ett acceptabelt resultat. 1996 hade denna andel sjunkit till 44 %. Den resultatförsämring som inträffade 1996 efter två års positiv utveckling är, enligt BFI, tydligt hänförlig till stagnerande eller minskande försäljning.

BFI menar att bokslutsgranskning är värdefull när det gäller att följa den ekonomiska utvecklingen för bokhandeln under en följd av år, men att den måste kompletteras med ytterligare ekonomisk information för att kunna användas som bedömningsunderlag.

Tabell 6:3. Resultat efter finansnetto i relation till omsättningen för BFI:s låntagare 1988–1996

		88/89	89/90	90/91	91/92	92/93	93/94	94/95	95/96
		%	%	%	%	%	%	%	%
>3,1	1	33	28	23	18	20	36	38	27
2,1–3,0	2	20	5	12	6	8	11	11	6
1,1–2,0	3	11 64*	18 51*	9 44*	19 43*	11 39*	20 67*	14 63*	11 44*
0,1–1,0	4	11	14	16	18	18	11	18	26
<0,0	5	25 36**	35 49**	40 56**	39 57**	43 61**	22 33**	19 37**	30 56**
		100	100	100	100	100	100	100	100

* Procentuell andel bokhandlar med ett acceptabelt resultat.

** Procentuell andel bokhandlar med ett otillfredsställande resultat.

Bokutredningen har också låtit Leif Olsson göra en undersökning av bokhandelns lönsamhet. (Se bilaga 5.) Denna undersökning bygger på ett betydligt större bokslutsunderlag än BFI:s.

Undersökningen visar att det finns ett klart samband mellan lönsamhet och omsättning, vilket framgår av nedanstående tabell som baseras på bokslut från över 300 bokhandelsföretag. Här avses företagets totala omsättning, således även pappers- och kontorsvaror m.m.

Tabell 6:4. Omsättningsklasser

Omsättningsklass milj.kr	Antal företag	Oms. milj.kr	Resultat milj.kr	Resultat %	Soliditet %	Oms/bokhandel kkr	Oms/anställd kkr	Lageromsättn. hastighet	Marknadsandel
<1	26	16	-0,4	-2,5	18	614	443	1,1	1
1-2	51	75	-1,6	-2,1	22	1 476	678	1,8	2
2-3	52	129	-0,2	-0,2	18	2 481	860	2,0	4
3-4	42	147	1,7	1,2	23	3 501	1 081	2,1	5
4-5	30	137	2,9	2,1	33	4 570	1 124	2,4	5
5-6	19	103	1,2	1,2	22	5 418	1 287	2,2	3
6-7	17	111	1,5	1,4	30	6 500	1 331	2,6	4
7-8	23	170	1,5	0,9	15	7 404	1 158	2,2	6
8-10	17	154	3,8	2,4	42	9 039	1 372	2,5	5
10-20	40	544	9,2	1,7	28	13 595	1 420	2,8	18
>20	19	1 407	25,2	1,8	19	74 032	1 765	2,8	47
Alla	336	2 992	44,8	1,5	23	8 905	1 387	2,5	100

Analysen visar att bokhandel med omsättning understigande 2 miljoner kronor har större svårigheter att drivas lönsamt.

6.1.4 Geografisk spridning

Försäljningsställena för böcker är mycket ojämnt fördelade över landet. I Stockholm finns 126 återförsäljare av böcker och dessa står för 20 % av bokförsäljningen genom detaljhandeln. 165 kommuner har en bokhandel. Av Sveriges totalt 288 kommuner saknar 77 *allmänbokhandel*. 57 kommuner saknar helt *försäljningsställe* för böcker. I 20 kommuner är dagligvaruhandel eller varuhus den enda försäljningskanalen. I 48 kommuner finns en specialbokhandel. I samtliga fall finns dessa i kommuner med gott bokhandelsbestånd.

De flesta av kommunerna utan bokhandel är mindre kommuner, glesbygdskommuner eller kommuner som gränsar till en större kommun som har bokhandel. Så är dock inte alltid fallet. Bland de medelstora kommuner som saknar bokhandel kan nämnas Nässjö, (30 000 invånare) och Kramfors (23 000 invånare).

Som framgår av tabell 2 (bilaga 5) har en rad bokhandlar en låg omsättning. Av studien framgår att 41 kommuner har en bokhandel med en bokförsäljning understigande 500 000 kronor per år. I ytterligare 34 kommuner har bokhandeln en omsättningen som ligger mellan 500 000 och 1 miljon kronor. Tittar man på vilken typ av bokhandel det är fråga om i dessa kommuner finner man att av dessa 75 bokhandlar som har en omsättning under 1 miljon kronor och som är ensamma på sin ort är 60 servicebokhandlar och 15 obundna bokhandlar. Den sammanlagda omsättningen uppgår till 35,1 miljoner kronor.

6.1.5 Faktorer som styr bokinköpen

Det genomsnittliga bokinköpet per capita från försäljningen av allmänlitteratur genom detaljhandeln ligger i Sverige på 177 kronor exkl. moms eller 220 kronor inkl. moms. Denna siffra anger dock inte per capita-försäljning totalt av böcker. Bokklubbsförsäljning och annan direktförsäljning skall då inkluderas. Bokhandelsförsäljningen per kommuninvånare varierar mellan olika kommuner. I de 107 kommunerna med ett enda försäljningsställe för böcker ligger det genomsnittliga bokinköpet på 62 kronor exkl. moms. I de 47 kommunerna med två försäljningsställen är per capita-försäljningen mer än dubbelt så stor, eller 135 kronor. I Stockholm, som har 126 försäljningsställen, säljs böcker för 446 kronor exkl. moms per capita. Sigtuna kommun uppnår landets högsta bokförsäljning per capita, 468 kronor exkl. moms, vilket emellertid beror på den höga bokförsäljningen på Arlanda.

Ett sätt att söka fånga de bakomliggande orsakerna till varför bokinköpen varierar mellan olika kommuner är att samköra olika parametrar med genomsnittligt bokinköp per invånare. En sådan samkörning har skett mellan per capita-inköpen och inkomst, utbildning, respektive folkmängd. Resultatet av analysen framgår av bilaga 4, stycke 5 och ff.

Av materialet kan utläsas att det i denna undersökning inte finns något påvisbart *samband mellan bokinköp och höga inkomster*. Tvärtom har många kommuner med en hög bokförsäljning per capita en lägre per capita-inkomst än genomsnittet.¹⁰ När det gäller sambandet

¹⁰ Se bilaga 4. Sambandsanalys – Inkomster

mellan *utbildning och per capita-inköp av böcker* går det inte heller av materialet att utläsa ett tydligt samband. Det finns en rad kommuner med en hög försäljning per capita som har en utbildningsnivå som ligger över genomsnittet, men det finns även kommuner med en lägre utbildningsnivå som har högt inköp per capita.¹¹ När det gäller *folkmängd* verkar det dock finnas ett tydligt samband. Inköpet per capita ökar ju större folkmängd kommunen har. Förklaringen kan vara att människor i små kommuner väljer att köpa sina böcker i närmaste större kommun.

I vår undersökning har vi också undersökt sambandet mellan bokhandlarnas prestationer och per capita-inköp av böcker¹². Materialet ger stöd för antagandet att det finns ett tydligt samband mellan bokhandelns lönsamhet och bokinköpet per capita. I de kommuner där bokhandlarna uppvisar en god lönsamhet är bokinköpen högre än genomsnittet för landet. Några av de mest framgångsrika bokhandlarna ligger också i kommuner med färre än 25 000 invånare, t.ex. Eksjö. Kännetecknande för dessa är ett brett sortiment, stor back-list och kunnig personal.¹³

6.1.6 Sortimentbredd

När fackbokhandelsavtalet upphörde 1992 försvann också det enhetliga abonnemangssystem som gällde för närmare 250 fackbokhandlar. Dessa erhöll årligen 1 800–2 000 nyhetstitlar i abonnemang. Till detta kom övriga inköp och det titelbestånd som bokhandeln höll i lager. Systemet ersattes av de olika förlagsgruppernas egna försäljningsvillkor och olika typer av abonnemang.

För handeln med några av de största förlagsgrupperna, Bonniergruppen, Norstedts, Rabénförlagen samt Natur och Kultur erbjuds ca 220 allmänbokhandlar abonnemangsexemplar av nya böcker utan debitering. Hälften av dessa bokhandlar får ett exemplar av alla nya böcker, de övriga får ett halvt abonnemang, där urvalet görs av förlaget.

Returvillkoren skiljer sig åt. Bonnierförlagens regler förutsätter förhandsinköp av ett visst antal exemplar av en titel för att tillåta retur. De

¹¹ Se bilaga 4. Sambandsanalys – utbildning.

¹² Se bilaga 4. Samband per capita inköp av böcker och bokhandelns lönsamhet.

¹³ Källa: Bokutredningen/Leif Olsson: Distribution av allmänlitteratur genom detaljhandeln i Sverige 1996.

övriga har inte något sådant krav, men tillåter å andra sidan inte retur av en titel i färre än tre exemplar i årsreturen.

En grupp mindre förlag tillämpar gemensamma leveransvillkor som innebär att bokhandeln får köpa det första exemplaret av en ny titel med 50–75 % rabatt. Varje bokhandel avgör själv vilka böcker man vill ha som informationsexemplar med rabatt.

De största allmänbokhandlarna har i dag, inklusive de svenska och utländska nyheterna, 12 000–16 000 titlar i lager, de medelstora 7 000–10 000 titlar. En handfull bokhandlar, såsom Akademibokhandeln (Regeringsgatan, Stockholm) och Hedengrens Bokhandel i Stockholm, står i särklass med upp till 100 000 titlar. De 110 största bokhandlarna tar emot 4 000 nyheter varje år, de 110 medelstora 2 000–3 000.

För *servicebokhandlarna* innebär Seeligs nyhetsservice ett centralt inköp av 400 till 1 000 nya titlar per år. Till detta kommer bokhandlarnas egna kompletteringsköp, tillsammans en årlig nyhetsbredd på 500–1 500 titlar. Servicebokhandlarnas lager innehåller 1 000–4 000 titlar med tyngdpunkt i den nedre delen av spannet.

Tabell 6:4. Servicebokhandlarnas inköp per år samt sortimentsstöd

Grupp	Inköp kronor/år	Antal titlar/år	Sortimentsstöd kr/år
1 (klass A–C)	100 000–250 000	400	21 000
2 (klass A–D)	251 000–400 000	600	31 500
3 (klass A–E)	401 000–600 000	800	42 000
4 (klass A–F)	601 000–800 000	1 000	52 500

Sortimentsstödet, som beslutades av riksdagen 1985, är ett stöd till ett abonnemang på nyheter av allmänlitteratur. Stödet utbetalas två gånger per år i form av ett fast bidragsbelopp. Beloppets storlek beror på abonnemangets omfattning. Bidragsbeloppen motsvarar 1997 ca 60 % rabatt på F-priset för ett exemplar av varje titel. Se även avsnitt 8.2.4.

Servicebokhandelns abonnemang har knutits till Seeligs nyhetsservice och urvalet av titlar görs av en grupp bokhandlare inom Servicebokhandlareförbundet i samråd med Seelig. Bokurvalet skall vara "god och samtidigt efterfrågad" litteratur. Det 40-tal servicebokhandlar som gått samman i bokhandelskedjan Ugglan köper in de mest frekventa titlarna direkt från förlagen.

De mindre bokhandlarnas kostnader för utnyttjande av bl.a. Seeligs informations- och distributionstjänster är relativt sett större än kostnaderna för de större företag och kedjor som gör sina inköp direkt från bokförlagen. Den korta kredittiden påverkar i särskilt hög grad likviditeten för de mindre bokhandlarna.

6.1.7 Utbildning för bokhandeln

Svenska Bokhandelsskolan är en stiftelse som förvaltas gemensamt av Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen (BMF). Skolan fick en ny start 1988 och har därefter kunnat erbjuda ett varierat kursutbud: introduktions- och grundkurser för arbete i bokhandel, specialkurser om ekonomi, försäljning och service, inköpsadministration etc. Lokala och företagsinterna kurser har organiserats efter önskemål och behov. Kurserna har varit ett komplement till insatser som gjorts inom bokhandeln i egen regi eller genom högskolan.

Bokhandelsskolans verksamhet är subventionerad för Bokhandlareföreningens medlemmar genom medel från Stiftelsen Bok- och Musikhandlarnas Understödsfond. Många bokhandlare har utnyttjat möjligheten att genom skolan anordna företagsinterna kurser, t.ex. datorutbildning för samtliga anställda i bokhandeln.

Under åren 1991–1996 anordnades en ettårig högskolekurs för blivande bokhandlare vid Högskolan i Borås. Varje år deltog mellan 20 och 30 elever, i de flesta fall rekryterade från gymnasieskolan.

För närvarande finns det ingen högskolekurs för bokhandelsutbildning. Utredningen har vid kontakt med Högskolan i Borås förstått att intresset varit svalt, delvis beroende på att de som gått utbildningen inte fått arbete. Utredningen har också varit i kontakt med Kulturvetarlinjen vid Stockholms universitet som har förlagsutbildning och som givit förslag till utbildning för bokhandlare på akademisk nivå. Även Bibliotekshögskolan, knuten till Uppsala universitet, har visat intresse för utbildning av bokhandlare, i synnerhet kurser i företagsekonomi och datateknik.

Bokhandelsskolan anordnar kurser för bokhandelsmedhjälpare men högre utbildning saknas alltså i dag. Inom Akademibokhandeln med sina 38 butiker finns en internutbildning som är gemensam med KF:s egen utbildning. Det gäller detaljhandelskunskap och företagsekonomi, däremot ingen litteraturkunskap. Bokiakedjan, med 104 butiker, bedriver också utbildning men främst i företagsekonomi, för chefer.

Sveriges Servicebokhandlareförbund har inget utbildningsprogram men har under hand till utredningen framhållit att det föreligger behov av både företagsekonomisk och teknisk kompetens. Svenska Bok-

handelsmedhjälpareföreningen har tagit kontakt med utredningen för att framhålla behovet av utbildning men menar att ett hinder för att delta i grund- och fortbildning är svårigheten att kunna ta ledigt från sitt ordinarie arbete utan att få ersättning för förlorad lön. Utredningen har varit i kontakt med Stiftelsen Bok- och Musikhandlarnas Understödsfond som med sina medel subventionerar Bokhandelsskolans verksamhet. Enligt deras ordförande kan kursdeltagarna framgent ansöka om ersättning för förlorad arbetsinkomst vid kursdeltagande.

6.2 Varuhus och annan detaljhandel

Enligt Förläggareföreningens statistik har gruppen "övriga försäljningsställen" ökat sin andel av marknaden. I Bokutredningens undersökning ingår t.ex. varuhus och stormarknader i begreppet "*annan detaljhandel*". Se avsnitt 6.1.2. Dessa har 21 % av marknaden.

590 butiker säljer kvalitetspocket. De står för ca 1 % av marknaden. Den största enskilda återförsäljaren här är Pocket Shop, med butiker på bl.a. Stockholms och Göteborgs central. 3 500 detaljhandlare säljer s.k. massmarknadsböcker. Av dem för 500 stycken även annan litteratur. Den beräknade marknadsandelen är 3 %. Med dessa återförsäljare inbegripna finns totalt hela 4 500 försäljningsställen för böcker i Sverige.

6.3 Antikvariat

Antikvariaten i Sverige är 281 stycken. De finns i 103 av landets kommuner och är tämligen ojämnt spridda över landet. I Stockholms stad finns 72 antikvariat, i Göteborg 25, Uppsala 14, Malmö 12 och Lund 10. Här ingår både sådana som har butik och de som enbart säljer på postorder. Av de kommuner som saknar bokhandel finns fyra kommuner som har antikvariat. Dessa är Idre, Valdemarsvik, Östra Göinge och Habo.¹⁴

Antikvariatens spridning i riket framgår av kartan i bilaga 4.

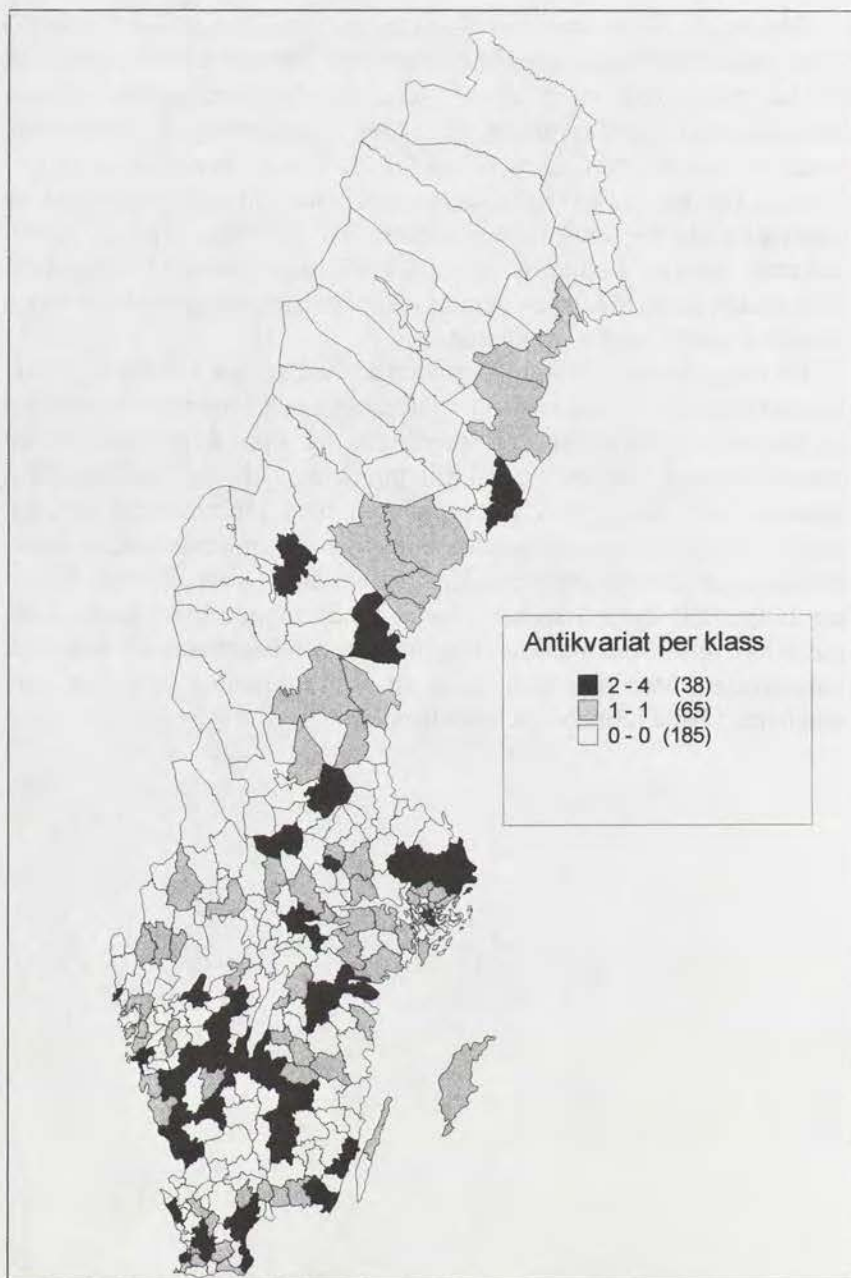
Antikvariaten har en viktig roll som förmedlare av historia och kulturhistoria. Många av dem levererar till Kungliga Biblioteket, förmedlar tryck för forskning och utbildning till universitet och högskolor både i Sverige och utomlands. En annan uppgift är att fungera som lagerhållare av antikvarisk och modern litteratur för försäljning till bibliotek, boksamlare och bokläsare.

¹⁴ Källa: Bokutredningen/Leif Olsson.

Böcker hör till de varor som säljs mest över Internet. Allt fler antikvariat presenterar sig med egna hemsidor på Internet och internationellt sett har nätet snabbt blivit ett mycket användbart verktyg för boksamlare. Man kan via sökprogram själv hitta den efterfrågade litteraturen. Sedan november 1996 finns också *Limes*, som är Sveriges första s.k. mailing list för antikvarisk litteratur och har till syfte att skapa en marknadsplats för antikvariska böcker. Här kan man köpa, sälja och diskutera böcker. I slutet av januari 1997 hade *Limes* 130 deltagare, men antalet ökar. Många av dem är inköpare från svenska bibliotek och många är amerikanska antikvariat.¹⁵

Ett drygt femtiotal av antikvariater är medlemmar i Svenska Antikvariatsföreningen. Man väljs in i föreningen och förbinder sig därmed att följa de etiska regler som föreningen satt upp. Representanter för denna förening har underhand till utredningen belyst antikvariatsituationen och branschens stora problem med lönsamheten. Omsättningen är låg, hyrorna höga för butik och utrymmeskrävande lager. Dessutom är portokostnaderna för distribution av bokpaket och kataloger höga. Till detta kommer komplicerade momsregler. Såväl sortimentsförnyelse som marknadsföringsåtgärder begränsas av den låga lönsamheten. Man efterlyser också en ökad utbildning samt mer samarbete med både bibliotek och bokhandlar.

¹⁵ Källa: Ola Persson, *Alla tiders böcker*.

6.4 Bokklubbarna

Sverige har internationellt sett en relativt hög andel bokklubsmedlemmar. Enligt 1995 års siffror från Temo som för första gången redovisas offentligt, räknar man med att ca 1,4 miljoner människor i Sverige är medlemmar i en eller flera bokklubbar.¹⁶ Antalet medlemskap anses vara betydligt högre därför att många är med i fler än en bokklubb. Undersökningen omfattar samtliga bokklubbar med böcker för vuxna, medan däremot ca 300 000 medlemskap i barnbokklubbar ligger utanför undersökningen.

6.4.1 Kort historik

Bonniers

Redan på 1940-talet startade Bonniers äldsta bokklubb, Bokklubben Svalan, som från början hade ett samarbete med bokhandeln. På 1950-talet började man sälja abonnemang via telefonförsäljare och skicka böckerna direkt till kunderna. Svalans speciella abonnemangssystem, där säljarna i förväg säljer in ett årsabonnemang på allt från 4–24 böcker¹⁷, har varit framgångsrikt. Numera är dock säljkåren bantad från runt 120 heltidssäljare till 60 och Svalan har sedan länge haft samma system för medlemsvärvning som övriga bokklubbar, dvs. direktreklamkampanjer två gånger per år.

År 1970, då fastprissystemet för böcker upphörde, fanns ca 200 000 bokklubsmedlemmar. Bonniers startade i snabb följd flera bokklubbar: Bonniers Bokklubb och Månadens Bok (där Bonniers är en av delägarna) är de största. Bland Bonnier-bokklubbarna finns också Stora Romanklubben (en reprintklubb¹⁸ som riktar sig främst till unga kvinnor) och Underhållningsbokklubben (en reprintklubb som riktar sig till en manlig läsekrets) och Bonniers Barnbokklubb, som under hösten 1977 kommer att uppgå i stora Familjebokklubben. Bonniers har även köpt Stora Familjebokklubben och startat den nya Litterära klubben, med en inriktning på kvalitetslitteratur. Dessa klubbar är samtliga "negative option-klubbar", dvs., som medlem får man automatiskt månadsboken om man inte avbeställer den.

¹⁶ Källa: Temo.

¹⁷ Se nedan, "positive option"-system.

¹⁸ Reprint = omtryck i ny form.

Bra Böcker

Länge var Bra Böcker i Höganäs enda konkurrenten till Bonniers på bokklubbssidan. Systemet med bokpaket som innehöll en lexikondel och två romaner gjorde Bra Böcker till en av landets största bokklubbar. När lexikonet var färdigutgivet fick dock förlaget problem. Inget annat serieverk hade samma dragningskraft och man tappade medlemmar. Misslyckade försök gjordes också med verksamhet i andra länder. I slutet av 1980-talet, kom så kontraktet att ge ut Nationalencyklopedin, NE. Redan vid utgivningen av första bandet 1989 hade Bra Böcker 60 000 abonnenter.¹⁹

Satsningen blev dock mycket kostsam och bokklubbsverksamheten blev lidande. Bonniers, vars omfattande bokklubbskampanjer inte längre fick lika hård konkurrens från Bra Böcker som tidigare, tog hand om en stor del av Bra Böckers medlemmar. I dag har NE, som inte är en bokklubb, ca 100 000 abonnenter och Bra Böckers bokklubbsverksamhet är under utvärdering och omorganisation. Bra Böcker är ej medlem av Svenska Förläggareföreningen och bidrar därför inte till medlemsstatistiken.

Egmont Richter

Egmont Richter, som inte heller är medlem av Svenska Förläggareföreningen, har ett tiotal bokklubbar, bl.a. Richters Bokklubb med underhållningslitteratur för vuxna, Lämlandet, Ungdomsbokklubben, Kalle Anka-klubben, Mina första faktaböcker, Richters bildlexikon, Barbieklubben, Livsenergi (new age-böcker) och Verklighetens värld. Barnböckerna svarar för omkring 2/3 av förlagets omsättning. Egmont Richter uppger att förlaget har ca 40 % av barnboksmarknaden och att förlagets bokklubbar har ökat sin försäljning. År 1995 stod de för 74 % av förlagets totala omsättning på 144 miljoner, dvs. 106,5 miljoner. För år 1996 var hela förlagets omsättning 143,5 miljoner kronor, varav bokklubbarna stod för 83 % av omsättningen, eller 119,1 miljoner kronor. Några medlemssiffror redovisas inte, ej heller antal tryckta eller sålda bokvolymmer, men totalt producerar hela Egmont-koncernen 50 miljoner volymer per år.

¹⁹ NE är inte att betrakta som en bokklubb, men säljs via abonnemang.

Böckernas klubb

Till de större bokklubbarna utanför Bonniersfären hör Böckernas Klubb, med en uttalat litterär inriktning. Den ägs av flera förlag: Liber (35 %), Natur och Kultur (23 %), Fischer (15 %), Skogs (13 %) samt av Barnens Bokklubb (5 %) och Solveig Nellinge (1,3 %). Klubben hade 1995 över 80 000 medlemmar, vilket gör den till den femte största i Sverige. Omsättningen var 1995 ca 53 miljoner kronor.

Nischbokklubbar

Jämsides med de stora bokklubbarna finns också en rad bokklubbar med olika inriktning, varav de stora riktar sig till barn och ungdomar. Ofta har små, mer eller mindre specialiserade förlag byggt upp egna bokklubbar som är huvudsaklig försäljningskanal för den egna utgivningen. Se uppställningen nedan.

Tabell 6:5. Förteckning över *allmänna bokklubbar*, deras omsättning, antal medlemmar och utbud

Källa: Svensk Bokhandel nr 23, 1995.

ALLMÄNNA BOKKLUBBAR

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Bonniers Bokklubb Bonnierförlagen, 1970	Huvuds. nyutg. Böcker från Bonnierförlagen samt Rabén, Gedins, Streiffert	350 000	175-200 milj kr (uppsk. siffra)
Månadens bok Bonnierförlagen 56% Norstedts 30%, Per I Gedin 14%	Huvuds. nyutg. böcker från alla förlag	Strax under 200 000	Klubben 110 milj kr. Mån-pocket 20 milj
Bra Böckers Nya Bokklubb Bra Böcker/MP, 1994	Nyutg. Enbart egna böcker Serieverk. Skön- och facklitteratur	150 000 inkl. gamla medl. (uppsk. siffra)	
Stora Familjebokklubben Bonnierförlagen, 1987	Reprint och nyutg. Köper från alla förlag		70 milj.kr (uppsk. siffra)
Böckernas Klubb Liber 35%, NoK 23%, Fischer 15%, Skogs 13%, Barnens Bokklubb 5%, Solveig Nellinge 1,3% 1988	Nyutgiv. Kvalitetsinriktning Köper från alla förlag	83 000	53 milj.kr
Det bästa bokval Reader's Digest AB, 1956	Förkortad Reprint, populärlitteratur, praktverk		
Richters Bokklubb	Underhållningslitteratur	80 000 (uppsk. siffra)	
Stora Romanklubben Bonnierförlagen, 1978	Underhållningslitteratur (yngre kvinnor) huvuds. Från Bonniers	50-85 000	40 milj.kr (uppsk. siffra)
Underhållningsbokklubben Bonnierförlagen, 1975	Underhållning, thrillers (män). Köper från alla förlag	35-70 000	

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Svalan Bonnierförlagen, 1942	Huvudsakligen reprint. Alla typer av böcker. I princip enbart Bonnierböcker.	50-55 000	60 milj.kr (uppsk.siffra)
Litterära klubben Bonnierförlagen, 1994	1994	Strax under 40 000	
Wahlströms Bokklubb B Wahlström, 1995	Ny utg. Underhållning		
Bokklubben Boknöje Boknöje AB, 1988	Underhållningslitt. Sandemo. Egna böcker	6 300	1,2 milj.kr

SPECIALBOKKLUBBAR

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Kassettbokklubben Synskadades Riksförbund, 1986	Kassettböcker. Huvudsakl. Skönlitteratur.	20 000	10 milj.kr
Natur och Kultur Direkt Natur och Kultur, 1991	Beteendevetenskap, bl.a. psykologi. Nyutgivning.	35 000	Ca 15 milj.kr
Clio Atlantis 50%, Tiden 50%, 1987	Historia, kulturhistoria köper från alla förlag	16 500	6,9 milj.kr
Executive Svenska Dagbladet, 1983	Ledarskap. Populärpsykologi Nyutgivning	12 000	3,5-4 milj.kr
Verklighetens värld Richters/Egmont, 1994	Dokumentärskildringar, tragiska historier. Nyutgivning		
Ordfront Föreningen Ordfront, 1963	Skön- och facklitteratur. Nyutg. (medlemmar i föreningen) Huvudbok alltid från Ordfront i övrigt från alla förlag	7 500	2,7 milj.kr
Bättre ledarskap	Ledarskapsböcker. Nyutgivning. Endast Liber Hermods		

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal med-lemmar	Omsättning per år (1994)
Sekreterarbokklubben	Professionell utveckling. Nyutgivning. Endast Liber Hermods		
Utvecklingsbiblioteket	Professionell utveckling. Nyutgivning. Endast Liber Hermods		
FIB:s Lyricklubb Vuxenskolan och ABF 40% var. Tiden 20%, 1954	Lyrik. Huvudsakligen årsbok	Ca 4 000	
Radix Tiden, 1989	Samhällslitteratur, debatt. Köper från alla förlag	4 000	Ca 2 milj.kr
Ateneum Symposion, 1991	Historia, kulturhistoria, skönlitteratur. Från alla förlag	5 200	2,5 milj.kr
Moderna tänkare Symposion	Filosofi, idéhistoria	1 200	0,5 milj.kr
Richters Management Bokklubb Richters, 1995	Ledarskap, översättning		
Nautiska bokklubben 1991 Lennart Groth	Nautisk litteratur. Även utländsk. Alla förlag	Ca 5 000	

BARNBOKKLUBBAR

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Barnens Bokklubb Rabén 49%, Opal 49%, Solkatten 0,75%, 1977	Böcker för barn 2 ½ -9 år + sidosortiment Alla förlag	Ca 120 000 totalt i de tre klubbarna	79 milj.kr (hela klubben)
Läseklubben Samma ägare som Barnens Bokklubb	Böcker för barn 9-16 + sidosortiment. Alla förlag		
Babyklubben Samma ägare som Barnens Bokklubb	Böcker för barn 1 ½ - 2 ½		
Bonniers Barnbokklubb Bonnie Carlsen, 1994	Böcker för barn 1-5 år (miniklubben) och 6-13 år (maxiklubben). Sidosor- timent	Ca 40 000 (uppsk. siffra)	
Barnens Bästa Rabénförlagen, 1988	Barnböcker, reprint och nyutgivning. Två linjer 1- 6 år och 7-9 år. Sidosor- timent	45 000	21 milj.kr
Läslusen Wahlströms Ungdoms- bokklubb B. Wahlström, 1988	Böcker för barn 9-14 år	40 000 (uppsk. siffra)	
Kalle Ankas Bokklubb Richter/Egmont, 1974	Disney, bilderböcker. Förskoleåldern	30-35 000 (uppsk. siffra)	
Läslandet Richter/Egmont	Bilderböcker		
Ungdomsbokklubben Richter/Egmont, 1982	Böcker för barn 8-17 år		
Mina första faktaböcker Richter/Egmont	Faktaböcker för förskole- barn		
Musses trafikklubb Richter/Egmont	Bilderböcker, trafikpro- paganda		

6.4.2 Bokklubbarnas ekonomi och struktur

Expansionen av bokklubbsmarknaden gick mycket snabbt fram till toppåret 1978, då det fanns ungefär 1,4–1,5 miljoner bokklubbsmedlemmar, en siffra som planade ut och har hållit sig omkring 1,4 miljoner. Barnbokklubbsmarknadens topp kom senare. Klubbarna hade under tidigt 1980-tal som mest 500 000 medlemmar. Därefter har marknaden successivt krympt; även efter 1995 då Temo gjorde sin senaste undersökning. En av orsakerna är förmodligen de kraftigt minskade barnkullarna under 1990-talet.

Bokklubbsmarknaden har förändrats från 1970-talet. Medlemmarna är mer insatta i hur bokklubbar fungerar och ställer andra krav. Medlemstroheten, eller tiden medlemmen stannar i bokklubben, varierar mellan olika klubbar, från i genomsnitt 4–5 månader upp till 4,5–5 år. Vad som styr medlemstroheten är klubbens inriktning och vilket köpåtagande man har som kund. Bokklubbarnas omsättning per medlem spänner från 400 kronor till 1 000 kronor per år.

Enligt underhandsinformation från Bonniers och andra bokklubbar minskar andelen köp via "negative option" medan kunderna alltmer väljer att köpa böcker ur "positive option"-system, där man beställer vad man vill ha. De s.k. sortimentsbokklubbarna med ett brett utbud av skönlitteratur, facklitteratur och barnböcker har stärkt sin ställning under senare år. Bokklubbarnas kunskap om medlemmarna har ökat, bl.a. tack vare datoriseringen, förfinad försäljningsteknik och genom att man har blivit bättre på att hantera medlemmar på ett differentierat sätt i olika klubbar. Detta stärker bokklubbsmarknaden som, totalt sett, blivit mer specialiserad. Förlorarna på marknaden är klubbar med grova och enkla koncept, t.ex. paketbokklubbar. Allmän- och barnbokklubbarna har ett brett sortiment. Cirka 3 000 nya titlar presenteras årligen i medlemstidningarna. Medlemsinformationen i form av bokklubbstidningarna anses livsviktiga för klubbarna och läses av fler än medlemmarna.

6.4.3 Bokklubbssiffror

Bokklubsmedlemmarnas spridning geografiskt fördelar sig ungefär lika mellan mindre orter, landsbygd, städer och storstäder.

Storstäder (Stockholm, Göteborg, Malmö)	35 %
Städer med över 90 000 invånare	31 %
Övriga orter + landsbygd	34 %

Källa: Temo.

Många undersökningar visar att kvinnor läser mer än män. (Se kap. 2.) De är också i högre utsträckning bokklubsmedlemmar. Fördelningen är 71 % kvinnor och 29 % män.

Åldersfördelningen är följande:

15–29 år	18 %
30–49 år	48 %
50–75 år	34 %

Källa: Temo

Bokklubbmarknaden både i Sverige och internationellt anses numera vara en mognad marknad, vilket betyder att ingen bokklubb kan expandera i någon nämnvärd omfattning utan att därmed ta marknadsandelar från konkurrenterna.

6.5 Internet

6.5.1 Internetbokhandel

Med Internetbokhandel, även kallad virtuell bokhandel, menas att kunden via sin dator med internetuppkoppling besöker bokhandelns hemsida och beställer böcker där. Böckerna expedieras per post eller på annat vis till kunden. I Sverige är omfattningen av försäljning marginell.

Det finns möjligheter att köpa böcker via de internationella Internetbokhandlarna, i första hand från *Amazon.com* som blivit mycket framgångsrik både i USA och i Norden. Även *BarnesAnd Noble.com* lockar

med ett brett utbud, låga priser och snabb leverans. De stora brittiska bokhandelskedjorna *Waterstones* och *Dillons* är också på väg att ta upp konkurrensen.

Den första Internetbokhandeln i Sverige var *Science Fiction-bokhandeln* i Stockholm som även har en vanlig bokhandel, specialiserad på just science fiction-litteratur. Dess försäljning består till stor del av böcker på engelska och man har redan märkt av priskonkurrensen från utländska Internetbokhandlar.

Utvecklingen går mycket snabbt och nya Internetbokhandlar etablerar sig ständigt. För närvarande finns ett tiotal nätbokhandlar, varav några är nischbokhandlar med ett begränsat sortiment, t.ex. Fritzes som ingår i Liberkoncernen och är inriktad på offentligt tryck. Under hösten startar Hjelms förlag den första renodlade barnbokhandeln på Internet. De stora allmänna Internetbokhandlarna är KF-ägda *Akademibokhandeln.se*, med ca 100 000 svenska och utländska titlar, *Bokhandeln.com*, med Bonniers Online som huvudägare och Pocketshop som delägare, som har ca 30 000 svenska och 15 000 engelska titlar, *Boktjänst.se* som ägs av Organisationstjänst AB, som driver bokhandel och säljer till skolor och bibliotek och nu utvecklar sin försäljning till nätet med ca 30–40 000 titlar. *Internetbokhandeln.se* är ett samprojekt mellan förlag, bokhandlare och distributör, den första i sitt slag. Bakom bokhandeln står Förlagssystem, Alfabet, och bokhandlarna NK, Bokcentrum, Bokhuset och Kungsholmens Bokhandel. Det unika med Internetbokhandeln är att man samarbetar med Rönnells antikvariat och där kan söka all slags äldre litteratur. Enligt uppgift blir 3 miljoner titlar sökbara i bokhandeln genom uppkopplingen till LIBRIS, Kungliga Bibliotekets databas. *Adlibris.se* ägs av fem privatpersoner som inte har någon bokhandelserfarenhet, utan endast ser sig som en försäljningskanal. De erbjuder 30–50 % rabatt på böcker och har ett samarbete med Posten. Försäljningen sker genom Torget, Postens marknadsplats på nätet.

En av de mest uppmärksammade är *Bokus.com* i Lund som startade i augusti 1997. Låga priser, främst på utländska titlar, kännetecknar *Bokus.com*, som också är den enda Internetbokhandeln som inte tar särskilt betalt för fraktkostnaden. Ägare är finansmannen Dag Tigerschöld och förlaget Leander & Malmsten. *Bokus.com* har 1,5 miljoner titlar och riktar sig framförallt mot studenter och institutioner. *Bokus.com* har ett samarbete med Postens dotterbolag OLC, som sysslar med utveckling av frakt och fakturering. Böckerna finns aldrig i lager utan flygs in från utlandet och tas också från både Seelig och förlag i Sverige.

Utöver dessa finns ett antal obundna bokhandlar och bokhandelskedjor som är på väg ut på nätet. *Bokia* kommer att ha en central hem-

sida där samtliga medlemsbokhandlar ingår, Julbocken med 32 butiker kopplar upp sig före jul, Akademibokhandeln, med 18 butiker, planerar att ha datorer i butikerna där kunderna själva ska kunna beställa böcker.

Några iakttagelser kring Internet

Den svenska bokhandelsbranschen står inför en teknisk revolution. I dag är ett 20-tal bokhandlar uppkopplade på Internet, inom ett år kan det röra sig om 150–200 butiker.

Priskonkurrensen är ett växande problem. De Internetbokhandlar som också driver "vanlig" bokhandel tar ut ett lägre priser via nätet. Även inkl. fraktkostnaden blir det billigare att handla via Internet än i bokhandeln.

I dag svarar försäljningen av böcker på Internet i Sverige antagligen för en mycket liten del av den totala försäljningen, men ingen vet hur stor omsättningen är. Ingen vet heller storleken på privatpersoners, bokhandlares eller institutioners import via utländska Internetbokhandlar. Många bokhandlar använder sig av Internet för att kunna ge bättre service och söka böcker på utländska databaser och via Internetbokhandlar. Ett framtida problem, framför allt i handeln med utländska böcker, kan bli att bokköpare använder den svenska bokhandeln för att kunna titta på böckerna och jämföra priser, men därefter väljer att beställa från någon av de svenska eller utländska Internetbokhandlarna.

Det råder också förvirring vad gäller moms och tull. Som köpare i Sverige måste man tulldeklarera böckerna och betala moms för dem, men många undgår detta genom att köpa enskilda titlar på nätet. Den som beställer en bok via en internationell Internetbokhandel ska importförtulla den men hur ska hanteringen kontrolleras? Posten gör stickprovskontroller men de flesta undgår att betala införselsmoms. Utredningen har inte haft möjlighet att granska denna import eller de konsekvenser den får, vare sig för marknaden eller momsens. En bok skall också inom EU momsbeläggas i det land där affären görs upp. En bokhandlare som köper via Internet hamnar lätt i en gråzon, medan internationella Internetbokhandlar bortser från att Sverige har moms på böcker.

Den mindre bokhandeln kommer att få svårt att konkurrera med de stora för att den inte har samma möjligheter till tekniska investeringar och lösningar. Å andra sidan kan den mindre bokhandeln som har tillgång till Internet och därmed till LIBRIS och andra databaser ge fullgod information och teoretisk tillgång till miljoner titlar.

6.5.2 Print-on-demand

Med dagens bredd i bokutgivningen har bokhandlaren inte möjlighet att visa upp mer än ett lämpligt utformat sortiment i butiken. Men ny teknik har gjort böcker tillgängliga på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Genom bokhandelns datorisering finns 35 000 titlar att tillgå med leverans från bokgrossisten Seelig. Informationen om all utgiven litteratur har dessutom förstärkts genom öppnandet av Kungliga bibliotekets databas LIBRIS för allmänheten.

Print-on-demand-tekniken lägger ännu en dimension till bokhandelns service. Nu blir det möjligt för bokhandlaren att på begäran erbjuda sina kunder sådana böcker som är slut på förlaget eller böcker som erbjuds direkt från författaren.

Författarcentrum Öst, med Peter Curman som projektledare, planerar i samarbete med bl.a. Svenska Bokhandlareföreningen och Stockholms stadsbibliotek att starta en försöksverksamhet med Print-on-demand under hösten 1997. Informationen om utbudet kommer att läggas ut på Internet och böckerna skall kunna beställas i bokhandeln. Ett företag som besitter den maskinella tekniken, t.ex. Arkitektkopia, trycker upp efterfrågat antal exemplar för bokhandelns räkning.

I ett inledande skede knyts ett antal bokhandlar till den tekniska produktionen av böcker på tre orter, nämligen Göteborg, Stockholm och Luleå. På sikt kommer alla bokhandlar med Internet-uppkoppling att kunna erbjuda Print-on-demand service.

6.5.3 EDI

EDI (Electronic Data Interchange) är ett övergripande begrepp för all slags elektronisk dokumentöverföring eller kommersiellt informationsutbyte. Nordamerika och Europa har tillsammans utvecklat en global standard för överföring av handelsdata som kallas EDIFACT (Electronic Data Interchange for Administration, Commerce and Transport). Genom FN:s försorg är EDIFACT i dag en ISO-standard och därmed accepterad över hela världen.

I korthet innebär EDI att leverantörens och kundens datorer skickar meddelanden i form av order, bekräftelser m.m. direkt till varandra utan någon mänsklig mellanhand. Fördelarna är många: enklare administration, snabbare varuflöden, mindre lager, färre fel och tätare affärsrelationer.

EDI BOK är sedan 1996 bokbranschens samarbetsorgan för standardisering och främjande av EDI-funktioner mellan handelspartners. Huvudmän är branschorganisationerna Svenska Bokhandlareföre-

ningen, Svenska Förläggareföreningen och Föreningen Svenska Läromedelsproducenter samt Kungliga biblioteket.

Deltagande i EDI är öppet för alla aktörer i bokbranschen. Standarder och rutiner kring elektronisk handel utformas i en arbetsgrupp med bred representation från hela branschen. En styrgrupp fastställer meddelandena och utarbetar en handbok för branschens företag.

6.6 Grossister och distributionsföretag

6.6.1 AB Seelig & Co

Seelig, som funnits sedan 1848, är både grossist och distributör. Man distribuerar 25 miljoner böcker och omsätter 430 miljoner kronor per år, varav en tredjedel av omsättningen kommer från grossistverksamheten. Seelig tillhandahåller informations- och logistikjänster samt fungerar som en knutpunkt för bokbranschen. Huvudkontoret ligger i Solna, medan lager och spedition finns i Morgongåva. Antalet anställda är 110.

Seelig är en länk mellan förlagen och bokhandeln. Stora förlagsdistribution till stora bokhandlar sker ofta direkt via egna distributionsföretag. Över 200 förlag, av vilka Rabénförlagen är det största, har låtit Seelig sköta distributionen (Bokdepån). Under hösten 1997 har Rabénförlagen beslutat att distributionen skall skötas av Liber Distribution. Seeligs funktion som leverantör av tilläggsorder gäller alla typer av förlag.

För mindre förlag är distributionen genom Seelig ett sätt att komma ut på marknaden. Fördelen är att bokhandeln får en rationell inköps- hantering mot *en* part och att man inte köper in alltför stora volymer. Detta spar pengar genom mindre lager i butik, minskade returer och möjligheten att sampacka olika förlags order. Genom att köpa oftare och i mindre volymer kan bokhandeln skapa utrymme för en bredare exponering i butik. Kostnaden för mindre förlag att anlita Seeligs lagerhållnings- och distributionstjänster är 14–18 % av F-priset. Större förlag erbjuds ofta lägre priser.

Förlagen kan också välja att distribuera böckerna på annat håll, men ändå finnas med i Seeligs grossistlager (Boklagret), artikeldatabas, katalogdator och numera CD BOK. Även ett sådant "passivt" deltagande är avgiftsbelagt. 120 förlag levererar böcker till Boklagret. Seelig har registrerat 1 350 utgivare i Sverige, men över 1 000 av dessa är s.k. supplementutgivare och finns bara i katalogen.

Av 250 bokhandlar med katalogdator har ca 60 hittills anslutits till det nya CD BOK-systemet. Det är en omfattande titeldatabas med 135 000 svenska titlar och 800 000 tyska, engelska, amerikanska och norska titlar. Årligen tillkommer ca 6 000 nya ISBN (ej akademiskt tryck, föreningstryck och periodika), vilket kan jämföras med Kungliga bibliotekets ca 12 000 titlar. Av registrerade titlar finns 35 000 i lager och 30 000–40 000 är utländsk import.

Seelig står bakom BokNet, som är ett nätverk baserat på Internet-standard där de som kopplar upp sig får en öppen kommunikation. BokNet, som initialt används av CD BOK, kommer i framtiden att öppna nya möjligheter för bokhandeln. Bokhandlaren skall t.ex. kunna beställa från vilken leverantör som helst genom EDI (se ovan).

Seelig erbjuder en service som förenklar prissättningen i bokhandeln och som är kopplad till ett återbeställningssystem, SRO. Företaget tillhandahåller även speditionstjänster. Samtransporter pressar ner fraktpriserna. Enligt uppgift från Seelig utgör fraktkostnaden mindre än 2 % av det totala bokpriset.

Tor Sörlin, f.d. bokhandlare, är med närmare 25 % av aktierna, den störste enskilde ägaren i Seelig, följd av Svenska Bokhandlareföreningen och Bokia med vardera ca 10 % av aktierna. Stiftelsen Boken i Sverige, Killbergs Bokhandel i Helsingborg och Gleerupska universitetsbokhandeln i Lund är andra stora aktieägare. Sedan en tid pågår förhandlingar med Bibliotekstjänst AB som offentliggjort sitt intresse för att köpa Seelig.

6.6.2 Förlagssystem

Förlagssystem AB utvecklar och marknadsför tjänster inom bokdistribution och kundservice. Företaget lagrar och distribuerar böcker åt bokförlag och bokklubbar. Ett tjugotal förlag, bl.a. Alfabetabokförlag, Berghs Förlag och Wahlströms Bokförlag hör till kunderna. Dessutom har Förlagssystem ett flertal bokklubbar som uppdragsgivare, bl.a. Barnens Bästa, Barnens Bokklubb, Böckernas klubb och Kassettbokklubben. Förlagssystem distribuerar 6,6 miljoner böcker per år, inkl. bokklubbspaketen, och har 7 000 titlar i lager. Företaget har 50 anställda och en omsättning på 30 miljoner kronor. Omsättningen för företagets kunder är 250 miljoner kronor.

Förlagssystemets distributionstjänster kostar 7–10 % av F-priset, lagerhållningskostnad tillkommer. Under hösten 1997 har bokhandeln erbjudits fraktfri leverans, vilket gynnar de mindre bokhandlarna. Om det faller väl ut permanentas försöket.

Förlagssystem ägs till 95 % av Bertil Wahlström, ägare till B. Wahlströms Bokförlag, och till 5 % av Per-Olof Hamrin, initiativtagare och vd.

6.6.3 Förlagens egna distributionsföretag

Samdistribution AB, Stockholm

Samdistribution är Bonnierförlagens data- och distributionsföretag och distribuerar 20 miljoner böcker per år. Här ingår följande förlag: Albert Bonniers Förlag AB, Bonnier Carlsen, Bonnier Lexikon, Forum, Semic Böcker, Wahlström & Widstrand, Bonnier Alba (vid årsskiftet 1997/98 kommer detta att uppgå i Albert Bonniers Förlag AB), Bonnier Data-media, Bonnier Utbildning, Månocket och Trevi, samt samtliga Bonniers bokklubbar och Månadens Bok.

Liber Distribution, Stockholm

Liber Distribution distribuerar 11 miljoner böcker per år och har främst interna uppdrag, men man står också för Verbum-koncernens distribution.

Förlagsdistribution, Stockholm

Förlagsdistribution ägs av Natur och Kultur och har enbart interna uppdrag. Beräknad distribution: ca 4 miljoner böcker och andra artiklar årligen.

Ica Förlaget, Västerås

800 000 egenproducerade böcker distribueras per år.

Sörlins, Norrköping

8 000–10 000 pallar, dvs. omkring 1 000 000 böcker per år, distribueras åt Bokia, Julbocken och Akademibokhandeln.

Bra Böcker, Höganäs

Förlaget uppger inte antal volymer.

Distributionscenter, Hallstavik

10 miljoner böcker per år distribueras åt Jultidningsförlaget, Harlequin, Clio, Radix. Distributionscenter fungerar dessutom som externlager åt Bonniers Samdistribution.

Pocket Grossisten, Stockholm

Pocket Grossisten distribuerar 1 miljon pocketböcker per år åt Pocket Shop, Pressbyrå, Akademibokhandeln och Åhléns city.

Solna Distribution

1,2 miljoner böcker per år distribueras åt 14 förlag, bl.a. Sellin & Partner och Konsultförlaget.²⁰

BTJ Distribution, Lund

Btj Distribution ägs av Bibliotekstjänst och distribuerar 1,6 miljoner böcker och 200 000 AV-artiklar till biblioteken varje år. Litt Info är Bibliotekstjänsts egen titeldatabas. Den finns på cd-rom och är i första hand tänkt att användas av biblioteken och innehåller 40 000 svenska titlar, 450 000 engelska och fr.o.m. 1997 även tyska titlar. Från 1997 ska även här finnas en EDI-lösning och Btj tänker också erbjuda sina tjänster publikt.²¹

²⁰ Källa: Svensk Bokhandel nr 28 1996.

²¹ Källa: Svensk Bokhandel nr 28 1996.

6.7 Kommunernas inköp av böcker

Kommunernas inköp av läromedel för skolan och böcker till biblioteken sker i olika former efter avregleringen av bokbranschen år 1970. Kommunernas verksamhet och befogenheter på detta område regleras främst av kommunallagen (1991:900), lagen om offentlig upphandling (1992:1528) och konkurrenslagen (1993:20).

En del kommuner anlitar ortens egen bokhandel vid inköp av läromedel. I dessa fall sköts all uppackning och hantering av bokhandeln. Uppackning m.m. kan i huvudsak ske på sommaren då bokhandeln har lågsäsong. Vinsten från verksamheten har betydelse för bokhandelns lönsamhet. Enligt vad utredningen inhämtat sker knappt hälften av läromedelsinköpen enligt denna modell.²²

Andra kommuner gör sina läromedelsinköp efter upphandling från bokhandel i annan kommun eller från bokhandelsföretag med regional eller rikstäckande verksamhet. Det finns tre stora aktörer på marknaden som distribuerar läromedel: *Bokdistributören AB* (omsättning ca 100 miljoner kronor) inom Akademibokhandelsgruppen, som levererar skolböcker till ett 40-tal kommuner, *Boktjänst AB* (omsättning ca 140 miljoner kronor, inkl. bokhandel och Internetbokhandel), som levererar böcker både till skolor och bibliotek i ett 20-tal kommuner och *Läromedia AB* (omsättning 40 miljoner kronor). Boktjänst AB levererar biblioteksinbundna böcker via Bokverket på Seelig.

En tredje väg är att kommunen inrättar en inköpscentral som sköter inköp, uppackning och hantering. Inköpscentralen kan sänka den direkta inköpskostnaden, men kommunen får samtidigt merarbete i form av uppackning och sortering.

Alltfler kommuner tillämpar någon form av inköpsövervakning vid upphandling av läromedel för skolan, i ökad utsträckning också vid upphandling av biblioteksböcker. Formerna kan variera från erfarenhetsutbyte till gemensam upphandling i olika former. En rad kommuner har låtit en större kommun ta hand om hela upphandlingsförfarandet. Stora kommunala inköpscentraler med denna inriktning har vuxit fram i bl.a. Motala, Uddevalla, Södertälje, Nässjö och Västerås.

Svenska Bokhandlareföreningen har i en skrivelse till utredningen framhållit att det av tradition är bokhandlarna som levererat böcker till kommunernas olika verksamheter, främst skola och bibliotek och att kommunernas förändrade inköpsverksamhet nu tenderar att störa bokhandeln på den lokala marknaden. Bokhandlareföreningen har därför föreslagit utredningen att ta initiativ till en överläggning med Svenska

²² De tre största läromedelsförlagen har uppgett att bokhandeln är huvudleverantör i mellan 30–50 % av försäljningstillfällena.

Kommunförbundets styrelse om kommunernas ansvar och deras möjligheter till samverkan med lokal bokhandel.

Utredningen förde i augusti i år en diskussion med Kommunförbundets direktör Evert Lindholm. Vid mötet poängterades vikten av att kulturaspekter, bl.a. en bred spridning av kvalitetslitteratur, vägs in i kommunens överväganden i samband med inköp.

Ett fall som för närvarande ligger hos Regeringsrätten (dnr 39/1997) kan tjäna som exempel. Motala kommun levererar läromedel till Landstinget i Östergötland (Universitetssjukhuset). Kammarrätten men inte Länsrätten har tidigare ansett att avtalet var förenligt med kommunallagens bestämmelser om kommunala befogenheter. Något avgörande som klarlägger rättsläget beträffande kommuners möjlighet att bedriva sådan näringsverksamhet som av hävd är förbehållen bokhandeln finns inte.

En kommande dom från Regeringsrätten kan ge fortsatt vägledning. Svenska Bokhandlareföreningen, som ingivit särskilt yttrande i målet, anser att kommunen köper och säljer böcker på ett sätt som inte är av allmänt intresse, att verksamheten utgör ett intrång på området för det egentliga näringslivet, att verksamheten saknar anknytning till befintlig och erkänd kommunal verksamhet och att verksamheten saknar anknytning till Motala kommuns invånare och geografiska område.

Det kan tilläggas att Motala kommun kan göra inköp av läromedel från förlag med högsta rabatt. Kommunen är för sin rabatt hos förlagen inte beroende av att kunna sälja böcker till Landstinget och denna försäljning svarar endast för en mindre del av kommunens omsättning.

För upphandling av läroböcker samverkar Motala kommun också med ett antal kringliggande kommuner. De krav på priser som framställs vid kommunernas gemensamma upphandling understiger självkostnadspris för bokhandlar i regionen. De flesta bokhandlar är för sin verksamhet beroende av kommunernas, relativt sett, betydande köp.

Enligt Bokhandlareföreningen kan samverkande kommunala enheter betraktas som företag i konkurrenslagens mening. Samverkan måste därför ske med iakttagande av konkurrenslagens bestämmelser. En otillåten inköpskartell bör kunna förbjudas enligt 6 § KL.

Inköp av läromedel

Tidigare var läromedelsinköpen centraliserade, ofta var det skolstyrelserna som beslutade vilka läromedel som skulle köpas in. I dag är det lärarna som i takt med decentraliseringen inom skolan tagit över läromedelsinköpen. Svenska Kommunförbundet har inte utarbetat några

riktlinjer för hur kommunerna skall beakta kulturaspekterna vid t.ex. inköp av läromedel.

Läromedelsinköpen har sjunkit mellan år 1995 och 1996 med 2,6 %. Dock uppvisas stora skillnader mellan olika stadier. Till förskolan har försäljningen minskat med 10 %, medan försäljningen till grundskolan ökat totalt sett. Försäljningen till lågstadiet har minskat 5 %, medan den både till mellanstadiet och högstadiet ökat med 3,5 respektive 2 %. Inköpen till gymnasiet visar en minskning med nästan 6 %. Läromedelsinköpen till vuxenskolan har också minskat 6 % jämfört med föregående år.

Summan av läromedelsinköpen uppgick år 1991 till 911,4 miljoner kronor (exkl. moms), medan den år 1996 uppgick till 1 145 miljoner kronor. År 1991 uppgick antalet nya titlar till 1 259. Då ingår tryckta läromedel, AV-läromedel och datamjukvara. År 1996 var antalet nya titlar 2 130, en ökning med 70 %. Enligt Föreningen Svenska Läromedelsproducenter har även kostnaden för skolans lokaler ökat med 864 miljoner kronor mellan år 1991 och 1995.

Samtidigt har kommunerna minskat sina anslag till undervisningen. Föreningen påpekar vilken liten andel av den totala kostnaden som kostnaden för läroböcker utgör. År 1995 var kostnaden för en elev i grundskolan 47 000 kronor. Kostnaden för läromedel (läromedel och annat tryckt materiel, kapital- och servicekostnader, studiebesök m.m.) uppgick till 2 000 kronor, varav kostnaden för endast läromedel utgjorde 500 kronor. Föreningen har bl.a. drivit frågan om gåvoläromedel. Denna fråga behandlades även i slutet av 1980-talet i samband med den s.k. läromedelsöversynen. I Utbildningsdepartementets (Ds 1988:22) "Skolböcker 1" konstaterades att eleverna i alltför liten utsträckning får behålla sina läroböcker. Ett av förslagen var att eleverna i *gåva skulle få de basläromedel och väsentliga läromedel de behöver av pedagogiska skäl.*

Inköp av böcker till biblioteken

Även då det gäller folkbibliotekens bokinköp har dessa minskat under 1990-talet. Fr.o.m. 1989 minskade de med 4–5 % per år. 1993 minskade de med hela 7 %. År 1994 bröts trenden och inköpen ökade med 5 %, för att 1995 åter minska med 3 %. Även skolbibliotekens nyförvärv hade 1995 minskat med 5 % jämfört med 1992. Se vidare kapitel 7.

6.8 Bokpriser

Konkurrensen mellan de olika försäljningsformerna bokhandlar, varuhus, annan detaljhandel och bokklubbar är mycket hård, vilket får till följd att priset på samma bok varierar mycket mellan olika försäljningskanaler och försäljningsställen.

Genom åren har en del studier gjorts för att belysa priset på böcker. Statens pris- och kartellnämnd (SPK) gjorde 1983 en studie om handeln med böcker åt 1982 års bokutredning där man även försökte belysa prisutvecklingen. SPK konstaterade att det är svårt att mäta prisutvecklingen för böcker dels på grund av det stora antalet titlar dels på grund av den omfattande nyproduktionen. Man konstaterade också att SPK inte gör några fortlöpande undersökningar av prisutvecklingen i branschen.

Det material som SPK redovisade i rapporten om prisutvecklingen för böcker 1968–1982 baseras på det prisindex för böcker som används av Statistiska centralbyrån (SCB) vid mätningen av konsumentprisindex (KPI). Som framgår av avsnitt 12 är detta index mycket grovt. I sin studie fann SPK att bokprisindex och KPI följde varandra ganska väl under perioden 1968–1982. Med 1968 som basår understiger bokprisindex KPI fram till 1979. Mellan 1979–1982 var däremot indexvärdet för böcker högre än KPI. Under vissa år var skillnaden så stor som 20 %. Samtidigt fastslås i rapporten att när det gäller prisutvecklingen 1968–1982 är felmarginalen större än skillnaden mellan totala KPI och bokprisindex.

SPK redovisar även bokklubspriserna och den uppskattning som gjordes 1980. Denna undersökning visade att bokklubspriserna var drygt 20 % lägre än priserna på samma böcker i bokhandeln. I denna undersökning ingick inte Bra Böcker. Om även Bra Böckers bokpriser beaktats hade den genomsnittliga skillnaden mellan bokklubspriserna och bokhandelns cirkapris uppgått till 30–40 %.

Den enda prismätning av böcker som för närvarande görs är det bokprisindex som SCB tar fram. SCB:s index för böcker framställs med en ytterst grov metod. Mätningen görs som underlag för beräkningen av konsumentprisindex. Bokprisindexet utgör endast 0,4 %. Det index som används i dag tas fram genom att prissättningen vid bokklubbar och ca 10 "indikatorböcker", bl.a. Guinness Rekordbok, i 10 bokhandlar studeras.

År 1988 utarbetade SCB ett förslag till omläggning av bokprisindexet. Något nytt index infördes dock inte. Enligt underhandsuppgifter var ett av skälen bristande ekonomiska resurser.

En fråga som diskuterats är *huruvida litteraturstödets prispress har haft någon effekt eller inte på prisutvecklingen*. Då det statliga littera-

turstödet infördes i mitten av 1970-talet ansåg man att någon form av motprestation från förlagens sida var en förutsättning för statens engagemang. Ett villkor för att förlagen ska kunna få stöd är att man inte prissätter över de F-priser som Statens kulturråd, efter överläggningar med Svenska Förläggareföreningen, fastställt för litteraturstödda böcker. Förläggareföreningen har givit uttryck för uppfattningen att prispressen saknar köpstimulerande inverkan och att den därför inte fyller någon kulturpolitisk funktion.²³

Bokhandlareföreningen och Författarförbundet är dock av en annan mening och vill ha kvar prispressen för litteraturstödda titlar. Kulturrådet konstaterar i sitt yttrande att det är svårt att värdera effekten av prispressen och omöjligt att precisera den i procent eller kronor. Prispressen har, enligt Kulturrådet, mest effekt inom vuxenlitteraturen, särskilt skönlitteraturen, och för böcker som är av normalomfång eller tunnare. Kulturrådet menar att om man avskaffade prispressen skulle detta leda till ett ökat tryck på flera stödordningar genom ett ökat antal ansökningar av lättsåld och lönsam kvalitetslitteratur. Genom sin kvalitet skulle flera av dessa titlar konkurrera ut andra titlar som är i bättre behov av stödet. Detta skulle i sin tur leda till en minskad stödeffekt, enligt Kulturrådet.

6.9 Portot

Posten har under de senaste åren kraftigt höjt portot, såväl för privatpersoner som för företag. Bland annat har trycksaksportot försvunnit. När det gäller de stora förlagen och bokklubbarna har dessa egna avtal med Posten när det gäller bokklubbsförsändelser som medlemstidningar och böcker. Portohöjningarna har framför allt drabbat de mindre förlagen, de mindre bokklubbarna och de mindre bokhandlarna och antikvariaten, eftersom de inte har samma möjligheter att nå upp till de volymer som krävs för egna avtal. Enstaka försändelser blir mycket dyra. Detta gäller både bokpaket från bokhandel, inkl. antikvariaten, till kund, Internetbeställningar och leveranser från bokförlag till bokhandel. Posten hänvisar till konkurrenslagstiftningen och menar att man genom denna tvingas ta ut sina faktiska kostnader av varje enskild kund och alltså inte kan subventionera s.k. olönsam post. Införandet av ett s.k. kulturporto har diskuterats, men kräver en grundlig analys av såväl lagstiftning som finansieringsmöjligheter.

²³ Förläggareföreningens skrivelser 1992-04-14 till Kulturrådet och 1992-11-17 till Kulturdepartementet.

7 Biblioteken

7.1 Bibliotekslagen

Den 1 januari 1997 infördes en bibliotekslag i Sverige (1996:1596). Lagen omfattar hela det allmänna biblioteksväsendet och syftar främst till att garantera avgiftsfria boklån och ett väl fungerande nationellt nätverk som knyter ihop de olika biblioteken. Likaså anges målen för biblioteksverksamheten. I 2 § slås fast att varje kommun skall ha folkbibliotek. Enligt 9 § skall folk- och skolbiblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning. Länsbibliotek, lånecentraler, högskolebibliotek, forskningsbibliotek och andra av staten finansierade bibliotek skall avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken och bistå dem i deras strävan att erbjuda låntagarna en god biblioteksservice (10 §).

Bakgrunden till riksdagens beslut var att allmänhetens biblioteksservice försämrats på många håll i landet. Bokanslagen till folkbiblioteken hade minskat. Den uppsökande verksamheten hade i många fall reducerats. Många kommuner hade omorganiserat sin nämnd- och förvaltningsorganisation.

Som en följd av regeringens förslag om en bibliotekslag (prop. 1996/97:3 om kulturpolitik) förstärktes anslaget till litteraturstöd med 30 miljoner kronor budgetåret 1997 i syfte att öka tillgången på litteratur för barn och ungdomar vid folk- och skolbiblioteken samt att stimulera läsaktivitet. En beskrivning av statsbidraget till inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek och läsfrämjande åtgärder återfinns i avsnitt 8.4.

7.2 Folkbiblioteken

Lägesbeskrivning och bakgrund

Folkbiblioteken har sitt ursprung i det frivilliga folkbildningsarbetet och de spelar en viktig roll i den nationella kultur- och utbildningspolitiken. Folkbibliotekens uppgifter omfattar, förutom att erbjuda kultur och rekreation, i allt högre grad utbildning och information. De förutsätts också bedriva en uppsökande verksamhet i syfte att nå nya läsargrupper. Folkbiblioteken vänder sig inte till en avgränsad och definierad målgrupp utan till befolkningen som helhet. Varje *kommunalt bibliotekssystem* med huvud- och filialbibliotek betraktas som en enhet.

Folkbiblioteken finansieras av kommuner, landsting och staten. Kommunerna svarar för ca 92 %, landstingen för ca 5,5 % och staten för ca 2,5 % av kostnaderna. Statens stöd syftar till att öka folkbibliotekens möjligheter att verka i standardutjämnande syfte, nå nya grupper samt utveckla metoder och verksamhetsformer.

Biblioteken expanderade starkt under 1960-, 1970- och början av 1980-talet. Kommunreformen innebar en kraftig upprustning av både lokaler och bokbestånd samt en utökning av personalstyrkan. Under 1970- och 1980-talet skedde en utjämning av skillnaderna. Dock kvarstår en ojämn standard mellan kommunerna. Stora skillnader råder vad gäller anslag, media och personal i förhållande till kommunstorlek och invånarantal.

År 1970 uppgick bokbeståndet på svenska folkbibliotek till drygt 24 milj. volymer. År 1992 hade antalet volymer nästan fördubblats (drygt 45 miljoner). År 1995 hade beståndet minskat till 44 miljoner böcker. Nyförvärvet av böcker ligger mellan 1,9 och 2,3 miljoner per år. Personalen har ökat från 4 600 år 1976 till 5 400 år 1995. Ett stort antal nya folkbibliotekslokaler har byggts under perioden.¹

Driftkostnaderna för de kommunala biblioteken uppgick år 1995 till 2,7 miljarder eller 302 kronor per invånare och år. Sett över en längre period har folkbibliotekens resurser stärkts avsevärt även om det skett en tillbakagång under 1990-talet.

Ett led i utvecklingen av folkbiblioteken var inrättandet av centralbibliotek, sedermera *länsbibliotek*. Uppbyggnaden av den nuvarande länsbiblioteksorganisationen pågick från 1930-talet och fram till mitten av 1950-talet. Syftet med länsbiblioteken var i första hand att garantera alla medborgare oavsett bostadsort en jämlik tillgång till litteratur.

¹ Källa. PM 1994-11-24 Enheten för litteratur och bibliotek. Statens kulturråd

Länsbibliotekens huvuduppgift var att komplettera de lokala biblioteken genom en direkt och kostnadsfri utlåning av böcker som behövdes i studiesyfte. Länsbibliotekens åtagande har kommit att utvidgas och omfatta bl.a. rådgivnings- och utbildningsverksamhet. Dessa bibliotek skall stödja och komplettera den lokala biblioteksverksamheten i länet och fungera som en knutpunkt i ett regionalt nätverk.

Länsbibliotek finns i samtliga län. Cirka hälften har primärkommunalt huvudmannaskap. Hälften av landstingen har knutit länsbibliotekens regionala biblioteksverksamhet närmare sin egen organisation och övertagit huvudmannaskapet. Länsbiblioteken finansieras till ca 30 % av staten och ca 70 % av landstingen.

Som ett komplement till länsbiblioteken, bl.a. i syfte att minska trycket på forskningsbiblioteken, inrättades i mitten av 1960-talet *länecentraler* i anslutning till stadsbiblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå. Samtliga folkbibliotek fick därmed tillgång till de tre stora värdbibliotekens mediabestand. Länecentralerna bekostas helt med statliga medel.

Bokbestånd, utlåning och nyförvärv

År 1976 uppgick utlåningen av böcker och AV-media, audio-visuella medier, till 74,9 miljoner. Antal medialån per invånare var 9,1. År 1976 fanns det 32 miljoner böcker vid de kommunala biblioteken. Utlåningen av böcker och AV-medier från kommunala folkbibliotek uppgick år 1995 till 77,3 miljoner lån. Detta motsvarar 8,7 lån per invånare och år. Boklånen var 70,4 miljoner.

Detta kan jämföras med bokutlåningen år 1970 som uppgick till 52 miljoner volymer. Efter år 1970 ökade bokutlåningen fram till mitten av 1980-talet för att därefter minska kraftigt. De kommunala folkbibliotekens bokutlåning var som störst 1983 då 77 miljoner lån gjordes. Sedan minskade utlåningen tre år i rad med 2 å 3 % per år. År 1992 var den nere i drygt 66 miljoner. Under 1990-talet har utlåningen legat på ungefär samma nivå. Mellan åren 1994 och 1995 ökade dock utlåningen med 4 %.

År 1984 uppgick bibliotekens utlåning av medier till 9,3 lån per invånare. Tio år senare var motsvarande antal 8,4 lån per invånare. En undersökning som Kulturrådet utförde år 1994 visade på att bibliotekens bokbestånd i allt högre utsträckning används på plats, dvs. i biblioteket.

Tabell 7:1. Några sammanfattande uppgifter om de kommunala folkbiblioteken 1995 och 1976

	1976	1995	1976 per invånare	1995 per invånare
Folkbibliotek		288		
Mediabestånd (i tusental)	32 194	46 497	3,9	5,3
Bokbestånd	32 186	44 177	3,9	5,0
AV-mediebestånd	728	2 321	0,1	0,3
Tidnings- och tidskrifts- bestånd (i tusental)				
Årsprenumerationer	93	122		
Utlåning (i tusental)	74 933	77 275	9,1	8,7
Böcker	73 527	70 355	8,9	8,0
AV-medier	1 410	6 920	0,2	0,8
Öppethållande tim (en vintervecka)	29	31		
Bibliotekspersonal				
Totalt antal helårs- verkan	4 600	5 398		
därav bibliotekarier		2 350		

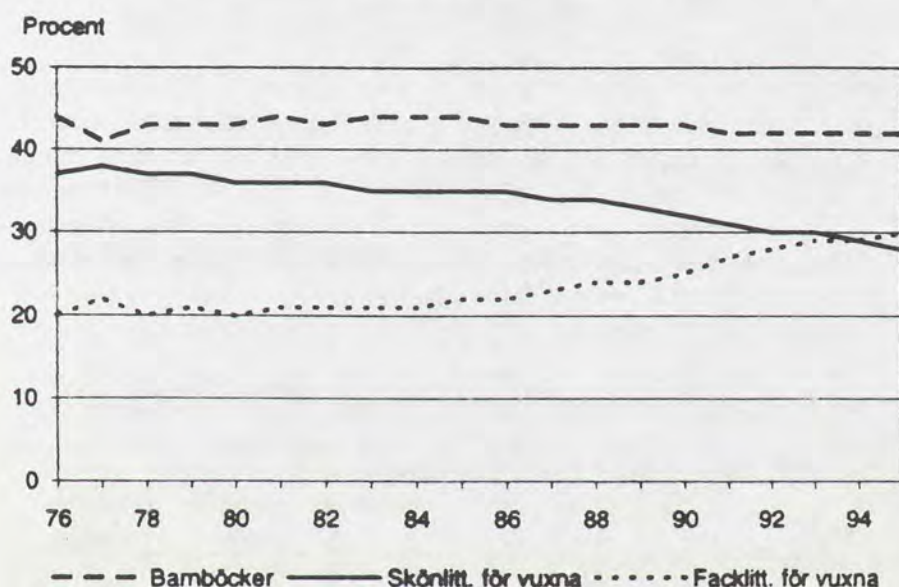
Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995 s. 3,16.

Tabell 7:2. Utlåning, bokbestånd och nyförvärv 1976–1995

	1976	1980	1988	1992	1995
Bokbestånd	32 186 000	38 023 000	45 471 000	45 547 000	44 177 000
Varav nyförvärv	2 059 000	2 330 000	2 306 000	2 005 000	1 902 000
Bokutlåning	73 527 000	76 228 000	69 485 000	66 535 000	70 355 000
Tidningar och tidskrifter, årsprenumerationer	93	123	143	136	122

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995. SCB.

Diagram 7:1. Boklån – fördelning på litteraturkategorier

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995.

Sammanställningen av boklånen har successivt förändrats sedan år 1976. Facklitteraturen för vuxna har ökat på bekostnad av skönlitteraturen för vuxna. Barnböckernas andel har varit relativt oförändrad. År 1995 var fördelningen mellan olika litteraturkategorier 28 % för skönlitteratur för vuxna, 30 % för facklitteratur för vuxna och 42 % för barnlitteratur.

7.3 Skolbiblioteken

I bibliotekslagen anges i 5 § "Inom grundskolan och gymnasieskolan skall det finnas lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen". Lagen ställer alltså inte krav på skolbibliotek i varje skola. Kommunen kan lägga ner enskilda skolbibliotek och hänvisa eleverna till närmaste folkbibliotek. En liknande skrivning återfanns före bibliotekslagens tillkomst i den nuvarande grundskoleförordningen (1994:1194). Där föreskrevs att grundskolan skall ha "lämpligt fördelade bibliotek samt annan utrustning som behövs för en tidsenlig utbildning". Detta är en svagare skrivning än den tidigare som angav att varje skolenhet skall ha "bibliotek och annan utrustning som behövs för en tidsenlig utbildning". (Grundskoleförordningen 1988:655, 2 kap. 3 §. Upphävd 1991:1083.)

Utlåning, bokbestånd och hemlån

Om skolbibliotekens verksamhet görs inga heltäckande undersökningar. De uppgifter som SCB tar fram bygger på ett urval skolor. Uppgifterna om bokbestånd och utlåning är inte lika tillförlitliga som för de kommunala biblioteken. I SCBs material redovisas osäkerhetsmarginalerna. Enligt underhandsuppgift från SCB håller man på att se över statistikinsamlingen för skolbiblioteken.

Tabell 7:3. Bokbeståndet i skolbiblioteken 1981/82–1994/95

Läsår	Totalt antal i miljoner	därav i grundskolan	gymnasie- skolor	skolbibl.- centraler
1981/82	36,5	26,2	10,2	
1987/88–1988/89	32,9	24,6	7,8	0,6
1989/90–1990/91	29,2	20,3	8,7	0,3
1991/92–1992/93	30,9	20,9	9,6	0,4
1993/94–1994/95	31,9	24,0	7,5	0,4

Källa: Statistiska meddelanden Folk och skolbiblioteken 1995.

Bokbeståndet i grund- och gymnasieskolor beräknas till 31,5 miljoner volymer enligt SCB.² Detta värde bygger på ett urval av skolor som undersökts under vårterminerna 1994 och 1995. Antalet elever i samma skolor var ca 1,2 miljoner, vilket innebär att bokbeståndet per elev ligger på omkring 26 volymer. Bokbeståndet har, enligt SCB, minskat i skolbiblioteken med 4,6 miljoner sedan 1981/82.

SCB gör också urvalsundersökningar³ om hemlån av böcker från olika skolor. En nedåtgående trend noteras under den senaste 20-årsperioden. På grund av felmarginalerna kan det enligt SCB inte säkert fastslås att någon minskning skett under läsåret 1994/95.

Under läsåret 1994/95 förmedlades ca 16 miljoner hemlån av böcker i skolbiblioteken. Knappt femton år tidigare, 1978/79, uppgick utlåningen till drygt 22 miljoner. Motsvarande tal för läsåret 1992/93 var 20,2 miljoner. Det går dock inte att säkerställa att en minskning har skett från år 1992/93, vilket beror på felmarginaler i skattningsarna.

Antalet lån per elev i grundskolan var under 1994/95 högst i skolor med bara låg- och/eller mellanstadium. Där förmedlades nästan 23 lån per elev, medan det i grundskolor med både låg-, mellan- och högstadium förmedlades 13 lån per elev. I grundskolor med enbart högstadium sjönk siffran ytterligare till endast 9 lån per elev.⁴

Tabell 7:4. Hemlån av böcker från skolbibliotek 1978/79–1994/95

Huvudtyp av skola	Miljoner lån			
	1978/79	1988/89	1992/93	1994/95
Grundskola med enbart låg- och/eller mellanstadium	16,7	13,8	14,1	10,6
Grundskola med högstadium plus låg-och/eller mellanstadium	3,3	2,6	1,6	2,2
Grundskola med enbart högstadium	1,0	1,1	1,5	1,4
Gymnasieskola	1,6	2,1	3,0	1,9
Samtliga skoltyper	22,6	19,6	20,2	16,1

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995, SCB.

² Det råder en statistisk osäkerhet på 7,4 miljoner volymer.

³ I SCBs tabeller anges en "felmarginal", det 95-procentiga konfidensintervallet, som inte tagits med i redovisningen.

⁴ Källa: Statistiska meddelanden Folk och skolbiblioteken 1995.

7.4 Forskningsbiblioteken

De vetenskapliga biblioteken har sin förankring i samhällets forsknings- och utbildningspolitik. Enligt högskoleförordningen (SFS 1993:100, 3 kap. 8 §, ändrad senast 1997:21) hänvisas till bibliotekslagen. Det slås dock fast att ett högskolebibliotek avgiftsfritt skall ställa litteratur ur de egna samlingarna till andra högskolebiblioteks förfogande. I bibliotekslagen (1996:1596) 6 § slås fast att det skall finnas tillgång till högskolebibliotek vid alla högskolor. Dessa bibliotek skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskolan svara för biblioteksservice inom högskolan och, i samverkan med landets biblioteksväsen, i övrigt ge biblioteksservice. Högskolebiblioteken finansieras direkt inom respektive högskolas budget.

Bokbestånd, utlåning mm

Kungliga Biblioteket presenterar i samarbete med Statistiska centralbyrån löpande statistik över de svenska forskningsbibliotekens verksamhet. Statistik över universitetsbiblioteken och vissa andra forskningsbiblioteks verksamhet har publicerats i Statistisk årsbok sedan 1954. Den senaste redovisningen⁵ har data från 82 forsknings- och specialbibliotek och omfattar sammanlagt 226 serviceställen. De redovisade forskningsbiblioteken har ett sammanlagt bestånd av ca 27,9 miljoner band (böcker och seriella publikationer). 20 % av beståndet är tillgängligt för användarna på öppna hyllor. Till detta kommer övriga materialkategorier, med bl.a. 25 000 hyllmeter småtryck, 22 000 hyllmeter manuskript och 2 100 hyllmeter musiktryck. Antalet mikrografiska dokument uppgår till mer än 7 miljoner.

Nettotillväxten (efter gallring) av böcker och seriella publikationer uppgick 1995 till totalt ca 550 000 band, eller drygt 9 100 hyllmeter.

⁵ Statistiska meddelanden. Forskningsbiblioteken 1995.

Tabell 7.5. Forskningsbibliotek Bestånd och tillväxt av böcker och seriella publikationer budgetåret 1994/95

	National- biblioteket (KB)	Högskole- bibliotek	Special- bibliotek	Summa
Bestånd (tusental band)	3 335	21 008	3 533	27 876
Tillväxt under året (tusental band)	224	343	75	643
Total antal hyllmeter	83 367	505 730	83 796	672 893
Därav tillväxt under året	902	7 729	3 421	12 052

Källa: Statistiska meddelanden Forskningsbiblioteken 1995

Antalet registrerade lokala lån, omfattande hemlån, läsesalslån och kopior uppgick för perioden 1994/95 till 4,3 miljoner. Jämfört med föregående år har utlåningen ökat med 460 000 lån (19,5 %). Härtill kommer den samlade fjärrutlåningen som uppgick till 607 000 lån. Forskningsbibliotekens sammanlagda personalstyrka uppgick till 2 012 helårsarbetskrafter och driftskostnaden utgjorde 900 miljoner kronor. Högskolebibliotekens andel av högskolans totala kostnader är i genomsnitt 2,65 procent.⁶

Frågan om de högskolestuderandes litteraturförsörjning har länge varit föremål för debatt. Högskoleutbildningen är en statlig angelägenhet. Från de kommunala bibliotekens sida har rests krav om kompensation för biblioteksservicen till de studerande. Enligt bibliotekslagen (§ 10) skall högskolebiblioteken/forskningsbiblioteken samverka med folkbiblioteken

Högskoleutbildningen är föremål för ytterligare decentralisering. Högskoleutbildning bedrivs i dag på mer än 30 orter i Sverige. Sedan år 1977 finansieras högskolebiblioteken direkt genom varje högskolas budget.

⁶ Beräkningen avser driftskostnaderna för huvud- och filialbibliotek. Institutionsbibliotekens kostnader är således inte medräknade.

KB;BIBSAM;LIBRIS

Kungliga biblioteket har som myndighet under Utbildningsdepartementet ansvar för viss samordning och planering inom det svenska forskningsbiblioteksväsendet. Ett särskilt sekretariat vid Kungliga Biblioteket, BIBSAM, svarar för nationell planering och samordning av de vetenskapliga biblioteken.

Sedan 1988 har Kungliga biblioteket det samlade ansvaret för drift, underhåll och utveckling av LIBRIS — ett biblioteksdatasystem som bland annat omfattar funktioner för katalogisering, sökning och fjärrlån av litteratur. LIBRIS databas tillgängliggör en stor del av litteraturbeståndet vid de svenska forskningsbiblioteken. Registreringen av svensk litteratur görs huvudsakligen vid Kungliga bibliotekets nationalbibliografiska sektion. Folkbiblioteken får i LIBRIS tillgång till forskningsbibliotekens mediabestånd. LIBRIS används även som stöd vid katalogisering. I propositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5) har regeringen bl.a. framhållit nödvändigheten av att biblioteksdatan LIBRIS utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs. Landets bibliotekssystem skall integreras så att nationens biblioteks- och informationssystem kan utnyttjas bättre av medborgarna oavsett bostadsort och utan kostnad för den enskilde.

Svenska Barnboksinstitutet

Stiftelsen Svenska Barnboksinstitutet har uppgifter som i praktiken motsvarar en ansvarsbiblioteksfunktion inom barnboksområdet och har genom KB:s anslag ett statsbidrag. Institutet bedriver en kvalificerad verksamhet såväl nationellt som internationellt. Anslaget för innevarande år uppgår till 4,2 miljoner kronor.

7.5 Utbildning

I utredningen SOU 1969:37, *Utbildning för bibliotek, arkiv och informatik* (BU), diskuterades aktuella utvecklingstendenser inom biblioteksområdet. Bl.a. konstaterade utredningen att gränserna mellan forskningsbibliotek, folkbibliotek och andra dokumentationsförmedlande institutioner hade blivit mer flytande. Utredningen låg till grund för den bibliotekarieutbildning som inrättades i Borås 1972. Bibliotekarieutbildningen blev därmed en reguljär högskoleutbildning. Utbildningen blev tvåårig och gemensam för folk- och forskningsbibliotekarier.

Biblioteksutbildningen har med jämna mellanrum varit föremål för utredning. År 1975 uppdrog styrelsen vid Bibliotekshögskolan till den s.k. "Översynsgruppen" att göra en översyn av utbildningen. År 1989 gav regeringen UHÄ i uppdrag att se över Bibliotekarieutbildningen. (UHÄ-rapport 1991:1 Förnyad bibliotekarieutbildning samt UHÄ-rapport 1991:17 Bibliotekarieutbildningen i framtiden.)

Under senare år har bibliotekarieutbildningen genomgått vissa förändringar och är nu en magisterexamen i biblioteks- och informationsvetenskap. Den omfattar 160 poäng, varav 80 poäng i biblioteks- och informationsvetenskap.

Sedan år 1994 bedrivs bibliotekarieutbildning, förutom i Borås, även vid universitet i Umeå samt vid Lunds universitet. 1996 inrättades även en utbildning vid Uppsala universitet.

Genom att bibliotekarieutbildningen nu är en magisterexamen och bedrivs inom universiteten finns således en forskningsanknytning. Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet har sedan 1994 en professur i ämnet. Mellan Högskolan i Borås och Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet förekommer ett nära samarbete.

7.6 Spridning av de litteraturstödda titlarna vid biblioteken

Kulturrådet har under våren 1997 undersökt spridningen på några folkbibliotek av de titlar som erhållit litteraturstöd. Undersökningen omfattar titlar som under budgetåret 1995/96 (18 månader) har fått litteraturstöd inom kategorierna svensk skönlitteratur, översatt skönlitteratur för vuxna, samt barn- och ungdomslitteratur. Fackböckerna saknas alltså i materialet. Kartläggningen av inköp har skett vid tre bibliotek, Göteborgs stadsbibliotek, som också är länsbibliotek, Uddevalla stadsbibliotek och Färgelanda kommunbibliotek.

Fakta om de bibliotek som ingår i undersökningen (Prel. uppgifter)
Göteborg

Lån/inv	8,7
Driftskost kr/inv.	306
Mediakost. kr/inv.	30
Mediaanslag tkr	13 447
Nya böcker/1 000 inv.	206

Uddevalla

Lån/inv.	10,1
Driftskost./inv.	402
Mediakost kr/inv.	39
Medianslag, tkr	1 901
Nya böcker/1 000 inv.	250

Färgelanda

Lån/inv.	7,7
Driftskostn./inv.	285
Mediakostn. kr/inv.	35
Medianslag tkr	253
Nya böcker/1 000 inv.	140

Hela landet

Lån/inv.	9,2
Driftskostn./inv.	311
Mediakostn. kr/inv.	39
Nya böcker /1 000 inv.	204

Källa: Preliminära uppgifter om bibliotekens utlåning och bestånd SCB 1997-07-07

Alla tre biblioteken har mål och mediaurvalsprinciper. För Göteborgs stadsbibliotek gäller bl.a. följande: *"I sitt mediaurval skall biblioteket sträva efter att vara neutralt i moraliska, politiska och religiösa frågor. Vägledande skall vara kvalitet och saklighet men även en allsidig belysning av kontroversiella frågor. En viss hänsyn till efterfrågan kan vara motiverad.*

Biblioteket tar avstånd från media som spekulerar i olika former av våld, avsiktligt förvränger fakta eller propagerar för sådant som strider

mot de mänskliga rättigheterna. Detta bör beaktas speciellt noga i fråga om barn- och ungdomslitteratur”.

Bokinköp och mediainköp görs huvudsakligen genom Bibliotekstjänst. Av undersökningen framgår också att biblioteken har bra avtal med bokhandeln och erhåller mellan 20–45 % rabatt. I Göteborg är det uteslutande bibliotekarierna som sköter bokurvalet, i Färgelanda är all personal med på inköpsmötena och i Uddevalla sköts inköpen av sektionsansvariga och bibliotekarie.

Undersökningen omfattar totalt 901 titlar som har fått litteraturstöd under budgetåret 1995/96. Fördelat per kalenderår och stöd omfattar undersökningen följande antal titlar:

Tabell 7:6. Antal stödda titlar fördelade per kalenderår och stödkategori.

Stödkategori	1995	1996
Svensk skön	210	230
Översatt skön	95	84
Barn- och ungdoms- litteratur	111	171
Totalt	416	485

Källa: PM Juni 1997. Statens kulturråd. Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

Tabell 7:7. Tre biblioteks inköp av de titlar som fått litteraturstöd 1995/96 (exkl. facklitteratur)

Bibliotek	Antal inköpta	Antal inköpta
	exemplar	exemplar
	1995	1996
Göteborg		
Översatt litteratur	998	810
Svensk skönlitteratur	1 940	1 931
Barnlitteratur	3 941	4 035
Total	6 879	6 776
Uddevalla		
Översatt litteratur	262	147
Svensk skönlitteratur	357	322
Barn litteratur	977	1 034
Totalt	1 596	1 503
Färgelanda		
Översatt litteratur	46	28
Svensk skönlitteratur	62	52
Barnlitteratur	140	145
Totalt	248	225

Källa: PM Juni 1997. Statens Kulturråd. Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

I Göteborgs hela bibliotekssystem köptes år 1996 6 776 exemplar av litteraturstödda titlar (exkl. facklitteratur). Det totala inköpet var samma år 93 619. De litteraturstödda titlarna utgjorde alltså 7,2 % av det totala inköpet. I Uddevalla svarade de litteraturstödda titlarna för ca 12 % av samtliga inköpta exemplar och motsvarande siffra i Färgelanda var ca 22 %. Barn- och ungdomsböcker har köpts in mest. Av den samlade mängden inköpta exemplar av de litteraturstödda titlarna utgörs inte mindre än 60–70 % av barnlitteratur.

För att få en bild av spridningen av de litteraturstödda titlarna har utlåningen kartlagts i Uddevalla och Färgelanda. I Uddevalla fanns bland de 27 mest utlånade litteraturstödda titlarna bara fyra vuxenböcker (Mankell, Höeg, Vibeke Olsson och Ahrén). Resten var barnböcker. Flera av dessa lånades ut mer än 300 gånger. Bland Färgelandas mest utlånade litteraturstödda böcker fanns också barnböcker.

De mest utlånade vuxenböckerna var Mankell och Olsson. En del av de litteraturstödda titlarna har köpts in i många exemplar. Antalet inköpta exemplar speglar efterfrågan. Det finns ett samband mellan exemplar, innehav och utlåningstal. De litteraturstödda titlar som endast inköpts i ett exemplar har således lägre utlåningssiffror. Kulturrådets undersökning har inte omfattat en genomgång av utlåningstalen för samtliga titlar.

Tabell 7:8. Mest lånade böcker som fått litteraturstöd (kat. skön, översatt skön-, barn- och ungdom) vid biblioteket i Uddevalla 1995

Författare	Titel	Inköp	Utlåning
Johansson, G	Mulle Meck bygger ett flygplan	20	337
Lindgren, B	Svempa vill ha många nappar	16	317
Nygren, T	Sune gör ingenting	16	311
Norlin, A	Här kommer polisbilen!	14	308
Velthuijs, M	Grodan är modig	19	299
Mankell, H	Villospår	12	293
Sandberg, I&L	Inte städa, sa Pulvret	20	287
Torudd, C	Korv till middag	12	273
Wikland, I	Den långa resan	15	234
Landström, O & L	Bu och bä i blåsväder	13	225
Norlin, A	Här kommer brandbilen	14	219
Landström, O & L	Bu och bä på kalashumör	13	214
Höeg, P	De kanske lämpade	16	202
Gellert, D	Då Leopold blev arg	13	197
Olsson, V	Molnfri bombnatt	8	196
Lärn Sundvall, V	Eddies hus	17	183
Tidholm, T	Ture kokar soppa	15	182
Anholt, L	Min egen lilla valp	9	160
Klinting, L	Castor snickrar	12	160
Yeoman, J	Musbus	10	158
Torudd, C	Vi måste bada	12	157
Stark, U	Storebrorsan	14	149
Arehn, M	Vita lögner	6	143
Wikander, E	Dockvandringen	12	142
Boie, K	Julius lyckodag	9	139
Thaulov, P	Lille Kung Magnus	12	138
Strömstedt, M	Fanny och fåglarna	17	136

Källa: PM Statens Kulturråd juni 1997 Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

Tabell 7:9. Mest köpta litteraturstödda titlar, alla undersökta kategorier, sortering efter inköp till Göteborgs stadsbibliotek 1995/96 (av sammanlagt under perioden 901 stödda titlar)

Författare	Titel	Inköp Gbg	Inköp Uddeva	Inköp Färgel
Mankell, H	Den femte kvinnan	93	10	2
Mankell, H	Villospår	91	12	1
Lärn Sundvall, V	Eddies hus	90	17	2
Nordqvist, S	Tuppens minut	76	28	
Stark, U	Storebrorsan	70	14	
Torudd, C	Vi måste bada	70	12	3
Landström, O&L	Bu och bä i blåsväder	68	13	3
Landström, O&L	Bu och bä på kalas- humör	68	13	3
Sandberg, I&L	Inte städa, sa Pulvret	68	20	2
Ekman, K	Gör mig levande igen	67	9	2
Velthuijs, M	Grodan är modig	65	19	2

Källa: PM juni 1997 Statens Kulturråd. Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

7.7 Sveriges Allmänna Biblioteksförening (SAB)

Sveriges allmänna biblioteksförening (SAB) är en intresseförening som har till uppgift att främja svenskt biblioteksväsen. Medlemmar i föreningen är så gott som samtliga folk- och universitetsbibliotek i landet, ett stort antal specialbibliotek, totalt ca 520 institutioner. Dessutom har föreningen drygt tusen enskilda medlemmar varav majoriteten är bibliotekarier. SAB arbetar med information, opinionsbildning, utredningar och kurs- och konferensverksamhet. Målsättningen är att verka för ett effektivt fritt tillgängligt bibliotekssystem i landet. Föreningens viktigaste uppgift är att främja utveckling av biblioteksverksamhet, både inom och utom landet. År 1951 startade SAB företaget Bibliotekstjänst AB. SAB är fortfarande dominerande ägare av Bibliotekstjänst.

7.8 Bibliotekstjänst AB (BTJ)

Bibliotekstjänst AB (BTJ) tillhandahåller biblioteken tjänster och material inom alla de områden där fördelar kan nås genom centralisering. BTJ sköter all central inbindning av de böcker som biblioteken köper därifrån. BTJ är enligt dess årsredovisning:

"Ett kunskapsföretag som säljer och utvecklar produkter, tjänster och teknik inom media- och informationsområdet. Den primära målgruppen är bibliotek."

Företaget har expanderat kraftigt och är i dag en koncern. Omsättningen uppgick år 1970 till 23,6 miljoner kronor. Under år 1996 uppgick den till drygt 710 miljoner kronor. Rörelseresultatet efter avskrivningar var 18,4 miljoner kronor. Koncernen har i dag 443 anställda. Verksamheten är indelad i två moderbolag och sju dotterbolag.

Bibliotekstjänst AB är bibliotekens gemensamma inköpscentral. Aktiemajoriteten 91,6 % innehades fram till slutet av år 1996 av Sveriges Allmänna Biblioteksforening (SAB). I början av 1997 förvärvade KF Invest AB 10 % av aktierna och aktiekapitalet. KF Invest har också ingått ett optionsavtal med SAB med rätt att förvärva ytterligare 39 % i Bibliotekstjänst senast den 30 november 1998.⁷

Den s.k. *Sambindningen* informerar om och säljer böcker till i första hand folk- och skolbiblioteken. Cirka 800 lektörer skriver på frilansbasis recensioner för *Sambindningen* som presenterar sammanlagt ca 8 000 nya titlar årligen. Denna verksamhet ligger inom divisionen BTJ Media som är en av de största av koncernens divisioner. Omsättningen uppgick för år 1996 till 455 miljoner kronor.

ArtikelSök och BURK (Bibliotekstjänst Universella Register för Katalogdata) ligger under divisionen BTJ Databas. I *ArtikelSök* upprättas fortlöpande referenser till innehållet i de viktigaste svenska tidningarna och tidskrifterna. Här ingår också uppdaterade referenser till innehållet i de 10 000 mest efterfrågade tidskrifterna. I *BURK* katalogiseras böcker och andra medier. Det finns en särskild urvalstjänst för skolan, Skolans artikelservice. BTJ Databas omsatte år 1996 58 miljoner kronor och hade 61 anställda.

Koncernens visioner som de presenteras i årsredovisningen 1996 handlar om att expandera i de nordiska länderna och bl.a. tillhandahålla internationella databassystem till de nordiska biblioteken. Ett arbete har påbörjats för att ta fram ett nytt biblioteksadministrativt program. Tanken är att så småningom ersätta det nuvarande biblioteksadministrativa systemet BTJ 2000. BTJ bedömer att tillväxten för biblioteksmark-

⁷ Källa: BTJ Årsredovisning 1996

naden i Sverige är begränsad men hoppas på en större potential i de övriga nordiska länderna.

Under 1997 har BTJ lagt ett bud att köpa Seelig. (Se kap. 6.)

BTJ -koncernen 1996

Källa: BTJ.

MODERBOLAG	BTJ MEDIA Anders Persson	Recensions-service Bokförsäljning AV-Media Förlag	BTJ Tidskrifts- centralen Biblioteksutrustade Media Distribution
MODERBOLAG	BTJ DATABAS Per Halberg	Bibliografisk service Egna databaser BURK ArtikelSök	Externa databaser: OCLC, British Library m fl cd-rom Dokumentleverans
DOTTERBOLAG	BTJ SYSTEMS AB Charlotte Ahlgren	Dataservice Utveckling och Underhåll av datasystem Datordrift Nätverksdrift	BTJ 2000 TOR Bokautomater cd-rom utveckling och produktion Utveckling
DOTTERBOLAG	BTJ PRODUKTER AB Thomas Johannesson	Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel Projektförsäljning Stödskydd	Filial: Danmark Dotterbolag: BTJ Inc, USA
DOTTERBOLAG	BTJ TRYCK AB Walter Doerr	Fotosättning CRT och RIP Arkoffset Rulloffset	Lasertryck Audiokassetter (Talböcker) Distribution
DOTTERBOLAG	BTJ EUROPE NV Walter de Ceuster	Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel Projektförsäljning	
DOTTERBOLAG	BTJ NORGE AS Pål Skjetne Erin Ghormley Austad	Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel Projektförsäljning Media	
DOTTERBOLAG	BTJ KIRJASTOPALVELU OY Tuomo Suomalainen	Bokförsäljning Aleksi databas BTJ databaser: BURK, Artikelsök	Externa databaser Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel TOR Bokautomater
DOTTERBOLAG	LUNDGREN BOKHANDEL I MALMÖ AB Ulla-Bella Gustafsson	Facklitteratur Skönlitteratur	

Lundgrens bokhandel såldes under år 1997 till Akademibokhandelsgruppen.

7.9 UNESCO:s Folkbiblioteksmanifest

År 1949 publicerades för första gången UNESCO:s sk Folkbiblioteksmanifest.⁸ Texten reviderades år 1972 för att anpassas till de förändringar som skett under den gångna 20-årsperioden. En tredje version av folkbiblioteksmanifestet antogs år 1994. Där slås fast att Folkbiblioteket som lokalt kunskapscentrum utgör en grundförutsättning för ett livslångt lärande, ett självständigt ställningstagande och en kulturell utveckling för den enskilde och för olika grupper i samhället. UNESCO uppmanar därför stat, landsting och kommuner att stödja och aktivt medverka i en utveckling av folkbiblioteksväsendet. Folkbibliotekens huvuduppgift är att verka för läskunnighet, information, utbildning och kultur bland annat genom att:

1. Skapa och stärka läsvanor hos barn redan från tidig ålder.
2. Stödja såväl självstudier som formell utbildning på alla nivåer.
3. Erbjudna möjligheter till kreativitet och personlig utveckling.
4. Stimulera barns och ungdomars fantasi och kreativitet.
5. Främja kunskap om kulturarvet, förståelse för kulturen och insikt om vetenskaplig forskning och utveckling.
6. Vara öppna för alla konstnärliga uttrycksformer.
7. Främja kontakten mellan olika kulturer och stimulera en kulturell mångfald.
8. Stödja muntlig berättartradition.
9. Garantera medborgarna tillgång till alla slag av samhällsinformation.
10. Tillhandahålla erforderliga informationstjänster för det lokala näringslivet, för organisationerna och för olika intressegrupper.
11. Underlätta utnyttjandet av informationsteknologi och förbättra kunskaperna om dess användning.
12. Ge stöd till och delta i alfabetiseringsprogram för alla åldersgrupper och vid behov ta initiativ till sådan verksamhet.

⁸ Manifestet i sin helhet återfinns i Svenska Unescorådets skriftserie 2/1995.

7.10 Några iakttagelser

Folkbiblioteken med sina rötter i folkbildningen är av tradition en del av samhällets utbildningspolitik och förmedlare av litteraturen. Folkbiblioteken arbetar för att levandegöra litteraturen och inspirera såväl barn som vuxna till läsning. I ett decentraliserat bibliotekssystem med filialer, bokbussar och sjukhusbibliotek har folkbiblioteken möjlighet att nå ut till alla människor och vara ett verksamt medel för att överbrygga kunskapsmässiga och kulturella klasskillnader. Sjukhusbiblioteken har den senaste tiden drabbats av stora nedskärningar. En av folkbibliotekens viktigaste uppgifter är att värna om boken och läsandet men under senare år har mycket av det uppsökande biblioteksarbetet som vänder sig till gamla, sjuka och handikappade dragits ner. Den läsfrämjande verksamheten riktad till och i samarbete med barnhälsovård, förskola och skola har på många håll minskat. I många små och medelstora kommuner är biblioteket den enda kommunala kulturinstitutionen där de flesta kulturaktiviteter äger rum och det enda ställe där befolkningen kostnadsfritt kan ta del av det samlade utbudet av böcker och andra medier. Mer än hälften av folkbiblioteken tillhandahåller i dag Internettjänster.

Den snabba utvecklingen inom informationstekniken innebär bl.a. att folkbiblioteken står inför utmaningen att utveckla och biblioteksanpassa tekniken. De senaste årens omstruktureringar och besparingar i kommunerna har ofta fått ogynnsamma effekter för folkbiblioteksverksamheten. Flera kommuner har ersatt kulturnämnden med en organisation, där en nämnd kan ha ansvar för skola, förskola, kultur- och fritidsfrågor. Kompetensen i biblioteks- och kulturfrågor har tunnats ut.

De svenska folkbiblioteken har under den gångna tjuugoårsperioden fått en utvidgad roll. Efter de senaste kommunsammanslagningarna har det skett en struktumvandling som har lett till att ett stort antal utlåningsstationer och mindre enheter lagts ner. Vi har i dag färre och större bibliotek med längre öppettider. Utlåningen har gått ner sett över en tioårsperiod. Det lånas i dag ut närmare 10 miljoner färre volymer än för tio år sedan. Den nedåtgående utlåningstrenden har under senare år dock brutits. En stor del av bibliotekens besökare använder dess tjänster på plats. Man läser t.ex. tidskrifter, slår i referenslitteratur, använder bibliotekets informationsservice eller studerar.

Den höjda utbildningsnivån och decentraliseringen av den högre utbildningen har skapat andra förutsättningar för och behov av samverkan mellan olika typer av bibliotek. Övergången till alltmer problem-baserad inlärning ställer ökade krav på folkbibliotekens bokbestånd och låneförmedling samt på lånesamarbetet mellan forsknings- och folkbibliotek. Folkbibliotekens uppgifter har utökats och de spelar i dag en

större roll inom utbildningen. Samhällets ökade satsning på utbildning innebär att högre krav ställs på folkbiblioteken. Folkbibliotekens roll som förmedlare av fjärrlån ökar. I takt med en förlängd grundutbildning och en ökad distansundervisning vid högskoleenheterna kan man förvänta sig att beröringspunkterna mellan folkbibliotekssystemen och forskningsbiblioteken ökar ytterligare i framtiden.

Den långtgående decentraliseringen inom skolan har lett till en ojämn standard bland *skolbiblioteken*. Det saknas en definition av skolbibliotekens uppgifter. Enligt Bibliotekslagen skall skolbiblioteket "stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt (för att) tillgodose deras behov av material för utbildningen." Den förändrade läroplanen ställer samtidigt allt större krav på välutrustade bibliotek. Grundskola och gymnasium arbetar med problembaserad inläring och ett stort mått av individualisering. Detta skapar i hög grad behov av tillgång till utbildade bibliotekarier. På vissa håll har folkbiblioteken fått ta över ansvaret för skolbiblioteken. Inom Kommunförbundet pågår projektet "Albatross" som syftar till en diskussion om den framtida skolan. Även skolbibliotekens roll kommer att tas upp. Frågan om biblioteken har även belysts i två studier som nyligen publicerats. Bibliotekshögskolan i Borås har gett ut "Skolbibliotek – vem bryr sig" och Skolverket, SAB och Svenska Kommunförbundet har publicerat "Exploderar gymnasiebiblioteken?".

Det livslånga lärandet har blivit allt viktigare. De vuxenstuderande i biblioteken blir allt fler. Det är viktigt att vuxenutbildningen i alla former får adekvat biblioteksservice.

Utvecklingen med den nya tekniken, kommunernas minskade resurser och decentraliseringen har lett till att Kulturrådet väckt frågan om hur samarbetet inom biblioteksväsendet kan förbättras.⁹ Mot bakgrund av den senaste tidens utveckling framstår det som allt mer nödvändigt att utveckla en gemensam och *samordnad strategi*, där det allmänna biblioteksväsendet ses som en gemensam samhällelig resurs och de grundläggande uppgifterna definieras utifrån kulturpolitiska, utbildningspolitiska och informationspolitiska utgångspunkter, menar Kulturrådet. Bibliotekslagen är ett steg i denna riktning.

⁹ I samband med Kulturutredningen utarbetades inom Kulturrådets kansli, efter samråd med KB ett bidrag till arbetet med en nationell bibliotekspolitik. Bland annat betonas behovet av en samsyn inom biblioteksväsendet.

8 Statligt stöd

Statligt stöd på litteraturområdet består av flera delar och fördelas i huvudsak i form av utgivningsstöd, inköpsstöd, verksamhetsbidrag samt stöd till bokhandel. Stöd för utgivning av litteratur m.m. uppgår till 32,9 miljoner kronor. I detta belopp ingår även stöd till författarverkstäder samt bidrag till Svenska Vitterhetssamfundet och Samfundet De nio. Utgivningsstöd kan sökas av förlag och avser i första hand ersättning för enskilda titlar.

Inköpsstödet uppgår till 25 miljoner kronor och kan sökas av kommuner. Bidragen avser inköp av litteratur för barn och unga till folk- och skolbibliotek. I samband med att inköpsstödet infördes år 1997 anvisades även på statsbudgeten engångsmedel med 5 miljoner kronor för läsfrämjande verksamhet. En bok för alla AB får vidare 8,2 miljoner kronor i verksamhetsbidrag för att föra ut kvalitetslitteratur till ett lågt pris och samtidigt arbeta med läsfrämjande insatser. Till Expertkommittén för översättning av finsk facklitteratur till svenska anslås 100 000 kronor i statsbidrag. Dessutom erhåller Svenska Institutet 800 000 kronor för översättning av svensk skönlitteratur till andra språk. Stödet till bokhandeln uppgår till 7,3 miljoner kronor och fördelar sig på kreditstöd, sortimentsstöd och katalogdatorstöd.

Genom Talboks- och punktskriftsbiblioteket samt Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur anslås vidare sammanlagt 69,4 miljoner kronor för att litteratur och information för funktionshindrade utvecklas, produceras och förmedlas. Staten stöder även produktion av videogram på teckenspråk genom Sveriges Dövas Riksförbund och Dövas TV i syfte att göra kultur och nyheter tillgängliga för döva. Anslaget till Dövas TV är 17,4 miljoner kronor.

Utöver ovanstående statliga insatser på litteraturområdet kan nämnas biblioteksersättningen, dvs. författares och översättares ersättning för bibliotekens utlåning av deras verk. Biblioteksersättningen beräknas för år 1997 till 102,3 miljoner kronor. Dessutom får författare och översättare statlig ersättning med 4 miljoner kronor för att deras verk utnyttjas i form av talböcker och taltidningar.

8.1 Utgivningsstöd

8.1.1 Bakgrund

Utgivningsstödet infördes 1975 sedan 1968 års litteraturutredning pekat på en kraftigt försämrad situation för kvalitetsboken, med ökade kostnader för förlagen, stigande bokpriser, färre debutanter och svårigheter att ge ut udda böcker. Idén att införa ett statligt stöd för litteraturen var relativt ny. Internationellt förekom litteraturstöd inte i någon nämnvärd utsträckning, förutom i öststaterna, där staten helt styrde bokutgivningen, samt i Norge, där man sedan 1965 haft en inköpsordning som garanterar att staten köper en viss upplaga av all nyutkommen norsk kvalitetslitteratur för distribution till biblioteken (se även kap. 9).

Litteraturutredningen presenterade flera möjliga alternativ till stödssystem, bl.a. en inköpsordning liknande den i Norge. Ett annat förslag handlade om att ge biblioteksersättning till förlagen på samma sätt som författare och översättare ersätts vid utlåning av litterära verk. Biblioteksersättningen skulle antingen basera sig på antalet inköpta böcker eller på antalet lån och motiverades främst utifrån upphovsrättsliga skäl. Utredningen resonerade även kring en sänkt eller borttagen bokmoms. Utredningen avvisade dock alla dessa alternativ. Huvudargumentet var att förslagen inte särskilt skulle gynna den mera svårsålda kvalitetslitteraturen och att stora statliga anslag skulle komma att förbrukas på litteratur som redan var lönsam och inte var i behov av stöd för att komma ut. Vad man sökte var ett stöd som effektivt skulle uppfylla syftet att främja den kvalitetslitteratur som hade svårt att hävda sig på den kommersiella marknaden. Avsikten var även att hjälpa de förlag som satsade på god litteratur och att upprätthålla deras kvalitetsutgivning. Endast med ett selektivt statligt stöd kunde kulturmedlen garanteras stödja kvalitetslitteraturen, menade utredningen. Eftersom ett selektivt stöd riskerade att styra utgivningen, utmynnade utredningens förslag slutligen i ett statligt bidrag som skulle ges i produktionsledet och omfatta ett system av utgivningsgarantier av både generell och selektiv natur. Vikten av läsfrämjande åtgärder framhölls samtidigt mycket starkt.

Det utgivningsstöd som riksdagen slutligen beslutade om år 1975 (bet. 1975:12, rskr. 210) var dock genomgående ett selektivt stöd för enskilda boktitlar inom olika litteraturkategorier. Stödet för den svenska skönlitteraturen var det mest omfattande och kom att gälla i princip all nyutkommen svensk skönlitteratur. För att, så långt som möjligt, undvika statlig styrning av utgivningen konstruerades större delen av stödet som ett efterhandsstöd. Till klassisk litteratur och viss

facklitteratur fick stödet dock utgå på förhand i form av produktionsstöd. Stödet till barn- och ungdomslitteratur utformades dels som ett förhandsstöd men även som stödköp av 1 000 exemplar per titel. Stödköpsupplagan fördelades till barn- och ungdomsorganisationer för läsfrämjande verksamhet.

Utgivningsstödet har efter 1975 reformerats och justerats i olika omgångar och förfarandet med stödköp av barn- och ungdomslitteratur har upphört. De viktigaste förändringarna är vidare att en utbyggnad skett och att fack- samt barn- och ungdomslitteraturkategorierna helt anpassats till reglerna för efterhandsstöd. En kritik som framfördes mot utgivningsstödet var att storsäljande titlar, som ger ett betydande överskott, får stöd. 1982 års bokutredning föreslog därför att en upplage-spärr skulle införas. Förslaget antogs dock inte.

8.1.2 Nuvarande utgivningsstöd

Enligt förordningen om statligt litteraturstöd (1993:449) är utgivningsstödet indelat i nio olika stödordningar. Dessa är: ny svensk skönlitteratur för vuxna, skönlitteratur för vuxna i svensk översättning, facklitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur, bildböcker och bildverk för vuxna, klassisk litteratur (inkl. lagerstöd), tecknade serier för barn och ungdom samt litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. I särskild ordning inom ramen för utgivningsstödet har även en klassikerserie för skolan producerats. Målsättningen att uppnå 100 titlar är nu uppfylld och medel anslås fortsättningsvis en tid för lagerhållning och nytryck.

Utgivningsstödet prövas efter ansökan av Statens kulturråd. Det kan sökas av förlag som är verksamma i Sverige. Större delen av utgivningsstödet avser litteratur på svenska. För litteratur på invandrar- och minoritetsspråk utgår stöd i form av verksamhetsstöd till förlag. På grund av ett ökat antal ansökningar och oförändrade anslag under en rad år har stödet urholkats. Det kan numera inte fördelas helt enligt de ursprungliga principerna, där tanken var att alla nya titlar inom ny svensk skönlitteratur för vuxna skulle få stöd. Stora som små förlag med kvalitetsutgivning bör kunna räkna med att få ett antal stöd under ett verksamhetsår. Stödbeloppens utveckling har hållits tillbaka men vissa titlar blir ändå utan stöd trots att de uppfyller de kriterier som uppställts. Inom stödordningarna facklitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur samt bildböcker och bildverk för vuxna avslås över hälften av ansökningarna.

Till utgivningsstödet är en prispress kopplad. Detta innebär att förlagen inte får överskrida vissa angivna maximipriser för titlar som de

söker stöd för. En titel som fått stöd måste också finnas tillgänglig för distribution i bokhandeln. För att en utgåva skall kunna få litteraturstöd krävs således att den finns med i elektronisk eller tryckt lagerkatalog som är tillgänglig i bokhandeln. Boken skall också förses med ett svenskt s.k. ISBN.¹ En ansökan om stöd lämnas av förlaget/utgivaren när boken kommit ut. Stödet är ett efterhandsstöd men i vissa fall kan besked om stöd ges i förväg, s.k. förhandsbesked. Inom stödordningen för klassisk litteratur utgår stöd före utgivningen (produktionsstöd). Möjligheter till produktionsstöd finns även inom andra stödordningar, t.ex. vid särskild kostsam utgivning av bildverk och serier.

Stöd kan i princip inte ges till titlar som fått annat statligt produktionsstöd, till festskrifter och vänböcker, eller till titlar som är särskilt producerade för bokrean, till talböcker, talfonogram och notutgivning. Stöd från annan källa bör tas upp i ansökan, men är inget hinder för utgivningsstöd. Även akademiska avhandlingar kan erhålla stöd. I sådant fall reduceras dock stödbeloppet.

Stödbeloppet baseras på en *arkersättning*, där ett ark motsvarar 16 trycksidor. Inom vissa stödordningar kan man få produktionsstöd för särskilt påkostade utgåvor. Stödet täcker en del av verkets tekniska kostnader. Kulturrådet fastställer varje år, efter överläggningar med bokbranschen, de förlagsnettopriser, F-priser, som högst får gälla för de böcker som erhåller stöd. Dessa priser får inte överskridas av förlagen. Om F-priset överskrids reduceras stödbeloppet eller, om överskridandet är stort, tas inte boken upp till behandling.

Budgetåret 1995/96 (18 månader) anslogs 44 325 700 kronor till utgivningsstöd för kvalitetslitteratur. De förlag som erhöll mest stöd var: Norstedts förlag (3 452 000 kr), Albert Bonniers förlag (2 901 610 kr), Carlsson bokförlag (2 775 880 kr), Natur och Kultur (2 444 310 kr), Atlantis (1 851 670 kr) och Rabén och Sjögren (1 619 490 kr). Av de mindre förlagen märktes Brutus Östlings bokförlag Symposion (1 470 770 kr).

Det är svårt att säga exakt vilken effekt stödet haft. Det är heller inte möjligt att bedöma hur utgivningen skulle ha sett ut utan utgivningsstöd. I förhållande till folkmängden anses Sverige ha en relativt stor utgivning och många förlag. Det finns ca 500 förlag med minst en anställd. År 1996 utkom 10 654 böcker och skrifter på över 48 sidor, enligt Svensk Bokförteckning. Då ingår även akademiska tryck, kataloger m.m. Enligt Förläggareföreningens branschstatistik för år 1996 utgavs 3 586 titlar allmänlitteratur. Det motsvarar en ökning med 453 titlar jämfört med budgetåret 1985/86. (Se vidare kap. 5.)

¹ Med ISBN avses det särskilda identifikationsnummer som boken får för att kunna kategoriseras.

Utgivningsstödet utgör sammantaget inte mer än högst 1 % av den totala omsättningen på bokmarknaden. Några av de större förlagen som Bonniers och Norstedts, har i kraft av sin stora utgivning av kvalitetslitteratur fått en stor del av stödsummorna genom åren. När det gäller mindre och medelstora förlag har stödet en stor betydelse. Flera av dem har ökat sin utgivning av kvalitetslitteratur sedan stödet infördes. Utgivningsstödet har med all säkerhet bidragit till att förlagen tagit risken att ge ut även smala titlar som inte förväntas bli kommersiella framgångar. Många nya förlag har tillkommit och står numera för en betydande del av den utgivning som får stöd.

Utgivningsstödet är, i sin nuvarande konstruktion, helt inriktat på att stödja *produktionen* av böcker, en process som tidigare var mycket kostsam. Med bättre och billigare teknik, och ett betydligt enklare förfarande vid sättning och tryck har produktions- och tryckkostnaderna sjunkit drastiskt. Istället har förlagens kostnader för t.ex. administration, marknadsföring och distribution skjutit i höjden. Förlagen har enligt bestämmelserna inte någon skyldighet att redovisa de faktiska produktionskostnaderna (utom då de söker produktionsstöd, som ges i förhand).

Det finns möjligheter för författare att producera sina böcker själva till lågt pris på Författares Bokmaskin. Författares Bokmaskin är en ekonomisk förening som startades av refuserade författare. Den får 350 000 kronor i statsbidrag för år 1997 samt ett mindre verksamhetsbidrag. Arbetet är dock till stor del ideellt. Kulturrådet har dessutom gett bidrag för att införa den teknik som krävs för att trycka på andra alfabet än det latinska. Författares Bokmaskin ger 40 % i rabatt på de redan låga produktionskostnaderna för böcker som trycks på utländska språk.

Staten stöder för närvarande inte spridningen av de litteraturstödda titlarna. *Distributionen* sker på marknadens villkor och är som övrig utgivning avhängig av insatser från förlagen, biblioteken, bokhandeln, bokklubbar och varuhus. Tidigare fanns ett distributionsstöd knutet till fackbokhandelsavtalet, vilket innebar att varje litteraturstödd titel utgiven av förlag anslutet till avtalet distribuerades till högre rabatt och med returrätt i ett exemplar till den dåvarande fackbokhandeln. Syftet med stödet när det infördes var att underlätta för parterna att nå en överenskommelse om ett nytt fackbokhandelsavtal.

Den tekniska utvecklingen har fört med sig diskussioner om nya stödordningar, t.ex. stöd till produktion av cd-rom och Print-on-demand. Den digitala tekniken öppnar möjligheter för helt nya spridningsvägar, även internationellt, vilket är viktigt inte minst för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. En ny stödordning för kassettboksproduktionen har diskuterats som ett led i arbetet med läsfrämjande.

Kassetböcker kan bidra till att föra ut kvalitetslitteraturen till nya läsargrupper.

Kritik och utvärderingar

Det statliga utgivningsstödet utvärderas löpande inom ramen för regeringens budgetarbete. Regeringen konstaterade i 1993 års budgetproposition att den svenska litteraturstödsmodellen i huvudsak verkade effektivt och att en kulturpolitiskt angelägen utgivning av kvalitetslitteratur upprätthölls med hjälp av en relativt begränsad statlig insats. Regeringen gjorde därför bedömningen att grunderna för utgivningsstödet borde ligga fast. Kulturutredningen (SOU 1995:84) bedömde att nuvarande statliga stödinsatser var väl motiverade och fann ingen anledning att föreslå några direkta förändringar. Regeringen föreslog i propositionen 1996/96:3 om kulturpolitik oförändrad inriktning av utgivningsstödet och oförändrat anslag i avvaktan på utredning.

Svenska Förläggareföreningen har länge krävt att prispressen skall avskaffas. Kravet har bl.a. framförts i skrivelser ställda till såväl Kulturrådet som till Kulturdepartementet under 1992.² Förläggareföreningen hävdade att prispressen inte har avsedd kulturpolitisk effekt och att den skapar merarbete för förlagen. Den menade vidare att marknaden på ett bättre sätt håller nere priserna, eftersom bokbranschen inte kan ta ut högre priser än konsumenterna är beredda att betala. Dessutom påpekade Förläggareföreningen att prispressen enbart påverkar producentledet och inte konsumentpriserna, samt att prispressen skapat utrymme för bokhandeln att höja sina marginaler. Sveriges Författarförbund och Svenska Bokhandlareföreningen anser däremot att prispressen bör behållas.

Statens kulturråd fick i regleringsbrevet för 1993/94 i uppdrag att utvärdera prispressen. Rådets slutsats var att prispressen borde vara kvar. Även om prispressen inte har någon stark köpstimulerande effekt har den i kombination med själva utgivningsstödet bidragit till bevarandet av en riklig prisnivå trots den ambitiösa utgivningsnivån och de minskade genomsnittsupplagorna på den svenska bokmarknaden, menade Kulturrådet. Ett avskaffande skulle leda till ett ökat tryck på redan hårt ansatta stödordningar, framhöll Kulturrådet.³

Svenska Bokhandlareföreningen delade Kulturrådets uppfattning. Ett slopande av litteraturstödet skulle enligt föreningen leda

² Svenska Bokförläggareföreningens skrivelser, 1992-04-14 till Kulturrådet och 1992-11-17 till Kulturdepartementet

³ Kulturrådets yttrande 1994-08-31, Dnr 1022/94-40.

till en högre prisnivå för utgivningen av kvalitetslitteratur och därmed till ökade utgifter för bokköparna. Tanken att effekten av prispressen skulle gå förlorad för konsumenterna genom att bokhandeln ökar sina marginaler avvisas av Bokhandlareföreningen. Ett lägre inköpspris ger ett lägre pris för bokköparen.

Kulturrådet hade också kunnat konstatera att prispressen bidragit till att hålla lönsamma och samtidigt höjprissatta titlar utanför litteraturstödet. Bokhandlareföreningen önskade att man kunde komma något längre i detta avseende. Genom återbetalning av litteraturstöd för titlar som uppnår en viss upplaga kunde utrymme skapas för andra titlar som är i bättre behov av stöd.⁴

Författarförbundet har riktat kritik mot att stödet till ny svensk skönlitteratur urholkats.

Tabell 8:1. Anslag per stödordning och ungefärligt antal stödda titlar år 1997

Litteraturkategori	Anslag	Antal titlar
1. Ny svensk skönlitteratur för vuxna	7 775 000	ca 245
2. Skönlitteratur för vuxna i svensk översättning	3 550 000	ca 100
3. Facklitteratur för vuxna	5 300 000	ca 130
4. Barn- och ungdomslitteratur	4 305 000	ca 165
5. Bildböcker och bildverk för vuxna	2 700 000	ca 40
6. Klassisk litteratur (inkl. lagerstöd)	2 600 000	ca 65
7. Tecknade serier för barn och ungdom	1 139 000	ca 40
8. Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk	2 000 000	förlagsstöd, ej titelstöd
9. Klassikerserie för skolan (fram till år 2000)	ca 1 500 00	tilltryck och lagerhållning
Totalt	30 869 000	785

⁴ Svenska Bokhandlareföreningens yttrande 1994-10-17 till Kulturdepartementet.

Ny svensk skönlitteratur för vuxna

I denna stödordning ingår nyutgivna romaner, noveller, dikter, dramatik, debatt, biografier med skönlitterär anknytning, essäer och aforismer samt debatt- och rapportböcker med skönlitterär prägel. Läromedel, studiematerial eller vetenskapliga verk med specialistanknytning får i regel inte stöd. Ansökningarna behandlas av en arbetsgrupp med sex ledamöter som sammanträder sex gånger per år. Gruppen gör en bedömning med utgångspunkt från bokens litterära kvalitet.

Minimiupplaga för stöd är för lyrik, dramatik, aforismer och essäer 750 exemplar. För övriga genrer är miniupplagan 1 500 exemplar.

Under år 1997 fördelas 7 775 000 kronor inom denna stödordning.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) fördelades 11 751 620 kronor till 364 titlar, dvs. i genomsnitt 32 285 kronor per titel, utgivna av 47 förlag. Avslagen uppgick till 317, vilket betyder att 53 % fick stöd. 109 av stöden gick till romaner, 77 till dikter och 69 till essäer. De förlag som dominerar när det gäller utgivning av ny svensk skönlitteratur för vuxna är Bonniers och Norstedts. Även Carlssons förlag har en förhållandevis stor utgivning av svensk skönlitteratur, liksom Brutus Östling/Symposion och Gedins.

Skönlitteratur för vuxna i svensk översättning

Stödordningen omfattar översatta romaner, noveller, dikter, dramatik, aforismer, essäer, biografier med skönlitterär anknytning samt debatt- och rapportböcker med skönlitterär prägel. Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med fem ledamöter som sammanträder sex gånger per år. Avgörande för arbetsgruppens bedömning är originalverkets litterära kvalitet och kvaliteten på översättningen. Vidare eftersträvas en mångsidighet beträffande originalspråk. Översättningen förutsätts utgå från originalverket. Bara i undantagsfall kan översättning via ett annat språk godtas. Minimiupplaga för stöd är – för lyrik, dramatik, aforismer, essäer – 750 exemplar – för övriga genrer – 1 500 exemplar.

År 1997 fördelas 3 550 000 kronor inom denna stödordning.

Under budgetåret 1995/96 (18 mån) fick 40 förlag 5 509 890 kronor i stöd för 156 verk – i genomsnitt 35 320 kronor per titel. 147 ansökningar om stöd fick avslag, vilket betyder att 51 % beviljades stöd. De förlag som fick mest stöd inom denna stödordning var Norstedts, som fick 662 780 kronor i stöd för 20 titlar, följt av Bonniers, som fick 565 990 kronor i stöd för 16 titlar. Wahlström & Widstrand fick 468 100 kronor i stöd för 11 titlar, medan Natur och Kultur fick 445 410 kronor för nio titlar.

Av de 156 stödda titlarna hade 55 verk, eller 35 %, engelska som originalspråk. Engelskan dominerar stort bland den skönlitteratur som översätts i Sverige; 1996 utkom 1 826 böcker och broschyrer – 75 % av översättningsböckerna – som hade engelska som originalspråk. Där-
emot fick bara 3 % av dessa stöd (4 % för övriga). Noteras bör dock att det inte enbart är författare från Storbritannien och USA som skriver på engelska, utan också de från Australien, Nya Zeeland, Indien, Syd-
afrika, Västindien m.fl. länder.

De skönlitterära översättningarna är den utgivning som förlagen i första hand drar ned på i svåra tider, särskilt när det gäller böcker från språkområden som uppfattas som udda. Enligt Svenska Förläggare-
föreningens statistik över medlemsförlagens utgivning minskade över-
sättningslitteraturen för vuxna med 26 % mellan år 1985/86 och år
1996, från 405 utgivna verk till 300.

Facklitteratur för vuxna

Stödordningen omfattar facklitteratur i vid bemärkelse, såväl svensk som översatt facklitteratur. För äldre litteratur och klassiker hänvisas till klassikerstödet. Läromedel, studiematerial eller vetenskapliga verk med specialinriktning får i regel inte stöd. Inte heller får titlar av uppslagskaraktär, hobbyböcker, årsböcker, utställningskataloger, hand-
böcker, kokböcker eller reseguider stöd, om det inte kan anses särskilt kulturpolitiskt motiverat. En reduktion av stödet tillämpas för avhand-
lingar.

Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med sju ledamöter som har sex sammanträden per år. Arbetsgruppen tar, vid sidan om kravet på kvalitet, även hänsyn till tillgången på och behovet av litteratur inom olika facklitterära områden. Minimiupplaga för stöd är 1 500 exemplar.

År 1997 fördelas 5 300 000 kronor i stöd.

Budgetåret 1995/96 (18 månader) beviljades 8 457 090 kronor till 209 fackböcker för vuxna, i genomsnitt 40 465 kronor. 531 ansökte om stöd och 322 fick avslag, dvs. 39 % fick stöd. 1995/96 gick det största antalet fackboksstöd till Atlantis, som fick 1 004 850 kronor i stöd för 22 titlar, följt av Natur och Kultur, som fick 724 690 kronor för 16 titlar.

Fackboksutgivningen har ökat kraftigt i Sverige. I stödordningen facklitteratur inräknas såväl svenska som översatta verk. Många olika ämnesområden samsas inom denna stödordning; sociologi, filosofi, historia, religion m.fl. Det är en allmän uppfattning bland dem som fördelar stöden att många mycket bra, stödvärda fackböcker inte får stöd på grund av ett ökande antal ansökningar med hög och jämn kva-

litet. Detta bekräftas av att endast drygt 1/3 av ansökningarna beviljas stöd.

Barn- och ungdomslitteratur

Stödordningen för Barn- och ungdomslitteratur omfattar skönlitteratur, både svenska originalverk och översättningar och facklitteratur. Barn- och ungdomslitteratur på invandrar- och minoritetsspråk behandlas inom det särskilda stödet för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med sex ledamöter som har sex sammanträden varje år. Utgångspunkt för gruppens bedömning är bokens litterära kvalitet. Svensk originalutgivning prioriteras. För översättningar eftersträvar gruppen en god spridning mellan olika språkområden. Förlag som söker särskilt stödbelopp kan få förhandsbesked om stöd. I motiverade undantagsfall kan produktionsstöd beviljas för särskilt kostnadskrävande utgivning. Minimiupplaga för stöd är 1 500 exemplar.

I Sverige finns relativt god tillgång på kvalitetsböcker för barn. Framför allt bilderböckerna anses ha hög kvalitet. Detta är dock en kostnadskrävande utgivning som ofta kommer till stånd genom internationella samtryck och som är beroende av både inköp från biblioteken och av statligt stöd. Även inom denna stödform är antalet bifall lägre än avslagen. Budgetåret 1995/96 beviljades 45 % av ansökningarna.

För år 1997 beviljas 4 305 000 kronor till barn- och ungdomslitteratur.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) fördelades 6 934 410 kronor till 278 verk, eller 45 % av 616 ansökningar. 338 ansökningar avslogs. De främsta stödmottagarna inom denna stödordning var Rabén & Sjögren, som fick 1 415 070 kronor i stöd för 53 böcker, Bonnier Carlsen, 1 145 370 för 48 böcker och Alfabet, 1 045 740 för 44 böcker. Bland övriga förlag som fick utgivningsstöd märks Opal, Natur och Kultur samt Eriksson & Lindgren.

Fem förlag fick stöd för översättningar av barnböcker till invandrar- och minoritetsspråk. Sammanlagt 17 böcker erhöll 495 000 kronor. Dar Al Muna (arabiska och persiska) fick flest stöd. Budgetåret 1995/96 fick förlaget 362 320 kronor i stöd för 11 översättningar, bl.a. av Pippi Långstrump till arabiska. De övriga förlag som fick stöd för översättningar av svenska barnböcker var Admas Förlag (tigrinja), Apec Förlag (kurdiska), Eritrianska Riksförbundet (tigrinja) samt Gavriilo förlag (serbokroatiska).

Bildböcker och bildverk för vuxna

Stödordningen omfattar konst-, foto- och bildböcker för vuxna, samt böcker inom området konsthistoria. Ansökan kan avse både böcker på produktionsstadiet och färdiga böcker. För denna kategori beviljas alltså även ett förhandsstöd. Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp om fem personer med bred kompetens när det gäller att bedöma konst, foto och bild.

För verk med särskilt höga produktionskostnader kan Kulturrådet ge förhandsstöd. Beslut om stödbelopp och högsta tillåtna F-pris grundar sig på framställningskostnaderna. Om dessa blir större än beräknat kan Kulturrådet medge att F-priset höjs.

Det finns också ett efterhandsstöd som fastställs med hänsyn till framställningskostnaderna och F-priset. Konstböcker och andra bildverk är i stort behov av stöd på grund av de höga produktionskostnaderna. Upplagorna är oftast små – under 2 000 exemplar – och titlarna blir sällan kommersiella framgångar. De små och medelstora förlag som ger ut dessa böcker skulle förmodligen inte ta risken om inte stödet funnes.

För 1997 beviljas 2 700 000 kronor i stöd inom denna stödordning.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) fördelades 4 019 000 kronor på 62 titlar till 44 förlag. Antalet ansökningar uppgick till 148. Bifallsprocenten uppgick till 42 %. I genomsnitt erhöll varje titel stöd med 64 823 kronor. Bland de förlag som fick mest stöd märks Carlsson Bokförlag, 697 000 i stöd för 10 titlar, Signum i Lund, som fick 330 000 kronor för 3 titlar och Bonnier Alba, som fick 258 000 kronor för 3 titlar.

Klassikerstödet

Stödordningen omfattar samtliga kategorier inom litteraturstödet utom litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. I motsats till övriga stöd-kategorier är klassikerstödet ett förhandsstöd. Med klassisk litteratur jämföras allmänt erkänd 1900-talslitteratur om den utgavs första gången för minst 20 år sedan. Beslut fattas av en arbetsgrupp med fem ledamöter. Utgångspunkten för arbetsgruppens bedömning är den litterära kvaliteten. Vidare tar gruppen hänsyn till om verket är tillgängligt på den svenska bokmarknaden. För utländska klassiker vägs också behovet av nyöversättning in, samt översättningens kvalitet. Stödet är ett *förhandsstöd*. Särskilt stödbelopp kan ges för översättning av klassiker.

Om förlaget bekostar en nyöversättning betalas en tredjedel av stödbeloppet ut redan i samband med stödbeslutet. För övriga titlar utbetalas hela beloppet efter utgivningen. Minimiupplaga är – för lyrik, dramatik, aforismer, essäer – 1 000 exemplar – för övriga genrer – 2 000 exemplar.

År 1997 är anslaget på 2 600 000 kronor (inkl. medel för lagerstöd). 764 990 kronor fördelades i lagerstöd för klassiker 1997.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) beviljades 80 stöd medan 57 ansökningar avsågs. 58 % fick totalt 3 miljoner kronor i stöd, eller 39 730 kronor per titel. Förlaget Atlantis var den största stödmottagaren med 485 750 kronor eller 16 % av totalsumman för klassikerstödet, följt av Natur och Kultur med 213 060 kronor i stöd.

I motsats till övriga stödordningar är klassikerstödet alltså ett *förhandsstöd* och ansökan måste lämnas innan boken är tryckt, vilket enligt handläggarna på Kulturrådet är ändamålsenligt. Risken för otillbörlig statlig styrning anses vara mindre inom klassikerstödet än inom andra stödordningar, eftersom titlarna redan varit utgivna.

För lagerhållning av klassisk litteratur kan *särskilt lagerstöd* ges. Stödet fördelas en gång per år och ansökningarna skall vara inkomna ett visst datum (28 februari 1997). Lagerstödet är ett efterhandsstöd som förlagen kan få för mellan 200 och 2 000 exemplar. Detta stöd beviljas främst för de titlar som fått produktionsstöd, men även för andra. Ca 40 förlag beviljas lagerstöd för runt 1 000 titlar varje år. Lagerstödet för klassiker är relativt litet, men mycket administrationskrävande. Förlagen som får stöd anser dock att stödet är mycket betydelsefullt.

För budgetåret 1995/96 (18 mån.) beviljades 1 065 540 kronor i lagerstöd till klassiker. Atlantis fick mest stöd, 214 800 kronor eller 20 % av stödsumman, följt av Klassikerförlaget med 128 850 kronor, eller 12 %.

År 1997 fördelades 764 000 kronor i lagerstöd för klassiker till 44 förlag. Liksom tidigare fick Atlantis den största andelen av lagerstödet, dvs. 145 600 kronor eller 19 % av stödet, följt av Klassikerförlaget/Rabénförlagen som fick 64 090 kronor (8 %) och Rabén & Sjögren med 56 580 kronor (7 %) i stöd. Stödsummorna för hälften, dvs. 22 stycken, av förlagen understeg 10 000 kronor. Endast åtta förlag fick mer än 20 000 kronor.

Tecknade serier för barn och ungdom

Syftet med stödet är att stimulera utgivning av nya svenska kvalitetsserier. Det syftar också till att främja utgivning av goda serier från övriga nordiska länder, liksom från andra språkområden. Besluten om stöd fattas av en arbetsgrupp med fyra ledamöter som sammanträder fyra gånger per år. Arbetsgruppen bedömer både bild- och textkvalitet.

Stödet till tecknade serier för barn och ungdom tillkom i början av 1980-talet. Sedan dess finns – vid sidan av de rena underhållningsserierna – en ny typ av serier i Sverige. I dessa är ambitionsnivån och den konstnärliga nivån högre. Stödet till tecknade serier anses starkt ha bidragit till att denna nya typ av serier etablerat sig. Det har dock visat sig svårt att få fram nya serier för barn. Det är främst ungdomsserier som tillkommit. Det är också i första hand ungdomar 15–20 år som läser serier. Marknaden för serier är i dag svag och förlagen brottas med ekonomiska problem.

Stödordningen omfattar förhandsstöd, efterhandsstöd samt stöd till enskilda serier i serietidningar.

Förhandsstödet är avsett för serieutgivning med särskilt höga kostnader, i första hand nya svenska serier. I motiverade undantagsfall kan rådet bevilja produktionsstöd för särskilt kostnadskrävande utgivning. Efterhandsstödet syftar till att stimulera utgivningen av svenska och översatta kvalitetsserier. Stödet gäller endast färdiga album/böcker.

Stöd till enskilda serier i serietidningar kan bara ges till nya svenska serier. Vid fördelningen tar arbetsgruppen viss hänsyn till tidningens övriga innehåll. Minimiupplaga för albumstödet är 1 500 exemplar.

För insatser som syftar till att främja distributionen och försäljningen av kvalitetsserier kan särskilt bidrag sökas. Sådant bidrag kan inte sökas av enskilda förlag eller företagsgrupper.

Anslaget för år 1997 är 1 139 000 kronor.

Budgetåret 1995/96 (18 mån.) fick 12 förlag 1 638 280 kronor i stöd för 45 serier. 19 av 64 sökande fick avslag, dvs. 70 % av ansökningarna bifölls och fick stöd med i genomsnitt 36 406 kronor. Carlsen Comics fick 738 850 kronor i stöd för 18 serier, därefter kom Tago förlag, som ger ut svenska serier, med 279 000 för 9 serier och Optimal Press med 224 120 kronor för 6 serier. 62 400 kronor gavs i stöd till 13 enskilda serier i dagstidningar, publicerade av tre förlag, nämligen Optimal Press, Semic Press och Atlantic Förlags AB.

Stöd till litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

Syftet med stödet är att ge invandrare och språkliga minoriteter i Sverige tillgång till god litteratur på sitt eget språk. Stödet ges huvudsakligen som allmänt förlagsstöd till förlag med utgivning på invandrar- och minoritetsspråk.

Stöd kan även ges för svensk barn- och ungdomslitteratur i översättning till vissa invandrar- och minoritetsspråk, där bristen på litteratur för barn och ungdom är särskilt stor. Stöd kan lämnas för produktionskostnader, allmänna förlagskostnader eller som särskilt produktionsstöd för kostnader som beror på att utgivningen sker på annat språk än svenska. Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med tre ledamöter.

År 1977 inrättades stödformen för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. Målsättningen är att alla språkgrupper ska ha tillgång till god litteratur i tillfredsställande omfattning via biblioteken. Stödet ska vara en garanti för att det finns böcker på ett visst språk. Från början var stödet ett förlagsstöd, som sedan ändrades till att bli ett titelstöd. 1993/94 återgick man till ett allmänt förlagsstöd. Nu krävs två års fungerande förlagsverksamhet innan stöd kan utgå. Dessutom finns enligt förordningen möjlighet att stödja projekt av olika slag.

År 1997 uppgår stödet till 2 miljoner kronor. Anslaget har varit oförändrat sedan budgetåret 1992/93. Ca 50 % av stödet går till kurdisk utgivning, som under de tjugo år som stödet har funnits har fått omkring 6 miljoner kronor totalt. Förlag med persisk respektive turkisk utgivning har också fått mycket stöd. Spanskspråkig utgivning fick tidigare en stor del av stödet, men andelen har minskat.

De grupper som för närvarande dominerar den litterära produktionen är sådana som varit i Sverige under en längre tid. För invandrare från t.ex. Somalia och Eritrea saknas böcker, beroende på svag förlagsstruktur i ursprungsländerna efter långvarigt krigstillstånd. Också i Sverige råder en brist på litteratur för dessa grupper.

Produktionen av böcker för invandrabarn är försumbar till sin omfattning, medan däremot några förlag översatt kända svenska barnböcker till olika invandrarpråk (se under rubriken Barn- och ungdomslitteratur).

I utredningen Sverige, framtiden och mångfalden (SOU 1996:55) framförs förslag som syftar till att införa ett nytt system för stöd till etniska/språkliga gruppers kulturella verksamhet. Man menar att stödet bör kunna ges antingen som grundbidrag eller projektbidrag och poängterar också att det är naturligt om kulturellt och socialt liv inom olika etniska grupper organiseras på initiativ av och inom sådana grupper.

Denna slutsats får stöd av arbetsgruppen för stöd till minoritets- och invandrarlitteratur, som har framfört önskemål om en förändrad inriktning på stödet. Man vill t.ex. prioritera barn- och ungdomslitteratur och stödja de nyare invandrargrupperna i Sverige.

Klassikerserien för skolan

Klassikerserien för skolan har sedan den infördes 1985 kommit ut med planerade 100 titlar, de sista tio under 1996. Kulturrådet föreslår i sin anslagsframställning för 1997–99 att serien skall hållas i lager och marknadsföras för skolan tills vidare.

Stödet till klassikerserien för skolan infördes på grund av svårigheten att hitta god klassisk litteratur till skolorna. De 100 titlarna i serien får endast säljas till skolor, samt genom Svenska institutet, som har möjlighet att sälja de svenska klassikerna ur serien till lärare som undervisar i svensk litteratur i skolor utomlands. Böckerna kostar endast 30 kronor styck och den statliga subventionen beräknas till 19 kronor per exemplar. Tio titlar per år gavs ut mellan 1985 och 1996 till en årlig kostnad av 2–3 miljoner kronor.

Utgivningen sköttes av det förlag som hade rättigheterna till respektive verk, t.ex. rätten till en översättning. I de fall det handlade om upphovsrättsligt fria svenska författare gav Kulturrådet uppdraget till det förlag som låg närmast till hands, t.ex. därför att det nyligen gett ut en bra utgåva av verket.

De 100 titlarna gavs ut av 8 olika förlag. När det gäller marknadsföring och distribution fick Natur och Kultur genom anbudsförfarande uppdraget att dels producera en katalog för att marknadsföra klassikerna och dels, via Förlagsdistribution i Kallhäll, lagerhålla och distribuera dem.

Då serien nu är fulltalig anslås runt 1.5 miljoner kronor per år – åtminstone fram t.o.m. 1999 – för tilltryck, marknadsföring och lagerhållning.

8.1.3 Spridningen av de litteraturstödda titlarna

Bokutredningen har låtit undersöka spridningen av de titlar som fått statligt litteraturstöd genom att skicka en enkät till de bokförlag som erhållit litteraturstöd under budgetåret 1995/96 (18 månader). Dessa har fått stöd enligt stödordningarna svensk skönlitteratur, skönlitteratur i svensk översättning och barn- och ungdomslitteratur. Spridningen av stödd facklitteratur finns inte med. Sammanlagt har 47 förlag redovisat

tryckt upplaga och försäljning genom olika kanaler för 639 titlar, som totalt tryckts i närmare 3,2 miljoner exemplar. Se bilaga 7 (Litteraturstödda titlar).

Redovisningen av förlagens försäljning har delats upp i fem kategorier: bokhandel, bokklubb, bibliotek, direkt och övriga. Se definition av kategorierna i avsnitt 6.1.2. I antal sålda volymer stod bokklubbsförsäljningen för den största andelen eller 827 000 exemplar, jämfört med bokhandelns 680 000 exemplar. Av tabell 8:2 framgår att 671 000 av de bokklubbssålda exemplaren avsåg den tiondel (64 titlar) av de litteraturstödda titlarna som hade en upplaga på 10 000 exemplar eller mer. Beträffande de återstående 575 litteraturstödda titlarna hade bokhandeln den största försäljningen.

Försäljningen till biblioteken var 401 000 exemplar. Biblioteksinköpen var minst påverkade av vilken upplageklass de inköpta titlarna tillhörde. Betydligt lägre var försäljningen genom kategorin "Övriga", 164 000 exemplar, och "Direktförsäljning", 62 000 exemplar. Antal sålda exemplar respektive antal osålda exemplar avser den undersökta tidsperioden och således ej antalet slutligen sålda/osålda exemplar.

Tabell 8.2. Analys litteraturstödda titlar – upplagestorlek

Upplageklass	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				
			Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
>10 000	64	1 434 315	289 662	671 773	15 483	69 785	98 065
6 000-10 000	56	411 726	114 366	63 682	15 869	18 647	78 120
4 000-6 000	99	455 251	109 602	48 309	13 675	22 101	88 646
3 000-4 000	100	326 301	62 089	24 820	4 987	16 414	63 439
2 000-3 000	143	328 135	63 205	13 023	6 565	19 845	49 732
1 000-2 000	123	188 353	32 199	5 494	4 812	14 857	21 216
<1 000	54	43 297	8 976	176	701	2 710	1 810
Totalt	639	3 187 378	680 099	827 277	62 092	164 359	401 028

Upplageklass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris mkr	Antal osålda	Värde F-pris mkr	Osålda % ex	% kr
>10 000	1 144 768	90,6	289 547	23,1	20,2	20,3
6 000-10 000	290 684	19,2	121 042	8,7	29,4	31,1
4 000-6 000	282 333	23,2	172 918	14,9	38,0	39,1
3 000-4 000	171 749	13,8	154 552	13,5	47,4	49,3
2 000-3 000	152 370	13,5	175 765	15,8	53,6	53,9
1 000-2 000	78 578	7,0	109 775	10,1	58,3	59,2
<1 000	14 373	1,0	28 924	1,8	66,8	64,1
Totalt	2 134 855	168,4	1 052 523	87,8	33,0	34,3

Upplagor

Genomsnittsupplagan för de litteraturstödda titlarna låg på knappt 5 000 exemplar. Detta kan jämföras med den medelupplaga på 7 000 som Svenska Förläggareföreningens statistik redovisar 1996. Upplagorna varierar dock kraftigt.

Omkring 10 % av de stödda titlarna hade en upplaga på mer än 10 000 tryckta exemplar (i genomsnitt 22 000 exemplar för denna kategori). Några få titlar trycktes i över 50 000 exemplar, medan runt 50 % av de stödda titlarna hade en upplaga under 3 000 exemplar. 42 stycken av titlarna trycktes i en upplaga som understeg 1 000 exemplar, i genomsnitt 802 exemplar. Enligt Kulturrådets regler för litteraturstöd är minimiupplagan 750 för lyrik, dramatik, aforismer och essäer, medan den för övriga kategorier är 1 500–2 000, se tabell nedan.

Tabell 8:3. Genomsnitt per litteraturstödd titel – samtliga

Upplageklass ex	Tryckta ex	Försäljning				
		Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
>10 000	22 411	4 526	10 496	242	1 090	1 532
6 000-10 000	7 352	2 042	1 137	283	333	1 395
4 000-6 000	4 598	1 107	488	138	223	895
3 000-4 000	3 263	621	248	50	164	634
2 000-3 000	2 295	442	91	46	139	348
1 000-2 000	1 531	262	45	39	121	172
<1 000	802	166	3	13	50	34
Totalt	4 988	1 064	1 295	97	257	628

Försäljning

De titlar som ingick i undersökningen och som trycktes i en upplaga i över 10 000 exemplar såldes till största delen, över 50 %, genom bokklubbarna. Detta förklaras av att många av dem var huvudböcker i någon av de stora bokklubbarna. Redan i kategorin titlar som tryckts i 6 000–10 000 exemplar och där medelupplagan låg på 7 350 exemplar, var fördelningen helt annorlunda. Här var i stället bokhandeln den främsta försäljningskanalen, följd av biblioteken. Först därefter kom bokklubbarna. För böcker med upplagor under 4 000 exemplar förstärktes denna tendens ytterligare. Undersökningen visar således att det i första hand är bokhandeln som står för sortimentsbredden på bokmarknaden. Bokklubbarna betyder mest för att sälja "storsäljarna". Visserligen finns i bokklubbarnas sortiment också de titlar som inte trycks i stora upplagor, men försäljningsvolymerna är lägre.

Osålda exemplar

Genomsnittlig försäljning för de litteraturstödda titlarna ligger på 67 %. 33 % av de böcker som trycks förblir alltså osålda under det första året. Detta kan jämföras med Svenska Förläggareföreningens statistik som visar att 38,6 % av de tryckta böckerna 1996 inte såldes under det första året.

Även beträffande osålda exemplar finns stora skillnader mellan de olika titlarna. Enkelt uttryckt minskar andelen osålda böcker ju högre upplaga som har tryckts. För titlar tryckta i över 10 000 exemplar för-

blev 18,5 % osålda första året. För titlar tryckta i 3 000–4 000 exemplar var det nästan hälften av böckerna, 49,1 %, som inte såldes. I intervallet 1 000–2 000 tryckta exemplar, var det 62 % som inte såldes och av de böcker som trycktes i färre än 1 000 exemplar, förblev 71 % osålda det första året.

Undersökningens resultat stämmer väl med en tidigare studie av Yngve Lindung, som omfattade 1985 års hela förstagångsutgivning av svensk skönlitteratur och försäljningen av dessa böcker i alla kanaler under perioden 1985–89. (*Skönlitteraturens vägar ur "Ordning, redbarhet och snabb expedition"*, Svenska Bokhandlareföreningen 1995.)

Studien visade att bokhandeln och biblioteken, jämfört med övriga distributionskanaler, var innehållsrikare och hade en större bredd i sitt utbud. Bokhandel och bibliotek skilde sig från de andra också genom sin kvalitetslitteraturprofil och sin klara inriktning på svensk litteratur i utbudet.

När det gäller den totala försäljningen bibehöll biblioteken sin profil medan bokhandelns förvandlades till en underhållningsprofil som i första hand liknade bokklubbarnas. Engelskspråkiga översättningsromaner, särskilt underhållningsromaner, utövade en betydligt större lockelse än andra kategorier av böcker.

Bokhandeln visade sig vara en huvudkanal för böcker med statligt litteraturstöd. Bokklubbarna hade visserligen sålt mest av den utgivningsstödda litteraturen, men den andelen byggde på exceptionella försäljningsförutsättningar. Räknar man bort fyra romaner från paketbokklubben Bra Böcker svarade bokklubbarna för endast 19 % av den totala försäljningen mot bokhandelns 36 %.

8.2 Stöd till bokhandeln

8.2.1 Bakgrund

1977 infördes det första statliga stödet till bokhandeln, i form av *kreditstödet*. Detta tillkom som en försöksverksamhet för att tillgodose de behov av förmånliga krediter som fanns inom bokhandeln. Stödet permanentades budgetåret 1984/85. *Distributionsstödet*, där staten betalade en del av kostnaderna för de litteraturstödda titlarna, infördes 1981. Det var knutet till fackbokhandelsavtalet och upphörde samtidigt med detta år 1992. För att hjälpa den mindre bokhandeln att hålla ett brett sortiment av kvalitetslitteratur, infördes *sortimentsstödet* 1985 och utvidgades i samband med att fackbokhandelsavtalet upphörde

1992. Servicebokhandlar med inköp av allmänlitteratur mellan 100 000–800 000 kronor/år är berättigade till sortimentsstödet. *Katalogdatorstödet* infördes 1992 som en hjälp för servicebokhandlar att investera i en katalogdator. Stödet var tänkt att upphöra med utgången av 1996, men har förlängts på grund av att introduktionen av det nya systemet CDBOK skapat behov av ytterligare stöd. Från budgetåret 1984/85 infördes även ett stöd till spridning av bokinformation. I budgetpropositionen 1992/93:100 föreslogs att denna stödform som var i storleksordningen 1,3 miljoner kronor, skulle upphöra med motiveringen att finansieringen helt borde kunna övertas av branschen.

I dag finns ungefär 400 bokhandlar i Sverige. Ca 350 utgörs av bokhandlar som tidigare var anslutna till fackbokhandelsavtalet (de fullsorterade bokhandlarna) och de mindre servicebokhandlarna, anslutna till Seeligs nyhetsservice. De övriga är s.k. specialbokhandlar med inriktning på avgränsade områden, t.ex. läromedel, New Age, barnböcker eller science fiction. Om de allra minsta specialbokhandlarna räknas in, kan antalet försäljningsställen som i någon mening kan betecknas som bokhandlar anges till drygt 500. 77 av landets 288 kommuner saknar bokhandel. Det är främst kommuner där tätorten har mindre än 10 000 invånare.

Under 70-talet kom bokklubbsexpansionen, som innebar en ökad bokförsäljning totalt sett medan bokhandelns andel minskade. Andra försäljningsställen, t.ex. varuhus, har ökat i betydelse. Bokhandelns andel av bokförsäljningen är i dag ca 40 %, vilket är lågt internationellt sett. Sedan fackbokhandelsavtalet upphörde har dessutom många kommuner övergivit bokhandeln till förmån för direktköp eller köp via läromedelscentraler. Under de senaste åren har denna utveckling accelererat. Totalt är det endast ett femtiotal bokhandlare som handhar leverans av skolböcker, enligt Förläggareföreningen. Biblioteken har ökat sina inköp via bokhandeln något, men kräver höga rabatter. Ur kulturpolitisk synpunkt är det av stor betydelse att behålla och om möjligt förstärka ett vittförgrenat bokhandelsnät.

8.2.2 Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI)

Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI) är ett utvecklings- och kreditinstitut verksamt på den svenska bokmarknaden med uppgift att bistå bokhandeln med rådgivning och finansiering vid investeringar. Det bildades 1974 av dåvarande Svenska Bokförläggareföreningen i syfte att vidmakthålla ett väl spritt bokhandelsnät. Förläggareföreningens medlemsförlag lämnade dels reverser som säkerhet för lån,

dels tillfördes ca 1 miljon kronor i tidigare fonderade medel. Bokhandeln skulle genom institutets utlåning få långfristiga krediter för nyetablering och övertagande av butiksrörelse.

När det statliga stödet för bokhandeln infördes år 1977 fick BFI i uppgift att handha detta. Under de tjugo år stödet har funnits, har 219 lån på sammanlagt 42 miljoner kronor beviljats fram till april 1997.

BFI:s verksamhet finansieras sedan budgetåret 1985/86 dels genom ett statligt administrationsbidrag och dels genom bidrag från medlemsförlag i Svenska Förläggareföreningen. Avgifterna tas ut i förhållande till förlagens försäljning av allmänlitteratur till bokhandeln. En mindre del finansieras genom BFI:s ränteintäkter. Staten stod ursprungligen för 55 % av kostnaderna och förlagen för 45 %, men så småningom försköts relationerna till de omvända. Enligt BFI är det viktigt att statens bidrag inte minskar relativt sett, eftersom en förutsättning för att förlagen skall motiveras att svara för en stor del av kostnaderna för verksamheten är att engagemanget från statens sida visar sig i form av bidrag till en oförändrad andel av BFI:s administrationskostnader.

BFI:s styrelse består av elva ledamöter. Ordföranden utses sedan 1981 av regeringen, sju ledamöter utses av Svenska Förläggareföreningen och tre av Svenska Bokhandlareföreningen. Därtill utser Förläggareföreningen tre och Bokhandlareföreningen två suppleanter.

BFI har, i enlighet med avtalet med staten, fortsatt sin egen låneverksamhet vid sidan av den statliga kreditgivningen. Sammanlagt 9,4 miljoner kronor fördelat på 63 lån har beviljats av BFI:s egna medel sedan 1974 och fram till april 1997.

Tabell 8:4. Utbetalat stöd av BFI fördelat på statlig kreditgivning och BFI:s egna låneverksamhet under perioden 1974– april 1997

	Antal lån	Belopp mkr
BFI:s egna låneverksamhet	63	9,4
Lån finansierade med statliga medel	219	42

Källa: BFI.

BFI:s egna krediter kompletterar den statliga kreditgivningen. Ränte- och amorteringsvillkoren för de lån som BFI finansierar med egna medel är i stort desamma som för de statliga investeringslånen, men begränsas inte av krav på att bokhandeln skall vara ensam på

orten. BFI:s krediter är förmånligare än vanliga banklån. När det gäller krav på säkerhet är skillnaderna betydande eftersom BFI:s långivning vanligtvis gäller topplån. Räntan ligger något under vad som gäller för banklån med botteninteckning.

Den skattebefrielse som åtnjuts sedan 1979 är, enligt BFI, en viktig förutsättning för detta åtagande. BFI sammanställer årligen en rapport till Kulturdepartementet angående utvecklingen inom bokhandelsbranschen gällande distributionsvillkor och bokhandelsbeståndet, den ekonomiska situationen för BFI:s låntagare samt de statliga stöden och deras effekter.

8.2.3 Stödformerna

Stöd till bokhandeln utgår enligt förordningen (1985:525) om statligt stöd till bokhandeln. Det övergripande syftet är *att behålla, och om möjligt förstärka, ett vittförgrenat bokhandelsnät och öka tillgängligheten av kvalitetslitteratur i bokhandeln.*

Kreditsöd

Anslaget till "lån till investeringar i bokhandeln" (*kreditsödet*) är för budgetåret 1997 2 382 000 kronor. Stödet infördes som en försöksverksamhet den 1 juli 1977, och permanentades den 1 juli 1985. Syftet med kreditsödet är att säkerställa en fungerande bokdistribution genom att underlätta investeringar i bokhandeln. Kreditsöd lämnas i första hand för att upprätthålla fortsatt drift av en bokhandel på en mindre eller medelstor ort, men kan också avse nyetablering av bokhandel på en ort som saknar bokhandel. Kriterierna för att BFI ska bevilja stöd för nyetablering av bokhandel på en ort är inte fastställda i förordningen.

Kreditsödet lämnas i form av avskrivningslån och investeringslån. De förstnämnda är räntefria och amorteringsfria och skrivs av på fem år. Lån kan ges bl.a. för ombyggnad av affärslokal, inredning, lagerinvestering eller övertagande av hyresrätten till en affärslokal. BFI inhämtar yttrande från Statens kulturråd.

Stödet har varit avgörande för många bokhandlar. Det fungerar alltjämt i huvudsak enligt de ursprungliga riktlinjerna och anslaget har länge varit oförändrat. I början av 1980-talet påpekade BFI att anslaget till kreditsödet var för stort. Då drogs den dåvarande reservationen in. I dag är det tvärtom så att anslaget inte räcker för att täcka behovet. Efterfrågan är också mycket ojämn, men har ökat stadigt under 1990-talet. Anslaget har överskridits med 1 miljon kronor de två senaste

budgetåren, vilket har finansierats med överföringar från andra stödordningar för att möjliggöra att projekt som enligt förordningen är berättigade till stöd har beviljats medel.

Sortimentsstöd

År 1985 infördes ett särskilt stöd riktat till den mindre bokhandeln, det s.k. *sortimentsstödet*. För att erhålla stöd skall bokhandeln vara ansluten till Seeligs nyhetsabonnemang för servicebokhandeln. Budgetåret 1997 uppgår anslaget för detta stöd till 3 500 000 kronor. Syftet med stödet är att underlätta för servicebokhandeln att lagerhålla ett i förhållande till bokhandelns storlek bra urval av *god och efterfrågad litteratur*. Den tidigare s.k. B-bokhandeln, som närmast motsvaras av servicebokhandeln i dag, hade en ganska begränsat sortiment. Tack vare sortimentsstödet har kvalitetsnivån på denna typ av bokhandel höjts avsevärt, samtidigt som ett antal gamla fackbokhandlar blivit servicebokhandlar.

För att bli berättigad till sortimentsstöd skall bokhandel under en period av 12 månader ha köpt in allmänlitteratur för lägst 100 000 och högst 800 000 kronor. Bokhandeln är indelad i storleksklasser och skall ta emot lägst 400 och högst 1 000 titlar av sådan litteratur som ingår i bokhandelns nyhetsabonnemang från Seelig. Inköpen skall göras under kalenderåret efter det att ansökan lämnats. Se även avsnitt 6.1.2.

En urvalsgrupp väljer vilka titlar som skall ingå i nyhetsabonnemanget. Servicebokhandlarna utser representanter till gruppen. Seelig medverkar också i urvalsarbetet. De enkäter som BFI har låtit genomföra visar att stödet är ett överlevnadsvillkor för många bokhandlar. Anslaget för sortimentsstödet har överskridits med knappt 200 000 kronor budgetåret 1995/96.

Katalogdatorstöd

Katalogdatorstödet infördes år 1992. År 1997 uppgår anslaget till 719 000 kronor. Stödet ges till bokhandlar vars inköp av allmänlitteratur ligger mellan 100 000 och 800 000 kronor per år. Stödet lämnas i form av stöd till investeringar och till driftskostnader för anslutning till bokbranschens datoriserade katalog- och ordersystem.

Systemet syftar till att ge invånarna på mindre orter information om och tillgång till alla böcker som finns tillgängliga på marknaden. Katalogdatorstödet är särskilt viktigt för de små bokhandlarna. Det var från början tidsbegränsat och skulle ha upphört med utgången av 1996.

Sedan det visat sig att behovet av fortsatt stöd är stort finns tankar om att stödet bör permanentas. Det är i dag ca 55 bokhandlar som erhåller katalogdatorstöd. För närvarande håller man på att införa andra generationens system, det s.k. CDBOK från Seelig, vilket kan ställa ökade krav på investeringsstöd.

Distributionsstödet 1981–1992

Distributionsstödet 1981–1992 utgick för de litteraturstödda titlar som sänts i abonnemang till samtliga fackbokhandlar enligt fackbokhandelsavtalet. Syftet var att med hjälp av ett statligt bidrag till rabatten på abonnemangsexemplaren på de litteraturstödda titlarna underlätta för avtalsparterna att träffa överenskommelse gällande fackbokhandelsavtalet.

Distributionsstödet utgick som en del av den rabatt som förlaget enligt avtalet gav bokhandlarna för skyldigheten att motta abonnemangsexemplaren. Rabatten blev från 1985 högre för de titlar som fått litteraturstöd och ett statligt stöd utgick till såväl fackbokhandeln som till det utgivande förlaget.

Under budgetåret 1987/88 fördelades 2,1 miljoner kronor i distributionsstöd, varav 1,2 miljoner kronor till bokhandeln och 900 000 kronor till förlagen. Samtliga 245 fackbokhandlar fick del av stödet. Antalet titlar med distributionsstöd var 509, dvs. 68 % av de 747 litteraturstödda titlarna.

1989 utvidgades abonnemanget till att omfatta samtliga titlar i originalutgivning, utom titlar med F-pris över 150 kronor exkl. moms samt titlar som riktade sig mot bestämda målgrupper. Bokhandeln åtog sig att exponera och hålla tillgängligt det sortiment som omfattades av det utvidgade abonnemanget samt återanskaffa försålda titlar i den omfattning som kunde anses rimlig.

Distributionsstödet möjliggjorde för de mindre förlagens utgivning att nå ut i fackbokhandeln över hela landet. Ur kulturpolitisk synvinkel ansågs abonnemangsfunktionen viktig för att upprätthålla en fullsorterad bokhandel också utanför de större tätorterna. Däremot ifrågasattes systemets förmåga att stimulera bokhandeln till ökade ansträngningar att marknadsföra den kvalificerade utgivningen. Fackbokhandelsavtalet, som utgjorde en förutsättning för det statliga distributionsstödet, upphörde 1992. Efter detta utgår ingen form av statligt distributionsstöd för att litteraturstödda titlar skall nå ut i bokhandeln.

Utvärderingar

Det statliga administrationsbidraget till BFI för 1997 uppgår till 700 000 kronor.

Kulturrådet har, bl.a. i sin anslagsframställning för 1997–1999, utvärderat BFI:s verksamhet och funnit att BFI:s administration av stöden är effektiv och att syftet med stöden uppfylls, samt i övrigt inte haft något att anmärka på BFI:s verksamhet.

BFI har till utredningen inkommit med en skrivelse⁵, där man menar att utvecklingen på bokmarknaden under den senaste tiden inger oro och föreslår en förstärkning av stödet till bokhandeln i storleksordningen 3,1–4,1 miljoner kronor.

8.3 En bok för alla

8.3.1 Bakgrund

En bok för alla startade 1976. 1968 års litteraturutredning föreslog att staten skulle subventionera en utgivning av kvalitetsböcker i pocket och skisserade en modell för ett massmarknadsförlag. Bakgrunden till att man ville satsa på kvalitetspocket var att det i mitten av 1970-talet endast fanns en mycket begränsad utgivning av kvalitetslitteratur till lågt pris. Däremot såldes en mängd s.k. kiosklitteratur via Pressbyrån. Det var framför allt den man ville konkurrera med, erbjuda bra kvalitet till lågt pris och återuppräta 1950-talets "folkbok" för att nå nya grupper läsare. När En bok för alla kom kunde kvalitetslitteraturen spridas på andra vägar än genom bokhandeln. Genom folkrörelserna, på arbetsplatser och skolor kunde nya läsare nås.

8.3.2 Verksamhet och finansiering

Sedan den 1 april 1992, efter beslutet om Stiftelsen Litteraturfrämjandets likvidation, drivs En bok för alla som ett eget bolag. Förlaget får 8,2 miljoner kronor i statsbidrag för år 1997, vilket motsvarar ca 40 % av förlagets totala omsättning. Varje år ger man ut omkring 40 tidigare utgivna titlar i ny form (s.k. reprint), 20 för vuxna och 20 för barn och ungdomar, framför allt i pocket. Bilderböcker för barn ges dock ut inbundna. "Utgivningen En bok för alla skall främst avse tidigare ut-

⁵ BFI:s skrivelse till Utredningen om boken och kulturtidskriften 1997-09-10.

given svensk och till svenska översatt barn- och ungdomslitteratur samt skönlitteratur för vuxna” enligt § 3 i avtalet. Under sin 20-åriga verksamhet, mellan åren 1976–1996, har En bok för alla gett ut runt 770 titlar med en sammanlagd upplaga på 30 miljoner exemplar. Endast en tredjedel av En bok för allas försäljning går via bokhandeln. Den övervägande delen säljs istället genom aktiva förmedlare och via prenumerationer.

8.3.3 Kritik och utvärdering

Ett problem för En bok för alla är att man inte får ge ut de titlar som anses mest attraktiva, eftersom förlagen håller på dem för sin egen pocketutgivning. Utöver royaltykostnaden till författarna tar förlagen ut en upplagerelaterad s.k. licensavgift för de titlar som En bok för alla får göra reprintutgivning på. Från förlagshåll finns även principiella invändningar mot den statliga subventioneringen av utgivningen hos En bok för alla. Man anser att prisbilden blir skev och att förlagens egna pocketutgåvor och andra lågprisutgåvor gör att ett lågprisalternativ via En bok för alla inte behövs.

Förutom En bok för allas ordinarie utgivning, tillkommer ett antal egenproducerade antologier för barn och vuxna. Dessa utgåvor belastas i regel inte av licensavgifter till förlagen. Antologierna har varit stora framgångar. Den största försäljningssuccén, Barnens första bok, har hittills tryckts i ca 450 000 exemplar och Barnens versbok i 235 000 exemplar, medan En bok för allas reprintutgåvor regleras av avtal och normalt trycks i 25 000 exemplar. Inget i avtalet med staten reglerar utgivningen av antologierna, men inom förlagsbranschen förekommer stark kritik mot dessa lågprissatta storsäljare. Kritiken gör gällande att En bok för allas antologi-utgivning gör det nästan omöjligt för andra förlag att ge ut antologier, som i själva verket är mycket kostsamma både vad gäller rättigheter och produktion.

Som redovisats i kapitel 2 har barns och ungdomars läsning minskat. För närvarande har förlagen en svag utgivning av böcker för 8–12-åringar, dvs. läsarna i slukaråldern. Detta framhålls av såväl bibliotek som bokhandel. Även i En bok för allas utgivning saknas dessa titlar. Kulturrådet föreslog i sin anslagsframställning för perioden 1997–1999 en omprioritering av utgivningen till förmån för barn- och ungdomslitteratur. I samma anslagsframställning sökte Kulturrådet även 1,5 miljoner för att bygga upp en verksamhet med läsfrämjande åtgärder på barnboksområdet genom en samordnande funktion på En bok för alla. Yrkandet avsågs dock.

I Kulturpropositionen 1996/97:3 fastslogs att det nu finns en stor utgivning av kvalitetslitteratur i pocket. Motivet för att ha En bok för alla kvar är främst kopplingen till läsfrämjande åtgärder. Verksamheten hos En bok för alla är unik, bl.a. genom dess ombuds ideella insatser inom läsfrämjandet och genom dess starka förankring i folkrörelserna och arbetslivet.

8.4 Stöd till folk- och skolbibliotek

Fr.o.m. den 1 januari 1997 infördes ett statligt stöd på 25 miljoner kronor för inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek för barn och unga. (Prop. 1996/97:3 och prop. 1996/97:1, utgiftsområde 17, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129.)

270 av landets 288 kommuner har sökt det nya bidraget. Den sammanlagda ansökningssumman var 70 miljoner kronor. 269 kommuner beviljades stöd. Totalt utdelades 24,5 miljoner kronor efter beslut i Kulturrådets styrelse den 19 juni 1997. Storleken på bidragen till enskilda kommuner sammanhänger med befolkning och andelen barn. Stockholm får mest: 1,2 miljoner kronor, medan Göteborg får 800 000 och Malmö 475 000. Kommuner med mindre än 15 000 invånare får 50 000 kronor. 500 000 kronor har undantagits till Kulturrådets administration.

8.4.1 Bakgrund

Hösten 1995 gav regeringen Statens kulturråd i uppdrag att se över barnbokens ställning. Kulturrådets rapport visade att försäljningen av barn- och ungdomsböcker minskade med en fjärdedel mellan åren 1990–1994. Samtidigt minskade utlåningen av barn- och ungdomsböcker vid landets bibliotek. Minskningen visade sig vara mest framträdande bland de yngsta barnen och bland barn till lågutbildade föräldrar. Rapporten visade vidare att folkbibliotekens nedskärningar lett till att de köper in allt färre barn- och ungdomsböcker, att bibliotekens uppsökande verksamhet endast nådde drygt hälften av alla förskolor och fritidshem.

Mot bakgrund av framför allt Kulturrådets alarmerande rapport om förhållandet för barnboken bedömde regeringen det angeläget att förstärka de statliga insatserna på litteraturområdet. Ett stöd för inköp av litteratur för barn och unga vid folk- och skolbiblioteken infördes därför samtidigt som bibliotekslagen. Bidragen till biblioteken kombinerades med att särskilda medel avsattes för läsfrämjande verksamhet.

8.4.2 Inköpsstöd till biblioteken

Statsbidraget skall användas för inköp av litteratur för barn och ungdomar, men också för inköp av vuxenlitteratur som främjar barns och ungdomars intresse för läsning. Bidraget kan sökas av kommun. I de fall då en eller flera kommunalnämnder söker bidraget skall ansökan godkännas av kommunstyrelsen. Endast en ansökan per kommun och år kan beviljas.

Ansökan kan avse högst tre år. Vid flerårsbidrag skall ansökan prövas varje år. Statsbidrag betalas ut för ett år i sänder och lämnas efter kommunstorlek med lägst 50 000 kronor och högst 1 200 000 kronor.

En förutsättning för bidrag är att kommunen under det år bidraget betalas ut avsatt egna medel till inköp av böcker till folk- och skolbibliotek som uppgår minst till summan av föregående års bokanslag och att den del av anslaget som avser litteratur för barn och ungdom inte minskar.

I ansökan skall ingå en redogörelse för hur kommunen avser att arbeta med att stimulera barns läsning. Där bör exempelvis anges olika former av läsaktiviteter, vilka målgrupper de läsfrämjande åtgärderna skall gälla och vilka personalresurser kommunen avsatt för arbetet. Kommunen bör i ansökan visa på hur samarbete kan ske mellan bibliotek, skola och barnomsorg. Om den lokala bokhandeln, folkrörelserna och föreningslivet engagerats i det läsfrämjande arbetet bör detta anges.

Uppföljning

Efter bidragsårets slut skall en rapport om hur de statliga medlen använts och i förekommande fall en utvärdering skickas till Kulturrådet. De kommuner som ansökt om flerårsbidrag skall varje år skicka in en delrapport från det gångna bidragsåret i samband med att de förnyar sin ansökan.

Om det visar sig att statsbidraget inte använts till inköp av litteratur för barn och unga på folk- och skolbibliotek, om den redogörelse kommunen fastställt inte följts kan Kulturrådet besluta att statsbidraget helt eller delvis skall återbetalas. Det samma gäller om kommunens bokinköp minskat totalt eller beträffande barn- och ungdomslitteratur.

Enligt uppgift från Kulturrådet har bidragen för år 1997 fördelats så att drygt 50 % gått till skolbibliotek.

8.4.3 Bidrag till läsfrämjande verksamhet för barn och unga

Enligt riksdagsbeslut den 19 december 1996 har 5 miljoner kronor engångsvis anvisats för läsfrämjande verksamheter för barn och unga.

Bakgrund

I propositionen 1996/97:3 om kulturpolitik anges att i samband med att statligt stöd för inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek införs bör staten göra särskilda insatser för att främja läsning bland barn och ungdomar. Särskilda medel bör därför finnas tillgängliga för Kulturrådet att disponeras för bidrag till litterära ändamål.

Allmänna villkor för bidrag

Bidrag kan sökas av föreningar, organisationer och institutioner med en verksamhet som riktar sig till barn och ungdom. Bidragen skall avse aktiviteter vars mål är att förmedla litteraturen och språket till barn och unga, som t.ex. läs- och skrivfrämjande projekt/kampanjer eller enstaka arrangemang.

I ansökan skall ingå en redogörelse för hur den sökande avser att arbeta med att stimulera barns och ungdomars läsning, metoder, målgrupper, samarbetspartners, förväntade resultat m.m. Samarbetsprojekt kommer att prioriteras. Kulturrådet förutsätter att den sökande svarar för en rimlig del av den totala kostnaden för projektverksamheten. När projektet är avslutat skall en rapport om hur de statliga medlen använts och i förekommande fall en utvärdering skickas till Kulturrådet. Rapporten skall innehålla en kortfattad sammanfattning av projektet. I de flesta fall skall en plan för utvärdering göras redan vid projektstarten.

Bidrag fördelas under hela 1997. Större delen av anslaget fördelades under första halvåret. Mellan januari och juni fick Kulturrådet nära 300 ansökningar om dryga 27 miljoner kronor till läsfrämjande verksamhet. Hittills har 76 projekt beviljats medel. Studieförbunden står bakom en tredjedel av de ansökningar som fått stöd. I andra fall ingår de i samarbete med bibliotek, skola och barnomsorg.

Som exempel på projekt som fått stöd kan nämnas att Sveriges Författarförbund har fått 300 000 kronor i bidrag för att genomföra författarbesök på tjugo lärarhögskolor och förskoleseminarier. Örebro länsbibliotek har fått 250 000 kronor för att genomföra sitt projekt Bokjuryn, där barn och ungdom väljer årets bästa böcker. Helsingborgs

stadsbibliotek/Växthuset har fått 200 000 kronor för projektet Boksnurran, där man anordnar läsecirklar i föräldragrupper inom barnomsorgen. Studieförbundet Vuxenskolan har tilldelats 80 000 kronor för att tillsammans med En bok för alla utarbeta ett informationsmaterial som vänder sig till barnomsorgspersonal och föräldrar. På lokal nivå planeras studiecirklar och program kring barns språkutveckling och förskolebarnens läsning.

Kulturrådet har fördelat pengarna till ett fåtal rikstäckande projekt medan ett stort antal mindre projekt runt om i landet har fått bidrag. Avsikten är att sätta igång många lokala projekt som engagerar många människor.

9 Internationell utblick

9.1 Norge

Norge har ca 4,4 miljoner invånare. Årligen säljs allmänlitteratur och läromedel för drygt fyra miljarder norska kronor. Böckerna är momsbefriade. I Norge finns två rättsligt likvärdiga språk, bokmål och nynorsk. Eftersom språkområdet är så litet anser man sig behöva utveckla speciellt gynnsamma betingelser både för utgivningen av norsk skönlitteratur och för bokmarknaden som sådan.

Norge har ett fastprissystem på böcker. Det statliga stödet på litteraturområdet är omfattande och innefattar bl.a. en statlig inköpsordning för distribution av nytutgiven norsk litteratur till biblioteken. Norge har en bibliotekslag. Det fanns också intill helt nyligen ett branschavtal mellan Den norske Forleggerforening och Den norske Bokhandlerforening.

Efter det att den norska förläggareföreningen har sagt upp avtalet med den norska bokhandlarföreningen råder en viss oklarhet på den norska bokmarknaden. Det nu uppsagda avtalet ingicks så sent som 1995 efter förhandlingar där också den norska konkurrensmyndigheten medverkade. Det av regeringen godkända branschavtalet innebar att föreningarna fick dispens från konkurrenslagen till år 2000. I slutet av april 1997 deklarerade de norska bokförlagen att de skulle säga upp avtalet med bokhandlarna. Detta kan innebära ett slut för systemet med fastpris i Norge, även om detta inte varit avsikten med uppsägningen.

Syftet med *branschöverenskommelsen* mellan bokhandlareföreningen och förläggareföreningen är att främja kultur- och kunskapsförmedling, stimulera läsintresse och kunskapsinhämtande samt bidra till att stärka det norska språket. Avtalet skall bidra till att upprätthålla en effektiv, bred norsk bokutgivning. Avtalet skall också främja rationell distribution och ett effektivt men decentraliserat bokhandlarnät på ett sätt som tillvaratar konsumenternas behov av tillgänglighet och valfrihet.

När det gäller det *fasta priset* anger avtalet att förlaget sätter bokens försäljningspris. Priset kan sänkas efter ett år. Skolböckerna är undan-

tagna från denna regel. Bokklubbarna är också undantagna från fastprisbestämmelserna och kan sälja böcker till ett lägre pris än bokhandeln. Vid försäljning via bokklubb gäller att bokpriserna i bokklubbarna inte får vara lägre än 25 % jämfört med bokens fastpris. Nyutgivna böcker får inte vara introduktionserbudanden i bokklubbar förrän nio månader efter utgivningen. Förlagen förbinder sig också att se till att deras nya böcker inte ingår i bokklubbarnas värvningserbudanden kring julhandeln.

Antalet bokhandlar inräknat filialer uppgår till 515 stycken. I enlighet med branschavtalet förbinder sig bokhandlarna (de som har en inköpsandel som överstiger 0,5 % av bokhandelns samlade inköp) att köpa in ett exemplar av *nyutgivna norska skönlitterära* böcker som omfattas av den norska inköpsordningen. Bokhandlar som har en inköpsandel som överstiger 3 % av bokhandelns samlade inköp förbinder sig på samma sätt att köpa ett exemplar av *sammliga böcker* som omfattas av den norska inköpsordningen. De mellanstora bokhandlarna (ca 100 st) måste alltså ha all nyutgiven norsk skönlitteratur för vuxna, utom läromedel, under ett år efter utgivningsåret, medan de största bokhandlarna (ca 250 st) måste ha all norsk skönlitteratur för barn och vuxna under samma period. I dag har den norska bokhandeln en marknadsandel på ca 55 %.

Hotet att överge branschöverenskommelsen i Norge har väckt stor debatt. Hur kunde förläggarna som bara några månader tidigare hade gett uttryck för hur betydelsefullt branschavtalet var "som ett centralt redskap i försöken att upprätthålla en bred och allsidig bokutgivning" ändra uppfattning? En förklaring till förläggarnas missnöje är de förändringar som ägt rum när det gäller de norska läromedlen. Läroboksutgivningen har varit dalande. En ny skolreform ställer krav på nya skolböcker, som i sin tur kräver stora investeringar av förlagen. Samtidigt minskar tryggheten i inkomster och marknadsandelar till följd av osäkerhet om vad den nya ordningen kan tänkas innebära. I det norska branschavtalet är bokhandelns monopol på skolboks-försäljningen en central fråga. Många bokhandlar är troligen helt beroende av skolboks-försäljningen för sin överlevnad. År 1995 argumenterade både bokhandlarföreningen och förläggareföreningen för att branschavtalet skulle bryta samman om inte skolböckerna fanns med. Nu vill förläggarna ha bort skolböckerna ur avtalet.

Nedgången på läromedelssidan har avslöjat brister i ekonomin hos de stora förlagen. Det är inte på den skönlitterära verksamheten som förlagen haft de största inkomsterna. Överskotten beror istället på intäkter från läromedel och bokklubbar. Förlagen är också oroliga för kedjebildningar inom bokhandeln. Detta sedan bokhandelskedjan Lib-

ris, som har en marknadsandel på ca 30 %, nyligen blivit uppköpt av ett resursstarkt företag.

Den norska inköpsordningen som infördes år 1965 har till syfte att öka titelutgivningen, ge författarna bättre inkomster, skapa trygghet för förläggarna vid utgivning av ny norsk skönlitteratur och främja läsandet av norsk skönlitteratur. Ordningen fungerar på så sätt att det automatiskt köps in 1 000 exemplar av varje bok som kvalificerar sig för att ingå i inköpsordningen. Böckerna sänds till biblioteken. För vuxenlitteratur är royaltyn till författarna 20 % av bokens försäljningspris. På en upplaga upp till 3 000 exemplar betalar Kulturrådet hälften, dvs. 10 % av royaltyn. Royaltyn för lyrik är 22,5 %. År 1978 upprättades en liknande ordning för barn- och ungdomslitteratur vilken innebär att inköpsordningen omfattar 1 550 exemplar per titel. Även för barnböcker är royaltyn 22,5 %.

De böcker som köps in granskas i efterhand. Om boken inte anses ha tillräcklig kvalitet 0-as den. Förlaget blir då återbetalningsskyldigt. Författarna får dock behålla sin royaltyn. Antalet titlar som ges ut årligen uppgår till 200–300 inom vuxenlitteraturen och 110 inom barn- och ungdomsböckerna. Statens kostnader för inköpsordningen uppgick till ca 50 miljoner norska kronor år 1996. Av dessa gick 30 miljoner till vuxenlitteratur och 20 miljoner till barnlitteratur. År 1997 beslutade Folketinget om 7 miljoner norska kronor extra till bokområdet.

År 1995 omsatte den norska bokmarknaden (allmänlitteratur och läromedel) 4,1 miljarder norska kronor. Samma år utgavs drygt 6 000 nya titlar, som trycktes i ca 35 miljoner exemplar. Barnbokstitlarna har ökat från 89 stycken år 1990 till 139 stycken år 1996.

9.2 Danmark

Frågan om fastpris har stor aktualitet i Danmark. Konkurrenserådet (den danska konkurrensmyndigheten) väckte våren 1997 frågan om branschens dispens från konkurrensbestämmelserna. Rådet krävde att dispensen skulle slopas. Samtidigt övervägde regeringen att lägga förslag om en ny konkurrenslag som skulle träda i kraft 1 januari 1998. Utgången blev att den danska konkurrenslagen utformades på ett sådant sätt att fastprissystem inte tillåts. Efter krav från bok- och tidningsbranschen infördes i lagens övergångsbestämmelser ett tillstånd att ha kvar avtal beviljade i enlighet med det gamla undantaget till dess Konkurrenserådet meddelar annat. I Danmark uppgår momsens på böcker till 25 %.

I Danmark är förläggare och bokhandlare eniga om kravet på ett bibehållet fastprissystem. Striden utspelar sig här mellan Bok-

branschens Fellestråd (en gemensam organisation för bokhandeln och förläggarna) och Konkurrenserådet. Situationen har inte alltid varit präglad av denna motsättning. I slutet av 1980-talet rådde enighet mellan Bokbranschens Fellestråd och Konkurrenserådet.

Danmark har ett mycket tätt bokhandelsnät. Bokhandeln står för hela 75 % av bokförsäljningen på den danska marknaden och har ensamrätt till försäljning av nyutgivningen. År 1982 fanns det 549 bokhandlar och 517 var medlemmar av den Danske Boghandlerforening. Enligt företrädare för branschen som utredningen varit i kontakt med har fastprissystemet varit en av förutsättningarna för det utbyggda bokhandelsnätet.

Ett problem som är under uppsegling, enligt branschen, är risken att kommunerna förlägger sina bokinköp utomlands som en följd av EU:s upphandlingsregler.

Även i Danmark finns *lagstiftning om biblioteken*. Kommuner med mer än 5 000 invånare har skyldighet att driva ett heltidsbibliotek med fackutbildad personal, mindre kommuner får ha deltidbibliotek, som inte ställer samma krav på personal. Biblioteken gör sina inköp från bokhandeln.

Den danska bokmarknaden regleras genom ett avtal mellan den Danska Förläggareföreningen och den Danska Bokhandlareföreningen som fastställer de *s.k. samhandelsreglerne*. Förläggarna har principiell leveransplikt till bokhandlarna. Bokhandlarna ställer krav på rabatter och leveransvillkor. Bokhandeln har ensamrätt på att sälja böcker, dvs. böcker som kostar 144 danska kronor eller mer. En rad genrer av böcker, såsom biblar och psalmböcker, är undantagna.

Bokhandlarna förbinder sig att enbart förhandla med förlag anslutna till Förläggareföreningen. Bokhandlarna är skyldiga att hålla det av förläggarna fastställda försäljningspriset. Fastprissystemet gäller för all bokförsäljning i detaljhandeln och bokhandlarna har inte rätt att ge kundrabatter annat än efter dispens från Boghandlerrådet. När det gäller bokklubbarna bör det uppmärksammas att all leverans sker via bokhandeln. Enligt företrädare för förlagsbranschen är bokklubbkunderna några av bokhandelns bästa kunder då de ofta köper andra böcker när de ändå är inne i bokhandeln och hämtar sina bokklubb böcker.

Efter många års motgångar som förorsakats av den svaga konjunkturen, ekonomisk instabilitet, hårdnande konkurrens i media och en överexploatering i branschen kännetecknas den danska förlagsbranschen i dag av stabilitet. Under 1970-talet sjönk försäljningen av klassisk litteratur, de statliga budgetnedskärningarna resulterade i minskade inköp både av läromedel och allmänlitteratur till biblioteken. Danmarks största förlag, Gyldendal, kom i slutet av 1970-talet in i en akut kris. Förlaget hade under tre år årligen producerat en miljon fler böcker än

man hade sålt. Under de följande åren hårdnade konkurrensen mellan förlagen i takt med minskad efterfrågan från skolor och bibliotek.

Enligt företrädare för den danska förlagsbranschen tog utvecklingen inom biblioteken en oväntad vändning när många bibliotek i ökad utsträckning övergav "den smala" litteraturen till förmån för den mer lättillgängliga. Utvecklingen accentuerades av att biblioteken för att öka sina utlåningssiffror kände sig föranledda att minska inköpen av kvalitetslitteratur. Följden blev att priserna steg och upplagorna sjönk. Förändringen skedde inte utan offentlig debatt och så småningom vände utvecklingen.

Situationen i branschen är i nuläget stabil. I dag stiger såväl privat som offentlig konsumtion i Danmark. Skolans elevantal är växande och bibliotekens utlåningstal stiger.

Fastpriset möjliggörs således genom ett *undantag från konkurrensreglerna*. Bland de argument som framförts för att bevara en ordning med fastpris är att den endast omfattar en begränsad del av den danska bokmarknaden (ca 35 %). Genom att endast reglera en mindre del av marknaden lyckas man uppnå betydande resultat ur ett kulturpolitiskt hänseende.

Efter att den dåvarande danska konkurrenslagen trädde i kraft 1990 ansökte Bokbranschens Fellestråd åter om dispens för att kunna upprätthålla de fasta bokpriserna. Dispensansökan antogs av Konkurrenserådet. I och med dispensen var den del av bokförsäljningen som omfattades av fastprisordningen undantagen från lagens § 14.

Fastprissystemet är den bärande principen för handeln med nya böcker i Danmark enligt Bogbranschens Fellestråd. Fastprisordningen är helt avgörande för allsidigheten på den danska bokmarknaden och för den landstäckande fria bytesrätten som är unik för bokhandlarna. De fasta priserna garanterar att de mest lättsålda titlarna inte används som lockvaror i andra försäljningskanaler och därmed underminerar bokhandelns ekonomi. Härmed tryggas att konsumenterna kan få tillgång till ett brett sortiment och ett finmaskigt nät av bokhandlar i hela landet. Detta detaljhandelnät är just förutsättningen för att förlagen skall kunna distribuera ett omfattande utbud av olika böcker och litteraturgenrer. Konsumenterna kan skaffa sig aktuell information om nya, kommande eller äldre utgivningar genom branschens databaser.

Bokbranschens Fellestråd anför i sin motivering för att behålla fastprissystemet att:

- * boken skall skyddas i förhållande till nya medier,
- * boken skall erhålla stöd i takt med internationaliseringen av kultur- och underhållningsindustrin,
- * kvalitetslitteraturen skall skyddas,
- * ett brett titelutbud inom alla kategorier skall värnas och
- * ett tätt bokhandlarnät även i mindre samhällen skall skyddas.

9.3 Finland

Finland har en avreglerad marknad och lägst statligt stöd av de nordiska länderna. År 1971 upphävdes fastprissystemet för böcker i Finland. Frågan om fastpris fick förnyad aktualitet i och med att Finska Förlagsföreningen gick in den Europeiska Förläggarefederationen. År 1996 fördes ingående diskussioner mellan Finska Förlagsföreningen och Bok- och Pappershandelsförbundet.

Momsen på böcker sänktes 1 juni 1994 från 22 % till 12 % och kommer att sänkas ytterligare den 1 januari 1998 från 12 % till 8 %.

Den finska marknaden kännetecknas av å ena sidan *avsaknad av avtal* i formell mening som reglerar förhållandet mellan bokhandel, förläggare. När det gäller prissättningen sätter förlagen ett ca-pris, som trycks i förlagens kataloger, men inte på böckerna. Bokhandeln gör upp särskilda listor, där de fastställer sina priser. Å andra sidan tillämpas det gamla kommissions- eller provlagersystemet fortfarande, dvs. varje förlag skickar exemplar av nästan varje titel av allmänlitteratur till varje bokhandel som är med i provlagersystemet. Om detta exemplar säljs förbinder sig bokhandeln att köpa in ett nytt från förlaget. Bokhandeln behåller boken i sitt sortiment tills den är slutsåld hos förlaget eller tills förlaget begär kvarstående exemplar av boken i retur från bokhandeln. Systemet är dyrt för förlagen men viktigt för bokhandeln, som på detta sätt får information om all nytgivnen litteratur. Detta gör att en provlagerbokhandel har mellan 3 000–4 000 titlar i lager. Om någon vill starta en provlagerbokhandel, skall vederbörande ge förläggarna en borgen och får då tillgång till kommissionssystemet.

I dag är 80 förlag medlemmar i den Finska Förlagsföreningen (FFF). Tio av de största förlagen står för över 70 % av den finska bokproduktionen och över 80 % av bokförsäljningen. Finlands förlagsförenings medlemmar gav år 1996 ut 3 597 nya titlar. Detta var en ökning med knappt 6 % sedan föregående år. Den totala utgivningen av samtliga publikationer (inkl. organisationsutgivning) uppgick till 12 000 år 1996. Antalet sålda böcker uppgick till 25,9 miljoner. Bokförsäljningen har ökat med 8,5 % sedan 1995, vilket till stor del förklaras av en ökad försäljning av framför allt barnböcker samt skolböcker. I genomsnitt

köper varje finsk medborgare 6 böcker om året. Försäljningsvärdet (till F-pris) uppgick 1996 till 2,1 miljarder finska mark, en ökning med 4,3 % från föregående år. Ökningen kom uteslutande från skolboks-försäljningen.

De tio största förlagen i Finland är: WSOY (Werner Söderström Osakeyhtiö), Otava, Valitut Palat (Det Bästa), Weilin&Göös, Helsinki Media, Gummerus, Tammi, Kaupparkaari, Edita och Kirjayhtymä. Tammi och Kirjayhtymä är ägda av Bonnier, Weilin&Göös av WSOY. Till skillnad från Sverige saknas en vid flora av medelstora och små förlag i synnerhet när det gäller skönlitteratur. Fyra av de största förlagen har fortfarande sina tryckerier kvar.

Söderströms och Schildts är de ledande svenskspråkiga förlagen i Finland.

Förlagssektorn uppvisade ekonomiska svårigheter i början av 1990-talet, vilket också avspeglade sig i nedåtgående försäljningssiffror. En viktig förklaring var den allmänna nedgången i den finska ekonomin. Lönsamhetsutvecklingen i den finska förlagsbranschen är enligt källor från branschen tillfredsställande, men överskottet härrör sig i första hand från andra verksamhetsgrenar än bokutgivningen.

Enligt de uppgifter utredningen fått är den finska branschstatistiken bristfällig men grova uppskattningar som gjorts av branschen visar att bokhandelns marknadsandel år 1996 av den finska *skönlitteraturen* var ca 42 %. Varuhus och stormarknader har enligt samma uppskattningar en marknadsandel på 8 % och bokklubbarna på 17 %.

Två av förlagen äger de två största *bokklubbarna*. WSOY och Otava äger hälften var i den ledande bokklubben. Andra stora bokklubbar ägs av WSOY och Gummerus. Eftersom marknaden är begränsad så täcker de flesta förlag flera genrer och är inte specialiserade.

Finland har ett väl utbyggt bibliotekssystem och det finns en bibliotekslag. Biblioteken köper för det mesta sina böcker genom bokhandeln men gör det genom offertupphandling, vilket ökar konkurrensen mellan bokhandlarna och leder till lägre marginaler. År 1995 köpte folkbiblioteken böcker för 135 miljoner finska mark.

Det *statliga stödet* består främst av stipendier till enskilda författare och statsbidrag till bibliotek och skolor. Det direkta produktionsstödet uppgick 1995 till 610 000 finska mark och gavs till kvalitetslitteratur som bedömdes ha svårt att klara sig på kommersiella villkor.

Biblioteken erhåller dessutom särskilda medel för att köpa in kvalitetslitteratur. Ca 350 titlar väljs ut och biblioteken erhåller särskilda medel för inköp av just dessa titlar. År 1995 avsattes 1,7 miljoner finska mark för ändamålet. Biblioteken väljer själva ut vilka böcker de vill köpa in utifrån listor som sammanställs av Statens litteraturkom-

mission (skönlitteratur) och Delegationen för informations spridning (facklitteratur).

Statligt stöd ges även för att främja finskspråkig och svenskspråkig skönlitteratur (200 000 finska mark för år 1995) och facklitteratur (640 000 finska mark för år 1995). Stödet ges också för samiskspråkig litteratur och publikationsverksamhet och med början från år 1990 för lättläst litteratur (1995 uppgick detta stöd till 150 000 finska mark). Litteraturen får också stöd genom utbildnings- och stödsatser för skrivande och läsande (700 000 finska mark år 1995). Stödet ges även för att befrämja för utlandet avsedd informations-, översättnings- och publikationsverksamhet genom Informationscentralen för Finlands litteratur.

På drygt 20 år har antalet bokhandlar minskat med över hälften, från 665 år 1972 till 315 år 1996. Många av bokhandlarna säljer även andra produkter än böcker. I första hand var det s.k. stadsdelsbokhandlar i de stora städerna som lades ner. För att stärka sina intressen har sedan början av 1970-talet många bokhandlar sammanslutit sig i kedjor. I dag ingår 2/3 av bokhandlarna i någon form av bokhandelskedja. Finska bokhandeln har 51 butiker och Akademiska bokhandeln, som ägs av Stockmann har 11 butiker i tio städer. Utvecklingen beträffande bokhandeln andel av marknaden påminner om den i Sverige. Bokhandeln andel av den totala bokförsäljningen har sjunkit från ca 60 % år 1972 till ca 40 % år 1996. Antalet utgivna titlar har fördubblats från ca 1 900 år 1972 till ca 3 600 år 1996. Omsättningen i finska mark har fördubblats.

Våren 1996 diskuterade Finska Förlagsföreningen och Finlands Bok- och Pappershandelsförbund prissättning på boken. Diskussionen sammanfattas i fem punkter:

- * Ingen grupp gynnas särskilt av fria eller fasta priser. En fri prissättning är kanske mest gynnsam för konsumenterna.
- * Ett fastprissystem ger en ökad stabilitet inom branschen. Övergången till ett system med fria priser har förorsakat tillfälliga störningar på marknaden. Dessa störningar har varit kortvariga. Ett system med fastpris kan å andra sidan innebära permanenta snedvridningar av marknaden.
- * Systemet med fria priser har inte medfört sådana olägenheter att det motiverar ett återinförande av ett fastprissystem.
- * Ett system med fasta priser kan endast vara verkningsfullt om själva systemet är tillräckligt flexibelt, ständigt förnyas och inte innehåller kryphål. En lagstiftning skulle vara för osmidig och svår att kontrollera.

- * En fri prissättning tillämpas på de produkter som konkurrerar med boken, varför ett införande av fasta priser ur konkurrenshänseende skulle vara till skada för boken.

Finska Förlagsföreningen och Finlands Bok- och Pappershandelsförbund stöder därför inte en återgång till ett system med fasta bokpriser.

9.4 EU

9.4.1 Kulturpolitiken i Romfördraget

Inledning

Kulturen var från början inte reglerad i EG-fördraget eller i den europeiska enhetsakten. Det centrala i gemenskapen var det ekonomiska samarbetet för återuppbyggnad och utveckling efter kriget. Bland alla de rättsakter som antagits av EU under åren finns få som handlar om kultur. De fyra friheterna omfattar förstås även kulturen, men det finns få direktiv eller förordningar. Samtliga medlemsländer har olika nationella regler för att värna om sina kulturintressen. EG-fördraget ger inga direkta möjligheter till undantag härifrån, utom i ett fall, nämligen skydd av kulturskatter. Enligt artikel 36 kan förbud eller restriktioner upprättas för import och export om sådana grundas på hänsyn till bl.a. att skydda nationella skatter av konstnärligt, historiskt eller arkeologiskt värde.

Framväxten av kulturartikeln 128

Kulturfrågorna har ändå varit viktiga för den europeiska gemenskapen eftersom kulturen är en del av det ekonomiska systemet och de bestämmelser som reglerar verksamheten kan ingripa i den fria rörligheten av varor och tjänster. I takt med att samarbetet vuxit har intresset för att ta in kulturen som politikområde ökat. Ansträngningarna har i första hand handlat om att främja ett ökat internationellt samarbete och kulturutbyte, inte att styra medlemsländernas nationella insatser. Stora satsningar på det audiovisuella området har gjorts, där film- och TV-produktion i Europa fått stöd sedan 1988.

Deklarationen om en europeisk union utfärdades 1983. Den innehöll ett avsnitt om kulturellt samarbete vilket innebar att medlemsländerna för första gången tog upp det kulturella samarbetet som en uppgift för

gemenskapen. Mot slutet av 1980-talet omnämndes boken och läsningen som ett av de områden som borde prioriteras.¹ 1989 antog kulturministrarna en resolution på bokområdet.² De frågor som behandlades var moms på böcker, fasta bokpriser och olika ekonomiska insatser. Under 1980-talet inleddes också en rad pilotprojekt för böcker och läsning. Tyngdpunkten låg i ett stöd för att främja översättningar av samtida europeisk litteratur.

Kulturpolitiken har efter Maastricht fått en egen artikel i Romfördraget 128. Denna s.k. kulturartikel har fem punkter. I *den första punkten* framhålls att gemenskapen skall bidra till kulturens blomstring i medlemsstaterna, varvid den skall respektera den nationella och regionala mångfalden, samtidigt som det gemensamma kulturarvet skall framhävas.

I *punkt två* framhålls att gemenskapens insatser skall syfta till att främja samarbetet mellan medlemsstaterna och vid behov stödja och komplettera deras verksamhet när det gäller

- att förbättra kunskaperna om och spridningen av de europeiska folkens kultur och historia,
- att bevara och skydda det kulturarv som har europeisk betydelse,
- icke-kommersiellt kulturutbyte och
- konstnärligt och litterärt skapande, inte minst inom den audiovisuella sektorn.

Punkt tre stadgar att gemenskapen skall främja samarbetet med tredje land och behöriga internationella organisationer.

I *punkt fyra* betonas att gemenskapen skall beakta de kulturella aspekterna då den handlar enligt andra bestämmelser i fördraget. Det är framför allt denna artikel som ligger till grund för Kommissionens överväganden när det gäller frågan om fasta bokpriser.

Punkt fem rör *beslutsprocessen*. Beslut som innebär någon form av harmonisering av medlemsländernas lagar och författningar får inte fattas. De beslut som fattas av Rådet i kulturfrågor måste antas enhälligt under hela förfarandet enligt artikel 189b. Artikel 189 är den artikel som reglerar parlamentets inflytande över beslutsprocessen.

Kulturartikeln är ett tydligt exempel på den s.k. närhetsprincipen. Detta slås fast redan i punkt 1 där respekten för medlemsstaternas

¹ EGT C 197, 27.7.1988, Slutsatser framlagda av rådet och de ministrar som ansvarar för kulturärenden vid möte i rådet den 27 maj 1988 om framtida prioriterade aktiviteter på kulturområdet.

² EGT C 183, 20.7.1989, s Slutsatser framlagda av rådet och de ministrar som ansvarar för kulturärenden vid möte i rådet den 18 maj 1989 om böcker och läsning med sikte på fullbordandet av den inre marknaden 1992.

nationella och regionala mångfald betonas. I punkt två kommer också närhetsprincipen till uttryck i ordvalet "stödja och komplettera". Skrivningen i punkt 5 att rådet skall besluta enhälligt under hela förfarandet enligt artikel 189b ger enskilda medlemsländer ett effektivt vapen att stoppa förslag som de upplever som stridande mot fördraget. Till bilden kan läggas att Europaparlamentet har vetorätt enligt artikel 189b. Enligt artikel 189b gäller ett sambeslutsförfarande mellan parlamentet och rådet. Det fjärde området som omnämns i punkt 2, "konstnärligt och litterärt skapande" innefattar litteraturområdet. Det har inom EU i olika sammanhang gjorts insatser för utbildning och fortbildning av konstnärligt verksamma.

Att beslut om stimulansåtgärder inte får omfatta någon harmonisering av medlemsstaternas lagar och författningar slås fast i punkt fem vilket är helt i linje med gemenskapens syfte och mål när det gäller kulturfrågor.

Ett viktigt stadgande är (punkt 4) att "gemenskapen skall beakta de kulturella aspekterna då den handlar enligt andra bestämmelser i detta fördrag". Som exempel på områden som Kommissionen lyft fram där en kulturell dimension beaktats är miljö, forsknings- och utveckling, social – och regionalpolitik, turism, fortbildning och kontakt med andra länder.

Handeln med böcker inom ramen för den inre marknaden

Handeln med böcker omfattas av de bestämmelser som upprättas för den inre marknaden. Lite förenklat kan man säga att försäljning av böcker mellan länderna måste vara i överensstämmelse med Romfördraget, medan medlemsländerna har frihet att upprätta interna regleringar för bokförsäljningen förutsatt att dessa inte medför diskriminering mellan olika företag. En rad rättsfall har under åren varit uppe till behandling i EG-domstolen.

Avgörande för kulturens ställning inom EU är inte bara hur kultur-aspekten avspeglas i fördragstexterna utan också vilka krav som den inre marknaden ställer. Försäljningen av böcker lyder under de regler som syftar till att främja konkurrensen och garantera den inre marknadens funktion. Frågan om fasta bokpriser hänger samman med konkurrensreglerna. Enligt artikel 85 råder ett generellt förbud mot avtal som fastställer inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor som kan påverka handeln och som har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrinda konkurrensen.

I enlighet med artikel 85.3 beviljas undantag för

- avtal eller grupper av avtal mellan företag,
- beslut eller grupper av beslut av företagssammanslutningar,
- samordnade förfaranden eller grupper av samordnade förfaranden,

som bidrar till att förbättra produktionen eller distributionen av varor eller till att främja tekniskt eller ekonomiskt framåtskridande, samtidigt som konsumenterna tillförsäkras en skälig andel av den vinst som därigenom uppnås. Dessutom stadgas att åtgärderna inte får ålägga företagen begränsningar som inte är nödvändiga för att uppnå dessa mål eller ge företagen möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av varorna i fråga.

Frågan om huruvida tillämpningen av de nationella ordningarna med fastprissystem har varit i överensstämmelse med konkurrensreglerna har prövats vid flera tillfällen.

Överenskommelse mellan karteller i Storbritannien och Irland (Net Book Agreements) om fasta priser ifrågasattes av Kommissionen i slutet av 1980-talet.³ Det finns också fall från de franska och holländska språkområdena. Kommissionen underkände i början av 1980-talet ett prisavtal mellan de holländska och flamländska förläggar- och bokhandlarföreningarna.⁴ Domstolen bekräftade Kommissionens beslut.

År 1995 fattade domstolen med hänvisning till undantagsregeln enligt 85.3 ett beslut som tillät den brittiska fastprisöverenskommelsen.⁵ Beslutet indikerar att domstolen ändrat sin tidigare inställning. Under hösten 1995 upphörde trots detta det brittiska fastprissystemet.

Prissättning av böcker bland EU:s medlemsländer

Sju av EU:s medlemsstater tillämpar någon form av fast bokpris. I några fall regleras inte de fasta priserna genom lagstiftning, utan genom branschöverenskommelser som godkänts av landets konkurrensmyndighet. Frankrike, Nederländerna, Spanien och Portugal har reglerat fastpriser för böcker genom lagstiftning, medan Österrike, Danmark och Tyskland har reglerat marknaden genom avtal mellan förläggare, författare och bokhandlare. Belgien, Italien, Luxemburg, Grekland,

³ EGT L 22, 26.1.1989, Kommissionens beslut 89/44/EEG av den 12 december 1988 avseende ett förfarande enligt artikel 85 i EG-fördraget.

⁴ EGT L 54, 25.2.1982, Kommissionens beslut 82/123/EEG av den 25 november 1981 avseende ett förfarande enligt artikel 85 i EG-fördraget.

⁵ Mål C-360/92 P, Publishers' Association v. Commission (1995) ECR 23.

Irland, Storbritannien, Sverige och Finland saknar regleringar. I Belgien, Italien och Grekland föreligger förslag till lagstiftad fastprisordning.

Storbritannien hade fram till 1995 ett fastprissystem, det s.k. Net Book Agreement. Detta upphörde under hösten 1995, bl.a. beroende på att ett antal stora förlag slutade tillämpa avtalet. Enligt uppgift från den Europeiska Förläggarefederationen blev en konsekvens av systemets upphävande att priserna totalt steg med ungefär 6–7 %. De väntade prissänkningarna kunde endast uppmätas på de populära titlarna. Marginalerna för bokhandeln sjönk. Bibliotekens situation försämrades också. Förlagen hade tidigare subventionerat distributionen av böcker till biblioteken. Detta upphörde när avtalet försvann.

Enligt engelska forskare kunde man våren 1997 utläsa att konsumenterna i hög utsträckning bytt inköpsställen från traditionell bokhandel till varuhus och liknande för att köpa böcker billigare.

Den europeiska branschens syn

Enligt ett övervägande flertal av bransch- och författarorganisationerna i EU:s medlemsländer behövs fasta bokpriser för att garantera utgivning och spridning av god litteratur. De europeiska samarbetsorganisationerna för bokhandel, förlag och författare stöder alltså ett fastprisystem och har krävt att fasta bokpriser skall införas i alla medlemsländer – eventuellt också efter språkgränser och inte efter nationsgränser. Ett av den Europeiska Förläggarefederationens argument för fasta priser är att man därmed bevarar ett stort nätverk av kvalificerade utgivare med en bred och varierad utgivning. Resonemanget grundar sig på att fasta priser ökar bokhandlarnas förmåga att överleva då lågpriskanalen inte kan konkurrera med priset. Slutsatsen är alltså, anser man, att fasta bokpriser bevarar och gagnar en varierad utgivning.

Den Europeiska Förläggarefederationen (The Federation of European Publishers, FEP) följer och försöker påverka utvecklingen inom EU. Föreningen bildades år 1967 under namnet "Groupe des Editeurs de Livres de la Communauté" (GELC). Federationens målsättning är att påverka de politiska besluten för att främja tillgången till böcker. Med detta syfte verkar man för:

- * noll moms för böcker
- * hög skyddsnivå för copyright
- * främjande av stöd /utbildning
- * frihet att publicera
- * fasta priser

Svenska Förläggareföreningen är trots sitt medlemskap i FEP starkt emot ett system med fasta priser.

Europeiska Bokhandlareföreningen (EBF), med sekretariat i Bryssel, bevakar utvecklingen för den kvalificerade bokhandeln inom en rad områden, däribland:

- * konkurrens på lika villkor
- * den fria marknaden och bokmomsen
- * det växande antalet icke-traditionella försäljningsställen för böcker
- * förlagens försäljning genom bokklubbar och annan direktförsäljning
- * hyreskostnader i bra affärslägen
- * nya medier

Kommissionens syn på fasta bokpriser

Medlemsländernas interna regleringar ligger alltså utanför gemenskapsrätten. Kommissionens engagemang i fastprisfrågan har främst gällt de fall då avtalen om fasta bokpriser har omfattat handeln mellan två länder. Man har t.ex. ifrågasatt det samarbete som bedrivs mellan Tyskland och Österrike då detta inte endast påverkar prissättningen på den inhemska marknaden utan även får betydelse för handeln mellan två medlemsländer.

Kommissionen har alltså inte ställt sig bakom kravet på fastpris. Det saknas belegg för att detta är det bästa sättet att stödja boken och utvecklingen inom olika länder och språkområden, menar Kommissionen, som dock har accepterat att medlemsländerna tillämpar fastprissystem nationellt. Det är när förfarandet påverkar handeln över gränserna som Kommissionen har ingripit.

Diskussionen om fastpris pågår alltjämt inom EU. Det holländska ordförandeskapet höll under vintern 1997 ett seminarium i ämnet. Syftet var att försöka hitta en lösning för att införa fasta bokpriser inom samma språkområde. I april 1997 ägde ett informellt rådsmöte mellan medlemsländernas kulturministrars rum i Maastricht. Frågan om fastpris var en av dagordningspunkterna. Slutsatserna från ordförandeskapets seminarium/expertmöte tillsammans med ett memorandum från ordförandeskapet utgjorde underlag för diskussionen. Inställningen att EU bör tillåta att nationella fastbokpriser länkas samman i vissa språkområden fick stöd av rådet.

Vid kulturministrarnas rådsmöte i Luxemburg den 30 juni 1997 antogs enhälligt en resolution om fasta priser inom homogena språkområden. Rådet bad Kommissionen studera betydelsen av kulturartikeln 128.4 för tillämpningen av de fördragsartiklar som berör frågan om fasta priser vid handeln mellan två eller flera medlemsstater. Kommis-

sionen ombads ange lämpliga lösningar för en tillämpning av fasta bokpriser inom enhetliga språkområden.

I resolutionen betonas böckernas dubbla egenskaper som bärare av kulturvärden och som handelsvara. Vidare framhålls den betydelse ett antal medlemsstater fäster vid fasta bokpriser som ett sätt att, i konsumenternas intresse, upprätthålla och stödja böckernas tillgänglighet. Det noteras att de nationella myndigheterna i dessa länder har accepterat den konkurrensbegränsning som anses följa fasta bokpriser med hänvisning till den kulturella betydelsen.

Statligt stöd

Kulturen är på olika sätt beroende av statligt stöd. Statligt stöd ges både till institutioner och till verksamheter som bedrivs på den kommersiella marknaden. Enligt EU:s synsätt anses sådan kulturverksamhet som bedrivs inom ramen för institutioner och liknande inte påverka konkurrensen och ligger därför utanför reglerna i artikel 92 i Romfördraget.⁶

Statligt eller regionalt stöd till teater, musik eller museiverksamhet brukar därför inte ifrågasättas av konkurrensskäl.

Det förekommer också stöd i olika former till kultur som utövas eller erbjuds på en kommersiell marknad för att en tillräcklig standard skall kunna upprätthållas. Det gäller t.ex. film och i viss mån även böcker, tidskrifter och skivor. Kommissionen granskar löpande den här typen av stöd för att undanröja risken för att vissa företag missgynnas eller att gränshandeln påverkas. Av de rättsfall som varit uppe till prövning framgår att Kommissionen har intagit en mjuk linje när det gäller bedömning av statligt stöd till kulturen.

I Maastrichtfördraget beslutades att till artikel 92 infoga en punkt 3d ”med innebörd att stöd till kultur och kulturarv kan anses vara förenligt med den gemensamma marknaden om det inte påverkar handelsvillkoren och konkurrensen inom gemenskapen i en omfattning som strider mot det gemensamma intresset”.⁷ En följd av denna skrivning är att den nationella kulturpolitiken får ett ökat skydd i och med att kulturpolitiken satts upp som ett prioriterat område.

⁶ I denna artikel framhålls att statligt stöd som snedvrider konkurrensen genom att gynna vissa företag eller viss produktion är oförenligt med den gemensamma marknaden i den utsträckning det påverkar handeln mellan medlemsstaterna.

⁷ Källa: Publica EU Kommentar till EG-rätten.

Upphovsrätten

Ett annat område av stor betydelse för litteraturutgivningen är upphovsrätten. Författare får betalt för sina satsningar och allmänheten kan ta del av verken med stöd av bestämmelserna om upphovsrätt. Enligt ett flertal fall i EG-domstolen är upphovsrättsligt skyddade verk och prestationer att betrakta som varor och tjänster. Ambitionen inom EU är därför att se till att de nationella lagarna inom detta område blir förenliga med den inre marknaden. Ett viktigt direktiv handlar om uthyrnings- och utlåningsrättigheter, t.ex. rätten att hyra ut litterära verk till allmänheten.⁸ Ett annat direktiv är det som behandlar harmonisering av skyddstiderna för upphovsrättsliga verk.⁹ Dessa direktiv har bidragit till en viss harmonisering av regelverket mellan medlemsstaterna (vilket i sin tur kan tänkas stå i strid med kulturartikelns punkt 5). Effekten för medlemsländernas konstnärer och författare är svår att uppskatta då de hänger samman med det ursprungliga nationella upphovsrättsskyddet. Det finns ett visst utrymme för nationella särlösningar inom ramen för de i direktiven fastslagna riktlinjerna. Lite förenklat kan sägas att de nämnda direktiven har inneburit ett ökat skydd för upphovsmännen. I Sverige har införandet av ett uthyrningskydd medfört att de litterära upphovsmännen får ersättning för bokhandels användning av deras verk i den s.k. bokcirkelverksamheten.

Moms

Vissa länder har på kulturområdet momsnivåer som inte är förenliga med EU:s direktiv. Kulturområdet får ifråga om momsnivåer anses inte en gynnad ställning. EU:s ekonomi- och finansministrar beslöt 1989 att de planerade reducerade momsnivåerna skulle gälla nödvändiga varor och tjänster som svarar mot sociala eller kulturpolitiska mål. En reducerad skattesats om lägst 5 % får tillämpas på författares, kompositörers och utövande konstnärers prestationer (enligt punkt 8 i bilaga H i ett tillägg till mervärdesskattedirektivet). Enligt punkt 6 får reducerad moms tillämpas även för försäljning av böcker, tidningar och tidskrifter.

⁸ EGT L 346, 27.11.1992, Rådets direktiv 92/100/EEG av den 19 november 1992 om uthyrnings- och utlåningsrättigheter avseende upphovsrättsligt skyddade verk och om upphovsrätten närstående rättigheter.

⁹ EGT L 290, 24.11.1993, Rådets direktiv 93/98/EEG av den 29 oktober 1993 om harmonisering av de skyddstider som gäller för upphovsrätten, fotografi-rätten och de närstående rättigheterna.

I praktiken har medlemsstaterna visst handlingsutrymme i sin utformning av mervärdeskatten. Stora skillnader uppvisas mellan de olika medlemsländerna när det gäller momsens på böcker. Frågan är i viss mån politisk. Kommissionen eftersträvar att direktiven efterlevs, medan vissa medlemsländer även fortsättningsvis vill behålla nollmoms på t.ex. böcker.

9.4.2 Kulturprogram

År 1977 infördes den första budgetposten för kultur. Under 15 år ökade budgeten långsamt för att 1992 uppgå till 12 miljoner ecu, omkring 100 miljoner kronor. År 1997 uppgår EU:s kulturbudget till ca 25 miljoner ECU, vilket motsvarar drygt 200 miljoner kronor.

Före Maastrichtfördraget hade inte gemenskapen någon formell kompetens på kulturområdet. En del satsningar gjordes dock i form av pilotprojekt. Efter kulturministrarnas uttalande 1989 startades ett pilotprojekt för böcker och läsning som hade sin tyngdpunkt i ett stöd för att främja översättning av samtida europeisk litteratur.

Utifrån kulturartikeln 128 har tre program utarbetats, ett inom kulturarvet (RAPHAEL) och ett som gäller konstnärliga och kulturella aktiviteter (KALEIDOSCOPE) och ett för böcker och läsning (ARIANE). Syftet med kulturarvsprogrammet RAPHAEL är att bevara och sprida kunskap om det europeiska kulturarvet såsom byggnader, platser och föremål. Även arkiv och bibliotek kan beviljas medel. I juli 1997 nådde ministerrådet och parlamentet förlikning om ett fyraårigt program från 1997 till 2000.

Syftet med KALEIDOSCOPE är att uppmuntra konstnärligt och kulturellt skapande inom scenisk konst, plastisk eller visuell konst samt multimedialkonst. I mars 1996 fattade ministerrådet och parlamentet beslut om ett treårigt program (1996–1998).

Kommissionen har sedan 1989 genom pilotprojekt stött översättning av samtida litteratur. I juli 1994 lämnade Kommissionen förslag om ett mer omfattande EU-program för böcker och läsning under namnet *ARIANE*. Pilotprojekt har bedrivits under 1995 och 1996 i väntan på ett beslut om införandet av *ARIANE*. I maj 1997 uppnåddes en förlikning mellan parlamentet och rådet om ett tvåårigt program för 1997 och 1998.

Utbildningsprogrammet LEONARDO är ett program för yrkesutbildning och kompetensutveckling med syfte att höja kvaliteten och gynna nytänkande. I ett projektsamarbete mellan Grekland, Storbritannien och Sverige deltar Svenska Förläggareföreningen, Bibliotekshögskolan i Borås och Förlagshuset. Statens kulturråd är samordnare.

Sveriges stödandel i projektet omfattar ca 1 miljon kronor. Slutförhandlingarna om exakt fördelning är ännu inte klara.

EU:s strukturfonder

De främsta stöden till kulturen kommer inte från kulturprogrammen utan från strukturfonderna.

Strukturfonder är en viktig del i EU:s sysselsättningspolitik. EU:s strukturpolitik syftar till att jämna ut sociala och ekonomiska skillnader, öka samhörigheten mellan olika regioner i Europa och öka sysselsättningen.

I EU är frågan om kultur och sysselsättning högaktuell. I vinter väntas en grönbok från EU-kommissionen om kultur och sysselsättning. Europaparlamentets regionalpolitiska företrädare har en mycket positiv syn på kulturen som arbetsskapare och instrument för sammanhållningen inom unionen.

Strukturfonderna är inte några egentliga fonder utan en del av EU:s budget och består av fyra fonder: Socialfonden, Regionalutvecklingsfonden, Jordbruksfonden och Fiskerifonden.

De fyra fondernas medel fördelas i olika programperioder som följer EU:s system med 6-årsbudgetar. Nuvarande period gäller mellan 1994–1999. För varje programperiod finns övergripande målsättningar. För perioden 1994–1999 har en ökad sysselsättning satts i centrum.

EU:s strukturfonder utgör en tredjedel av EU:s budget. De har en total budget på drygt 141 miljarder ecu för perioden 1994–1999. Därav går ca 1,42 miljarder ecu till Sverige. Fram till sekelskiftet skall alltså 13 miljarder kronor fördelas i Sverige.

Det finns sju målområden. Mål 3, 4 och 5 a är s.k. horisontella mål som gäller hela EU. De övriga målen är geografiska och stödet riktas till vissa regioner. Sverige berörs av mål 2–6. Mål 1 berör inte Sverige utan gäller svagt utvecklade regioner med låg BNP, t.ex. Portugal, Irland och före detta DDR. De mål som berör Sverige är alltså följande:

- mål 2 = industriregioner på tillbakagång
- mål 3 = bekämpa långvarig arbetslöshet
- mål 4 = mildra effekter av strukturomvandling
- mål 5 a = främja landsbygdens utveckling genom stöd till jordbruk, skogsbruk och fiske
- mål 5 b = landsbygd med låg ekonomisk utvecklingsnivå
- mål 6 = områden med extrem glesbygd

För strukturfonderna gäller att fondmedlen inte får ersätta nationella satsningar och att det nationella stödet inte får minska jämfört med tidi-

gare perioder. För att fondmedel skall utbetalas till ett projekt krävs nationell medfinansiering, dvs. att Sverige själv täcker en del, ofta minst hälften, av den totala kostnaden för ett projekt. Den svenska medfinansieringen kan bestå av nationella offentliga eller privata medel, men får inte vara andra strukturfondsmedel. Offentlig medfinansiering kan vara kommun, stat eller landsting.

För varje målområde har Sverige tagit fram samlande programdokument, s.k. SPD:er som innehåller en analys av regionen, utvecklingsstrategier, förslag till satsningar, finansieringsplaner samt kriterier för projekturval och regler för utvärdering. Varje SPD har en rad olika åtgärdsområden, vanligen för näringslivsutveckling, kompetensutveckling och lokal utveckling.

Regeringen har utsett länsvisa eller regionala beslutsgrupper som består av företrädare för kommuner, landsting, länsstyrelser och länsarbetsnämnder. De beslutar om vilka projekt som skall få medel.

Genomförandet av varje program övervakas av övervakningskommittéer som skall se till att reglerna följs och att åtgärderna överensstämmer med målen. Kommittéerna består av företrädare för myndigheter och organisationer på regional och lokal nivå, regeringen och EU-kommissionen.

Hur EU:s strukturfonder kommer att utformas för nästa programperiod år 2000–2006 är ännu oklart. Kommissionen har dock föreslagit att antalet mål inom strukturfonderna minskas från sju till tre. Av de föreslagna nya målen är två geografiska (1,2) och ett horisontellt (3).

På bokområdet bedrivs ett samarbete mellan Europarådet och EU:s strukturfonder. Projektet – *New Book Economy* – har initierats av Europarådets kulturkommitté och drivs i samarbete med och med finansiering av gemenskapsinitiativet ADAPT. Europarådet är samordnande för projektet. Bakgrunden till projektet var oron över att en övergång till elektronisk utgivning skall hota väsentliga demokratiska och kulturella värden förknippade med den tryckta boken och att de internationella konglomeraten inom informationssektorn får en förstärkt ställning inom den nya tekniken. Inom gemenskapsinitiativet ADAPT ger man bidrag till projekt som skall ”syfta till att hitta och utveckla metoder och angreppssätt för att stärka de anställdas ställning på arbetsmarknaden inför framtida strukturomvandling och bidra till utveckling av förnyelseförmåga och kompetens både hos företag och individer”.

Projektet New Book Economy innefattar:

- att utveckla och införa ny kompetens i den traditionella boksektorn, innefattande alla inblandade yrkesgrupper,
- initiativ avseende förnyelse av fortbildningsutbud och yrkeskvalifikationer skall genomföras genom seminarier, multimedieprodukter och informationsaktiviteter,
- skapande av permanenta strukturer inom ramen för projektet för att följa utvecklingen inom den elektroniska publiceringen och stimulera till innovativa erfarenheter som gynnar publicering av hög kvalitet.

Kungliga biblioteket har i samarbete med en rad andra organisationer lämnat in en ansökan om medel.

10 Litteraturen i förskolan och skolan

10.1 Förskolan

10.1.1 Bakgrund

Många tror att barn lär sig läsa när de börjar skolan. Senare forskning visar dock att läsinläringen börjar mycket tidigare än så. Enligt danske forskaren Sten Larsen startar den redan vid födelseögonblicket och är beroende av hur barnet bemöts och blir delaktigt i ett stimulerande samspel. "Även om inte förskolan kommer in i barnens liv under deras första år, kan vi inom barnomsorgen bidra till att grunden till att lära sig läsa, skriva och räkna läggs genom att barnen från tidig ålder blir involverade i en skriftspråkskultur och i sammanhang där man räknar", skriver Ingrid Pramling i sin forskningsöversikt *Barnomsorg för de minsta*, där hon också påpekar att, förutom mat, är mammans förmåga att kunna läsa och skriva en av de viktigaste förutsättningarna för barns överlevnad och utveckling i utvecklingsländerna.

Som redovisats i avsnitt 2.1 visar statistik ur *Barnbarometern 95/96* att 3–8-åringars läsning och kontakt med böcker minskat kraftigt sedan början av 1980-talet. Framför allt gäller detta bland barn till lågutbildade.¹

10.1.2 Barnomsorg och skolakommittén

Läsförmåga är numera en grundförutsättning även inom manuella yrken. För att använda en dator krävs att man behärskar språket. Språk och läsning är vitalt för inläringen. "För barn som får stimulans att utveckla ett rikt språk under förskoleåren underlättas den senare läs- och skrivutvecklingen. Det är svårt att senare kompensera vad som brustit under de första viktiga barnaåren", slås det fast i tilläggsdirektiven till *Barnomsorg och skolakommittén*, BOSK (1996:04).

¹ Källa: *Barnbarometern 95/96*.

BOSK har fått regeringens uppdrag att utarbeta förslag till nytt måldokument för den pedagogiska verksamheten för barn och ungdom i förskolans s.k. sexårsverksamhet, grundskolan och skolbarnomsorgen. Detta måldokument skall ersätta läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, dvs. årskurs 1–9. Det framhålls särskilt i direktiven att arbetet med måldokumentet skall ses som ett första steg mot att integrera förskolan, skolan och skolbarnomsorgen. Kommittén fick genom tilläggsdirektiv även i uppdrag att utarbeta förslag till nytt måldokument för den pedagogiska verksamheten i förskolan (1–5 år) samt överväga om och föreslå hur förskolan kan bilda en egen skolform inom det offentliga skolväsendet för barn och ungdom.

Parallellt med BOSK:s arbete har en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet föreslagit att förskolan för sexåringar skall utgöra en egen skolform inom det offentliga skolväsendet och att bestämmelserna om detta förs in i ett särskilt kapitel i skollagen. I syfte att underlätta den eftersträlvade integrationen föreslås vidare att förskollärare och fritidspedagoger skall få undervisa i skolan.

10.1.3 Regelverk

För närvarande regleras barnomsorgen, dvs. förskoleverksamhet 1–6 år och skolbarnomsorg 7–12 år, i socialtjänstlagen. Där framgår bl.a. att kommunerna skall erbjuda förskola till barn som fyllt ett år med syfte att genom pedagogisk verksamhet erbjuda barn fostran och omvårdnad. Den statliga styrningen av barnomsorgen utgörs förutom av socialtjänstlagen främst av rekommendationer. Kommunerna har med andra ord stor frihet att själva besluta över barnomsorgens innehåll.

Enligt regeringens uppfattning bör all pedagogisk verksamhet som rör barn och ungdom ses som en helhet. En integration av förskoleverksamhet, skola och skolbarnomsorg väntas kunna leda till en utveckling som aktivt bidrar till en höjd kvalitet i samtliga verksamheter. Som ett första led i integrationen, fördes ansvaret för barnomsorgen över från Socialstyrelsen till Utbildningsdepartementet den 1 juli 1996. I barnomsorgen finns inga individuella kunskapsmål och det ges heller inga betyg eller omdömen. Behoven av pedagogiskt material och läromedel regleras inte centralt.

De pedagogiska programmen anger riktlinjer för utformandet av pedagogiska mål, innehåll och arbetssätt i kommunerna. I kommunen skall det finnas måldokument som konkretiserar de pedagogiska målen samt verksamhetsplaner som beskriver den pedagogiska verksamheten. En beskrivning av måldokument och verksamhetsplaner, liksom av den

pedagogiska verksamheten bör ingå i kommunernas uppföljningar och utvärderingar.²

10.1.4 Mål – språk och litteratur

Sammanfattningsvis fastslås i det pedagogiska programmet:

- att det är en central uppgift för förskolan att stödja alla barns språkutveckling,
- att barnen skall ges rikliga tillfällen att använda och utveckla det talade ordet,
- att barnen tidigt skall få stifta kontakt med det skrivna språket,
- att barnen tidigt bör få kontakt med biblioteket och lära sig ta vara på dess möjligheter,
- att rim och ramsor bör vara dagliga inslag för de minsta,
- att de äldre barnen på ett medvetet och varierande sätt bör stimuleras att vidareutveckla och använda sitt språk,
- att sambandet mellan barnens motoriska utveckling, kropps- och rumsuppfattning som förutsättningar för läs- och skrivutveckling måste uppmärksammas,
- att när barnen visar intresse för att börja läsa och skriva skall de få stöd och hjälp för detta i förskolan.

I det pedagogiska programmet för förskolan, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3 står följande att läsa om språk och litteratur:

”Språket är centralt för varje kultur, dess fortbestånd och utveckling. Språket är ett redskap för den tankemässiga utvecklingen, begreppsbildningen, känslan, för bearbetning och kommunikation. Språket är en viktig del av identiteten och intimt förbundet med personlighetsutvecklingen i övrigt. Förskoleåldern är den viktigaste perioden för utvecklingen av språket.

Barn utvecklar sitt språk i samspel och samvaro med andra människor inom sin språkgrupp. Det är en central uppgift för förskolan att *stödja alla barns språkutveckling* och utforma verksamheten med hänsyn till deras sociala, kulturella och språkliga bakgrund och till deras olika förutsättningar att tillägna sig språk. På detta området liksom på andra är det angeläget att barn som så behöver får extra stöd och stimulans.

Många barn har ett *annat modersmål* än svenska. Förskolan skall bidra till att hos dessa barn lägga en god grund för tvåspråkighet genom att dels stärka och stödja deras modersmål, dels aktivt arbeta med svenska som andraspråk. Barn från andra kulturer behöver tillgång till tvåspråkig personal och böcker, sagor, sånger, rim och ramsor m.m. både på sitt modersmål och på svenska.

Barn kan av olika skäl behöva extra stöd och *särskilda insatser* för sin språkutveckling. Döva och gravt hörselskadade barn skall ha möjlighet att

² Källa: Socialstyrelsens Allmänna råd, Barnomsorgen i socialtjänstlagen 1995:2.

tillägna sig och kommunicera med teckenspråket. De barn som inte kan utveckla ett talat språk behöver få utveckla alternativa former av kommunikation som t.ex. symbolspråk för icke talande.

Personalen skall stimulera barnen att uttrycka sig i ord och samtala med dem i lek och vardagliga sysslor. Barnen skall ges rikliga tillfällen att använda och utveckla *det talade språket* i samtal genom att beskriva och berätta och lyssna på andra. Rim och ramsor, nonsensvers, poesi, sång- och danslekar, rollekar och drama är viktiga för språkutvecklingen under hela förskoletiden. Barnens egna fantasier och berättelser skall också stimuleras i förskolan.

Barnen skall tidigt få stifta bekantskap också med *det skrivna språket* och den rikedom som finns i böcker. Att lyssna på och samtala om berättelser och sagor utvecklar språket. Det ger nya erfarenheter och stimulans för fantasin och skapar nyfikenhet inför det skrivna språket. Barnen bör tidigt få kontakt med biblioteket och lära sig ta vara på dess möjligheter.

Sagens värld är en omistlig del av vårt kulturarv. Sagornas symboliska innebörd kan hjälpa barnen att förstå och bearbeta känslor, upplevelser och intryck. Moraliska innebörder – vad som är gott och ont, rätt och fel – framställs på ett sätt som barn förstår. Sagorna ger också kunskaper om det avlägsna, det ovanliga och om de udda och annorlunda människorna. Det bör emellertid uppmärksammas att sagor också kan vara skrämmande och kan förmedla fördomar av olika slag.

De yngsta barnen i förskolan uttrycker sig huvudsakligen genom kroppsspråket. Alla omsorgssituationer ger utomordentliga tillfällen till nära kontakt och kommunikation mellan personalen och barnen. Genom att dessa situationer görs lustbetonade och att personalen svarar på barnens kroppssignaler och joller, pratar med barnen om det som händer och knyter ord direkt till handling stimuleras barnen att kommunicera. De får ord- och språkförståelse och stimuleras att själva börja använda ord. Rim och ramsor bör vara dagliga inslag för de minsta. Kombinationen tal, rytm och rörelse är viktigt och kan stimuleras i enkla rörelselekar. Bilder av föremål och händelser som barnen känner igen är hjälpmedel för att knyta ord till konkret verklighet.

Berättande och högläsning får efter hand allt större betydelse för att öka barnens ordförråd och ge dem vidgade erfarenheter. Samtal om ting, händelser och bilder blir allt viktigare och barnen skall uppmuntras att berätta och beskriva. I drama och mim bör de få möjlighet att gestalta och bearbeta upplevelser av omvärlden.

De äldre barnen bör på ett medvetet och varierande sätt stimuleras att vidareutveckla och använda sitt språk. De bör få träning i att lösa problem och bearbeta konflikter verbalt. Barnen bör också få delta i planering och vara med och fatta beslut. Enkla texter och deras användning i vardagen blir ett allt viktigare inslag i verksamheten. Genom att man i förskolan använder texter i naturliga sammanhang – korta meddelanden, enkla recept för matlagning och bakning, skriver ner barnens berättelser och texter till deras teckningar – ges barnen hjälp att bli medvetna om språkets uppbyggnad av ord och bokstäver och de kan bli motiverade att lära sig läsa och skriva. Detta är en fruktbar grund för *läs- och skrivutvecklingen*. Sambandet mellan barnens motoriska utveckling, kropps- och

rumsuppfattning som förutsättningar för läs- och skrivutveckling måste uppmärksammas. När barnen nått så långt i sin utveckling att de visar intresse för att börja skriva och läsa skall de få stöd och hjälp för detta i förskolan.”³

Denna tio år gamla text visar på en stark medvetenhet om vikten av tidig språkinläring. Då det gäller personalens formella kompetens har staten dock ställt lägre krav på barnomsorgen än på skolan. I socialtjänstlagen 13 b § står att *”det skall finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barns behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses”*, medan det i skollagen, kap. 2, 3 § heter att *”kommunen är skyldig att för undervisning använda lärare som har utbildning avsedd för den undervisning de i huvudsak skall bedriva.”*

De kommunala åtstramningarna som präglat 1990-talet har påverkat förskolans verksamhet. Minskade personalresurser och större barngrupper har gjort det svårare att uppfylla såväl statliga rekommendationer som kommunala mål. Detta gäller inte minst arbetet med ”språk och litteratur”.

10.2 Skolan

10.2.1 Centrala direktiv för skolan

I *Skollagen* (1985:1100) finns de grundläggande bestämmelserna om hur det offentliga skolväsendet för barn och ungdom skall utformas. Alla barn och ungdomar skall ha lika tillgång till utbildning och, inom varje skolform, få en likvärdig utbildning. Av skollagen framgår att skolans huvuduppgift är att förmedla kunskaper och i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar. (1 kap. 2 §)

10.2.2 Litteraturen i grundskolan

Läroplanen (Lpo94) som bygger på skollagen fastslår att utbildning och fostran handlar om att överföra kulturarvet – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till nästa.⁴

Läroplanen kompletteras med kursplaner för alla ämnen och timplaner för de olika skolformerna.

³ Källa: Pedagogiskt program för förskolan, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3.

⁴ Källa: Lpo94.

10.2.3 Mål i litteraturämnet

Svenskämnet är uppdelat i två delar, språk och litteratur. Målen i litteraturämnet är att eleven dels kan läsa och förstå texter av olika slag, såsom skönlitteratur, faktatexter och dagstidningarnas artiklar i allmänna ämnen och dels kan anpassa lässättet till textens karaktär och till syftet med läsningen. Dessutom har skolan som mål att eleverna utvecklar sin fantasi och lust att lära genom att läsa litteratur och skapa med hjälp av språket, så att de gärna läser på egen hand för att stilla sin nyfikenhet och uppnå personlig tillfredsställelse. Skolan skall även sträva mot att eleverna i samtal kan uttrycka de känslor och tankar litteraturen väcker, att de lär känna svensk skönlitteratur, får kunskaper om centrala författarskap och därigenom blir förtrogna med svensk kultur. Att eleverna lär känna skönlitteratur från de nordiska länderna och från andra delar av världen och får förståelse för kulturens mångfald är ett annat av skolans mål.⁵

Vid sidan av de allmänna målen finns de mer konkreta som eleverna skall ha uppnått. I slutet av femte klass skall således eleverna kunna läsa barn- och ungdomsböcker och faktatexter med god förståelse och med flyt i läsningen. Efter nionde klass skall eleverna kunna läsa till åldern avpassad skönlitteratur, saklitteratur och dagstidningsartiklar i allmänna ämnen med god förståelse så att innehållet kan återges sammanhängande. Dessutom skall niondeklassarna känna till några av de stora skönlitterära verken och författarskapen som ingår i vårt kulturarv.⁶

”Skönlitteraturen öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje. Skönlitteraturen hjälper eleverna att förstå världen och sig själva. Litteraturläsning är också viktig för att utveckla den egna språkbehandlingen och språkriktigheten.

Skönlitteraturen ger kunskaper om barns, kvinnors och mäns livsvillkor under olika tider och i olika länder. Litteraturen ger också perspektiv på det nära och vardagliga. Det är viktigt att eleverna från det första skolåret till det sista får möta litteraturen i myter, sagor och sägner, i dikter, pjäser och prosaberättelser, i såväl barn- och ungdomslitteratur som vuxenlitteratur. Arbetet kring litteraturen genom samtal, skrivande eller dramatisering hjälper eleverna att få svar på de stora livsfrågorna. Skönlitteraturen bär en del av vårt kulturella arv och förmedlar kunskaper och värderingar. Litteratur fungerar som ett kitt i en kulturgemenskap och skolan har ett ansvar att lyfta fram den aspekten.”⁷

⁵ Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

⁶ Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

⁷ Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

Riksdagen har fastställt en timplan för grundskolan med undervisningstid fördelad på ämnen och ämnesgrupper. Trots att man i Lpo 94 minskat svenskämnet med 8 timmar totalt, lägger grundskolan stor vikt vid svenskundervisning. Svenskämnet omfattar 1 490 timmars undervisning av totalt 6 665, dvs. 22 % av det totala antalet timmar i grundskoleutbildningen, vilket är mer än något annat ämne. (Som jämförelse kan nämnas att matematik omfattar 900 timmar eller 13,5 %.)

10.3 Litteraturen i gymnasiet

För gymnasieskolan är målet att varje elev får god insikt i centrala delar av det svenska, nordiska, inklusive det samiska, och västerländska kulturarvet. Det är skolans ansvar att varje elev efter genomgången gymnasieutbildning skall kunna söka sig till saklitteratur, skönlitteratur och övrigt kulturutbud som en källa till kunskap, självinsikt och glädje.⁸

10.3.1 Svenska för gymnasiet

Svenskämnet är på gymnasiet uppdelat i två kurser. I båda kurserna läggs stor vikt vid litteraturens roll. I målbeskrivningen för Kurs A, *Språket och människan*, framgår att både litteraturläsning och egen användning av språket i tal och skrift ingår och att litteraturläsning skall vara en källa till kunskap och personlig utveckling och bilda utgångspunkt för samtal och skrivande. Eleverna skall kunna formulera egna tankar, iakttagelser och jämförelser vid läsning av saklitteratur och litterära texter från olika tider och kulturer. Målbeskrivningen för Kurs B, *Språk – litteratur – samhälle* fastslår bl.a. att eleverna skall tillägna sig kunskaper om hur språket och litteraturen avspeglar samhället och kulturen. De skall också få möjlighet att på ett fördjupat sätt och med olika arbetsformer sätta litteraturläsningen och språkstudierna i centrum.⁹ Eleverna skall bl.a. ha läst och behandlat centrala litterära verk, ha kunskap om författarskap, epoker och idéströmningar i kulturer förr och nu, med särskild tonvikt på 1900-talets litteratur och idéutveckling, kunna jämföra och se samband mellan texter från olika tider och kulturer samt i tal och skrift kunna formulera intryck och iakttagelser i samband med läsningen. Eleverna skall också känna till viktiga genrer och litteraturvetenskapliga begrepp som har betydelse för tolkning, granskning och analys av texter i olika medier.

⁸ Källa: Kursplan i svenska för gymnasieskolan.

⁹ Källa: Kursplan i svenska för gymnasieskolan.

10.4 Kultur i skolan/Lärandemiljö

Skolan är också samhällets största kulturinstitution. Skolan skall respektera elevernas erfarenheter, sätt att uttrycka sig och rätt till inflytande. Skolan skall också utmana elevernas föreställningar och visa på andra kulturerfarenheter, konstnärliga språk och kulturmöten. Eleverna skall också få tillgång till sin tids uttrycksformer och deras skapande förmåga skall utvecklas i en mångfald av medier. En avgörande roll i skolans kulturarbete har skolbiblioteken. Intresset för skolbiblioteksfrågor har också ökat kraftigt. Biblioteken har en viktig roll för elevernas aktiva och undersökande arbete. Skolbibliotekets uppgift måste vara att uppmuntra elevernas kunskapssökande, väcka deras nyfikenhet, erbjuda dem utvecklande läroprocesser och att både roa dem och utmana deras intellekt.

Arbetsgruppen "Kultur i skolan" tillsattes 1995 med uppgift att stärka kulturinnehållet och de kulturella uttrycksformerna i skolan. Arbetet skall pågå i tre år och i början av 1998 kommer arbetsgruppen med en idéskrift.

Utredningen Att förebygga läs- och skrivsvårigheter (U 1996:03) har i uppdrag att ta fram förslag till åtgärder som kan förebygga uppkomsten av läs- och skrivsvårigheter. Kommittén, som i september 1997 lämnat sitt betänkande "Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter" (SOU 1997:108), menar bl.a. att den lärandemiljö som hem, förskola och skola erbjuder alla barn är av avgörande betydelse för hur deras läsande, skrivande, talande och tänkande utvecklas. Kommittén pekar på att det skett en nedrustning av skolornas bibliotek, speciellt i utsatta områden och ser detta som allvarligt. "Tillgängliga och engagerande, spännande och varierande texter påverkar i hög grad hur lärare och pedagoger lyckas med att hjälpa barn och unga att utveckla god läs- och skrivkompetens."¹⁰

Till Kommittén om lärarutbildningen (U 1997:07), som senast den 2 juni 1998 skall lämna förslag till förnyelse av lärarutbildningarna har synpunkter överlämnats om lärarnas och pedagogernas roll i arbetet mot läs- och skrivsvårigheter.

¹⁰ SOU 1997:108, Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter.

10.5 Avslutande kommentar

Läsningen har minskat, också bland skolungdomar som ändå är den grupp som läser mest. De som i första hand bär ansvaret för att introducera barnen i böckernas värld är föräldrarna. Förskolans och skolans uppgift är att fördjupa detta intresse. Läroplanen och kursplanerna i svenska visar att såväl i grundskolan som i de frivilliga skolformerna läggs stor vikt vid litteraturämnet. Hur de centrala direktiven tillämpas konkret i skolorna skiftar dock mycket beroende på lokala beslut på de enskilda skolorna. Till syvende och sist är det givetvis den enskilda lärarens intresse och kompetens som avgör hur litteraturdelen av svenskundervisningen bedrivs.

11 Kulturtidskrifterna

11.1 Inledning

Den enskilda kulturtidskriften har som regel inte någon stor upplaga eller imponerande spridning, men tillsammans täcker de allmänkulturella tidskrifterna ändå ett kvalitativt och stort område. Vad gäller allsidighet och innehåll täcker de hela människolivets spektrum. Tidsskrifternas litenhet är omvänt proportionell med deras betydelse för samma kulturbild. Kulturtidskrifterna är den källa från vilken förnyelse och nya tankar kan hämtas; kulturtidskrifterna är vår livlina till den kulturella utvecklingen.

(Poul Borum)

Tidskrifternas historia är relativt ung. I Sverige började de första tidskrifterna ges ut under 1600-talet. År 1785 utkom 18 tidskrifter – år 1900 ca 500 tidskrifter. I dag vet man inte exakt hur många tidskrifter som ges ut i Sverige, men antalet överskrider 10.000. Hur många av dessa som kan definieras som kulturtidskrift är svårt att precisera. Men rimliga beräkningar anger ca 700.

Vad som exakt utmärker om en tidskrift är en kulturtidskrift kan vara svårt att avgöra. I förordningen som reglerar det statliga stödet till kulturtidskrifter står: ”Med kulturtidskrift avses en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik med samhällsinformation eller med ekonomisk, social eller kulturell debatt eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom de skilda konstarnas områden.”

Liksom boken men till skillnad från stora delar av dagspressen är kulturtidskriften avsedd att spridas i hela landet. Riksspridningen är också en förutsättning för att få statligt kulturtidskriftsstöd.

Tidskriften som medium är nära besläktad med boken. Men tidskriftens förmåga att kombinera bokens översikt och inträngande analys med pressens aktualitet och periodiska bevakning gör den till ett

unikt forum för kunskap och reflektion. Tidskriften är *boken som aldrig tar slut*.

Även i ekonomiskt hänseende finns en viktig skillnad mellan bok- och tidskriftsproduktion. Bokutgivning förutsätter ett betydande utgångskapital för att täcka initialkostnader för bl.a. manus, sättning, tryckning och marknadsföring. Tidskriftsutgivning ger istället möjlighet att via prenumerationsförsäljning få intäkter i förväg som sedan kan bekosta en viss del av produktionen.

Utseende och innehåll kan variera från den enkla tidskriften för en liten grupp av specialintresserade till den etablerade tidskriften med avancerad formgivning och ett brett innehåll. Utgivarna kan vara allt från ett väl etablerat tidskriftsförlag, organisationer, föreningar till grupper och enskilda som arbetar med tidskriften på sin fritid.

Flertalet utgivare av kulturtidskrifter utgår från ett gemensamt intresseområde. Det kan vara en grupp invandrare, ungdomar eller forskare som saknar ett forum som förmedlar just deras erfarenhet och kunskap. Den främsta drivkraften är mötet med läsekretsen, att bli delaktig i den offentliga debatten, snarare än att uppnå en viss storlek på upplagan. Samtidigt blir arbetet med tidskriften och de publicistiska och informationstekniska frågor som därigenom väcks till en praktisk lektion i yttrandefrihetens innehåll och betydelse.

Kulturtidskriftens syfte och funktion är på så vis dubbel. Utöver att vara ett redskap för kunskap och reflektion är den också en väsentlig del av den icke-institutionella offentligheten. Att värna om kulturtidskriften innebär ytterst ett värnande om demokratin och yttrandefriheten.

Arbetet med kulturtidskrifter genererar dessutom kreativa effekter med betydligt större räckvidd än vad som kan avläsas i upplagan. Närheten mellan tidskriftens medarbetare, dess läsare och publik bidrar till att skapa olika kretsloppssystem där det konstnärliga skapandet ständigt omsätts och omformas utifrån en pågående dialog. Många kulturtidskrifter spelar en viktig roll inom kulturlivet, lokalt och regionalt.

Kulturtidskriften fungerar även som ett viktigt forum för både nya och etablerade skribenter, författare, illustratörer, fotografer och grafiska formgivare. Det är i kulturtidskriften som många av dessa ges möjlighet att debutera, utveckla sin förmåga och fördjupa sig inom ett ämne på egna villkor.

Enstaka kulturtidskrifter har dessutom utvecklat internationella kontaktnät vilket resulterat i ett ömsesidigt kulturutbyte. Utöver att kunna introducera utländska kulturströmningar i Sverige har dessa tidskrifter även kunnat agera som kunskapsspridare och ambassadörer för svenskt kulturliv utomlands.

Tidskrifterna fyller en särskilt viktig funktion inom skol- och biblioteksområdet. Utifrån sin periodiska bevakning inom de flesta ämnesområden fungerar de som en ovärderlig kunskapskälla inte minst genom att täcka det stora behovet av samtidsorientering. Tidskriften har i allmänhet mer utrymme än dagspressen för utförliga presentationer och kritisk analys.

Utvecklingen på det tekniska området med datorer och lätthanterlig programvara har under det senaste årtiondet gjort det lättare att producera tidskrifter. Möjligheten att även med relativt begränsade dataresurser framställa tryckfärdiga originalsidor har medfört att tidskriftsredaktörerna fått teknisk och konstnärlig kontroll över hela framställningsprocessen. Under denna period har det också vuxit fram tidskriftsverkstäder på flera orter i landet, där tidskrifterna har tillgång inte bara till ny teknik utan även till utbildning i ny teknik och grafisk formgivning och inte minst till kontakter med andra tidskriftsredaktörer. Genom att med hjälp av datorer göra mer eget arbete (ofta obetalt) har framställningsprocessen blivit billigare då redaktionerna tagit över en del av det arbete som tidigare sköttes av tryckerierna. Man har också fått möjlighet att förbättra tidskriftens grafiska kvalitet.

Alltfler kulturtidskrifter har också upptäckt möjligheten att kommunicera och informera om sin tidskrift via Internet. Några kulturtidskrifter har i dag egna hemsidor där man har möjlighet att fördjupa debatten, lägga upp kompletterande material, informera och hålla kontakt med läsekretsen. Andra tidskrifter har valt att enbart finnas tillgängliga i elektronisk form – antingen de är nystartade eller valt det elektroniska mediet för att de t.ex. inte längre klarar av ökade kostnader för tryck, papper och inte minst porto.

På de orter där kulturtidskrifterna har gemensamma tidskriftsverkstäder har det i flera fall startats olika typer av utvecklingsprojekt, främst inom områdena informationsteknologi, grafisk formgivning och data-teknik. Detta har som regel skett utifrån ett samarbete med föreningar, näringsliv, bibliotek och andra institutioner. Via verkstäderna har även olika former av program för utbildning och kompetensutveckling genomförts vilka i en del fall haft en direkt arbetsmarknadspolitisk koppling.

Enligt *Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek (1997:1)* utgiven av Statens kulturråd har tidskriftsläsningen ökat. I begreppet tidskrifter menar man inte bara kulturtidskrifter utan även special- och facktidskrifter. I den följande texten skriver vi ut kulturtidskrifter när endast dessa avses.

Många kulturtidskrifter har under senare år vidkänsts ett stort prenumerationsbortfall på grund av bibliotekens försämrade ekonomi. En förklaring till de minskade biblioteksprenumerationerna kan möjligen

vara att framför allt mindre och medelstora bibliotek ersätter prenumerationer med beställning av artikelkopior från de större biblioteken.

För många kulturtidskrifter är bibliotekens prenumerationer livsavgörande. Indirekt främjar bibliotekens prenumerationer deras möjlighet till marknadsföring och att nå ut till en större läsekrets. Att kulturtidskriften finns på bibliotekens hyllor innebär kontakt med presumtiva prenumeranter.

Den paradoxala situationen har uppstått att tidskrifterna utnyttjas alltmer i bibliotekens upplysnings- och informationsarbete samtidigt som biblioteken prenumererar på allt färre tidskrifter. Enligt Kulturbarmetern (se ovan) har vanan att uppsöka biblioteket i syfte att läsa eller låna tidskrifter blivit allt mer utbredd – tre gånger så många gör det nu jämfört med 1988/89.

En stor grupp som utnyttjar tidskrifternas innehåll är skolungdomar som letar uppgifter för sina specialarbeten på högstadiet och i gymnasieskolan. I takt med att mängden artikelkopior ökar, kommer de upphovsrättsliga frågorna att bli allt mer brännande. Enligt en undantagsregel i upphovsrättslagstiftningen är det tillåtet att utan tillstånd och ersättning kopiera innehållet i tidskrifter, böcker och tidningar för enskilt bruk.

För många kulturtidskrifter har de minskade prenumerationerna, framför allt bibliotekens, inneburit en ond cirkel; färre prenumerationer, minskade inkomster, mindre ekonomiska marginaler, ingen möjlighet att arvoda medarbetare, försämring av innehållet, minskade möjligheter till marknadsföring och med ännu färre prenumerationer som följd. Små tidskrifter överlever knappast den nedåtgående spiralen. Tidskriftsarbetet är till stora delar ideellt och få tidskrifter skulle komma ut i dag om det inte fanns en stor skara människor som lägger ned både tid och egna pengar för att tidskriften skall komma ut. I längden blir situationen ohållbar. Om man dessutom inte förmår förnya och förnygra redaktionen löper många tidskrifter risken att dö då en utsliten generation inte orkar längre.

Under senare år har kostnaderna ökat. Det gäller speciellt portot som är en tung utgift som tagit en procentuellt allt större andel av tidskriftens kostnader. För många tidskrifter har portohöjningarna varit en orsak till att man tvingats minska ambitionsnivån eller till och med lägga ned tidskriften. En del tidskrifter överväger att helt och hållet gå över till distribution via Internet.

Enligt statistik som Sveriges Tidskrifter tagit fram har portot för tidskrifter under tre år (1992–1995) ökat med 33,5 %. Detta skall jämföras med konsumentprisindex som under samma period ökade med 11,2 %. Går man tillbaka i tiden till år 1981 då trycksaksportot försvann ligger

ökningen på över 1 300 % fram till 1997. Konsumentprisindex ökade med 230 % enligt beräkningar som Progek gjort.

Kulturtidskrifternas upplagor är till största delen prenumererade. Det är svårt att få tag på lösnummer av kulturtidskrifter. De företag som i huvudsak distribuerar vecko- och månadstidningar till återförsäljare som kiosker och tobakshandlare är förhållandevis dyra för kulturtidskrifterna. Själva distributionsapparaten är för stor och komplicerad för kulturtidskrifternas små upplagor. Ofta äts intäkterna upp av kostnaderna för distributionen. Den turbulens med företagsnedläggningar, ägarbyten och ändrad inriktning som ägt rum bland distributionsföretagen under de senaste åren har heller inte gynnat kulturtidskrifternas intressen. Bokhandeln har i dag inget övergripande ansvar att tillhandahålla kulturtidskrifter. Den försäljning som finns bygger ofta på lokala initiativ och införsäljning från kulturtidskrifterna själva.

11.2 Det statliga tidskriftsstödet

Stödet till kulturtidskrifter inrättades år 1966 med dagspresstödet som förebild och med samma motivering som i dag; kulturtidskrifternas stora betydelse för den allmänna debatten i kulturella, sociala och politiska frågor och därmed för den demokratiska processen i landet. Statens stöd skall också garantera en kulturellt värdefull mångfald i tidskriftsutbudet. Kravet för att få stöd är att kulturtidskriften är spridd i hela landet.

Stödet är uppdelat på två anslagposter; produktionsstöd och utvecklingsstöd. Anslaget för stöd till kulturtidskrifter (1997) är 19,5 miljoner kronor.

Mellan 300 och 350 tidskrifter brukar ansöka om stöd, ca 150 brukar få stöd (Källa: Statens kulturråd).

Tabell 11:1. Bidrag till kulturtidskrifter 1993/94–1995/96

Utbet. bidrag	1993/94	1994/95	1995/96 (18 mån.)
Totalt	18 798 530	19 764 174	29 694 929
Därav för:			
Produktionsstöd	16 268 860	16 216 180	22 129 425
Tidskriftsverkstäder	452 576	1 125 000	2 622 650
Utvecklingsstöd	2 077 094	2 383 716	3 553 010

Antalet tidskrifter som får stöd har sjunkit något under den senaste tioårsperioden. Även ansökningarna har blivit något färre. En förklaring är att ansökningarna från organisations- och föreningstidskrifter minskat kraftigt i enlighet med riksdagens uppdrag att minska stödet till denna kategori tidskrifter.

Stödet är avsett att vara ett förlustbidrag. För många tidskrifter är stödet en förutsättning för att man skall komma ut. Bortfallet av stödet kan sällan kompenseras av ökat antal prenumerationer. Genomsnittligt utgör det statliga stödet, enligt Kulturrådet, ca 35 % av tidskriftens omsättning.

Statsbidragets utveckling

När stödet infördes 1966 var det för att ge tidskrifterna samma stöd som dagspressen fick. Båda stöden har yttrandefriheten som det främsta incitamentet. 200 000 kronor avsattes då för tidskriftsstöd. Sedan dess har stödet varit föremål för en rad utredningar och propositioner.

1968 års litteraturutredning (L 68) hade i uppdrag att också utreda stödet till kulturtidskrifter. Utredningen fann att kulturtidskrifterna och många ideella tidskrifter befann sig i ett bekymmersamt ekonomiskt läge. Man ansåg det därför vara ett samhällsintresse att öka det samhälleliga stödet, i första hand för att minska riskerna för tidskrifts-nedläggningar.

Detta ledde så småningom till att stödet som var uppdelat i ett grundbidrag, ett projektbidrag och ett för stödköp höjdes till 1,3 miljoner kronor. Samtidigt inrättades en särskild Tidskriftsnämnd på sju ledamöter som skulle fördela stödet från och med budgetåret 1971/72. Oktober 1974 överfördes uppgiften till det då nyinrättade Statens kulturråd. Budgetåret 1971/72 utgick grundbidrag med 800 000 kronor till 38 tidskrifter, 190 000 kronor i projektstöd till 27 tidskrifter och 182 000 kronor i stödköp (5 934 prenumerationer fördelade på 103 tidskrifter). Fem år senare uppgick stödet till 2,5 miljoner kronor.

År 1976 beslöt regeringen att tillsätta en utredning om kulturtidskrifternas situation och stödets utformning. Bakgrunden till utredningen var att "utgivarna av tidskrifter ställs inför stora svårigheter på grund av kostnadsökningar såväl i produktions- som distributionsledet". Utredningen resulterade i betänkandet *Stöd till kulturtidskrifter* (DsU 1976:16) som låg till grund för regeringens proposition 1976/77:82 om stöd till kulturtidskrifter.

Under 1980-talet urholkades stödet i viss mån bl.a. genom kostnadsökningar inom den grafiska branschen som var högre än prisindex. Kulturrådet konstaterade att kulturtidskrifternas situation blivit mer och mer utsatt, upplagorna stagnerade eller sjönk. Från Kulturrådets sida prövade man en del marknadsföringstekniska insatser som med begränsade insatser gav ett gott resultat.

Som en följd av detta fick Kulturrådet sommaren 1985 regeringens uppdrag att "närmare redovisa vilka villkoren för kulturtidskrifterna är samt vilka effekter den nuvarande utformningen av stödet har haft".

Uppdraget resulterade i rapporten *Kulturtidskrifter – skrifter i tiden (Rapport från Kulturrådet 1986:5)*, vars förslag i sin tur låg till grund för regeringens uppdrag i proposition 1986/87:100, bil. 10, om en tre-årig försöksverksamhet. Samtidigt fick Kulturrådet också i uppdrag att lägga fram förslag om stödets framtida utformning. Förslagets presenterades i *Statligt stöd till kulturtidskrifter. Förslag. Rapport från Statens kulturråd 1989:6*.

I sitt missivbrev till Utbildningsdepartementet skrev Kulturrådet bl.a.:

"Kulturtidskrifternas stora problem har med spridning (både geografiskt och socialt) och distribution att göra. Många tidskrifter är okända utanför mycket begränsade cirklar. Distributionskostnaderna är höga och även måttliga portohöjningar drabbar kulturtidskrifterna hårt. De små upplagorna gör att även andra distributionsformer än via posten blir oproportionerligt dyra. Kulturrådets förslag syftar till att förbättra kvalitetstidskrifternas möjligheter att nå en större publik och, inte minst, att få en större geografisk spridning. I dessa ansträngningar spelar folkbiblioteken en avgörande roll."

Kulturrådets förslag var bl.a. att stödet skulle delas upp på ett produktionsstöd och ett utvecklingsstöd för marknadsföring, teknikutveckling och utbildningsinsatser. Det senare stödet föreslogs uppgå till 20 % av det sammanlagda stödbeloppet.

Vidare berörde Kulturrådet vikten av att frågan om ett kulturporto/bokporto belyses av den då arbetande kommittén som utredde "postens och televerkets regionalpolitiska och sociala ansvar".

Utredningens förslag resulterade i förordningen SFS 1993:567 (se bilaga) som bl.a. stadgar att en viss del av det statliga stödet (20 %) kan användas till utvecklingsbidrag, dvs. att en enskild tidskrift kan få förhöjt stöd under en period för att i samråd med Kulturrådet upprätta en utvecklingsplan i syfte att nå ekonomisk stabilitet. Detta kan göras bl.a. genom satsningar på marknadsföring, att man ser över distributionen och arbetet på redaktionen. Detta utvecklingsstöd används även för att finansiera verksamheten vid landets tidskriftsverkstäder, vilket innebär

att en grupp tidskrifter samverkar kring gemensam teknik och andra åtgärder som syftar till att förbättra tidskrifternas villkor.

Dessutom åtog sig Kulturrådet att finansiera inläsningen av kulturtidskrifter på kassett för synskadade. I dag får ett 30-tal tidskrifter stöd för denna verksamhet på sammanlagt 600 000 kronor. Ett tiotal tidskrifter kommer också ut i form av talsyntes. Detta skall jämföras med de 150 miljoner kronor som dagspressen får i stöd för att ge ut 75 dagstidningar på kassett eller i annan form lämpade för synskadade.

Senast kulturtidskrifterna var föremål för en statlig utredning var inom ramen för den statliga Kulturutredningen som i sitt slutbetänkande *Kulturpolitikens inriktning (SOU 1995:84)* slog fast kulturtidskrifternas viktiga roll i det demokratiska samhället utan att vidare gå in på stödformer eller framtiden. Kulturutredningens summariska behandling av kulturtidskrifterna kritiserades av flera remissinstanser, bl.a. av Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter som efterlyste en särskild utredning för att belysa tidskrifternas situation och komma med förslag till framtida statliga insatser.

Förutom det statliga stödet till tidskrifter, som administreras av Kulturrådet, stöder även de olika forskningsråden tidskrifter inom det humanistiska och samhällsvetenskapliga området.

Någon sammanräknad statistik över hur många kulturtidskrifter som årligen ansökt om bidrag, hur stort stöd de sökt samt vilka som fick stöd och hur mycket finns inte på Statens kulturråd. Den information som finns att tillgå är årliga förteckningar över vilka tidskrifter som fått stöd och hur mycket.

11.3 Tidskriftsverkstäderna

Under mitten av 1980-talet började den generation datorer utvecklas som så småningom skulle bli revolutionerande för många tidskrifter genom den s.k. desk top-tekniken. Med hjälp av datorer och olika programvaror blev det nu möjligt för tidskriftsredaktionerna att själva svara för originalproduktionen och därmed minska sina tryckerikostnader genom egna (ofta oavlönade) insatser. Tekniken har med åren kommit att bli allt mer förfinad och avancerad. Dessutom har den blivit billigare och därmed tillgängligare för fler. Det glädjerus över teknikens möjligheter som kom att prägla de första desk top-alstren har med åren mildrats till förmån för ökad mognad och kunskap i grafisk formgivning i takt med att programvaran och tidskriftsredaktörens kunskap utvecklats och förbättrats.

Det var i den här utvecklingen som idén till gemensamma tidskriftsverkstäder växte fram i kombination med att det förändrade kul-

turtidskriftsstödet gav möjligheter till att söka bidrag för kollektiva satsningar. På hösten 1988 invigdes Lunds Tidskriftsverkstad och den skulle snart följas av fler verkstäder i Stockholm, Luleå, Göteborg och nu senast i Norrtälje. Planer på att inrätta tidskriftsverkstäder har också rapporterats från Uppsala, Karlstad och Gävle.

Under de snart tio år som förlupit sedan verkstäderna började etableras har tekniken inte bara blivit billigare, den har också blivit allt mer komplex och utrymmeskrävande både vad gäller minneskapacitet och prestanda. Den explosionsartade utveckling som informationstekniken med Internet haft under de senaste åren har också inneburit att verkstäderna fått ytterligare en viktig uppgift; att ge tidskrifterna utbildning i multimediateknik och att skapa utrymme för tidskrifterna och deras innehåll på Internet.

Verkstäderna är också viktiga mötesplatser för tidskrifternas redaktionsmedlemmar, inte bara för produktion och utbildning utan även för gemensamma kultursatsningar med seminarier och program. Man kan med fog påstå att verkstäderna har kommit att bli viktiga inspirationskällor i det regionala och lokala kulturlivet.

Det kollektiva stödet till verkstäderna har också haft till syfte att på längre sikt minska det direkta beroendet av produktionsstöd till enskilda tidskrifter. Dessutom är verkstäderna viktiga mentorer och resurscentra när nya tidskrifter startas. Inte bara genom de kurser som verkstäderna arrangerar utan även i samarbetet med andra tidskriftsredaktörer som arbetar på verkstaden. Över huvud taget har den kompetenshöjning som tidskrifterna genomgått skett mycket tack vare att man hjälper och stöttar varandra i arbetet på verkstäderna.

Billigare och snabbare produktion

I dag är ca 140 tidskrifter anslutna till verkstäderna, vilket har inneburit att de enligt Kulturrådet kunnat minska sina produktionskostnader med 25–30 % genom att använda den teknik som ställs till förfogande vid verkstäderna. Till effektivitetsvinsten skall också läggas att produktionstiden med den nya tekniken ofta blir kortare, vilket för många tidskrifter ökar möjligheten till snabbare kommunikation med läsarna. Den utbildning som verkstäderna förmedlar i grafisk formgivning har också bidragit till att tidskrifterna har blivit mer professionella och därmed ökat sina möjligheter att synas i det samlade medieutbudet.

Verkstäderna drivs som ideella föreningar av medlemstidskrifterna, som ekonomisk förening (Luleå) samt som aktiebolag (Stockholm). Den årliga medlemsavgiften varierar från verkstad till verkstad

(ca 500–1000 kronor). Förutom denna betalar medlemmarna förbrukningsvaror till självkostnadspris.

Internationella kontakter

Genom verkstäderna har också etablerats kontakter med kulturtidskriftsföreningar i de nordiska länderna och andra europeiska länder. Internationella tidskriftskonferenser har via verkstäderna och Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, sedan den bildades 1995, arrangerats i Madrid, Göteborg och Köpenhamn. Under Kulturhuvudstadsåret 1998 i Stockholm kommer Stockholms tidskriftsverkstad att ansvara för en tidskriftsbiennial 7–10 maj i Stockholm.

Lunds Tidskriftsverkstad

Universitetsstaden Lund är en tidskriftstätt kommun; här samsas tidskrifter som fötts på de vetenskapliga institutionerna med politiska debattidskrifter, bulletiner och allmänna kulturtidskrifter.

Sedan verkstaden öppnade i sin första provisoriska källarlokal hösten 1988 har mycket hunnit hända såväl tekniskt som ekonomiskt. Under en period var verkstaden inhyst hos ett tryckeri där man disponerade ett utrymme mot att tryckeriet ibland fick utnyttja utrustningen.

Våren 1993 flyttade verkstaden till mer centrala lokaler på Mårtenstorget, granne med Konsthallen och en livlig torghandel. Där finns också en tidskriftsbutik som föreningen driver sedan hösten 1993 som ett försök att marknadsföra tidskrifterna. Butiken drivs med hjälp av bidrag från Statens kulturråd.

Verkstaden har så när som på en period, då man tog in externa grafiska uppdrag i en affärsdrivande verksamhet, varit helt beroende av ekonomiskt stöd från Kulturrådet. Intresset från Lunds kommun att stötta verksamheten ekonomiskt har varit svalt. Verkstaden har bl.a. av den anledningen beslutat att hösten 1997 flytta till Malmö kommun där man fått erbjudande om stöd och tillgång till lokaler både för verkstaden och butiken i Malmös stadskärna. Verkstaden har i dag 19 medlemmar.

TidskriftsVerkstaden i Stockholm

Verkstaden bildades 1988. Efter att ha haft lokaler i Barnhuset, Kulturhuset och Gamla stan flyttade verkstaden hösten 1996 till det nyinrättade Tidskriftsbiblioteket som är ett annex till Stadsbiblioteket vid

Odenplan. Här disponerar verkstaden ett halvt våningsplan; granne med det nya IT-biblioteket.

För att långsiktigt stärka föreningens ekonomi har verkstaden bildat ett serviceaktiebolag, TidskriftsVerkstaden i Stockholm AB för att enligt företagsekonomiska principer förvalta verkstadens anslag och tillgångar. Anslagen kommer från Kulturrådet och från Stockholms stad. Man har också ett samarbete med Telia Research. Verkstaden har i dag 53 medlemmar.

Norra Bok & Tidskriftsverkstan i Luleå

I Luleå har man vidgat verksamheten att även omfatta bokproduktion. Villkoren är annorlunda i Luleå jämfört med storstäderna. I norr kan det vara 40–50 mil mellan tidskrifterna. I Norrbotten och Västerbotten görs ungefär 10 % av landets kulturtidskrifter. I Luleå har man förutom att verka som en "författarnas bokmaskin" även velat rikta sig speciellt till ungdomar.

Verkstan, som ligger centralt i Luleå, har ett femtiotal medlemmar i form av tidskrifter, kulturföreningar, amatörförfattare, teatergrupper och konstnärskollektiv.

Göteborgs tidskriftsverkstad

Verkstaden i Göteborg startade sommaren 1992 och har hittills delvis finansierats av Statens kulturråd, Bohuslandstinget, Landstinget i Älvsborg, Landstinget i Halland och Göteborgs kommun. Verkstaden ligger centralt i Göteborg och har i samarbete med Antikvariat Lemming också försäljning av tidskrifter i ett angränsande hus.

Med hjälp av bidrag från EU och AMS har verkstaden tillsammans med redaktionen för Ord & Bild startat utbildning i multimedia och Internet-användning m.m. för arbetslösa akademiker. Arbetet genomförs inom ramen för ett större projekt i det västsvenska kulturnätverket. Verkstaden har 41 tidskrifter som medlemmar.

Norrtälje tidskriftsverkstad

I Norrtälje har nyligen etablerats den femte verkstaden i landet. Den är nära knuten till Dialogseminariet och Sommarakademien där vetenskap, teknik och kultur skall utveckla och inspirera varandra. Bidrag utgår från Kulturrådet.

Digitala Bok- och Bildverkstan

Med hjälp av medel från Stiftelsen Framtidens kultur håller ett antal Bok- och bildverkstäder kopplade till tidskriftsverkstäderna på att växa fram. Tanken bakom dessa är att erbjuda fotografer och illustratörer möjlighet att kollektivt utnyttja den digitala bildtekniken för olika projekt. De digitala bok- och bildverkstäderna kan utnyttja den kompetens som redan finns på tidskriftsverkstäderna. Bok- och bildverkstäderna kan å sin sida tillföra bättre kunskap i hantering av bilder och den digitala bildtekniken.

11.4 Tidskriftsutgivningen i Sverige

Frågan är inte lätt att besvara. Kulturtidskrifter döljer sig i statistiken under den mer allmänna titeln tidskrifter. Man brukar uppskatta att mellan 8 000 och 10 000 löpande tidskrifter ges ut i dag. Av dessa antas ca 700 vara kulturtidskrifter. Men hur tillförlitliga dessa uppgifter är går inte att avgöra med utgångspunkt från de statistiska källor som finns att tillgå.

Svensk Periodicaförteckning

Under den senaste tioårsperioden har antalet titlar i Svensk Periodicaförteckning nästan fördubblats. Den senaste förteckningen publiceras först i december 1997. Arbetet med denna pågår men hittills har antalet tidskrifter inte haft någon tendens att öka utan antalet ligger troligtvis runt 4 300 titlar enligt Kungliga biblioteket, som har ansvaret för Periodicaförteckningen.

I Svensk Periodicaförteckning 1987 registrerades 2 894 titlar, år 1990 fanns 3 681 titlar och i den senaste från 1993 hade antalet titlar ökat till 4 272. Med andra ord tycks den största ökningen ha skett i början av 90-talet. Till denna siffra skall läggas lokalt utkommande tidskrifter som är katalogiserade i Libris samt en del okatalogiserade.

De tidskrifter som ökat mest mellan 1987 och 1993 är ekonomitidskrifter medan tekniktidskrifterna stått still, humaniora har ökat med ca 30 % medan uppfostran och undervisning har sjunkit.

Patent- och registreringsverket

Hos Patent- och registreringsverket finns 21 952 registrerade tidningstillstånd. Men en stor del av dessa är icke utkommande tidningar och tidskrifter. När justitiekanslern för sex år sedan gjorde en inspektion på PRV visade det sig att mellan 5 000 och 10 000 av de då 17 000 registrerade tidningstitlarna inte längre var i bruk.

Regeringen har föreslagit att fr.o.m. 1999 skall utgivningsbevis för periodiska skrifter bara gälla i tio år. Det innebär att år 2009 måste alla som ger ut tidningar och tidskrifter ansöka om förnyat utgivningsbevis annars förlorar de rätten att ge ut tidningen (*Ds 1997:30. Något om utgivningsbevis för periodiska skrifter och om ägare till sådana skrifter*). Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 januari 1999.

För att få behålla ett utgivningsbevis krävs att det finns en ansvarig utgivare och att tidningen kommit ut med minst fyra nummer under de senaste två åren.

PRV får ta ut en avgift varje gång utgivningsbeviset skall förnyas.

Sveriges kulturtidskrifter

I katalogen *Sveriges kulturtidskrifter 1997* presenteras 261 kulturtidskrifter. Men katalogen är inte fullständig eftersom den bygger på frivilligt deltagande, även för de tidskrifter som får statligt stöd. Den förteckning över tidskrifter på vilken deltagandet i katalogen bygger omfattar drygt 400 tidskrifter. Deltagandet i katalogen är gratis för statligt stödda tidskrifter, övriga betalar 500 kronor vardera.

Tidskrifter på Internet

I dag utkommer mellan 150–200 tidskrifter i Sverige på Internet. De flesta, ca 60–70 % är komplement till tryckta utgåvor medan resten utkommer enbart i elektronisk form.

De kriterier som KB satt upp för att en tidskrift skall få betecknas som elektronisk är att de bör innehålla redaktionellt material, att de skall ha egen titel och att de uppdateras kontinuerligt eller ha numrering i någon form. Många av de elektroniska tidskrifterna tilldelas också ISSN och katalogiseras i Libris.

Svensk Periodisk litteratur

En föregångare till en bibliografi över tidskrifterna var det referensverk som Bernhard Lundstedt, verksam vid Kungliga biblioteket, sammanställde och gav ut i tre band; *Svensk Periodisk litteratur 1645–1899*. Där finns beskrivningar av alla tidningar och tidskrifter som utkommit i Sverige under denna period. Av de 3 330 titlarna var ca 2 430 tidskrifter.

1995 påbörjades en modern version av Lundstedts verk med en beskrivning av de dagstidningar som utkommit i Sverige under 1900-talet. Det beräknas vara färdigt år 2002. När den är klar skall samma sak göras med de 15 000 tidskrifter som utkommit under 1900-talet.

Riksbankens Jubileumsfond har ställt 9 miljoner kronor till förfogande för att Kungliga Biblioteket skall kunna fylla de bibliografiska luckor som finns i det svenska periodicabeståndet 1900–1950.

11.5 Tidskriftsläsning

Allt fler läser tidskrifter. I statistiska sammanhang döljer sig ofta kulturtidskrifter bland det mer allmänna begreppet special- och facktidskrifter, där man även hittar tidskrifter som ges ut av större, mer kommersiellt inriktade förlag. Därför kan det vara svårt att få en exakt bild av kulturtidskrifternas läsare.

I *Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek (1997:1)* konstaterar Kulturrådet att en ökande del av befolkningen läser böcker och tidskrifter. År 1988/89 läste 44 % av befolkningen en tidskrift under en genomsnittlig vecka, 1994/95 hälften av befolkningen i åldern 9–72 år. En genomsnittlig månad läste 58 % en tidskrift vid den förra mätperioden, nu 71 %. Den typ av tidskrifter som har störst antal läsare är föreningstidskrifter. Även andelen av befolkningen som besöker bibliotek har ökat sedan den förra mätperioden 1988/89. Undersökningen visar att bibliotekens tidningar och tidskrifter läses av allt fler.

När det gäller bokläsningen finns tydligare skillnader mellan män och kvinnor, mellan låg- och högutbildade. Tidskriftsläsningen är mer jämt fördelat mellan de olika grupperna. Det gäller även skillnaderna mellan stad och land. De som inte alls läser tidskrifter är dock överrepresenterade bland barn, ungdomar och pensionärer.

Kulturtidskrifter

Kulturtidskrifterna är mer lästa än tidskrifter om andra fritidsintressen. Mest uppmärksammade är tidskrifter om bildkonst/film/foto – möjligen dominerade av fototidskrifter – men även musiktidskrifter har många läsare. Dessa tidskrifter har åtskilligt fler läsare än under slutet av 1980-talet.

Övriga kulturtidskrifter har inte lika många läsare, men de som behandlar frågor om litteratur respektive hembygd har ändå nästan lika många läsare som t.ex. tidskrifter om teknik/vetenskap eller bil/båt/jakt/fiske. Tidskrifter om teater/dans har ännu färre läsare men i nivå med t.ex. tidskrifter om träning/hälsa/idrott eller hem/fritid/trädgård. Många läsare tar del av fler kulturtidskrifter med skiftande ämnesområden. Särskilt läsare av teatertidskrifter följer också tidskrifter inom andra områden. Läsare av hembygdstidskrifter visar dock ett mindre intresse för övriga kulturtidskrifter.

Tabell 11:2. Kulturtidskriftsläsares val av andra kulturtidskrifter 1994/95. Procent av läsare av valda tidskrifter

Läsare som valt:	Läser även tidskrifter om:	Musik	Teater	Litteratur	Konst	Hembygd
Musiktidskrift			15	15	38	11
Teatertidskrift		41		36	55	18
Litteraturtidskrift		23	20		55	19
Konsttidskrift		26	14	25		18
Hembygdstidskrift		15	9	18	37	

Halva befolkningen köper eller prenumererar på tidskrifter

Det vanligaste sättet att få tillgång till en tidskrift är att prenumerera på den eller köpa lösnummer. Knappt hälften av befolkningen köper eller prenumererar på någon tidskrift. Prenumeration och köp sker i ungefär samma utsträckning som tidigare. Vanan att uppsöka bibliotek i syfte att läsa eller låna tidskrifter blir däremot allt mer utbredd – tre gånger så många under året jämfört med 1988/89. Ungefär lika vanligt är det att låna tidskrifter av släkt och vänner.

Skillnader mellan män och kvinnor

Män läser i större utsträckning tidskrifter än vad kvinnor gör. Det visar även *MedieSverige 1997. Statistik och analys* från Nordicom vid Göteborgs universitet. Tre av tio svenskar läser någon special- eller facktidsskrift en genomsnittlig dag.

Läsningen av tidskrifter är mest utbredd bland vuxna och andelen läsare ökar med utbildning. Nästan hälften av alla högutbildade läser någon special- eller facktidsskrift en genomsnittlig dag, medan endast en femtedel av de lågutbildade är läsare. (Med facktidsskrifter avses tidskrifter som är inriktade på ett eller några specialintressen hos läsaren.) Den svagt nedåtgående trenden i läsandet som kunde skönjas i slutet av 1980-talet gäller inte längre. Andelen ligger nu på en stabil nivå.

Enligt Kulturbarmetern läser både män och kvinnor tidskrifter mer än tidigare, men läsandet är mer utbrett bland män som också läser oftare. Hälften av männen köper eller prenumererar på sina tidskrifter mot två femtedelar av kvinnorna.

Andelen läsare är större bland yrkesverksamma än i andra grupper. Detta gäller särskilt tjänstemän och egna företagare som läser special- och facktidsskrifter mer än genomsnittet. Den högsta andelen finns bland högre tjänstemän och akademiker (55 %). I Stockholm är special- och fackpressens räckvidd klart högre än i övriga landet.

Kvinnor är mer intresserade än män att läsa tidskrifter som handlar om teater/dans och litteratur samt om hem och trädgård. Män föredrar musik-, film- och fototidskrifter samt tidskrifter med inriktning på teknik, natur, fiske, jakt, bil, båt och vetenskap. Fler män än kvinnor läser enbart tidskrifter och inte böcker.

Nästan var tredje vuxen svensk läser special- och fackpress en genomsnittlig dag enligt Nordicoms undersökning. Såväl utbildning och ålder som kön och sociala faktorer inverkar på benägenheten att läsa special- och facktidsskrifter.

En halvtimme om dagen

Hur länge läser man special- och facktidsskrifter? I genomsnitt 30 minuter per dag. Lästiden varierar endast marginellt mellan olika grupper. De äldsta läsarna ägnar emellertid normalt något längre tid åt tidskrifter än andra liksom män ägnar längre tid åt dessa tidskrifter än vad kvinnor gör.

Lästiden har de senaste tio åren, med något undantag, varit ungefär 30 minuter en genomsnittlig dag. Bland männen och de yngre åldersgrupperna har läsningen fluktuerat, medan kvinnornas och de vuxnas

läsning har varit mer stabil. Nästan sex av tio läser någon special- och facktidsskrift en genomsnittlig vecka. I samtliga grupper, med undantag för de yngsta och de äldsta, är en majoritet "veckoläsare". Två av tre läsare ägnar 30 minuter eller mindre åt special- och facktidsskrifter en genomsnittlig dag. De äldre utmärker sig genom att ha en stor andel som läser tidskrifter mer än 30 minuter.

De flesta läsare tar endast del av en tidskrift under en genomsnittlig dag. Olika grupper skiljer sig inte nämnvärt åt i detta avseende. Andelen som läser mer än en tidskrift under en månad är 75 %. Variationerna mellan olika grupper är stora – från 35 % bland de yngsta till nästan 95 % bland de högt utbildade.

11.6 Intresseföreningar inom tidskriftsområdet

Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter

Föreningen bildades våren 1995. I dag har föreningen drygt 80 medlemmar. Syftet med föreningen är att på olika sätt tillvarata kulturtidskrifternas gemensamma intressen när det gäller t.ex. det statliga stödet, porto- och distributionsfrågor och på olika sätt bevaka och främja kulturtidskrifternas spridning. Föreningen är bl.a. remissinstans i frågor som rör kulturtidskrifterna.

Föreningen har även ett internationellt samarbete. Tillsammans med kulturtidskriftsföreningarna i Danmark och Spanien diskuterar föreningen en ansökan till EU om medel till ett europeiskt projekt för marknadsföring av kulturtidskrifter på Internet. Föreningen har också deltagit i olika internationella konferenser tillsammans med övriga kulturtidskriftsföreningar. Föreningen planerar en tvådagars konferens med övriga föreningar i Europa i samband med Tidskriftsbiennalen 1998.

På Bok & Biblioteksmässan 1996 ansvarade föreningen för en monter där medlemstidskrifterna samt de tidskrifter som produceras på landets tidskriftsverkstäder presenterades. I anslutning till montern arrangerades även ett seminarium "Vad har kulturtidskrifterna på nätet att göra?".

På mässan delade föreningen även ut sitt nyinstiftade pris till Årets kulturtidskrift, som 1996 blev Dialoger. Pristagaren röstades fram av en särskild jury.

Våren 1996 fick föreningen Kulturrådets uppdrag att tillsammans med Progek i Göteborg svara för utformningen, tryckningen och distri-

butionen av Kulturtidskriftskatalogen. För finansieringen svarade Kulturrådet.

Genom ett samarbete med ett antal förlag och tryckerier har föreningen tillgång till en butik på Stora Nygatan 26 i Gamla stan i Stockholm. I Mediarummet har föreningen inte bara möjlighet att sälja sina medlemstidskrifter utan tidskrifterna har också tillgång till lokalen för olika arrangemang.

Verksamheten finansieras dels genom medlemsavgifter, dels genom bidrag från Statens kulturråd.

Föreningen Sveriges Tidskrifter

I mars 1997 bildades Sveriges Tidskrifter genom en sammanslagning mellan Föreningen Svensk Fackpress – Fackpressen – och Svenska Veckopressens utgivareförening – Vectu. Föreningen representerar i dag över 325 fack-, special-, konsument-, serie- och kulturtidskrifter. Av de tidningar som är registrerade av Tidningsstatistik tillhör mer än 80 % Sveriges Tidskrifter. Den samlade upplagan per utgivningstillfälle är över 18 miljoner exemplar.

Föreningen har enligt sina stadgar följande ändamål: "Föreningen Sveriges Tidskrifter har till uppgift att främja en utveckling inom massmedierna där utgivning av tidskrifter med en seriös och bred eller specialiserad inriktning tillgodoser medborgarnas olika intressen och yrkesbehov.

Föreningen skall inom ramen för dessa stadgar tillvarata medlemmarnas särskilda intressen och verka för samarbete mellan medlemmarna i marknadsföring och i redaktionella, tekniska och ekonomiska frågor samt verka för vidareutbildning bland branschens anställda. Därtill skall föreningen främja ett gott förhållande till andra utgivare- och branschorganisationer.

Föreningen skall vidare hävda medlemmarnas ställning i mediasamhället och verka för en positiv utveckling inom branschen. Föreningen företräder medlemmarna inför beslutsfattare, myndigheter och organisationer. Föreningen skall bevaka medlemmarnas upphovsrättsliga intressen och inom ramen för dessa stadgar kunna företräda medlemmarna i sådana frågor."

Föreningen marknadsför sina medlemstidskrifter årligen i en katalog som skickas ut gratis till reklambyråer, mediarådgivare, annonsförmedlare m.fl. i en upplaga på 9 000 exemplar. Ingen extra avgift tas ut från medlemstidskrifterna för denna service. För medlemmarna arrangeras olika typer av utbildningar och man har bl.a. gett ut en handbok för tidskriftsredaktörer; *Fackpressens handbok för mindre redaktioner*

av Thelma Kimsjö. I denna beskrivs hela tidningsprocessen från affärsidé till utvärdering av läsarens upplevelser. Nästan all utbildning är förlagd till Stockholmsområdet eftersom merparten av medlemmarna finns i denna region.

Sveriges Tidskrifter är medlem i föreningen Bonus (Bild Ord Not Upphovsrättslig samorganisation) och företräder sina medlemmar i de återkommande upphovsrättsliga förhandlingar med Svenska Kommunförbundet och staten om villkoren för och ersättningar vid den fotokopiering i undervisningsverksamhet som får ske enligt avtalslicensbestämmelser i upphovsrättslagen.

Under verksamhetsåret 1995/96 fick Sveriges Tidskrifter (dåvarande Fackpressen och Vectu) via Bonus fotokopieringsersättningar om närmare 2,5 miljoner kronor.

Föreningen har tidigare krävt att medlemstidskrifterna skall vara TS-kontrollerade om man tar in kommersiella annonser. Detta har för många små tidskrifter varit ett hinder för medlemskap eftersom avgiften för Tidningsstatistikts kontroller har ansetts för dyra av många mindre tidskrifter. Sveriges Tidskrifter har nu gjort det möjligt för små tidskrifter med en upplaga på mindre än 1 500 exemplar och annonsintäkter under 100 000 kronor att få vara medlemmar mot en avgift på 500 kronor per år. Avgiften är därutöver stigande i förhållande till upplaga och annonsintäkter. Den maximala avgiften per år är per titel 12 500 kronor exkl. moms.

De medel som föreningen får in som ersättning från Bonus finansierar en del av föreningens verksamhet och kommer medlemmarna indirekt till godo, resten fördelas till medlemmarna i form av stipendier som kan sökas samt till de årliga priserna Årets fotograf och Årets journalist som utses bland medlemstidskrifterna.

11.7 Tidskrifternas referensdatabaser

Den databas som utnyttjas mest på landets folk- och skolbibliotek är Artikelsök som ägs och drivs av Bibliotekstjänst AB (BTJ) i Lund.

Artikelsök omfattar referenser fr.o.m. 1979 till sammanlagt 700 tidskrifter (däribland ett stort antal kulturtidskrifter), 100 årsböcker och 50 dagstidningar. I dag finns ca en miljon poster och ökningen ligger på ca 60 000 varje år. Artikelsök har referenser såväl till nu utkommande tidskrifter som till tidskrifter som har upphört efter 1979.

Under de två senaste åren har antalet tidskrifter utökats med 150. Detta beror på Artikelsöks ekonomiska framgång vilket bl.a. lett till att BTJ kunnat anställa mer personal för indexering av artiklar. Urvalet av tidskrifter baseras på önskemål från biblioteken samt intern bedömning.

Sedan man i Kulturtidskriftskatalogen införde uppgifter om vilka tidskrifter som ingår i Artikelsök har det också kommit önskemål från tidskrifterna själva att få vara med.

Artikelsök finns i olika versioner: cd-rom som uppdateras fyra gånger per år, online i två versioner där den ena har ett www-gränssnitt samt en tryckt utgåva. För skolbruk finns en särskilt anpassad version med referenser till 120 tidskrifter som ofta förekommer i skolmiljö.

Om ett bibliotek inte själv har tidskriften i sina samlingar tillhandahåller BTJ artikelkopior ”inom ramen för existerande upphovsrättstillstånd”.

I dag kan man via Artikelsöks web-version länka vidare till de stora dagstidningarnas textarkiv, som även innehåller en del tidskrifters artiklar i fulltext. För att komma in i dessa textarkiv krävs dock särskilt abonnemang. Det finns även möjlighet att länka vidare till tidskrifter som själva lagt upp sitt material i fulltext på Internet.

Artikelsök finns i online- eller cd-version på praktiskt taget vartenda folkbibliotek, på skol- och gymnasiebibliotek, på så gott som samtliga universitets- och högskolebibliotek, specialbibliotek samt på en del företag, myndigheter, förvaltningar m.fl.

Artikelsök påverkar bibliotekens tidskriftsprenumerationer

När man på bibliotek diskuterar kommande års tidskriftsprenumerationer fungerar Artikelsök ofta som regulator. I tider då ekonomin ställer allt högre krav på effektivitet och utnyttjandegrad är det för biblioteket mer ”lönsamt” att i valet mellan två tidskrifter prenumerera på den tidskrift vars innehåll indexerats i Artikelsök. Då görs materialet mer lättåtkomligt och tidskriften kan bättre utnyttjas i bibliotekets referens- och informationsverksamhet.

Andra referensverktyg

Inom de vetenskapliga biblioteken används en rad andra referensdatabaser med hänvisningar främst till internationella vetenskapliga tidskrifter. Några innehåller även artiklar i fulltext.

11.8 Portofrågan

Postens portohöjningar har påverkat många tidskrifters ekonomi negativt. Eftersom kulturtidskrifterna till största delen är prenumererade blir varje höjning som posten genomför ytterst känbar. Kostnaderna för att skicka tidskriften till prenumeranterna tar en allt större procentuell andel av tidskrifternas kostnadsbudget i anspråk. För en del tidskrifter har portoökningen inneburit att man överväger att lägga ned tidskriften eller enbart göra den tillgänglig via Internet. Man har helt enkelt svårt att kompensera portohöjningen med högre prenumerationspris. Portohöjningen har gjort att många tidskrifter nått smärtgränsen för vad de förmår åstadkomma genom en kombination av eget och medarbetarnas ideella arbete och försök att hitta nya intäktskällor. Ju stramare budgeten blir desto trängre blir handlingsutrymmet. Detta framgår av den enkätundersökning som utredningen gjort för att få en så aktuell bild som möjligt av kulturtidskrifternas situation främst när det gäller porto och distribution samt kulturtidskriftsstödet (se bilaga). Enkäten gjordes av utredningen i samarbete med Föreningen för Sveriges kulturtidskrifter (FSK) och skickades dels ut till föreningens drygt 80 medlemmar samt till övriga kulturtidskrifter som finns förtecknade i Progeks adressregister, dvs. de tidskrifter som ingår i Kulturtidskriftskatalogen. Sammanlagt skickades 415 enkäter ut. Svarsprocenten var 41 % eller 169 svar. Fem svar bortföll på grund av att tidskrifterna upphört eller att de ändrat adress. På grund av tidsbrist skickades ingen påminnelse ut.

Av de 136 tidskrifter som svarat på frågan i enkäten om tidskriftens ekonomi har påverkats av portohöjningarna uppger 73 % att den påverkats, några så kraftigt att de oroar sig för tidskriftens överlevnad. Många uttrycker oro över att det är så dyrt att skicka ut tidningar mellan ordinarie utskick till prenumeranter, till presumtiva prenumeranter, press och andra intresserade. Tidskrifter som har prenumeranter i Norden har dessutom drabbats av det höjda Nordenportot.

Kraftig höjning då trycksaksportot försvann

Hur stor andel av tidskriftens budget utgör portot? Man uppger allt mellan 3 % och upp till hälften! Om man skall försöka hitta ett medelvärde ligger det runt 18–20 %, en siffra som också bekräftas av Sveriges Tidskrifter som uppskattar distributionskostnaderna till 20–25 % av den totala budgeten.

Vad är det som har hänt med portot under senare år? Sedan trycksaksportot försvann från och med 1981 har tidskrifternas portokostnader ökat drastiskt. Om man tittar i en portotabell från 1980 kan man se att det kostade 1,50 kronor att skicka ett brev på 20 gram. Det kostade lika mycket att skicka en tidning på 200 gram med trycksaksportot.

Jämför man portoökningen för normalbrev med konsumentprisindex mellan 1980 och 1997 har normalportot ökat med 233 %. Konsumentprisindexet har under samma period ökat med 255 %. En tidskrift som väger 400 gram kostade 1980 1,90 kronor att skicka, i dag 27 kronor. Det är en ökning med 1 321 %!

Under perioden 1992–1995 har portot för tidskrifter ökat med 33,5 % medan konsumentprisindex under samma period ökade med 11,2 % enligt beräkningar som Sveriges Tidskrifter gjort.

Portot för brev på 500 gram höjdes från 19 kronor 1996 till 27 kronor 1997, en ökning med drygt 40 %. Detta drabbar tidskrifterna när de skall skicka tidskrifter mellan ordinarie utgivningar.

Varje förändring som Posten har gjort har med andra ord medfört försämringar för tidskrifterna.

För att minska portokostnaderna för udda utskick finns visserligen möjlighet att köpa s.k. frankoetiketter i olika valörer för 250 gram, 500 gram och 1 000 gram. Dessa måste dock beställas och betalas i förväg.

Tidskrifter som ges ut av föreningar har möjlighet att utnyttja portot för föreningsbrev. Detta porto har inte haft lika stor kostnadsökning som det ordinarie portot. Den senaste höjningen skedde den 1 juli 1997 då portot för föreningsbrev upp till 100 gram höjdes från 3,20 kronor till 3,50 kronor eller ca 9 %. För brev upp till 250 gram höjdes portot från 11,50 kronor till 14 kronor eller med 22 %.

Frågan är dock hur länge frankoetiketterna och föreningsbrevsportot kommer att finnas kvar. Några garantier kan vad utredningen erfarit Posten inte ge.

Majoriteten av tidskrifterna distribueras som posttidning, vilket kräver en upplaga som överstiger 1 000 exemplar. Av de tidskrifter som svarade på enkäten uppger en majoritet på 65 % att de skickar tidskriften som posttidning, 22 % utnyttjar föreningsbrev och resten skickar tidskriften med vanligt brevporto.

Det lilla språkområdet svenskan begränsar av naturliga skäl upplagorna och de flesta kulturtidskrifter har upplagor som ligger under 1 000 exemplar.

Att dessutom skicka tidskrifter med normalporto inom Norden och övriga utlandet är också dyrt. Ett exempel på en "drabbad" tidskrift är Café Existens som har en tredjedel av sina prenumeranter i Norden.

Svårt få överblick

Postens taxor är en snårskog som är svår för den enskilda tidskriften att ta sig igenom. Följande exempel illustrerar hur svårt det är att få en överblick över vad det kan kosta för en tidskrift att skicka ut ett brev på 500 gram beroende på vilken lösning man väljer – eller snarare har råd att investera i.

Om man investerar i en frankeringsmaskin kostar portot 24,60 kronor, med ett särskilt "kreditlock", dvs. man betalar in i förväg, 23,12 kronor. Skickar man 100 exemplar kan man komma ned till 23,40 kronor respektive 22 kronor. Köper man frankoetiketter (som skall betalas in i förväg) kostar det 16 kronor. Skickar man 1 000 exemplar kommer man ned till 12,75 kronor. Skickar man tidskriften som posttidning kostar det 8,51 kronor men då måste man ha över 500 exemplar och med över 1 000 ex kostar det 7,30 kronor.

Med andra ord måste man komma upp i upplaga. Man kan få skicka med 1 000 exemplar-portot, även om upplagan är mindre, men måste ändå betala för 1 000 exemplar. Dessutom kostar det 5 000 kronor att registrera tidskriften som posttidning plus en årlig avgift på 2,371 kronor. Att skicka som posttidning kan dock vara lönsamt även om tidskriften har mindre upplaga än 1 000 exemplar.

Men det finns även andra regler när man är registrerad som posttidning som man måste hålla sig till; formatet måste vara detsamma, vilket bl.a. drabbar tidskrifter som Filmkonst som kommer ut i olika skepnader och storlekar från nummer till nummer.

Postens regler styr många tidskrifters format och omfattning eftersom maxgränsen för föreningsbrev är 100 gram – därför väger många förenings-tidskrifter max 100 gram inkl. kuvert.

Marknadsföring är också en portofråga

Att värva prenumeranter är också en porto- och distributionsfråga. Man räknar med att normal livslängd för en prenumeration är fem år. Alltså måste prenumerationsstocken ersättas med 20 % nya prenumeranter per år om man vill hålla upplagan intakt. För en tidskrift med en normal-upplaga på 1.000 prenumeranter krävs mycket arbete för att värva 200 nya varje år – och naturligtvis om man vill öka upplagan ytterligare. Nya prenumeranter når man ofta genom olika utskick, bl.a. av provnummer.

På Progek märker man att prenumerationerna minskar genomgående för alla tidskrifter både bland bibliotek och privatpersoner.

Få vet kanske om att tidskriften finns. Tidskrifterna måste marknadsföra sig och hitta sin målgrupp, vilket kräver ett ihärdigt arbete där man är beroende av utskick till presumtiva prenumeranter i form av brev och påseendeexemplar av tidskriften. Många tidskrifter väljer att skicka med foldrar och kuponger med prenumerationserbjudande i andra tidskrifter. Men även då tar posten ut en extra avgift beroende på hur foldern är beskaffad; ibladad, inhäftad, storlek, vikt etc. i förhållande till den tidskrift foldern medföljer.

Kulturporto

Under senare år har krav rests på ett särskilt kulturporto. Från Postens sida har man motsatt sig ett sådant porto med hänvisning till att det inte finns ekonomiskt utrymme inom Posten för detta. Istället skulle det krävas ett extra bidrag från staten för att täcka "inkomstbortfallet". Posten har också motsatt sig ett kulturporto med hänvisning till att det skulle vara svårt att hantera ett sådant specialfall.

I dag ger Kommunikationsdepartementet Posten bidrag för att man kostnadsfritt distribuerar blindskrift och talböcker inom ramen för det anslag Post- och telestyrelsen får för särskilda samhällsåtaganden. Bland dessa finns även kassetidskrifter.

11.9 Distribution och lösnummerförsäljning

Var hittar man lösnummer av kulturtidskrifter? Kanske i någon enstaka väl sorterad bokhandel som tillhandahåller ett visst utbud av framför allt litterära tidskrifter – lokala eller "rikstidskrifter". I bästa fall i någon av de tio Press stop-butiker som finns i landets större städer. Eller i de försäljningsställen för tidskrifter som drivs av tidskriftsverkstäderna i Lund och Göteborg eller av Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter i Mediarummet i Stockholm. Ett och annat bokcafé som drivs av ideella krafter kan också ha kulturtidskrifter i sitt sortiment. Råkar man befinna sig på ett evenemang som musikfestival, poesidagar eller berättarcafé händer det att tidskrifter säljs via bokbord eller ambulerade försäljare.

Några tidskrifter försöker hitta sin specialintresserade läsare via t.ex. musikaffärer, skivhandeln, sportbutiker, Tredje världen-butiker etc.

Hur man marknadsför sin tidskrift och hittar lämpliga distributionsvägar beror mycket på redaktionens uppfinningsrikedom, ork och inte minst tillgång på människor som är villiga att satsa lite extra utöver mödan att redigera och få tidskriften tryckt. Och som har förmågan att hitta kringvägarna runt de stora etablerade distributionsföretagens

motorvägar som utestänger kulturtidskrifter med små upplagor, dålig ekonomi och ibland något oregelbunden utgivning.

Biblioteken är ett av kulturtidskrifternas viktigaste fönster ut mot världen och nya läsare. Det gäller såväl folk- som skolbibliotek. Via biblioteken distribueras också Kulturtidskriftskatalogen. (Se vidare avsnittet Biblioteken och tidskrifterna.) När biblioteken minskar sina tidskriftsprenumerationer försvinner inte bara en viktig inkomstkälla för tidskrifterna utan också en viktig exponering för att nå nya läsare och förhoppningsvis även nya prenumeranter.

Ovanstående beskrivning bekräftas också av svaren från de tidskrifter som svarade på enkäten. Många – 56 av 143 – uppger att tidskriften finns i bokhandeln, men då rör det sig om någon enstaka lokal bokhandel eller några av de bättre sorterade bokhandlarna. Någon rikstäckande spridning är det långt ifrån tal om. Ett ytterst litet antal finns i Pressbyrån (6 av 143).

Kulturtidskrifternas upplagor är till 90 % prenumererad.

Ändrade distributionsvillkor

En annan bidragande orsak till tidskrifternas svårighet att nå ut är den tidvis kaotiska utveckling som skett inom distributionen, som i dag domineras av de stora och väletablerade tidskrifterna.

Under lång tid hade Svenska Pressbyrån ett omfattande och rikstäckande distributionsnät för all press, däribland tidskrifter. Pressbyrån vann sig om neutralitet och uteslöt inte utgivare från distributionen, vilket gynnade de mindre tidskrifterna.

Pressbyrån ombildades år 1985. Distributionen kom att skötas av Pressens Samdistribution AB, Presam, ägt av ett hundratal tidskriftsförlag som Presam distribuerade. Presam delades i sin tur 1989 upp i fyra delar: morgonpress, kvällspress, bastidskrifter och specialtidskrifter. En förändring av hela strukturen ägde rum 1991 i och med att dagspressen lämnade den gemensamma distributionen. De stora tidskriftsförlagen beslöt 1992 att bilda ett eget distributionsföretag Tidsam som fick en dominerande ställning på marknaden med 85 % av den lösnummerförsålda tidskriftsupplagan och ca 12 000 återförsäljare. År 1994 upplöstes Presamkoncernen.

Den del av det gamla Presam som stod utanför Tidsam ombildades till nytt bolag; Predab. Detta gick i konkurs 1993. Efterträdare till detta bolag blev SM-distribution numera Interpress, som är helt privatägt.¹

¹ Det här är en utveckling som också följts av Rådet för mångfald inom massmedia.

Två dominerande distributörer

I dag finns två stora dominerande distributörer: Tidsam och Interpress (tidigare SM-distribution).

Andra distributörer är Progek i Göteborg som i dag distribuerar ett stort antal tidskrifter till prenumeranter och som försöker skapa ett utbyggt distributionssystem för tidskrifter till bokhandel. En annan aktör på området är Press Stop-kedjan som ägs av Bror Lundbergs Efr. och som driver tio Press Stop-butiker.

Seelig distribuerar inga tidskrifter alls till bokhandeln. Bibliotekstjänst förmedlar via TidningsCentralen prenumerationer till framför allt folk- och skolbibliotek. Andra prenumerationsförmedlare är Wennergren & Williams.

Tidsam

Tidsam startade 1992 och ägs av Bonniers till 40 %. Övriga ägare är Allers, Egmont och Albinsson & Sjöberg. Tidsam dominerar distributionsmarknaden med 85 %. Företaget distribuerar huvudsakligen ägarförlagens tidningar (70 %). Men efter beslut hos Konkurrensverket tvingas man även distribuera andra förlags tidskrifter.

Tidsam har ca 12 000 återförsäljare över hela landet som distribuerar 70 miljoner tidskriftsexemplar per år eller 200 titlar. Kravet för att Tidsam skall distribuera en tidskrift är att den har minst 10 000 exemplar i lösnummerupplaga och utkommer med minst sex nummer per år. Inträdesavgift är 180 000 kronor.

Interpress

Svenska Interpress AB ägs av Michael Wehtje och distribuerar media-produkter; tidskrifter, dagstidningar, böcker, video, cd och närliggande produkter. Interpress levererar över 200 svenska titlar och 2 000 utländska tidskrifter och dagstidningar.

Interpress startade under namnet Svensk Media Distribution AB våren 1994 då man tog över lokaler och utrustning från Predab i Eskilstuna som gick i konkurs i december 1993.

Företaget omsätter ca 280 miljoner kronor och distribuerar till ca 8 000 handlare inom detalj-, service- och fackhandeln runt om i Sverige. Man uppger att företaget har en marknadsandel på 15 %. Enligt Interpress har man efter Konkurrensverkets beslut i januari 1996 vidkännts ett stort bortfall eftersom Tidsam måste öppna sin distributionsapparat även för titlar utanför ägarförlaget. Detta har inneburit att

Interpress förlorat flera stora tidskrifter som kunder till Tidsam som kan erbjuda bredare distributionsnät till väsentligt lägre kostnader. Detta har tvingat Interpress att hitta en ny strategi med prissänkningar för tidskrifter med stora volymer och avgiftshöjningar för mindre special- och kulturtidskrifter.

I dag kostar det 1 800 kronor att inregistrera ett nytt förlag hos Interpress, vilket är en engångssumma. Sedan tillkommer en avgift på 5 000 kronor per förlag och år samt 20,00 kronor i titelavgift per år. Varje utgåva kostar dessutom 500 kronor. För en tidskrift som kommer med fyra nummer per år innebär detta en årlig kostnad på 9 000 kronor. Återförsäljarens provision ligger på 22,5 % per sålda exemplar (exklusive moms) och ett minimum på 7 kronor per exemplar eller ett minimum per utgåva på totalt 5 000 kronor. Till detta kommer diverse avgifter för olika typer av merarbete. Tidskrifterna skall levereras tisdagar veckan innan de skall börja säljas ute i handeln.

Press Stop Bror Lundbergs Efr. AB

Press Stop Bror Lundbergs Efr. AB ägs av Gunnar Busk som köpte en tidningsaffär på Odengatan i Stockholm av Bror Lundberg på 1980-talet. Bror Lundberg hade efter kriget börjat importera engelskspråkiga tidskrifter, en verksamhet som Gunnar Busk fortsatte att utveckla.

Gunnar Busk är ensamägare till verksamheten. I dag driver företaget tio Press Stop butiker i Stockholm (fyra butiker), Göteborg, Malmö, Linköping, Västerås, Uppsala och Umeå. En elfte butik har nyligen öppnats i Lund.

Villkoren för tidskrifterna är tämligen smidiga och enkla. Någon inträdesavgift krävs inte. Av försäljningen får tidskriften 55 % av priset och Press Stop tar 45 % i provision. Eventuella returerna makuleras av butiken. Tidskrifterna kan själva bestämma varje nummers försäljningstid, dvs. hur länge numret skall finnas i butiken innan avräkning sker.

Varje butik rapporterar regelbundet via modem till det centrala datorsystemet vilka tidskrifter som sålts och hur många exemplar som finns kvar.

För varje förlag görs en sammanställning per titel när försäljningsperioden är över och inom tio dagar sätts pengarna in på förlagets konto. Därefter har förlaget ytterligare tio dagar på sig för att kontrollera returerna, därefter makuleras de av butiken.

Totalt omfattar sortimentet ca 2 000 titlar – framför allt utländska facktidskrifter. Ca 30 svenska kulturtidskrifter finns till försäljning.

Progek

Progek i Göteborg är en servicebyrå som erbjuder tidskrifter hjälp med prenumerationsregister, distribution, fakturering och vissa marknadsföringsinsatser. Dessutom sköter Progek bokföring och andra ekonomitjänster samt förvaltar kundernas medel, det senare inom Progek progressiv sparkassa ekonomisk förening.

Progek bildades 1979 som ett arbetskooperativ med åtta delägare, i dag är Per-Åke Wilhelmsson ensam ägare. Det officiella namnet är Progek progressiv ekonomitjänst ekonomisk förening. Bland kunderna finns förutom kulturtidskrifter även ideella föreningar, fria teatergrupper, förlag samt en del institutioner inom statlig förvaltning som Kulturrådet och Sida.

Progek tillhandahåller även underlaget för innehållet i Kulturtidskriftskatalogen.

I dag distribuerar Progek tidskrifter till bokhandel och bokcafeer. Totalt rör det sig om 45 tidskrifter som utnyttjar denna tjänst. Progek tar själv inte kontakt med försäljningsställena utan det är upp till varje tidskrift att själva leta upp intresserade försäljare. Därefter tar Progek hand om register, uppföljning och fakturering. Distributionen till försäljningsställena sköter antingen Progek eller tidskrifterna själva. I det senare fallet tillhandahåller Progek etiketter på försäljningsställena och tidskrifterna distribueras samtidigt som de skickas ut till prenumeranterna.

För Progeks tjänster betalar tidskrifterna 7,50 kronor per försäljningsställe och utgåva.

Tre gånger om året gör Progek en beställnings- och inventeringslista som skickas runt till samtliga bokhandlare och andra försäljningsställen. Genom denna lista erbjuds indirekt andra tidskrifter än de som kanske ursprungligen tog kontakt med handeln. Idag distribuerar Progek till ett hundratal försäljningsställen inkl. bokcaféer.

Försäljningsställena anger på inventeringslistan hur många exemplar av varje tidskrift som återstår. Dessa makuleras och Progek skickar sedan en faktura till respektive försäljningsställe och så småningom fördelas intäkterna till respektive tidskrift.

Det har förts diskussioner mellan Kulturrådet och Progek om ett särskilt distributionssystem för kulturtidskrifter där Kulturrådet skulle stå för kostnaderna för katalog och presentationer. Kulturrådet skulle täcka de administrativa kostnaderna och vara huvudansvarig för systemet. Men diskussionerna har ännu inte resulterat i något konkret i avvaktan på att Progek behöver ett nytt datasystem för kunna sköta en så pass omfattande distribution som det skulle bli frågan om.

Bokhandeln

Få bokhandlare tillhandahåller kulturtidskrifter i sitt ordinarie sortiment. I bästa fall finns några tidskrifter som BLM, Artes och liknande och kanske någon lokal tidskrift som lämnas in av redaktionen direkt. Om bokhandeln säljer kulturtidskrifter beror det ofta på att det i personalen finns någon som är särskilt intresserad av att driva en sådan avdelning. Ofta behövs någon som är införstådd med tidskrifternas ibland oregelbundna liv och som vet om när nya nummer är på gång eller om redaktionen är inne i en tillfälliga svacka.

Varken inom Bokia, Akademibokhandeln eller Julbocken AB har man centralt diskuterat möjligheten att bygga upp en distributionsapparat för tidskrifter till bokhandeln. Inte heller inom Seelig har frågan om tidskriftdistribution till bokhandeln varit uppe på dagordningen. Det är istället upp till varje enskild bokhandel att själv ta in kulturtidskrifter till försäljning. Det finns flera bokhandlare som gör det i dag. Någon noggrann kartläggning av detta har utredningen av tidskäl inte kunnat göra.

En bokhandel som profilerat sig på försäljning av kulturtidskrifter är Hedengrens bokhandel i Stockholm. Följande kan tjäna som exempel på hur hanteringen av tidskrifter i bokhandeln går till i dag. I dag finns ett 80-tal tidskrifter i sortimentet. Några är på väg ut eftersom redaktionerna har råkat i ekonomiska eller personella svårigheter. Nya kommer in. Man säljer från ca 5 exemplar av ett nummer till kanske 50. Det finns en kärna av kvalitetstidskrifter som nästan alltid säljer bra. Bli r något nummer eller en ny tidskrift uppmärksam i massmedia märks det omedelbart på försäljningen. Man märker också om redaktionen har medlemmar som verkligen brinner för sin tidskrift. De är i allmänhet också uppfinningsrika när det gäller att marknadsföra tidskriften.

Det är svårt att få tidskriftshanteringen att bli effektiv om det inte finns någon anställd i bokhandeln som själv är intresserad av tidskrifter och som ser till att avdelningen fungerar. På Hedengrens har man velat profilera sig som en bokhandel som bl.a. säljer kulturtidskrifter. Tidskrifterna finns inte enbart i hyllorna på tidskriftsavdelningen utan även som lockvaror på disken vid kassan där kunderna i väntan på sin tur kan titta och bläddra i tidskriften. Hedengrens får de flesta tidskrifterna i kommission via Progek.

Kulturpunkter

På 1980-talet gjorde Kulturrådet i samarbete med Progek ett försök med lösnummerförsäljning av kulturtidskrifter via ett antal s.k. Kulturpunkter. Ett antal kiosker och tobakshandlare engagerades i försöket. Via dessa kunde tidskrifter beställas och avhämtas efter ett par dagar.

Försök med försäljning via tidskriftsverkstäderna

Tidskriftsverkstäderna bedriver också försäljning av tidskrifter, allt från medlemstidskrifter till ett mer heltäckande sortiment av tidskrifter. Genomgående är detta ingen lukrativ verksamhet utan mer att betrakta som en form av marknadsföringsåtgärder för tidskrifterna.

Tidskriftsbutiken i Lund

I Lund öppnade Lunds tidskriftsverkstad butik i anslutning till sina lokaler på Mårtenstorget 3 i centrala Lund hösten 1993. Verksamheten har kunnat drivas tack vare årligt stöd från Kulturrådet.

Sortimentet i butiken är till stor del identiskt med de tidskrifter som finns i Kulturtidskriftskatalogen. I dag har butiken drygt 200 tidskrifter i sitt sortiment. Dessutom säljs verkstadens medlemstidskrifter samt en del böcker utgivna av tidskriftsförlagen.

Det finns också möjlighet att beställa tidskrifter via Internet från butiken som kontinuerligt presenterar nyinkomna nummer.

Kundunderlaget består dels av spontana besök – en form av marknadsföring av tidskrifter. Även om man kanske inte alltid köper en tidskrift med sig hem, så har man fått kunskap om utbudet och möjlighet att komma tillbaka. Dels finns en fast kundkrets som regelbundet kommer in. Närheten till torghandeln på Mårtenstorget bidrag också till fler spontanbesök.

Hösten 1997 flyttar Lunds tidskriftsverkstad till Malmö, där man bl.a. kommer att få större och mer butiksanpassad lokal med skyltfönster i gatuplanet. Något som tyvärr saknats på Mårtenstorget.

Göteborgs tidskriftsverkstad

Verkstadens hade under en tid en tidskriftskiosk på Pusterviksteatern där man sålde tidskrifter i anslutning till föreställningar och andra evenemang.

Sedan september 1993 har verkstadens medlemstidskrifter sålts på Frölunda bibliotek. Initiativet kom från biblioteket, som redan från början varit engagerade i att visa upp och sälja verkstadens tidskrifter, samt sprida allmän information om kulturtidskrifter.

I Stadsteaterns nya foajé säljer tidskriftsverkstaden ett urval tidskrifter genom ett samarbete med personalen i baren. Tanken är att verksamheten efterhand skall utvecklas att omfatta icke-medlemstidskrifter, framför allt sådana med direkt anknytning till teater.

Hösten 1996 inleddes ett samarbete med Antikvariat Lemming som bl.a. specialiserat sig på kurslitteratur i samhällsvetenskap och humaniora. De 41 medlemstidskrifterna bildar bas. Dessutom kommer man att sälja övriga verkstadens medlemstidskrifter. Man har också för avsikt att sälja en del utländska kulturtidskrifter.

Stockholms tidskriftsverkstad

Verkstaden i Stockholm har i dag ingen försäljning av tidskrifter, men diskussioner pågår om att sälja medlemstidskrifterna i Tidskriftsbibliotekets informationsdisk.

Mediarummet i Gamla stan i Stockholm

Mediarummet på Stora Nygatan 26 i Stockholm drivs i samverkan mellan ett antal mindre förlag och tryckerier tillsammans med En Bok för Alla. Här disponerar Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter kanslilokal. I butiken säljs föreningens medlemstidskrifter på kommissionsbasis – i dag ca 80 stycken. Butikslokalen kan även disponeras av tidskrifterna för olika arrangemang.

11.10 Upphovsrätt

Upphovsrättens ändamål är att skydda författares, journalisters, bildkonstnärers, tonsättares m.fl. verk mot bl.a. olaglig kopiering. Rättigheterna regleras genom lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Sedan fotolagen upphävdes 1994 regleras även fotografernas rättigheter i upphovsrättslagen (URL).

Upphovsrättslagen ger upphovsmannen ensamrätt att förfoga över sitt verk genom att göra det tillgängligt för allmänheten, mångfaldiga det och sprida exemplar av verket.

Upphovsrätten omfattar också en ideell rätt – s.k. *droit moral*. Det innebär att upphovsmannen har rätt att bli namngiven när exemplar av verket framställs och är skyddad mot att verket ändras på ett sätt som kränker hans litterära eller konstnärliga anseende.

Det upphovsrättsliga skyddet består under upphovsmannens livstid och sjuttio år efter utgången av dödsåret. För fotografier som inte räknas som verk är skyddstiden 50 år efter det år då bilden framställdes.

De inskränkningar som finns i upphovsrättslagen gäller bl.a. rätten att kopiera för enskilt bruk (dock inte datorprogram), dvs. för framställarens eget behov eller hans eller hennes närmaste familj- eller vänskrets. Det anses också vara enskilt bruk om någon för sitt personliga bruk kopierar inom ramen för sitt eget arbete i en yrkesverksamhet. Däremot kan inte ett företag, en organisation eller en myndighet kopiera för de anställdas behov.

En biblioteksbesökare kan med andra ord kopiera en artikel ur en tidskrift på biblioteket för enskilt bruk, men det är förbjudet att sedan kopiera upp ett större antal kopior för spridning inom t.ex. en skolklass eller på en arbetsplats.

Bonus

Bonus är en ideell förening som inkasserar, förvaltar och fördelar ersättningar för mångfaldigande av litterära och konstnärliga verk samt fotografiska bilder. På uppdrag av medlemmarna förhandlar Bonus om kopieringsavtal som upplåter viss rätt till fotokopiering för undervisningsändamål inom hela utbildningssektorn; kommunal, landstingskommunal, statlig samt privat. I dag har Bonus 17 medlemsorganisationer – utgivar- och upphovsmannaorganisationer.

Enligt upphovsrättslagens bestämmelser om s.k. avtalslicens blir Bonus-avtalen bindande även för utomstående upphovsmän. Avtalslicenserna omfattar både svenska upphovsmän som står utanför organisationerna och utländska upphovsmän. För att ett kollektivt avtal skall kunna åberopas som grund för avtalslicens fordras att avtalet har ingåtts av en organisation eller organisationer som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området. Vidare förutsätts att det kollektiva avtalet rör kopiering inom undervisningsverksamhet som bedrivs i organiserade former. En utomstående upphovsman har dock alltid rätt att förbjuda att hans eller hennes verk kopieras.

Bonus har följande målsättning för verksamheten:

”Bonus’ medlemmar upplåter rättigheter för fotokopiering, när det är motiverat att kopiering sker som komplement till inköp av böcker, läromedel, tidningar, noter och bildmaterial.

Med detta som utgångspunkt skall Bonus tillvarata rättsinnehavarnas ekonomiska och ideella intressen enligt följande:

- Förhandla om kopieringsavtal på organisationernas uppdrag.
- Sprida information om upphovsrätten rörande kopiering.
- På förekommande avtalsområden bevaka upphovsrättens efterlevnad.
- Följa utvecklingen på kopieringsområdet, i fråga om både teknik och användning, såväl nationellt som internationellt.

Basen i verksamheten är kopieringsavtalen. Genom avtalen kan illegal kopiering minskas, övrig kopiering begränsas samt rättsinnehavarna ersättas för nyttjandet. Därmed främjas tillkomsten av nya verk. Samtidigt härmed kan legitima kopieringsbehov tillgodoses och nyttjarna bli medvetna om upphovsrätten och de intressen som denna skyddar.”

Bonus kasserar in de upphovsrättsliga ersättningarna som verksamhetsåret 1995/96 uppgick till 61,4 miljoner kronor. Ca 5 % används av Bonus för att täcka administrativa kostnader. Återstående medel fördelas av styrelsen på fem s.k. förvaltningsgrupper som representerar bok-, läromedel-, press, not- och bildområdena, där läromedel dominerar med 41,1 % följt av press 19,2 %, noter 15,1 %, bild 12,6 % och bok 12,0 %.

Fördelningen baseras på statistiska undersökningar som görs i samarbete med professionella undersökningsinstitut. Dessa ger information om hur mycket skyddat material som kopieras, dels hur kopieringen fördelar sig mellan skilda materialkategorier som t.ex. press, noter och bilder.

Medlemsorganisationerna bestämmer själva hur de fördelar medlen vidare till rättsinnehavarna. Ofta används Bonus-medlen för stipendier, utbildning eller individuell fördelning.

Bonus bedriver en särskild informations- och kontrollverksamhet som riktar sig mot högskolor, gymnasier och grundskolor som besöks av kopieringsombud. Dessa informerar om reglerna och rapporterar till Bonus om reglerna inte efterföljs.

Presskopia

Föreningen Presskopia bildades 1982 av pressens organisationer med uppgift att sluta avtal om kopiering. Avtalet ger abonnenten rätt att kopiera redaktionell text för interninformation. För detta nyttjande erhåller medlemsorganisationerna Föreningen Sveriges Tidskrifter, Svenska Journalistförbundet, Sveriges Författarförbund och Tidningsutgivarna ersättning via Föreningen Presskopia.

ALIS

ALIS är en ideell förening bildad av Dramatikerförbundet, Författarförbundet, Journalistförbundet och Läromedelsförfattarnas förening för att bevaka och tillgodose upphovsmännens ideella och ekonomiska intressen när offentliggjorda och/eller utgivna verk vidareanvänds. Genom förvaltningsuppdrag åtar sig ALIS att för de litterära upphovsmännens del förhandla med nyttjare, samverka med andra rättighetshavare och organisationer, träffa avtal om nyttjande och inkassera samt fördela ersättning för nyttjande. Stor del av ALIS' verksamhet rör den vidareanvändning av litterära verk som sker genom ny teknik.

Copyswede

Copyswede är en ekonomisk förening som bildades år 1982 av tio organisationer inom KLYS tillsammans med STIM och NCB (Nordisk Copyright Bureau). Copyswedens uppgift är för närvarande framför allt att avtalsbelägga det s.k. grannlandstittandet på TV-programmen.

Upphovsrätten och digitala medier

När det gäller upphovsrättens tillämpning för digitala medier är läget inte helt klart. En intensiv debatt pågår föranledd av de tillägg till Bernkonventionen som behandlades vid en diplomatisk konferens i Genève den 2–20 december 1996. Förslaget inför konferensen hade lagts fram av FN-organisationen WIPO (World Intellectual Property Organisation). Från bibliotekshåll har man motsatt sig resultaten av konferensen.

11.11 Minskade biblioteksprenumerationer – ökad kopiering

Många kulturtidskrifter har under de senaste åren märkt en nedgång i antalet biblioteksprenumerationer. Det innebär inte bara ett inkomstbortfall för tidskriften utan också en försämrad marknadsföring.

Under 1978–1988 ökade bibliotekens tidskriftsprenumerationer med 30 %. Samtidigt låg inköpen av böcker och dagstidningar på samma nivå eller minskade. En nedåtgående trend började dock märkas redan i slutet av 1980-talet och denna har fortsatt under 1990-talet. Uppgifterna

har hämtats ur rapporten *Folkbibliotek och tidskrifter. Några nedslag i verkligheten år 1996*. Britta-Lena Jansson, Statens kulturråd.

Prenumerationerna har minskat mer än titlarna; från 145 308 (1990) till 125 007 (1994) eller en minskning på 14 %. Under samma tid har antalet titlar sjunkit från 82 938 (1990) till 73 872 (1994), en minskning med 11 %.

Det kan finnas många orsaker till att prenumerationerna har minskat mer än antalet titlar. Ett skäl är att biblioteken i en krympande ekonomi strävar efter att försöka ha kvar titelbredden. Ett annat skäl är att antalet biblioteksenheter under denna period sjunkit kraftigt, från nästan 2 000 till ca 1 700 enheter. Ett tredje skäl är att tidskrifterna under 1990-talets början blivit dyrare jämfört med prisutvecklingen på böcker. På de bibliotek där man minskat tidskriftsanslaget i proportion till det totala mediaanslaget har antalet prenumerationer minskat. Andra bibliotek har prioriterat tidskrifterna genom att bibehålla antalet prenumerationer. Få bibliotek har ökat antalet prenumerationer.

Svaren i utredningens enkät till kulturtidskrifterna bekräftar den bild över minskade biblioteksprenumerationer som Britta-Lena Jansson tar upp i sin undersökning. Av de 129 tidskrifter som lämnat uppgifter på just dessa frågor anger 45 % en minskning, 36 % oförändrat antal biblioteksprenumerationer och 18 % har märkt en viss ökning. Bland de senare finns en del nystartade tidskrifter som av naturliga skäl bör uppleva en prenumerationsökning och tidskrifter som slagits samman med andra.

Samtidigt som biblioteksprenumerationerna minskar ökar inte minst den oreglerade kopieringen av tidskrifternas innehåll.

Ett skäl till den ökande kopieringen är att det via Artikelsök blivit lättare och enklare att hitta artiklar.

Av de 512 tidskrifter som Artikelsök år 1997 indexerar finns 143 stycken eller 27,9 % i 1997 års Kulturtidskriftskatalog. Dessa kulturtidskrifter utgör 54 % av det totala antalet kulturtidskrifter i katalogen. Artikelsök har dessutom referenser till indexerade artiklar i kulturtidskrifter som upphört.

Det har stor betydelse för bibliotekens val av tidskrifter om de är indexerade i Artikelsök eller inte.

Den undersökning som Britta-Lena Jansson gjorde på sex olika bibliotek av varierande storlek visar att på samtliga bibliotek har kopieringen ökat. Den bilden motsägs något av en undersökning som gjordes i Göteborg och i Stockholm. Det skall också påpekas att kulturtidskrifterna ingår som en del i begreppet tidskrifter.

Under 1996 gjorde länsavdelningen vid Göteborgs stadsbibliotek en undersökning av fjärrlånebeställningar på tidskriftsartiklar. För att se om resultaten från göteborgsundersökningen stämde överens med erfa-

renheter från Stockholms län gjordes en liknande undersökning där av fjärrlånen under två veckor från 18 mars – 1 april 1997. Materialet har sammanställts av Göteborgs stadsbibliotek. Flera likheter framkom:

- Antalet beställningar från skolbibliotek var förhållandevis stort, ca 30 %.
- Antalet artiklar från 1993 och bakåt var nästan dubbelt så många jämfört med åren 1994–1996. Ingen efterfrågan fanns på artikelkopior från löpande årgång.
- Det finns inget som tyder på att biblioteken i stället för att prenumrera på kulturtidskrifter väljer att göra artikelbeställningar. Det är andra typer av tidskrifter som efterfrågas.

I utredningens enkät till kulturtidskrifterna ställdes frågan: Skulle ni önska ersättning för kopiering? Svaren fördelar sig på nästan hälften ja och hälften nej, med en viss övervikt för ja. Många intar en klar ställning för eller mot. Många tidskrifter vet om att deras artiklar kopieras och efterlyser någon form av kontroll och ersättning. Några är tveksamma på grund av farhågor för ökad administration eller att de anser att en kontroll är genomförbar.

Åtskilliga tidskrifter ser kopieringen som en form av marknadsföring eller så vill de av rent ideologiska skäl att tidskriftens budskap skall spridas till en vidare krets. Det gäller särskilt politiska tidskrifter eller tidskrifter som är angelägna om att få sprida sitt budskap. Man kan bland vissa tidskrifter ana en viss okunskap om upphovsrätt – man tror sig inte kunna hävda upphovsrätten på grund av att artikelförfattarna inte ersätts ekonomiskt för sitt arbete.

Många kulturtidskrifter är i dag inte delaktiga i de kollektiva upphovsrättsliga förhandlingar som sker mellan företrädare för tidningar och tidskrifter via organisationer som Bonus, Presskopia och företrädare för stat, kommuner och utbildningsväsendet på olika nivåer. Anledningen är att tidskrifterna antingen inte känner till möjligheterna eller att de anser det vara för dyrt/krångligt att vara medlemmar i en organisation som företräder tidskrifter i förhandlingarna.

11.12 Tidskrifter på bibliotek

Tidskrifter utnyttjas allt mer i bibliotekens referensarbete. Tack vare referensdatabaserna är tidskrifternas innehåll mer lättåtkomligt och kan utnyttjas mer, vilket gör bibliotekens tidskriftshantering både viktigare och mer ekonomiskt försvarbar. De nya läroplanerna för såväl grund- som gymnasieskolan lägger stor vikt vid självständig informations-sökning, vilket har gjort att biblioteken har fått en allt viktigare roll,

både folk-, skol- och gymnasiebibliotek. I allmänhet erbjuder skol- och gymnasiebiblioteken ett grundbestånd av de mest utnyttjade tidskrifterna. För ytterligare fördjupning hänvisas eleverna ofta till ortens folkbibliotek.

Tidskrifternas andel av det totala mediaanslaget på folkbiblioteken brukar ligga på ca 12 %. De större länsbiblioteken har förhållandevis fler tidskrifter, ca 800. Flest har Stockholm med drygt 1 750 och Malmö med 1 600. Sammantaget räknar man med att det finns 143 000 seriella publikationer inkl. tidningar på de svenska folkbiblioteken. (Enligt en artikel av Tomas Lidman i Bokvännen.)

Detta skall jämföras med de vetenskapliga biblioteken som lägger ned stora resurser på att hålla ett stort tidskriftsbestånd men som naturligtvis har en helt annan uppgift än folkbiblioteken och där tidskrifter spelar en helt annan roll bl.a. på grund av sin aktualitet. Ett stort allmänvetenskapligt forskningsbibliotek disponerar i snitt ca 40 % av budgeten på tidskrifter. Avancerade specialbibliotek i medicin använder 90 % av budgeten på tidskrifter.

Av det totala tidskriftsbeståndet i landet håller sig de vetenskapliga biblioteken med ca 130 000 titlar på de allmänvetenskapliga biblioteken, ca 50 000 på specialbiblioteken.

Det är svårt att få en heltäckande bild över kulturtidskrifternas situation på landets folkbibliotek. SCB slår i sin statistik ofta samman tidskrifter och dagstidningar. Beställningar på prenumerationer via t.ex. Bibliotekstjänst sparas inte. Det är också vanskligt att göra jämförelser mellan olika bibliotek på grund av föränderliga budgetnormer, kommunstrukturer som ändras, tillfälliga omprioriteringar och uppgifter som inte sparas.

På uppdrag från Statens kulturråd har Britta-Lena Jansson undersökt hur fem folkbibliotek av olika storlek arbetar med tidskrifter; Borgholm, Danderyd, Kalmar, Ljusdal, Malmö och Åsele.

Borgholm

Borgholm blev på 1980-talet känt som ett bibliotek som satsade mycket ambitiöst och medvetet på kulturtidskrifter, delvis med stöd från Statens kulturråd. Man har fortsatt att prioritera tidskrifterna och har inte skurit ned på antalet prenumerationer. I dag har man 287 tidskrifter, lokalerna begränsar ytterligare expansion. Jämfört med kommunerna av liknande storlek har Borgholm dubbelt så många tidskriftsprenumerationer. Trots detta har bibliotekets fjärrlån av tidskriftskopior ökat. En orsak är bl.a. tillväxten av Komvux-utbildningar.

På biblioteket i Borgholm arbetar man aktivt för att beståndet skall vara levande och ha en naturlig del av verksamheten. Satsningen på tidskrifter är medveten, både för referensarbetet och skolan. Tidskrifterna ses som ett komplement till eller ibland som en ersättning för fackböcker inom speciella områden.

Tidskrifterna lånas ut, tidigare lika länge som böckerna, numera under 14 dagar. I princip lånas inte senaste numret ut.

Borgholm har ända sedan tidskriftsprojektets start fört statistik över utlånade tidskrifter. År 1980 lånade huvudbiblioteket ut 974 exemplar, 1990 var utlåningen från huvudbiblioteket 7 585, från hela bibliotekssystemet 13 884 exemplar. Fjärrlånen har också ökat. Man lånar främst från andra bibliotek i länet eller från lånecentralen i Malmö. Antalet beställningar på tidskriftsartiklar har mer än fördubblats på ett par år.

Danderyd

Danderyd med sina 28 000 invånare är ett exempel på en kommun inom en av de tre storstadsregionerna. Danderyd har färre tidskrifter än andra kommuner i samma storlek. Biblioteket har ca en fjärdedel av titlarna i Kulturtidskriftskatalogen. Av det totala medieanslaget används 15–20 % till tidnings- och tidskriftsprenumerationer. Under 1990-talet har biblioteken i länet samverkat bl.a. på tidskriftsområdet.

Danderyds bibliotek har inte någon speciell profil i valet av tidskrifter, men anser sig ta ett kulturpolitiskt ansvar för tidskrifterna. Tidskrifterna finns på en särskild avdelning. Det senaste numret är inte till utlån, tidigare nummer lånas ut under en vecka. Eftersom utlåningen tidigare var längre har omsättningen ökat och därmed den totala utlåningen, framför allt av de mest populära tidskrifterna.

Man märker i Danderyd inte av så mycket av skolans nya arbetssätt, eftersom det finns bra grundskole- och gymnasiebibliotek i kommundelen. Kopiering och beställning av kopior ur tidskrifter har inte ökat nämnvärt.

Kalmar

Kalmar stadsbiblioteks samlingar är bas för den regionala biblioteksverksamheten. Varje enhet inom bibliotekssystemet gör sina egna inköp – dock i samråd med varandra. På huvudbiblioteket är bokanslaget uppdelat på arbetslagen. Dessa diskuterar tidskrifterna inom sitt område varefter inköpen samordnas centralt. Som hjälpmedel för inköpen används Kulturtidskriftskatalogen.

Tidskrifter som ingen öppnat plockas bort. Det gäller även gratis-tidskrifter. Inga dublettköp görs. Under 1991–1993 gjorde biblioteket en genomgång av tidskrifter och sa upp dem som inte användes. En bevarandeplan upprättades också.

Tidskriftsanslaget har varit relativt konstant i förhållande till det totala mediaanslaget, trots att man numera inom vissa ämnen som t.ex. data heller väljer tidskrifter än böcker. Högre prenumerationspriser har emellertid medfört att antalet prenumerationer har minskat.

Kalmar har ett stort antal tidskrifter jämfört med kommuner i samma storlek. Medel för media kommer dock även från Kalmar Läns Bibliotek. Av Kulturtidskriftskatalogens titlar har Kalmar i dag ca hälften. 1970 fanns 70 % av dessa vid biblioteket.

1992 infördes möjligheten att låna hem tidskrifter, utom det senaste numret, på sjudagarslån. Följden är att utlåningen har ökat och antalet kopior har minskat. I viss mån opponerade sig gymnasiebiblioteken mot att löpande årgång lånades ut, eftersom det inte gick att få fram artiklar från de utlånade tidskrifterna. För att få fram kopior vänder man sig istället till andra bibliotek i länet eller till länecentralen.

Länsbiblioteket effektuerade över 3 000 kopiaorder under 1995. Beställningarna har ökat successivt under 1990-talet.

Ljusdal

Ljusdals bibliotek har av Kulturrådet valts att vara ett modellbibliotek, nationellt och internationellt.

Urvalet av tidskrifter diskuteras i huvudsak vid ett möte på hösten, då de som är intresserade får vara med. Om fler önskemål på tidskrifter kommer in under året tar man upp det på ordinarie bokmöten. Artikelsök har stort inflytande på urvalet, vilket dock inte gäller Kulturtidskriftskatalogen.

De allmänna medieurvalsprinciperna gäller också tidskrifter. Man strävar efter att ha ett så brett bestånd som möjligt som täcker in alla ämnesområden. Biblioteket känner också ett ansvar för de politiska tidskrifterna liksom för kulturtidskrifterna.

Tidskriftsinköpen andel av mediaanslaget har ökat i takt med ökade prenumerationspriser. Man har strävat efter att behålla ungefär samma antal tidskrifter, trots att mediaanslaget i stort sett är oförändrat. Även om nolltillväxt inte är en uttalad princip stryks i praktiken en tidskrift om en ny tillkommer, ofta sådana som behövs för skolan.

Senaste numret lånas inte ut. För övriga nummer är lånetiden densamma som för böcker. År 1994 lånades det ut över 8 000 tidskrifts-

nummer, varav huvudbiblioteket lånade ut drygt 2 000. År 1995 hade utlåningen ökat med ytterligare 2 000.

Kopior av material som inte finns i Ljusdal beställs från annat bibliotek i länet. Beställningar från gymnasiet har ökat mycket trots att de har en egen artikelförsörjning. Kopieringen har ökat mycket kraftigt – 390 kopior 1993 och över 1 000 under 1994 – bl.a. beror det på att vidareutbildningarna har ökat i kommunen.

Malmö

Malmö stadsbibliotek har varit mycket aktivt när det gäller engagemanget i tidskrifter. I det årliga tidskriftsmötet deltar även stadsdelsbiblioteken. Kompletteringsköp under året tas upp på ordinarie bokmöten.

Ambitionen är att ha så stor bredd som möjligt vad gäller kulturtidskrifter, EU-tidskrifter, fulltextdatabaser etc. Vid neddragningar försöker man finna billigare alternativ men försöker alltid behålla ämnesbredden. Artikelsök har stor betydelse både vid eventuella neddragningar som vid nybeställningar.

Av de 249 titlarna i 1996 års Kulturtidskriftskatalog har Malmö 205, dvs. drygt 82 %. Både personal och allmänhet har tillgång till ett stort antal databaser på cd-rom och även Internet. Tidskriftsförteckningen Ulrich's kompletteras av referensdatabaserna Artikelsök, Hälso- och Sjukvård, Magazine (Proquest), samt fulltextdatabaserna EBSCO och Facts on File.

Antalet titlar och prenumerationer har varit ganska oförändrat. Tidskrifternas andel av det totala mediaanslaget har dock ökat, vilket beror på att kostnadsökningen för tidningar och tidskrifter varit större än för övriga media. Med andra ord har de högre priserna inte medfört nedskärningar i tidskriftsbeståndet.

Tidigare lånade man äldre årgångar, men från sommaren 1996 sker ingen utlåning alls förutom av dubletter och invandartidskrifter som cirkulerar inom biblioteksenheterna. Skälet till förändringen är att biblioteket lägger mer vikt vid tidskrifternas informationsroll. Funktionen som lånecentral underlättas också om beställt material finns tillgängligt direkt.

När det gäller utlåning av tidskrifter samt kopiering finns ingen separat statistik, men personalen på såväl stadsbiblioteket som lånecentralen upplever att såväl utlåning som kopiering har ökat. Dessutom har kopiesändningarna från lånecentralen ökat. Dessa innefattar även kopior ur referensverk och andra böcker. För 1996 beräknas beställningarna uppgå till 9–10 000.

Åsele

Åseles bibliotek ligger i en vidsträckt glesbygdskommun, som dessutom är en av landets befolkningmässigt allra minsta. Jämfört med kommuner i samma storlek har Åsele ett stort urval av tidskrifter. Av de titlar som finns i Kulturtidskriftskatalogen har Åsele 14 %.

År 1992 startade ett samarbete mellan tre inlandskommuner i Västerbotten; Dorotea, Vilhelmina och Åsele. Man har byggt vidare på detta samarbete när det gäller tidskriftsprenumerationer. Följden är att många kulturtidskrifter inte finns i Åsele men däremot i de andra kommunerna, varifrån de kan lånas eller artiklar faxas.

En gång om året beslutar man om vilka tidskrifter man skall prenumerera på. Biblioteken använder varken Kulturtidskriftskatalogen eller Artikelsök som hjälp vid urvalet.

Tidskrifterna lånas ut – lika länge som böckerna – dock inte senaste numret. Kopieringen är gratis, däremot får låntagarna betala för fjärrbeställda artiklar. Kopieringen har ökat, framför allt är det elever på gymnasiet eller annan högre utbildning som står för den ökade artikelkopieringen.

Sammanfattning

Av sin undersökning drar Britta-Lena Jansson slutsatsen att biblioteken i första hand satsar på tidskrifter inom breda ämnen med kommersiella utgivare, tidskrifter som garanterat får en stor läsekrets istället på tidskrifter vars utgivning borde säkras i yttrandefrihetens och en god kulturpolitikens namn.

Kopieringen av tidskrifter har ökat. Det är sällsynt att biblioteken registrerar kopieringen. Biblioteken har också ett kulturansvar. Tidskrifterna har dubbla roller – att bläddras i och låta sig överraskas och att söka information i. Hur biblioteken betraktar tidskrifternas roll avgör till viss del hur de exponeras och var de finns; på en speciell tidskriftsavdelning eller i anslutning till de olika fackämnena.

Samarbetet mellan framför allt mindre bibliotek innebär att man bättre kan utnyttja resurserna. Antingen samverkar man kring en gemensam tidskriftsförteckning eller gemensam bevarandeplan. Detta kan leda till att kopiaresbeställningarna underlättas, vilket leder till att även länsbiblioteken avlastas. I kommuner inom en storstadsregion innebär det också att låntagaren kan hänvisas till ett annat bibliotek.

”Avsikten med samarbete bör dock inte i första hand vara att ett bibliotek avstår från en prenumeration för att en grannkommun har tidskriften”, skriver Britta-Lena Jansson. Ett radikalare samarbete finns i

Dorotea, Vilhelmina och Åsele. Biblioteken samråder om inköpen. När det gäller något smalare tidskrifter kanske ett bibliotek avstår med motiveringen att ett annat av de tre biblioteken har den. Både kopior och tidskriftsnummer skickas mellan biblioteken.

”Detta handlar naturligtvis om besparing och rationalisering. Nackdelen är att invånarna inte får tillfälle att se en del värdefulla kulturtidskrifter som t.ex. Ariel, Bokvännen och Lyrikvännen.”

Stockholms stadsbibliotek

Under våren 1997 öppnade Stockholms stadsbiblioteks nya tidskriftsavdelning i det s.k. annexet, gamla Humanistiska biblioteket. Här finns också IT-biblioteket och Stockholms tidskriftsverkstad.

Tidigare har tidskrifterna varit fördelade på de olika facksalarna, som fortfarande har en del tidskrifter. Men det samlade tidskriftsbeståndet finns nu på ett och samma ställe. De årgångar som tidigare förvarades i olika magasin och som låntagarna ibland kunde få vänta till dagen därpå innan de fick, finns nu fem årgångar tillbaka i tiden i biblioteket. Äldre årgångar förvaras i ett enda gemensamt magasin i samma byggnad.

Vissa tidskrifter finns tillgängliga på öppna hyllor i hela årgångssviter från början och fram till i dag. Så är det t.ex. med Ord & Bild och BLM.

Tidigare lånades tidskrifter ut. Med hänvisning till att tidskrifterna behövs som referens görs inte detta längre. Däremot kan man låna tidskrifter med sig hem från facksalarna.

På grund av slitaget har biblioteket två prenumerationer på vissa tidskrifter, ett exemplar används i det dagliga arbetet medan det andra sparas för att bindas in när årgången är komplett. Ett problem är stölder, att sidor rivs ut eller vissa artiklar klipps ut.

Under skolterminerna utnyttjas biblioteket mycket av elever från högstadier och gymnasieskolan för specialarbeten. Från biblioteket sida saknar man ofta en lärares pedagogiska och styrande hand över ämnesval och metodik för elevernas specialarbete.

Tidskriftsbiblioteket lånar sällan in tidskrifter från andra bibliotek eller beställer kopior. Om andra bibliotek i kommunen har den efterfrågade tidskriften hänvisar man dit. – Kungliga biblioteket, Handelshögskolan, Tekniska högskolan m.fl.

12 Överväganden och förslag

12.1 Överväganden

Ett av regeringens motiv för att låta utreda bokmarknaden är frågan om litteraturen når ut till medborgarna på det sätt som är önskvärt. Den nuvarande statliga litteraturpolitiken etablerades i en tid då bokmarknaden såg annorlunda ut än i dag. I mitt uppdrag har det ingått att bl.a. undersöka hur ändamålsenliga de statliga insatserna på bokens och kulturtidskrifternas område är. Mina förslag innebär vissa förändringar.

Litteraturen är en bärare av vårt kulturarv. Boken, inte minst den facklitterära, är ett viktigt medium för att förmedla kunskap och tankar. Skönlitteraturen ger inblick i andra människors livsvillkor och kan bidra till förståelse av den egna livssituationen. Grundskolans kursplan i ämnet svenska framhåller litteraturens betydelse: "Skönlitteraturen öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje."

I dag lever boken i en hård konkurrens med andra media.

Vi ägnar en betydligt mindre del av fritiden åt att läsa än åt att titta på TV och lyssna på radio. Läsarundersökningar visar glädjande nog att andelen vuxna som dagligen läser böcker har ökat under den senaste tioårsperioden. Däremot är det oroande att läsandet minskat bland barn och ungdom. Barn i åldern 9–14 år ägnar i genomsnitt 94 minuter per dag åt TV-tittande medan de läser knappt en halvtimme. Ungdomar mellan 15 och 24 år tittar på TV 90 minuter och läser böcker i 40 minuter per dag.

Läsinlärning börjar tidigt, långt innan barnen börjar skolan. Barn behöver tidig stimulans för att utveckla ett rikt språk. Kontakten med böcker hemma och i förskolan är därför mycket viktig. Men undersökningar visar att såväl högläsning som de små barnens eget läsande minskat. Bland barn mellan 3 och 8 år har lästiden halverats sedan 1980! Håller vi kanske på att förlora nästa generation läsare?

År 1997 infördes ett nytt stöd på 25 miljoner kronor till inköp av barn- och ungdomslitteratur till folk- och skolbiblioteken. Staten har också avsatt 5 miljoner kronor i särskilda medel till läsfrämjande

verksamhet under år 1997. Dessa åtgärder måste, enligt min mening, kompletteras med ytterligare insatser för de yngre barnen.

Skolan har en nyckelroll när det gäller barns och ungas tillgång till böcker. Även om skolbiblioteksstatistiken är bristfällig visar siffrorna att bokbeståndet både i grundskolan och i gymnasieskolan har minskat sedan början på 1980-talet. Av de medel som riksdagen anslog till inköp av barn- och ungdomslitteratur har en stor del gått till skolbiblioteken.

I bibliotekslagen slås fast att det skall finnas "lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur". I dag ställs allt högre krav på att eleverna själva skall söka information, vilket innebär att de måste ha nära till välutrustade bibliotek.

Skolbiblioteket skall erbjuda eleverna såväl information att bygga kunskap på som "lustfylld läsning".

Det är olyckligt om kommunernas bristande resurser går ut över skolbiblioteken och om service och bokurval skapar vitt skilda förutsättningar för elever i olika kommuner och kommundelar. Regeringen framhöll då bibliotekslagen (1996:1596) infördes att det är naturligt att kommunerna kontinuerligt utvärderar folk- och skolbibliotekens verksamhet. Jag har föreslagit att särskilda resurser avsätts för såväl statistik som för andra undersökningar och menar att skolbiblioteken är ett av de områden vilka löpande bör undersökas. För närvarande genomför Statens kulturråd en undersökning av landets skolbibliotek, som beräknas vara klar under år 1998. Mot denna bakgrund och det faktum att kommunerna och inte staten ansvarar för skolbiblioteken, finner jag det inte möjligt att lägga något konkret förslag om skolbiblioteken.

Folkbiblioteken, som spelar en viktig roll i kultur- och utbildningspolitiken, har förändrats under de senaste tjugo åren. Från att ha utgjort ett vittförgrenat nät av bokutlåningsställen med begränsade öppettider har biblioteken utvecklats till större enheter med längre öppettider och fler funktioner.

Jag anser det motiverat att staten stöder distribution likaväl som produktion av kvalitetslitteratur. De litteraturstödda titlarna bör rimligen finnas tillgängliga på biblioteken. Jag föreslår därför ett distributionsstöd för dessa titlar. Förslaget innebär att länsbiblioteken erhåller ett visst antal exemplar av varje litteraturstött titel.

Den höjda utbildningsnivån och decentraliseringen av den högre utbildningen har skapat nya förutsättningar för och behov av samverkan mellan olika typer av bibliotek. Övergången till alltmer problembaserad inläring ställer ökade krav på folkbibliotekens bokbestånd och låneförmedling samt på samarbete mellan folk- och

forskningsbibliotek. I takt med en förlängd grundutbildning och en ökad distansundervisning vid högskoleenheterna kan man förvänta sig att beröringspunkterna ökar ytterligare i framtiden. Kulturrådet menar att det krävs en samsyn för hela det allmänna bibliotekssystemet.¹ Jag stöder denna uppfattning.

För biblioteken finns i dag två databaser: statliga LIBRIS som inrymmer praktiskt taget alla statliga biblioteks bok- och tidskriftsbestånd och den av Bibliotekstjänst AB (BTJ) ägda BURK-databasen. Ca 190 kommuner är anslutna till och köper bibliografisk service från BURK. De flesta kommunala bibliotek har avtal med BTJ för sökning i BURK.

I propositionen Forskning och samhälle (prop. 1996/97:5) framhöll regeringen att biblioteks-databasen LIBRIS bör utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs. Avsikten är att bibliotekssystemen skall integreras så att nationens biblioteks- och informationssystem kan utnyttjas bättre av medborgarna oavsett bostadsort och utan kostnad för den enskilde.

Bibliotekslagen innebär en garanti för att medborgarna avgiftsfritt skall få låna litteratur på folkbiblioteken. Informationssökning i databaser regleras däremot inte i bibliotekslagen.

Det har vid olika tillfällen funnits planer på att samordna LIBRIS och BURK. Ett problem därvidlag är att BURK:s tjänster är avgiftsbelagda medan LIBRIS kan användas avgiftsfritt. Till detta kommer att många bibliotek tecknat långa bindande avtal med BTJ som begränsar förfoganderätten över det egna beståndet.

Ur nationell kulturpolitisk synvinkel är det angeläget att LIBRIS blir en allmän informationsresurs som är tillgänglig på biblioteken. Jag förutsätter att regeringen noga följer utvecklingen.

I mitt uppdrag har ingått att utreda *bokhandelsmarknaden*. Bokhandeln är den viktigaste försäljningskanalen för kvalitetslitteratur. Antalet bokhandlar i Sverige uppgår till omkring 400, varav 330 allmänbokhandlar och ett 70-tal större specialbokhandlar med inriktning på läromedel, religiös litteratur, barnböcker m.fl. områden. I 77 av landets 288 kommuner saknas allmänbokhandel. Läger man till de allra minsta specialbokhandlarna kan antalet försäljningsställen som i någon mening kan betecknas som bokhandlar anges till drygt 500. Med varuhus, stormarknader och annan detaljhandel uppgår antalet försäljningsställen för allmänlitteratur till omkring 800.

Många mindre bokhandlar har en utsatt situation. Den av utredningen genomförda undersökningen "Distribution av böcker genom detaljhandeln" visar att många bokhandlar har en förhållandevis låg

¹ Statens Kulturråd Enheten för litteratur och bibliotek "Utvidgad samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet"

omsättning. Enligt Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI) minskade försäljningsvolymen för böcker och kontorsvaror i detaljhandeln med ca 4 % år 1996. Någon tydlig uppgång under 1997 har ännu inte kunnat skönjas. Handelns utredningsinstitutet (HUI) visar positiva försäljningsciffror för den s.k. sällanköpshandeln under första halvåret 1997. För böcker och papper är de däremot negativa. Denna bild av utvecklingen bekräftas av BFI. Jag anser att den mindre bokhandeln behöver ytterligare stöd och föreslår därför höjningar av såväl kreditstöd som sortimentsstöd samt ett förstärkt teknikstöd.

Jag vill understryka att kommunerna har ett ansvar för ett fungerande och brett kulturutbud. Det gäller även den kommersiella delen. Detta innebär att en kommun vid upphandling av läromedel och biblioteksböcker har anledning att väga in även andra kriterier än priset.

Enligt 1 kap. 22 § lagen om offentlig upphandling kan en upphandlande enhet välja att, i stället för det lägsta anbudet, anta det anbud som är ekonomiskt mest fördelaktigt med hänsyn till samtliga omständigheter "såsom pris, driftkostnader, funktion, miljöpåverkan m.m."

En central punkt i kommunernas förfrågningsunderlag är redovisningen av de urvalskriterier eller bedömningsgrunder som skall läggas till grund för anbudsprövning.

Det synes inte möta något hinder att en kommun i sitt förfrågningsunderlag ställer krav på en kvalificerad närservice, sortiment, lagerhållning, leveranstider m.m.

I samband med införandet av lagen om offentlig upphandling ansåg föredragande statsrådet att det inte fanns någon risk för att upphandlingarna skulle komma att styras av "endimensionella prisprövningar" (prop. 1992/93:88, s. 52). Enligt vad jag erfarit förefaller det emellertid som om kommunerna i sina bedömningar lagt ökad vikt vid priset som konkurrensfaktor.

Det har på senare tid blivit allt vanligare att kommuner samarbetar vid inköp av läromedel. Detta sker bl.a. genom att en kommun köper in läromedel direkt från förläggarna för att sedan sälja dem vidare till andra kommuner. Genom köp av läromedel i mycket stora volymer får den inköpande kommunen större rabatter hos förlagen än vad en lokal bokhandlare kan komma i åtnjutande av för sina inköp. Kommunen säljer läromedel vidare till samarbetande kommuner till priser som understiger vad den lokala bokhandeln kan ta ut om den skall alstra någon vinst. De lokala bokhandlarna kan vanligtvis inte konkurrera vid denna typ av samverkan mellan kommuner, utan förlorar uppdragen att sälja läromedel till skolorna.

Kommunernas inköpssamarbete kan hota en väl fungerande lokal detaljhandel. Att den lokala bokhandeln upphör är till skada för konsumenterna då det medför en begränsning av utbudet av böcker.

Bokhandeln är specialiserad på att tillhandahålla ett brett sortiment av böcker och ge god service och utgör en viktig del i den lokala servicen. Särskilt tydligt är detta på mindre orter. Den verksamhet som bedrivs av bokhandlarna är därför viktig även ur en samhällsekonomisk aspekt.

En genomtänkt samverkan mellan kommunernas olika organ och den lokala bokhandeln har stor kulturpolitisk betydelse. Så har t.ex. folkbibliotekens och bokhandelns personal gemensamma intressen i studiedagar, konferenser, kampanjer och lokalt läsfrämjande arbete. Mot den bakgrunden är det angeläget att kommunerna strikt iakttar konkurrenslagens bestämmelser, bl.a. förbudet mot otillåten inköpssamverkan. Det är beklagligt om kommunerna utnyttjar oklarheter i konkurrenslagstiftningen till skada för det lokala näringslivet. Frågan om tillåtligheten av kommunal samverkan är emellertid för närvarande under rättslig prövning och det finns därför skäl att avvakta resultatet av denna innan eventuella lagändringar diskuteras.

Ny informationsteknik har fått stor betydelse för olika led i ett litterärt verks väg från författare, via förlag, kritiker, bokhandel och bibliotek fram till läsaren. I Sverige finns flera skönlitterära klassiker på Internet, t.ex. Projekt Runeberg. En komplett utgåva av Carl Jonas Love Almqvists "Samlade verk" med Vitterhetssamfundet som huvudman är under digital utgivning.

Man kan publicera, beställa, sälja, köpa och läsa litteratur via nätet. Flera författare, förlag och tidskrifter publicerar verk direkt på Internet eller lagrar dem där för publicering via Print-on-demand.

Genom Internet kommer all världens litteratur lättare att bli tillgänglig för både vetenskapsmannen och den enskilda medborgaren. Teoretiskt finns nästan inga gränser. Den fysiska tillgängligheten däremot, mötet mellan boken och läsaren, kan tänkas minska som en följd av en ökad användning av Internet.

Redan i dag har det uppstått en priskonkurrens mellan Internethandel och vanlig bokhandel. Det är svårt att säga vad detta kan leda till. Kommer bokhandeln, i synnerhet den mindre, att hamna i riskzonen och slås ut? Kommer bokklubbarna att försvinna när Internetbokhandlarna tar över både information och försäljning? Och hur stor är risken att förlagen börjar sälja sina böcker direkt på Internet utan mellanhänder?

Den korta utredningstiden har inte tillåtit en djupare analys av den växande användningen av Internet. Jag vill dock peka på behovet av såväl forskning som statistik för att belysa denna utveckling.

Bokbranschen och den svenska staten har var och en på sitt sätt försökt parera den utveckling som blivit en följd av den fria prissättningen på böcker. Förlagen har i sin verksamhet integrerat distributionsledet genom att starta bokklubbar. Bokhandlar har svarat med att bilda kedjor för att få bättre villkor för sina bokinköp från förlagen. Ändå har bokhandelns andel av den totala försäljningen minskat.

De till antalet ganska få riktigt stora bästsäljarna har fått ökad betydelse för såväl förlag som bokhandel. Distribution och marknadsföring av litteraturstödda titlar är helt och hållet beroende av förlagens, bibliotekens, bokklubbarnas och bokhandelns insatser. Det förhållandet att staten stöder produktion men inte distribution av kvalitetslitteratur anser jag vara både inkonsekvent och oförenligt med principen för god hushållning. Jag har alltså gjort bedömningen att litteraturstödet i detta avseende inte är ändamålsenligt. Kompletterande stöd för distribution och information är nödvändiga enligt min mening.

Enligt nuvarande regler för utgivningsstödet är det tre faktorer som avgör om en titel kan få litteraturstöd: 1) bokens kvalitet, 2) att förlagen inte överskrider det högsta förlagsnettopris, s.k. F-pris som Statens kulturråd bestämt efter överläggningar med branschföreträdare, samt 3) att den trycks i en viss minimiupplaga, mellan 750–2 000 exemplar beroende på kategori.

Det faktum att vissa titlar som får utgivningsstöd når mycket höga upplagor, vägs inte in i besluten om stöd. Cirka 10 % av de litteraturstödda titlarna trycks i upplagor över 10 000 exemplar samtidigt som andra kvalitetsböcker inte får stöd på grund av knappa ekonomiska resurser. När det gäller stödordningarna för facklitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur samt bildböcker och bildverk för vuxna bifalls mindre än hälften av ansökningarna om stöd. Jag föreslår därför införandet av en *upplagespärre*.

För litteratur på invandrar- och minoritetsspråk utgår för närvarande ett allmänt förlagsstöd. Enligt min uppfattning är det viktigt att i fråga om kvalitet jämställa litteratur på invandrar- och minoritetsspråk med den litteratur som kommer ut på svenska. Jag föreslår därför ett översättningsstöd samt en återgång till titelstöd för att en kvalitetsbedömning av dessa titlar skall kunna göras.

Lagerstödet för klassiker utgår till ett 40-tal förlag. Endast ett fåtal av dessa får några substantiella belopp. För omkring 20 av förlagen uppgår lagerstödet till mindre än 10 000 kronor per år. Enligt min mening finns anledning för Kulturrådet att se över utformning och administration av detta stöd.

Det är enligt min uppfattning av största vikt att kunskapen om bokmarknaden fördjupas och att effekten av statens insatser noga följs. Marknaden präglas av förändring för såväl bokhandeln, som förlagen

och läsarna. Bokhandelns bokslut för år 1996 visar att handeln överlag har gått ner. Såväl enskilda konsumenters som kommunernas inköp minskar. Nya medier konkurrerar om läsarens tid. Jag har vid genomgången funnit brister i statistiken som gör det svårt att få en korrekt uppfattning om den rådande situationen. Jag lämnar därför förslag om hur kunskapen om marknaden skall kunna förbättras.

Den ena författarens verk är inte utbytbart mot den andras. Boken är på en gång handelsvara och litterärt verk och har stor kulturpolitisk betydelse. Bokbranschen skiljer sig därigenom från andra branscher. Det bör enligt min mening öppnas utrymme för att inom konkurrenslagstiftningen ta hänsyn till bokens särart och ge möjlighet till branschöverenskommelser, t.ex. när det gäller prissättning på böcker eller "karenstid". Jag lämnar därför ett förslag med den innebörden.

Samtidigt som den nya tekniken gett bättre möjligheter att starta och ge ut kulturtidskrifter har deras överlevnadsmöjligheter försämrats på grund av färre prenumerationer och ökade portokostnader. Detta sker samtidigt som både kultur- och andra tidskrifters innehåll kopieras och utnyttjas i allt högre grad, inte minst inom utbildnings- och högskoleväsendet. Kulturtidskrifterna är viktiga i den demokratiska processen som forum för debatt och analys i tider då massmediers information tenderar att bli alltmer fragmentarisk. Tidskriften kan ge röst åt olika intressen, åsiktsinriktningar och grupper i samhället när ägarkoncentrationen ökar bland andra medier. Frågan om kopiering av tidskrifter kräver analyser som det tidsmässigt inte varit möjligt för denna utredning att genomföra. Sakkunskap som kan utnyttjas framöver finns hos bl.a. Kulturrådet, Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, BONUS samt Sveriges Tidskrifter.

Jag lämnar förslag till förändringar i det statliga stödet till kulturtidskrifter och för att förbättra informationen om kulturtidskrifter.

Posten har under de senaste åren kraftigt höjt portot och nya höjningar väntas i januari 1998. För tidskrifter med upplaga under 1 000 exemplar blir höjningen av prenumeraionsportot 20–40 %. De stora förlagen och bokklubbarna har egna avtal med Posten för bokklubbsförsändelser, t.ex. medlemstidningar och böcker. Portohöjningarna har framför allt drabbat kulturtidskrifter, mindre förlag, bokklubbar, bokhandlar och antikvariaten, som inte har möjligheter att nå upp till de volymer som krävs för egna avtal. Portot för enstaka bokpaket, Internetbeställningar och tidskriftsdistribution blir mycket dyrt. Posten hänvisar till konkurrenslagstiftningen och menar att man tvingas ta ut sina faktiska kostnader av varje enskild kund och inte kan subventionera s.k. olönsam post. Införandet av ett s.k. kulturporto har diskuterats.

Dessa frågor kräver enligt min mening en analys där myndigheter, bokbranschens parter, Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, Sveriges Tidskrifter och Posten AB bereds tillfälle att behandla lagstiftningsfrågor, branschsamarbete och eventuella statliga subventioner och finansieringsfrågor.

Enligt direktiven ingår det ej i utredarens uppdrag att pröva frågor om mervärdesskatt.

Jag menar dock att i ett hänseende måste frågan om mervärdesskatt beaktas och det gäller införseloms på böcker köpta för eget bruk av privatpersoner från utlandet, vilket i ökande omfattning sker från utländska bokhandlar, förlag, grossister och via Internet. I dag är försäljningen till Sverige från länder inom och utom EU växande. Privatpersoner som importerar böcker för eget bruk är enligt Tullverket skyldiga att betala införseloms när böckerna hämtas på Posten. De flesta bokpaket kommer dock direkt hem till kunden och bland dessa gör Posten endast stickprovskontroller.

Enligt Riksskatteverket är problematiken omkring Internet en mycket svår och inte tillräckligt uppmärksammas fråga. Tullverket handhar den införseloms som gäller för import av böcker. Vid privatimport från ett land utanför EU gäller som regel att svensk moms skall erläggas, utom vid viss import under fastställda värdegränser. Vid import från EU-länder gäller däremot oftast ursprungslandets moms nivå, alltifrån 0 % till 25 %. Reglerna säger att ursprungslandets moms nivå gäller så länge en enskild säljares omsättning per år till hela Sverige understiger 320 000 svenska kronor. Om motsvarande omsättning överstiger detta belopp måste säljaren momsregistrera sig i Sverige.

Det är i praktiken omöjligt att kontrollera dessa inköp, enligt Riksskatteverket. En än större komplikation uppstår när litterära verk hämtas ned elektroniskt för att därefter skrivas ut på en privat dator eller tryckas ut som Print-on-demand. Detta är, enligt Riksskatteverket, en tjänst som skall momsbeläggas – men ingenstans framgår hur detta skall kunna kontrolleras.

För bokmarknaden i Sverige innebär den ökande Internetförsäljningen från utlandet ett hot.

Det finns risk för att bokhandeln kommer att fungera enbart som utställningsplats för utländska böcker och att kunder köper via Internet från utlandet. Den stora okunskap som i dag råder beträffande mervärdesskatt och import av böcker och de konsekvenser detta kan få gör att jag hemställer att regeringen utreder frågan.

Jag lämnar förslag till reformer omfattande 30 miljoner kronor enligt följande:

Distribution av de litteraturstödda titlarna till bibliotek	10, 5 milj
Distribution av de litteraturstödda titlarna till bokhandel	3,0 milj
Stöd till katalog över de litteraturstödda titlarna och stöd till läsfrämjande i samverkan mellan bibliotek och bokhandel	1,5 milj
Öppen stödordning för litterär verksamhet	2,0 milj
Förstärkt stöd till bokhandeln	3,5 milj
Läsfrämjande för barn:	
Barnbokskatalog	2,0 milj
Läsfrämjande åtgärder för barn under 10 år	3,0 milj
Kulturtidskriftskatalog	1,5 milj
Försöksverksamhet med kulturtidskrifter på bibliotek	0,5 milj
Förbättrad statistik på litteratur- och tidskriftsområdet	2,5 milj
Summa	30,0 milj

12.2 Införandet av en kulturpolitisk paragraf

Jag föreslår att det i konkurrenslagen införs en ny paragraf som undantar avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål, och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker från förbudet i 6 §. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

Min utgångspunkt är att boken skall finnas fysiskt tillgänglig och vara åtkomlig för alla. Läsandet är viktigt och trots alla tekniska framsteg är boken fortfarande det läsvänligaste mediet. Jag menar att den fysiska närvaron av böcker är avgörande för att fånga läsarnas intresse och för att få vetskap om vad som erbjuds. Mitt förslag framhåller den kulturpolitiska betydelsen av en bred utgivning av litteratur och ett vittförgrenat bokhandelnät.

Sedan drygt 25 år är den svenska bokbranschen avreglerad. År 1970 upphörde bokbranschens generella dispens från bruttoprisförbudet. Förlagen kunde inte längre binda bokhandeln vid ett lägsta pris till konsument. Då även kommissionssystemet upphörde i samband med övergången till friprissystemet träffade Förläggareföreningen och Bokhandlarföreningen ett branschavtal, det s.k. fackbokhandelsavtalet. Bokhandeln åtog sig en viss lagerhållning av aktuella titlar, medan förlagen i princip förband sig att skicka ut en viss andel av sin nyutgivning i abonnemang till bokhandeln. Fackbokhandelsavtalet avskaffades år 1992.

Det råder oenighet om vilken effekt friprissättningen haft på människors möjlighet att ta del av en bred bokutgivning. I en kommentar till Kulturdepartementet år 1993 pekade Kulturrådet på tendenser, såsom den tilltagande kedjebildningen inom bokhandeln och en förlagskoncentration med fem stora förlagsgrupper som dominerade marknaden och svarade för 75 % av utgivningen. Det faktum att stora förlag hade tillgång till egna distributionsföretag och egna bokklubbar innebar en långtgående kontroll över distributionskedjan, menade rådet. Förlagen hade också fått ett starkare inflytande över bokhandelns inköp, enligt Kulturrådet, som också pekade på att ett antal små och medelstora förlag fått ökade ekonomiska problem.

För att få en uppfattning om grunden för olika ståndpunkter anordnade utredningen under våren ett seminarium om fasta bokpriser. Vid seminariet diskuterades förutom förhållandena på den svenska

bokmarknaden också situationen på marknaderna i Norge, Danmark och Finland. Diskussionen i Europa förmedlades genom en representant från den Europeiska Förläggarefederationen.

Jag kan efter att ha tagit del av erfarenheterna från våra nordiska grannländer konstatera att den svenska bokmarknaden tillsammans med den finska kännetecknas av avsaknad av regleringar. I Norge, som har fasta bokpriser, har intill helt nyligen funnits en branschöverenskommelse som reglerat förhållandena mellan förlag och bokhandlar. Den är nu uppsagd men löper fortfarande i avvaktan på förhandlingar mellan parterna. Den norska litteraturstödsordningen har en helt annan konstruktion än den som tillämpas i Sverige och innebär inte bara ett produktionsstöd utan också att böckerna sprids ut till landets bibliotek. I Danmark har helt nyligen bokhandels- och förlagsbranschen fått förlängd dispens från den nyligen antagna konkurrenslagen. Denna dispens innebär att Danmark även fortsättningsvis tillämpar en fastprisordning. Bland de argument som anfördes från den danska bokbranschen framhölls fastprisets betydelse för bokhandelns möjlighet att bibehålla ett vittförgrenat bokhandelnät som i sin tur hanterar ett rikt titelutbud.

Flera länder i Europa har någon form av fastprisordning. I några länder som Frankrike, Spanien och Portugal är fastprissystemet reglerat i lag. Vanligare är branschöverenskommelser som har godkänts av landets konkurrensmyndigheter. Den Europeiska Förläggarefederationen förordar fastpris på böcker då man menar att fastpris säkrar en mångsidig tillgång till böcker och bevarar ett finmaskigt nät av kvalitetsbokhandlar.

Den pågående diskussionen i EU belyser på ett tydligt sätt intressekonflikten mellan kulturpolitik och konkurrenspolitik. I den genom Maastrichtfördraget införda s.k. kulturparagrafen, artikel 128, uttrycks saken på så sätt att Gemenskapen skall beakta de kulturella aspekterna då den handlar enligt andra bestämmelser i Romfördraget. Genom denna bestämmelse har konflikten mellan varors och tjänsters fria rörlighet som bl.a. regleras i fördragets konkurrensregler, artikel 85 och 86 och behovet av kulturella hänsynstaganden tydliggjorts.

Under sommaren 1997 har artikel 128 återopats i diskussionen om fastpris på böcker i och med det beslut om gränsöverskridande fasta bokpriser som antogs av rådet. Kulturministrarna, har under åberopande av denna paragraf uppmanat kommissionen att undersöka tillämpligheten av fasta bokpriser inom homogena språkområden, vilket kulturministrarna anser bör vara möjligt. Bland sina motiv framhåller kulturministrarna bokens dubbla karaktär, dvs. både som bärare av kulturella värden och som ekonomisk handelsvara.

När det gäller den svenska marknaden har jag kunnat konstatera att förlagssidan numera kännetecknas av en situation som närmast liknar ett oligopol i den meningen att ett mindre antal förlag står för en övervägande del av utbudet. Priset som konkurrensmedel har ökat i betydelse. Den ökande fokuseringen på priset som konkurrensmedel gagnar inte allmänbokhandelns situation eftersom bokhandeln inte kan konkurrera med priset på samma sätt som vissa bokklubbar kan göra beträffande ett urval titlar. Den undersökning utredningen gjort vad gäller spridning av de litteraturstödda titlarna visar att bokhandeln trots allt fortfarande är den kanal som står för ett relativt brett tillhandahållande av böcker, inkl. den smala kvalitetslitteraturen.

Meningarna går isär mellan olika branschföreträdare både vad avser hur upphävandet av fastprissystemet påverkat den svenska bokmarknaden och vilka åtgärder som erfordras för att trygga en bred utgivning och distribution.

Svenska Förläggareföreningen anser att den svenska marknaden har utvecklats positivt och att branschen i dag fungerar i stort sett bra. En strukturomvandling har skett av både förlags- och bokhandelsbranschen, vilket enligt föreningen får betraktas som en naturlig och nödvändig utveckling i en modern marknadsekonomi styrd av konsumenternas preferenser. Man kan inte vända utvecklingen menar föreningen. Förläggareföreningen motsätter sig överenskommelser som reglerar konsumentpriset på böcker.

Svenska Bokhandlareföreningen är mer avvaktade till utvecklingen, men förespråkar inte en återgång till fastprissystemet. Föreningen tror inte på fasta priser, men säger samtidigt att man skulle vilja ha en övergångstid för försäljning av nyutgiven skönlitteratur i bokklubb, dvs. bokhandeln skulle ha förtursrätt under de första sex månaderna. Man betonar att det är viktigt att konkurrensen sker på lika villkor. Bokhandlareföreningen anser bl.a. att det finns en omotiverad skillnad i författarroyalty beroende på vilken försäljningskanal som boken säljs i och att detta är till nackdel för bokhandeln. Man har också riktat kritik mot kommunernas agerande när det gäller läromedelshanteringen. Föreningen anser att kommunerna vid upphandlingen inte beaktat alla kostnadsaspekter för de olika anbuden.

Sveriges Författarförbund menar att kulturpolitiskt är den fria prissättningen ett nederlag. Priskonkurrensen från bokklubbarna har lett till att bokhandeln organiserat sig i kedjor för att få högre rabatter. Detta har i sin tur lett till att bokhandeln inte längre har ett brett utbud av kvalitetslitteratur. Bokklubbarna har ett begränsat urval. Oftast hittar man samma böcker till mycket lägre pris i bokklubbarna och vissa kedjebutiker än det pris boken säljs för i bokhandeln i övrigt. Det stora flertalet kvalitetsböcker når inte tillräcklig spridning. Det osunda pris-

kriget måste upphöra, menar Författarförbundet. Man föreslår därför ett fastpris för nyutgivna böcker under en begränsad tid efter utgivningen.

Boken kan inte betraktas som en traditionell "vara" i ekonomiska termer. Boken är bärare av kulturella värden. De argument som åberopas för avsteg från den fria konkurrensen när det gäller försäljning av böcker är att fastprissättningen ger utrymme för en bredare distribution av ett bredare utbud av böcker till genomsnittligt lägre priser. Jag menar att det kan finnas fog för ett sådant resonemang. Samtidigt vill jag understryka att den genomgång av den svenska bokmarknaden som utredningen gjort visar att situationen i dag inte är sådan att staten bör reglera marknaden, det finns heller ingen sådan önskan från Förläggareföreningen eller Bokhandlareföreningen.

Bokutgivningen kännetecknas av bredd i sortimentet. Samtidigt har jag kunnat konstatera att det behövs insatser i distributionsledet. Jag har gjort den iakttagelsen att en djupgående analys försvåras på grund av brister avseende statistiken. Jag har lämnat förslag i dessa delar. Den nya tekniken, framför allt framväxten av Internetbokhandlar, kan innebära ett förändrat konkurrensläge för bokhandeln.

Jag anser att om den situationen skulle uppkomma att aktörerna på marknaden menar att avsteg från konkurrenslagen erfordras för att säkra utgivning och spridning av kvalitetslitteratur och ett bevarande av ett brett bokhandelnät, skall parterna inte av lagtekniska skäl vara förhindrade att träffa sådana avtal. Kulturutredningen framhöll i sitt slutbetänkande (SOU 1995:84) att åtgärder såsom "bokfrid" inte lämpar sig för reglering av statsmakten utan bör vara något för branschens parter att komma överens om.

Kulturrådet har i ett yttrande till Konkurrensverket pekat på att när det gäller avreglering inom kulturområdet finns exempel på att avregleringen inneburit ett mindre varierat utbud. Ofta blir effekten att en större spridning av ett fåtal verk kommer till stånd eller ett ökat urval av likartade verk, istället för en större valfrihet för konsumenten mellan olika typer av verk som tillgodoser olika intressen. Ett exempel på denna utveckling är den i dag stora tillgången på kabel-TV-kanaler med sinsemellan likartat programinnehåll.

Jag anser således att hänsyn till kulturpolitiska mål skall kunna motivera att det beviljas undantag från konkurrenslagen. Ett sådant undantag förutsätter, enligt min åsikt, att berörda parter kommer överens. En sådan situation föreligger inte för närvarande. Mitt förslag är att rent lagtekniskt möjliggöra en samförståndslösning mellan branschens parter. Exempel på sådan kan fås från Danmark, där bokbranschen nyligen fått förlängt undantag från bestämmelserna enligt den danska konkurrenslagen.

Jag har därför låtit undersöka möjligheten att inom konkurrenslagen införa en bestämmelse som undantar bokbranschen från lagen. Jag skall i korthet redogöra för de resonemang som lett fram till mitt ställnings-tagande.

Det finns olika tekniska lösningar för att införa ett undantag för bokmarknaden. Ett sätt är att jämställa överenskommelser mellan upphovsmän och förlag samt mellan förlag och återförsäljare med de överenskommelser som träffas mellan arbetsgivare och arbetstagare avseende lön eller andra anställningsvillkor. Sådana överenskommelser är undantagna från konkurrenslagens bestämmelser (2 § KL).

Jag har prövat möjligheten med en ny bestämmelse som anger att konkurrenslagen inte tillämpas på överenskommelser mellan litterära och konstnärliga verks upphovsmän och förlag om villkoren vid upplåtelse av upphovsmannens ensamrätt att i bokform förfoga över ett verk och ej heller på överenskommelser mellan förlag och återförsäljare om villkoren vid leverans av sådant verk. Upphovsrättslagen ger upphovsmannen ensamrätt att förfoga över det verk han har skapat. Förlagsavtalet mellan upphovsmannen och bokförlaget innebär att förlaget förvärvar ensamrätten att ge ut verket i bokform och saluföra det direkt eller genom återförsäljare.

Lagstiftningen grundar sig på iakttagelsen att upphovsmännen skapar unika verk. Den ene författarens verk är inte utbytbart mot den andres. De olika bokverken konkurrerar med andra ord inte med varandra på marknaden på det sätt som andra med varandra utbytbara varor gör. Ensamrättsskyddet i distributionsledet har ansetts vara en grundläggande förutsättning för en modern, investeringsvillig och pluralistisk bokmarknad.

Det nu sagda innebär enligt min mening att det kan finnas fog för uppfattningen att vertikalt prissamarbete mellan upphovsmän och förläggare och mellan förläggare och återförsäljare inte kan anses hindra eller begränsa konkurrensen på bokmarknaden på det sätt som sådana avtal kan göra på andra produktmarknader. Om sådana avtal skulle undantas från lagens tillämpningsområde på samma sätt som överenskommelser mellan arbetsgivare och arbetstagare om lön eller andra anställningsvillkor skulle detta kunna komma till uttryck genom tillägg till 2 § KL.

Det torde knappast vara möjligt att i alla delar sätta konkurrenslagens bestämmelser ur spel på samma sätt som görs för de överenskommelser som träffas mellan arbetsmarknadens parter. Jag har därför valt en annan väg.

Efter förebild från EU:s konkurrensregler i artiklarna 85 och 86 i Romfördraget ställs det i konkurrenslagen upp dels vad som kan kallas ett *kartellförbud*, nämligen ett förbud mot samarbete mellan företag

som har till syfte att begränsa konkurrensen på den svenska marknaden eller som ger detta resultat (6 §), dels ett förbud mot missbruk från ett eller flera företags sida av en dominerande ställning på den svenska marknaden (19 § lagförarbetena).

Från förbudet i 6 § mot konkurrensbegränsande samarbete kan undantag medges i enskilda fall av Konkurrensverket. Undantag från förbudet gäller enligt 17 § för grupper av avtal som uppfyller förutsättningarna för enskilda undantag. Regeringen har som verkställighetsföreskrifter till 17 § i ett antal olika förordningar beslutat om sådana s.k. gruppundantag.

Förbudsbestämmelsen i 6 § KL lyder:

"Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17 eller 18 c §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrída konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,
2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,
3. marknader eller inköpskällor delas upp,
4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartners får en konkurrensnackdel, eller
5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet."

Bestämmelsens *första stycke* innehåller det direkta förbudet mot konkurrensbegränsande samarbete mellan företag. Förbudet begränsas framför allt genom hänvisningen i bestämmelsen till undantagsbestämmelsen i 8 § och bestämmelsen om gruppundantag i 17 §. Lagstiftningstekniken innebär att när ett undantag har meddelats enligt 8 § eller det finns ett gruppundantag enligt 17 §, så gäller inte förbudet.

I förbudsbestämmelsens *andra stycke* ges en exemplifiering av förbjudet konkurrensbegränsande samarbete. Det är inte fråga om någon uttömmande uppräknning, utan här ges exempel på förfaranden som typiskt sett är konkurrensbegränsande. Det exempel som nämns först – och som från konkurrensynpunkt självfallet är det mest elementära – är förbjudet prissamarbete. Prisöverenskommelser mellan konkurrenter innebär till sin natur en konkurrensbegränsning eftersom priset är det viktigaste medlet när det gäller att konkurrera. KL ser därför särskilt strängt på sådant samarbete. Det framgår av lagen genom att även

överenskommelser varigenom priser *indirekt* fastställs är förbjudna. Indirekt fastställande av priser kan åstadkommas genom exempelvis principöverenskommelser angående prispolitik eller genom framtagning av prisstatistik. Förbudet mot prissamarbete omfattar såväl *horisontellt prissamarbete* (samarbete mellan företag i samma försäljnings- eller inköpsled) som *vertikalt prissamarbete* (samarbete mellan företag i olika led, exempelvis bruttoprissättning). Förbudet mot prissamarbete är tämligen långtgående. Det omfattar även exempelvis samarbete om enbart delar av priset och samarbete i fråga om rabatter eller andra affärsvillkor.

Beviljande av undantag i enskilda fall (8 § KL)

Ett konkurrensbegränsande samarbete som omfattas av förbudet i 6 § KL kan enligt 8 § genom beslut av Konkurrensverket i ett enskilt fall undantas från förbudet. Detta förutsätter att samarbetet har anmälts till Konkurrensverket enligt 9 §. Ett beslut om undantag innebär att ett i och för sig förbjudet förfarande blir tillåtet och inte drabbas av de rättsverkningar som annars drabbar förbudsbelagt samarbete. Bestämmelsen i 8 § överensstämmer i sak med motsvarande regler i artikel 85.3 i Romfördraget.

För att ett undantag skall kunna beviljas måste samtliga fyra i 8 § angivna kriterier vara uppfyllda. Allmänt kan prövningen beskrivas så att ett undantag kräver att fördelarna med samarbetet utifrån ekonomiska grunder överväger nackdelarna för konkurrensen. Samverkan mellan små och medelstora företag som stärker deras konkurrenskraft gentemot större företag och som inte omfattar en alltför stor marknadsandel är ett typfall av samarbete som kan beviljas undantag.

Det första undantagsvillkoret som måste vara uppfyllt är att samarbetet antingen *bidrar till att förbättra produktionen eller distributionen* eller till att *främja tekniskt eller ekonomiskt framåtskridande*. Det är här typiskt sett fråga om vad som brukar kallas rationaliseringar i produktions- och distributionsapparaten, lägre produktionskostnader och liknande. Prissamarbete kan mera sällan anses uppfylla detta villkor; det är svårt att se några rationaliseringsvinster i ett rent prissamarbete som sådant. I praxis tycks villkoret kunna vara uppfyllt bara vid prissamarbete mellan små självständiga företag (t.ex. Konkurrensverkets beslut i dnr 986/93 och 983/94).

Det andra undantagsvillkoret som anges i 8 § KL är att samarbetet måste *tillförsäkra konsumenterna en skäligen andel av den uppnådda vinsten*. Med konsumenter menas i detta sammanhang även företag som är avnämare, såsom slutanvändare inom industrin eller köpare som

skall sälja produkten vidare. Positiva effekter för konsumenterna är i första hand givetvis lägre priser, men det kan också vara fråga om bättre leveranser och service, introduktion av nya eller bättre produkter på marknaden eller ett ökat utbud av varor och tjänster. För att konsumenterna skall få tillräcklig del av vinsterna med ett konkurrensbegränsande samarbete krävs normalt att det finns tillräcklig konkurrens kvar på marknaden från företag utanför samarbetet. Det anses nämligen utifrån vad ekonomisk teori säger bara vara genom ett effektivt *konkurrenstryck* som det mer långsiktigt kan uppstå positiva nettoeffekter för samhällsekonomin och för konsumenterna. Om konkurrenstrycket i stället är svagt ligger det i farans riktning att de samarbetande företagen försöker behålla vinsterna med samarbetet helt för egen del.

Även om det konkurrensbegränsande samarbetet skulle ha de positiva bruttoeffekter som anges i de två första villkoren är det inte tillräckligt för att undantag skall beviljas. Det krävs därutöver som ett tredje undantagsvillkor att det konkurrensbegränsande samarbetet *bara ålägger de berörda företagen begränsningar som är nödvändiga för att uppnå villkor nummer 1*. Om det är möjligt att uppnå förbättringarna av produktionen etc. med mindre långtgående konkurrensbegränsningar så är konkurrensbegränsningarna inte nödvändiga och undantag skall inte beviljas.

Slutligen krävs för undantag som ett fjärde villkor att det konkurrensbegränsande samarbetet *inte ger de berörda företagen möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av produkterna i fråga*. Om de samarbetande företagen genom samarbetet i princip inte längre konkurrerar med varandra innebär detta villkor att undantag inte kan beviljas om det inte finns tillräcklig konkurrens på marknaden i fråga från andra företag. I det sammanhanget tas även hänsyn till om det finns importkonkurrens. I de fall där konkurrensen mellan de samarbetande företagen upphört har i praxis krävts för beviljande av undantag att företagen har en sammanlagd marknadsandel på högst omkring 25 %. Över den gränsen anses normalt de samarbetande företagen ha möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av produkterna. I ett fall har i EG-rätten accepterats 31 %, men då hade ett av företagen en inte oväsentlig egen produktion som marknadsfördes separat av det företaget (1988 EGT nr L 52, s. 51). Vid tillämpningen av KL har Konkurrensverket i några fall beviljat undantag trots att marknadsandelarna varit höga, men det har motiverats med att företagen i det konkreta fallet som det visat sig inte haft möjlighet att utöva någon marknadsstyrka eftersom det funnits en i princip lika stor konkurrent (t.ex. beslut i dnr 480/93).

Bestämmelsen om individuellt undantag i 8 § KL kompletteras med en bestämmelse i 17 § om s.k. gruppundantag som i princip också har en motsvarighet i artikel 85.3 i Romfördraget.

17 § lyder:

”Undantag från förbudet i 6 § gäller för sådana grupper av avtal som uppfyller förutsättningarna i 8 § (gruppundantag)”.

Sådana grupper av avtal som avses i första stycket anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

Avtal som omfattas av ett gruppundantag behöver inte anmälas enligt 9 § för att beviljas undantag. Sådana avtal får dock anmälas.”

I första stycket finns alltså en materiell bestämmelse som ger undantag från kartellförbudet för grupper av avtal som uppfyller samma fyra undantagsvillkor som gäller enligt 8 §. I andra stycket anges att dessa grupper av avtal anges i särskilda verkställighetsföreskrifter. Regeringen har som verkställighetsföreskrifter i förordningar (SFS 1993:72–80) med förordningsmotiv (Regeringens förordningsmotiv 1993:1) beslutat om gruppundantag för nio olika grupper av avtal. Dessa är

- ensamåterförsäljaravtal
- exklusiva inköpsavtal
- försäljnings- och serviceavtal för motorfordon
- specialiseringsavtal
- forsknings- och licensavtal
- patentlicensavtal
- know-howlicensavtal
- franchiseavtal
- kedjor i detaljhandeln

De åtta först nämnda gruppundantagen bygger direkt på EU:s gruppundantag medan det sist angivna gruppundantaget för kedjor i detaljhandeln är ett specifikt svenskt gruppundantag som har ansetts motiverat på grund av de särskilda förhållandena på den svenska marknaden. Giltighetstiden för dessa gruppundantag är begränsade, precis som fallet är i EG-rätten.

Jag har i mina överväganden funderat över möjligheten att föreslå en lagteknisk lösning som innefattar någon form av prissamverkan. En sådan prissamverkan skulle dock stå i direkt strid mot kartellförbudet i 6 § KL eftersom en sådan överenskommelse innebär att priser fastställs, och en överenskommelse av det slaget måste anses ha både till syfte och resultat att konkurrensen begränsas. Lagen är särskilt sträng

mot alla former av prisöverenskommelser eftersom priskonkurrensen är fundamental i en tänkt effektiv konkurrens.

Att en branschöverenskommelse angående prissättning på böcker skulle kunna få undantag från kartellförbudet enligt 8 § KL anser jag inte heller tänkbart om överenskommelsen omfattar hela branschen. Vad som i första hand utgör hinder mot detta är det ovan redovisade fjärde villkoret för undantag, nämligen kravet att det konkurrensbegränsande samarbetet inte ger de berörda företagen möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av produkterna i fråga.

En branschöverenskommelse angående prissättning på böcker förutsätter därför för sin laglighet någon form av författningsreglering. Jag har övervägt om bestämmelsen i 17 § KL om gruppundantag här innebär en framkomlig väg. Regeringen kan, som redovisats, genom verkställighetsföreskrifter ange vilka grupper av avtal som skall ha undantag (och exemplet med gruppundantaget för kedjor i detaljhandeln visar att man tidigare inte varit främmande för att specialreglera specifikt svenska förhållanden i anslutning till den annars så av EG-rätten präglade KL.) I sammanhanget är det viktigt att observera att befogenheten för regeringen enligt 17 § KL inte innebär något riksdagens bemyndigande att utfärda specialförfattning. Bestämmelsen i 17 § KL om gruppundantag är av materiell natur, och regeringen har möjlighet att utfärda verkställighetsföreskrifter till denna. Den materiella bestämmelsen innebär att undantag från kartellförbudet i 6 § KL gäller för sådana grupper av avtal som uppfyller förutsättningarna för individuella undantag i 8 §. Det innebär med andra ord att samma hinder som nyss redovisats för att en branschöverenskommelse skall få individuellt undantag föreligger även för gruppundantag. Min bedömning är att ett gruppundantag för en överenskommelse mellan bokmarknadens parter som omfattar hela branschen inte skulle vara förenligt med 17 § KL.

Vad som därmed återstår är möjligheten att genom lagstiftning "lyfta bort" bokmarknaden från det förbudsbelagda området i 6 § KL. Detta bör lämpligast ske genom en lagändring i KL. En sådan lagändring är tekniskt sett av mindre omfattning.

Vad som krävs är en ny bestämmelse (exempelvis en ny 18 d §) som öppnar möjlighet för sådana avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

En liknande lagändring med samma teknik har för övrigt redan gjorts i KL, nämligen när särbestämmelser för jordbruket infördes genom en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 1994 (se SFS 1994:688, prop. 1993/94:210, bet. 1993/94:NU23, rskr. 1993/94:445).

Det har varit min önskan att få en vidsträckt möjlighet till undantag för kulturändamål från konkurrenslagens kartellförbud. Jag anser att rekvisitet "som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker" tydliggör vilka syften överenskommelserna skall ha samtidigt som det är en tillräckligt vid formulering för att kunna tillämpas vid sådana olika tekniska lösningar som branschen kan enas om.

Jag menar att en framkomlig väg kan vara att använda samma modell som tillämpats för de s.k. gruppundantagsförordningarna.

Konsekvenserna av den föreslagna lagen är det i nuvarande läge inte möjligt att uttala sig om eftersom lagen endast öppnar möjligheten för parterna på marknaden att träffa avtal. Skulle parterna på marknaden inte vilja upprätta avtal som i något avseende reglerar försäljningen kommer inte en ändring av lagen att ha någon effekt på marknaden. Skrivningen är öppen avseende innehållet i ett eventuellt avtal. Mot bakgrund av den diskussion som förts kan det förutsättas att ett eventuellt avtal skulle reglera bokutbudet antingen genom att styra distributionen eller priset. Sådana åtgärder bör kunna leda till att utbudet och tillgången till kvalitetslitteratur förbättras.

Författningsförslag

Förslag till lag (0000:000) om ändring i konkurrenslagen (1993:20)

Häriigenom föreskrivs att 6 § konkurrenslagen (1993:20) skall ha följande lydelse samt att det i samma lag skall införas en ny 18 d § av nedanstående lydelse.

6 §

Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17, 18 c eller 18 d §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrیدا konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,
2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,
3. marknader eller inköpskällor delas upp,
4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller

5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

18 d §

Förbudet i 6 § gäller inte för sådana avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

12.3 Förslag angående litteraturstödet

12.3.1 Distribution till biblioteken

Jag föreslår att det införs ett distributionsstöd som innebär att förlagen levererar 300 exemplar av de litteraturstödda titlarna som ett villkor för att stöd skall kunna utgå. Förlagen kompenseras för detta åtagande med 50 % av F-priset. Böckerna skall fördelas till folkbiblioteken via länsbiblioteken.

I mitt uppdrag ingår att granska de nuvarande statliga insatserna på litteraturområdet och föreslå framtida förändringar. Det statliga litteraturstödet är, i sin nuvarande konstruktion, helt inriktat på att stödja utgivning och produktion av böcker. Det distributionsstöd som infördes år 1981 och som innebar att varje litteraturstödd titel distribuerades till dåvarande fackbokhandel i ett exemplar till rabatterat pris och med retur rätt försvann 1992 i och med att fackbokhandelsavtalet upphörde.

Staten stöder således genom utgivningsstödet utgivning och produktion men förbigår distributionen. Spridningen av de litteraturstödda titlarna bygger helt och hållet på förlagets möjligheter att sälja böckerna i olika kanaler – till bibliotek, bokhandlar, bokklubbar, varuhus och övriga detaljister samt egen direktförsäljning. Det är rimligt att kvalitetslitteraturen görs tillgänglig för en bred allmänhet genom ökade statliga insatser. Biblioteken är centrala i det läsfrämjande arbetet.

Utredningen har undersökt olika vägar för ett distributionsstöd och även räknat på olika modeller för stöd. För att få en uppfattning om spridningen av de litteraturstödda titlarna har utredningen ställt en förfrågan till förlagen angående försäljningen av de titlar som fick

litteraturstöd budgetåret 1995/96. Undersökningen, som omfattar litteraturkategorierna svensk skönlitteratur för vuxna, skönlitteratur i svensk översättning för vuxna samt barn- och ungdomslitteratur (se bilaga 7 samt avsnitt 8.1.3) visar att det är mycket svårt för i synnerhet de små förlagen att distribuera dessa ibland smala titlar. Detta bekräftas också av företrädare för både större och mindre förlag. Det är heller inte självklart att biblioteken, i synnerhet inte de mindre, köper in de litteraturstödda titlarna. Detta bekräftas av en undersökning som Kulturrådet genomfört och som presenteras i avsnitt 7.6.

Jag anser att det statliga åtagandet bör innefatta stöd till såväl distribution som produktion av kvalitetslitteratur. Att satsa omkring 30–32 miljoner kronor årligen på ett produktionsstöd, utan att avsätta resurser för distribution och marknadsföring anser jag är ett slöseri med statliga medel.

Om man i Sverige skulle införa den s.k. norska modellen, (se kap. 9) och distribuera alla de titlar som får stöd till alla bibliotek, skulle kostnaden överslagsvis bli 119 miljoner kronor per år. Jag räknar då med att staten skulle köpa in 1 700 exemplar av 700 titlar till ett genomsnittspris av 100 kronor i F-pris. Detta bedömer jag som realistiskt eftersom statens kostnader skulle bli alltför höga i förhållande till effekten. Mindre bibliotek har heller inte möjlighet att årligen obligatoriskt ta emot 700 titlar, varav många kan betecknas som smala.

Jag föreslår därför att man inför ett distributionsstöd som medger att 300 exemplar av varje litteraturstödd titel distribueras till länsbiblioteken, för vidare fördelning till folkbiblioteken.

Länsbiblioteken bör själva ansvara för hur de litteraturstödda titlarna fördelas på de 288 kommunernas bibliotek. Det är också viktigt att biblioteken uppmärksammar de litteraturstödda titlarna och hjälper dem att hitta en väg till läsarna. Den katalog över de litteraturstödda titlar som jag föreslår blir ett komplement till de utsända exemplaren och kan dessutom förstärkas med aktuell information om boken, t.ex. i form av recensioner och författarporträtt och i samarbete med den lokala bokhandeln.

Mitt förslag innebär att som villkor för litteraturstödet skall förlagen förbinda sig att till Kulturrådet leverera 300 exemplar av varje litteraturstödd titel. Staten skall i sin tur kompensera förlagen för åtagandet med 50 % av F-priset.

Om man beräknar att dessa titlar har ett genomsnittligt F-pris på 100 kronor, skulle den totala kostnaden för 300 exemplar av 700 titlar till fullt F-pris uppgå till 21 miljoner kronor. Då förlagen lämnar 50 % rabatt blir kostnaden 10,5 miljoner kronor. Detta innebär att statens kostnader för distributionsstödet minskar medan effekten av att nå biblioteken med 300 exemplar bibehålls.

Statens kostnader för stödet blir således 10,5 miljoner kronor. Stödets effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.2 Distribution till bokhandeln

Jag föreslår att det införs ett särskilt stöd för att distribuera de litteraturstödda titlarna till bokhandeln.

Det statliga litteraturstödet i sin nuvarande konstruktion är främst inriktat på att stödja utgivning och produktion av böcker. Det distributionsstöd som infördes år 1981 och som innebar att de dåvarande fackbokhandlarna fick köpa ett exemplar av varje litteraturstödd titel till rabatterat pris och med returrätt försvann år 1992 i och med att fackbokhandelsavtalet upphörde.

Det sortimentsstöd som sedan år 1985 utgår till servicebokhandlarna för åtagandet att ta emot mellan 400 och 1 000 titlar årligen inom ramen för Seeligs nyhetsservice har inte varit direkt kopplat till litteraturstödda böcker. Urvalet av titlar görs av en inköpsgrupp inom servicebokhandeln i samråd med Seelig. Grundkravet borde enligt 1982 års bokutredning, vara ett urval av "god och samtidigt efterfrågad litteratur". Föredragande statsrådet, som anslöt sig till utredningens förslag, betonade att "för servicebokhandeln är det primära behovet att hålla ett sortiment av tillräckligt efterfrågad kvalitetslitteratur för att lönsamhet över huvud taget skall kunna säkras". (Prop. 1984/85:141, s. 61.)

Genom ett initiativ från branschens parter kunde medel som år 1992 frigjordes från distributionsstödet läggas över på ett förstärkt sortimentsstöd i kombination med ett katalogdatorstöd till servicebokhandeln.

Vår undersökning av spridningen av de litteraturstödda titlarna (se bilaga 7) visar att det för i synnerhet de små förlagen är mycket svårt att nå ut med dessa ibland smala titlar. Det bekräftas av företrädare för både större och mindre förlag. En stor del av den tryckta upplagan ligger kvar osåld efter det första året.

Sedan fackbokhandelsavtalet upphörde år 1992 avgörs affärsvillkoren i förhandlingar mellan enskilda bokhandlare och bokförlag. De största förlagsgrupperna tillämpar egna avtal. Bonniergruppen ger t.ex. alla bokhandlare som under året beställt för ett visst minimibelopp ett gratisexemplar av varje nyhet. Därtill kommer marknadsföringsbidrag

på 6–8 %. För titlar som därutöver inköps fem exemplar får bokhandeln full returrätt.

Norstedts, Rabénförlagen och Natur och Kultur har en liknande modell med friexemplar men utan krav på förhandsinköp av ett visst antal exemplar. Däremot tillåts inte retur av färre än tre exemplar per titel.

En grupp små och medelstora förlag ger 50–75 % rabatt på det första exemplaret och erbjuder i princip ingen returrätt.

Därutöver finns enskilda förlag med villkor som kan betecknas som kombinationer av ovanstående modeller, samt förlag som saknar relationer med bokhandeln och distribuerar via egna kanaler, t.ex. genom direktförsäljning eller egen bokklubb.

Många bokhandlar organiserar sig i inköpskedjor för att stärka sin ställning. Det ger möjlighet till högre inköpsrabatter och marknadsföringsbidrag från förlagen. Gemensamma bokhandelskataloger har blivit ett kännetecken för kedjorna.

Det har alltid funnits en ambition i bokhandeln att vara "fullsorterad". Detta är svårt i en tid med en årlig utgivning av uppåt 4 000 titlar allmänlitteratur. Men det är alltså bokhandeln som står för bredden på bokmarknaden.

Det skulle vara olyckligt om vi i Sverige närmar oss ett läge där bokhandelns sortiment håller på att tunnas ut. I många bokhandlar ligger tyngdpunkten i dag på de mest lättsålda titlarna. Enligt min mening vore en förstärkt utveckling mot bestsellerism olycklig.

Det finns en grupp större bokhandlar med en lagerhållning av ett relativt brett sortiment av olika typer av litteratur, en grupp av mindre bokhandlar med ett begränsat sortiment och en tredje grupp med abonnemang på Seeligs nyhetsservice. För såväl kedjeanknutna bokhandlar med gemensamma inköp av nyheter som servicebokhandlar med nyhetsabonnemang är kompletteringsköpen viktiga för kundservice på orten.

Bokens fysiska tillgänglighet har enligt min mening ett stort kulturpolitiskt värde. Möjligheten att beställa en bok finns, men det spontana mötet mellan läsare och bok måste underlättas.

Jag föreslår ett distributionsstöd för att sprida de litteraturstödda titlarna till bokhandeln. Stödet förutsätter en frivillig anslutning av ca 100 bokhandlar utanför servicebokhandlargruppen. Jag föreslår samtidigt att servicebokhandlarna får ett utökat sortimentsstöd.

Dessa 100 bokhandlar kommer att erbjudas köpa ett exemplar av varje litteraturstödd titel, ca 700 stycken, med 50 % rabatt på F-priset. Staten svarar för kostnaden för rabatten. Distributionsstödet kan beräknas till högst 3 miljoner kronor. Den katalog över de litteraturstödda titlarna och de marknadsföringsåtgärder som jag föreslår blir ett

komplement till själva böckerna och kan initiera samarbete mellan bibliotek och bokhandel.

Jag beräknar kostnaden till 3 miljoner kronor.

Stödets effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.3 Stöd till katalog och läsfrämjande

Jag föreslår att medel tillförs Statens kulturråd att användas till en katalog över de litteraturstödda titlarna och ett stöd till läsfrämjande i samverkan mellan bokhandel och bibliotek.

Kunskapen om vilka titlar som erhållit litteraturstöd är i dag begränsad, även bland dem som arbetar med böcker i bokhandel och bibliotek. Information om vilka titlar som fått litteraturstöd ges för närvarande endast via Statens kulturråds egna publikationer och på rådets hemsida på Internet. Eftersom det faktum att en titel fått litteraturstöd i sig innebär ett slags kvalitetsstämpel, menar jag att denna information är av vitalt intresse för bokköpare, biblioteksbesökare och låntagare.

Det finns för närvarande ingen tillgänglig information till allmänheten vare sig på bibliotek eller i bokhandeln utöver de ovan nämnda. Enligt riksdagsbeslut år 1996 skall staten erbjuda biblioteken anslutning till universitetsdatanätet SUNET (Swedish University Computer Network). SUNET skall ses som en nationell tillgång som skall kunna utnyttjas bl.a. av hela biblioteksväsendet. Genom tillgång till högshastighetsnät kan biblioteken förbättra sina möjligheter att sprida information om vilka titlar som fått litteraturstöd.

Det har från flera håll ifrågasatts om man genom t.ex. marknadsföring ytterligare bör stödja de titlar som fått produktionsstöd och på så vis ge dessa böcker dubbla fördelar gentemot övriga titlar av god kvalitet som av olika anledningar inte fått stöd.

Jag menar dock att ett stödförfarande, där ca 700 titlar av kvalitetslitteratur får ett produktionsstöd på omkring 30–32 miljoner kronor årligen, utan att samtidigt någon samlad satsning görs för distribution och marknadsföring är ett slöseri med statliga resurser.

(Se mitt förslag om distribution av de litteraturstödda titlarna.)

Utredningens undersökning av spridningen av litteraturstödda titlar 1995/96 ger också vid handen att en stor del av de stödda titlarna säljs i mycket små upplagor, dvs. att de förblir osålda, åtminstone under det första året.

Som ett led i en mer aktiv marknadsföring av de litteraturstödda titlarna föreslår jag att Statens kulturråd får i uppgift att skapa en katalog över alla litteraturstödda titlar. Katalogen, som skall distribueras till bokhandel, bibliotek och press, bör innehålla såväl uppgifter om författare/översättare/illustratör, förlag m.m., som kortfattade men väl-skrivna resuméer. Katalogen bör vara tilltalande och lättillgänglig. Dessutom bör den innehålla ett register över såväl författare som titlar. Upplagan bör vara så stor att den kan delas ut på biblioteken och i bokhandeln och även skickas ut till pressen. Besluten om litteraturstöd fattas löpande under året, vilket gör att katalogen bör följa böckerna och publiceras 2–4 gånger per år, för att undvika alltför lång eftersläpning. Katalogen skall också finnas på Internet.

Det är av vikt att de litteraturstödda böckerna, som genom det nya distributionsstödet nu i större omfattning kommer att nå ut till läsarna via bibliotek och bokhandel, uppmärksammas och synliggörs genom en välriktad marknadsföring. Den föreslagna katalogen är en sådan åtgärd.

För att ytterligare förstärka effekten av detta samt för att stimulera till samverkan mellan folkbibliotek och bokhandel föreslår jag att 500 000 kronor avsätts till marknadsföringsåtgärder avsedda att rikta allmänhetens intresse mot de litteraturstödda titlarna. Som exempel på projekt kan nämnas författarbesök och lokala arrangemang för att främja bokläsandet.

Jag beräknar kostnaden till 1,5 miljoner kronor.

Kulturrådet bör efter ett par år göra en utvärdering av katalogens och marknadsföringens effekter. Detta kan ske genom att man upprepar utredningens enkätundersökning om spridningen av de litteraturstödda titlarna.

12.3.4 Upplagespär

Jag föreslår att en upplagespär införs för de titlar som beviljas litteraturstöd. Upplagespärren införs fr.o.m. 6 000 tryckta exemplar i förstaupplagan och innebär en reducering av stödsumman med 50 %.

Det statliga litteraturstödet utgår till förlagen för *enskilda titlar* efter en kvalitetsprövning. För att få litteraturstöd måste boken vara tryckt i en viss lägsta upplaga samt åsatts ett F-pris som inte överstiger det av Kulturrådet fastställda maxpriset (prispressen). Vid bedömningen tas inte hänsyn till förlagens storlek eller omsättning och inte heller till den

tryckta upplagens storlek i övrigt. Avsikten med stödet är att utan otillbörlig styrning från statens sida förbättra de ekonomiska förutsättningarna för produktionen av kvalitativt god litteratur. Stödet främjar i första hand kvalitetsutgivning och därmed förekomsten av små och medelstora kvalitetsförlag. De mindre och medelstora förlagen har också utökat sin utgivning sedan stödet infördes. För många av dessa förlag är titelstödet en förutsättning för utgivning. Utgivningsstödet innebär att många små förlag kan fortleva och att de stora förlagen upprätthållen utgivning av böcker som inte på förhand är givna försäljningssuccéer.

Den undersökning som utredningen låtit genomföra av de litteraturstödda titlarna inom svensk skönlitteratur, översatt skönlitteratur och barn- och ungdomslitteratur under budgetåret 1995/96 visar att en del av dessa titlar tryckts i mycket höga upplagor. (Se bilaga 7.) Detta gäller i synnerhet barn- och ungdomsböcker men också svensk skönlitteratur. Det finns en rad exempel på stödda titlar som har nått upplagor på 10 000–30 000, men även några som tryckts i upp till 80 000–90 000 exemplar. Samtidigt får stödberättigade titlar avslag på grund av att det totala stödbeloppet inte räcker till.

En effektivisering av stödet vore enligt min mening att införa en reducering av stödet med 50 % vid tryckupplagor över 6 000 exemplar. Förlagen skall då vid ansökningstillfället ange den första tryckupplagens storlek. Förlagen har på ett relativt tidigt stadium kunskap om huruvida den första tryckupplagan kommer att överskrida 6 000 exemplar eller ej eftersom förlagen inte trycker mycket stora upplagor utan att veta att större delen av denna upplaga redan är såld, ofta till en bokhandelskedja eller bokklubb.

En upplaga på 6 000 exemplar bör innebära att boken ”går ihop” ekonomiskt utan statligt stöd. I diskussionerna om en eventuell upplagespärren har det framförts att det finns risk för att förlagen trycker en första upplaga som är lägre än 6 000 exemplar för att erhålla stöd och därefter gör ett tilltryck. Min uppfattning är att denna risk är överdriven.

Min bedömning är att man genom en upplagespärren med reducerat stöd vid 6 000 tryckta exemplar kommer att kunna ge fler titlar stöd utan att undandra stödet till den enskilda titeln av god kvalitet, oavsett vilket förlag den kommer ut på. Litteraturstödet skall även fortsättningsvis vara förlagsneutralt och endast den litterära kvaliteten skall, om övriga formella krav är uppfyllda, avgöra om en titel får stöd eller ej.

Beräkningar visar att om en upplagespärren enligt ovan skisserat förslag hade funnits under budgetåret 1995/96 hade det för de stödordningar som ingick i utredningens undersökning inneburit att ca 110 tit-

lar hade fått stödet reducerat med 50 % eftersom de överskridit 6 000 exemplar i första tryckningen.

Särskilda medel erfordras inte för att genomföra förslaget. Tvärtom frigörs medel inom anslagsramen som kan ges till stödberättigade titlar som i dag, av resursskäl, får avslag.

Upplägespärrens effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.5 Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

Jag föreslår att stödordningen för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk förändras till titelstöd och ett stöd för provöversättning av manuskript på invandrarspråk till svenska. Titlar som får utgivningsstöd skall även kunna ges ut på svenska.

Stödet till litteratur på invandrar- och minoritetsspråk uppgår till 2 miljoner kronor för 1997. För närvarande ger Statens kulturråd bidrag i form av allmänt förlagsstöd, från att före budgetåret 1993/94 ha gett titelstöd. I första hand går stödpengarna inom denna stödordning till litteratur för invandrargrupper som kom till Sverige redan på 1970-talet. Nyare invandrargrupper är däremot underrepresenterade som stödmottagare, vilket delvis kan bero på kravet på två års fungerande förlagsverksamhet för att komma i fråga för stöd. Anledningen till att Kulturrådet övergick till ett allmänt förlagsstöd var bl.a. svårigheten att finna former för bedömning av de stödda titlarna.

Det har varit svårt att skapa godtagbara former för stödet för utgivning av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. Distributionskanaler för den stödda litteraturen har också varit svåra att hitta. Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk har i huvudsak köpts av biblioteken.

Den nuvarande stödordningen lämnar dessutom litet utrymme för möjligheten att bevilja stöd till projekt för nya invandrargrupper och för verksamhet av mer experimentell natur. De låsta formerna för stödordningen motverkar således flexibilitet, vilket är olyckligt, eftersom invandrargruppernas sammansättning och behov förändras över tid.

Vissa invandrargrupper har på grund av krig och svag infrastruktur i ursprungslandet brist på litteratur på sitt hemspråk. För dessa grupper kan det vara motiverat att stödja litteraturförsörjning på hemspråket, tillsammans med särskilda läsfrämjande projekt.

Tekniska landvinningar har förenklat originalframställande och tryckförfarande och dessutom öppnat nya möjligheter att sprida littera-

tur både inom och utanför Sverige. Print-on-demand och Internet kommer med all säkerhet att på sikt få stor betydelse för tillgängligheten av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Jag föreslår att Sverige enligt norsk modell inför ett stöd för provöversättning av litterära verk på invandrar- och minoritetsspråk till svenska. Detta skulle enligt min mening bidra till att litteratur på invandrar- och minoritetsspråk jämfördes med litteratur skriven på svenska. Många författare som skriver på invandrar- och minoritetsspråk har uttryckt en vilja att också bli publicerade på svenska för att därigenom nå en större läsekrets. Allt fler invandrade författare har övergått till att skriva på svenska och det finns ett ökat intresse för deras böcker. Ett exempel på detta är *Världen i Sverige* – en antologi på svenska med texter av invandrade författare. Boken, som var ett resultat av ett samarbete mellan Kulturrådet och *En bok för alla*, blev mycket uppskattad.

Mitt förslag innebär att författaren på sedvanligt sätt skall lämna sitt manuskript till ett förlag, tillsammans med en synopsis på svenska, engelska eller något av de större språken. Om innehållet bedöms som intressant, bör förlaget ha möjlighet att söka ett översättnings- samt granskningsstöd från Statens kulturråd för att låta översätta och språkgranska 20–30 sidor av manuskriptet. Därigenom kan Kulturrådet och, i förekommande fall, förlaget göra en kvalitetsbedömning på samma sätt som då det gäller svenska originalverk.

Om förlaget bedömer att manuskriptet kan vara intressant för utgivning bör man kunna söka ytterligare stöd för att låta översätta och språkgranska hela manuset. Det faktum att ett förlag fått stöd för översättning föregriper dock inte förlagets utgivningsbeslut. Om förlaget vill ge ut boken bör det finnas möjlighet att söka produktionsstöd hos Statens kulturråd. Detta bör vara ett efterhandsstöd men kan, efter särskild prövning, utgå som ett förhandsstöd. Såsom är fallet vid övriga stödordningar inom utgivningsstödet, skulle arbetsgruppens beslut om stöd enbart fattas på grundval av bokens kvalitet. Kravet på två års fungerande förlagsverksamhet för att komma i fråga för stöd bör därmed tas bort, eftersom mitt förslag innebär en återgång till titelstöd.

De titlar som får *statligt utgivningsstöd* skall i första hand ges ut på originalspråket. Böckerna bör också kunna ges ut på svenska. I de fall då omfånget tillåter, t.ex. då det gäller barnböcker och poesi, bör det också finnas möjlighet att få stöd för tvåspråkiga volymer.

Jag menar att förfarandet med översättningsstöd bl.a. har den fördelen att utgivning av litterära verk på invandrar- och minoritetsspråk jämfördes med utgivning av svenska originalverk, genom att man får en större möjlighet till kvalitetsbedömning. Jag anser det vara rimligt att staten ställer samma krav på kvaliteten när det gäller stöd till litteratur

på invandrar- och minoritetsspråk som när det gäller stöd till litteratur på svenska.

Mitt förslag innebär således att kvalitetsaspekten skulle betonas betydligt starkare vid bedömning av ansökningar om stöd, vilket på sikt torde medföra att färre böcker än i dag får stöd enligt stödordningen för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Anslaget till stödet för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk bör vara oförändrat, dvs. 2 miljoner kronor.

Stödets effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.6 Öppen stödordning för litterär verksamhet

Jag föreslår att litteraturstödet utökas med 2 miljoner kronor genom att det inrättas en särskild öppen stödordning avsedd för litterär verksamhet utanför gängse stödordningar; exempelvis produktion av kassettböcker och cd-rom, Print-on-demand, Författares Bokmaskin samt för såväl poesifestivaler som andra läsfrämjande projekt, Världsbokdagen, Författarcentrums verksamhet m.m. och för projekt som främjar spridningen av finlandssvensk litteratur i Sverige.

Den tekniska utvecklingen har på mycket kort tid öppnat helt nya möjligheter för informationsspridning. Internet, cd-rom, Print-on-demand var okända begrepp för de flesta för bara några år sedan. Nu är de etablerade och har förändrat vår vardag. Svenska Bokförläggareföreningen heter numera Svenska Förläggareföreningen. Det är inte längre enbart böcker som förlagen ger ut, utan även multimedia, kassettböcker etc.

I dag har dessa nya medier och experimentverksamheter av olika slag mycket små möjligheter att få statligt stöd. Befintliga stödformer är låsta och kopplade till en traditionell arkersättning², vilket redan detta utestänger den utgivning som inte kan mätas i ark.

Jag anser därför att det bör införas en försöksverksamhet med en ny s.k. öppen stödordning inom Statens kulturråd där annat utgivningsstöd än det traditionella kan ges.

² Arkersättning är ett fast belopp som baseras på ett ark, 16 trycksidor eller 32 000 typer.

Många drivs av en stark vilja att uttrycka sig i skrift och vänder sig till ett stort antal förlag i hopp om att bli publicerade. Många svenskar skriver – både dagbok, dikter, noveller och t.o.m. romaner. Enligt Kulturutredningen (SOU 1995:84) var det hela 1/5 av befolkningen eller ca 1,7 miljoner människor som skrev dagbok eller dikter. Många skickar också sina alster till bokförlag. De flesta manuskript som skickas till svenska förlag blir dock aldrig utgivna. Av 100 insända manuskript publiceras högst ett enda. Förmodligen är siffran mycket lägre än så.

För refuserade författare och författare som själva vill delta i produktionen innebär t.ex. Författares Bokmaskin en möjlighet att nå ut till läsare. Till självkostnadspris och med en egen arbetsinsats trycker författaren sina egna böcker. Författares Bokmaskin får i dag ett driftstöd av Statens kulturråd. Detta är, helt i enlighet med riksdagens första kulturpolitiska mål, ett sätt att praktiskt värna *ytrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den*. Inte minst för författare som skriver på andra språk än svenska, och med en potentiell läsekrets även utanför Sverige, innebär Författares Bokmaskin ett alternativ till de traditionella förlagen.

Den nya tekniken öppnar ännu en väg för författare och dramatiker att lagra och sprida sina texter. Redan finns s.k. elektroniska böcker och även tidskrifter som bara förekommer på Internet.

Genom denna nya stödordning kan bl.a. Författares Bokmaskin, Dramatikerförbundet, invandrarorganisationer och Författarcentrum söka pengar för t.ex. experiment med Print-on-demand, cd-rom och Internet. Stöd skall även kunna sökas för att främja spridning av finlandssvensk litteratur i Sverige.

För närvarande finns hos Statens kulturråd inga öronmärkta medel för att stödja poesifestivaler och andra litterära arrangemang som ligger utanför utgivningsstödet ramar.

På många håll i landet har poesifestivaler etablerats som årliga arrangemang. Jag menar att dessa möten med den levande litteraturen är ovärderliga för att sprida kvalitetslitteraturen till nya läsare. Det personliga mötet mellan läsare och författare ger den litterära upplevelsen en extra dimension. Dessa projekt har, enligt min mening, ett stort läsfrämjande värde och bör även kunna åtnjuta statligt stöd.

Svenska Förläggareföreningen, Svenska Bokhandlareföreningen, Föreningen Svenska Läromedelsproducenter, Sveriges Allmänna Biblioteksförening, Sveriges Författarförbund, Svenska Unescorådet och Statens kulturråd bildade år 1996 en idégrupp för att samarbeta inför den internationella Världsdagen för boken och upphovsrätten den 23 april. Idégruppen anser att boken och läsandet måste få all den uppmärksamhet som över huvudtaget är möjlig om boken, med dess

lågpråda framtoning skall kunna göra sig hörd i det brus av Internet, datorspel, TV, video etc. som den har att konkurrera med.

Världsbokdagen 1997 riktades en stor del av insatserna till barn och ungdomar. Landets samtliga ca 12 000 daghem fick möjlighet att gratis hämta ut ett bokpaket med 4–5 smbarnsbcker från sin bokhandel. De svenska barnboksfrlagen skänkte närmare 50 000 böcker. Posten sponsrade dagen med gratis porto och gratis bokpsar fr böcker som köptes i bokhandeln och skickades inom Sverige på Världsbokdagen. Flera hundra bibliotek uppmärksammade dagen på olika sätt, bl.a. med frfattarframtrdanden. Föreningen Svenska Läromedelsproducenter informerade landets alla skolor om dagen och bokhandeln hade en rad extrapriser. Många förlag hade den 23 april som utgivningsdag fr nya titlar.

Detta unika branschsamarbete utgör en nationell satsning för att främja boken och läsandet. Jag beräknar kostnaden för Kulturrådets insats fr Världsbokdagen till 300 000 kronor.

Stödordningen kräver samma kvalificerade bedömning som övriga stödordningar.

Jag beräknar den sammanlagda kostnaden till 2 miljoner kronor. Stödets effekter bör utvärderas efter tre r.

12.4 Stöd till bokhandeln

Jag föreslår att det statliga stödet till bokhandeln, som förvaltas av Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI), förstärks med 3,5 miljoner kronor.

Utvecklingen på bokmarknaden inger viss oro, i synnerhet vad gäller distributionen. Ett väl spritt bokhandelsbestnd r en av frutstningarna fr böckers tillgänglighet. Utredningens undersökning av detaljhandeln (se bilaga 5) visar att framför allt de mindre bokhandlarna, servicebokhandlar med låg omstning, har en skr ekonomisk ställning.

Det statliga stödet till bokhandeln har som mål ”att behålla och om möjligt förstärka ett vittförgrenat bokhandelsnät och att ka tillgängligheten av kvalitetslitteratur i bokhandeln”. De olika stödformer som Bokbranschens Finansieringsinstitutet AB (BFI) förvaltar bidrar var för sig och i samverkan till att så sker. Detta gäller såväl kreditstödet, som sortimentsstödet som katalogdatorstödet.

Sortimentsstöd

Den nyhetsservice som organiseras av bokhandelsgrossisten Seelig har visat sig vara ett rationellt inköpssystem för de mindre bokhandlar som inte kommer i åtnjutande av de större förlagens abonnemangsvillkor. Genom denna service får bokhandeln möjlighet att köpa in ett storleksanpassat nyhetssortiment med böcker som väljs ut av en särskild inköpsgrupp.

Till erbjudandet att köpa in från 400 upp till 1 000 titlar per år har sedan år 1985 knutits ett statligt stöd, det s.k. sortimentsstödet. Som framgår av BFI:s utvärdering av stödet har detta varit avgörande för den mindre bokhandelns möjligheter att hålla ett brett sortiment.

Med den senaste tidens negativa utveckling har kostnadsbilden blivit ett stort problem som på sikt kan komma att urholka titelbredden och även göra det svårt för den mindre bokhandeln att köpa in ett nyhetssortiment. För att motverka detta bör anslaget för sortimentsstöd förstärkas med 1 miljon kronor till sammanlagt 4,5 miljoner kronor. Detta motsvarar en höjning med 30 %.

Utbyggt teknikstöd

Bokbranschens datorisering och informationsteknikens snabba utveckling har i hög grad stärkt bokhandelns servicegrad. Nya informationssystem och en rationell distribution har lett till en väl utvecklad kundservice.

För den mindre bokhandeln har det statliga katalogdatorstödet gjort det möjligt att erbjuda en kundservice som annars skulle vara förbehållen endast de större bokhandlarna. Det är angeläget att även de mindre bokhandlarna skall kunna ansluta sig till nya system såsom CD BOK och kunna utnyttja de funktioner som kommer att knytas till systemen.

Jag föreslår att nuvarande katalogdatorstöd omvandlas till ett teknikstöd som kan bidra till att stärka bokhandlarnas kompetens och kundservice inom områdena information, titelbredd, order- och leveransberedskap. Bidrag bör kunna utgå till kostnaderna för investering i dator, CD BOK och annan programvara samt nyteckning av abonnemang för uppkoppling, inkl. Internet. Vidare bör i ett årligt beräkningsunderlag kunna ingå kostnader för utnyttjande av tekniska informationstjänster med anknytning till katalog, butiksdatasystem, linjeabonnemang, reorder etc.

BFI föreslås årligen fastställa den typ av utrustning och omfattningen av de tjänster som skall ligga till grund för bidragsberäkningen.

Detta ställer ökade krav på behovet av att följa utvecklingen på IT-området och göra en bedömning av teknik och utrustning som bidrar till bokhandelns kompetensutveckling.

Den övre gränsen för erhållande av katalogdatorstöd är i dag densamma som för erhållande av sortimentsstöd, dvs. 800 000 kronor i årliga inköp av allmänlitteratur. Gränsen bör höjas så att bokhandlar med inköp av allmänlitteratur upp till 1 500 000 kronor skall kunna få del av det nya teknikstödet. Därmed kan ca 170 bokhandlar komma att omfattas av stödet.

Jag beräknar medelsbehovet till 2,7 miljoner kronor, en ökning med 2 miljoner kronor.

Fortsatt kreditstöd

Det statliga kreditstödet har haft en omvitnat stor betydelse för enskilda bokhandlars utvecklingsmöjligheter. Genom byte av affärslokal, modernisering av butiken eller lageruppyggnad har det varit möjligt att lägga grunden för en positiv, fortsatt utveckling av företaget. Investeringsstödet har haft särskilt stor betydelse vid ägarskiften och även bidragit till nyetablering av bokhandel på orter som länge saknat en sådan.

Anslaget för kreditstöd har varit oförändrat sedan budgetåret 1992/93. Bidragsberättigade ansökningar har kunnat beviljas genom att reserverade medel tagits i anspråk och genom omfördelning mellan anslagsposter.

Jag föreslår att kreditstödet höjs med 0,5 miljoner kronor.

Framtida utvecklingsinsatser för bokhandeln

I BFI:s uppdrag enligt avtal med staten ingår att redovisa erfarenheter av de statliga stödinsatserna och göra mer övergripande bedömningar i samband med den årliga anslagsframställningen. BFI har också ett uttalat ansvar för att följa utvecklingen inom den kommersiella bokdistributionen som helhet och särskilt med avseende på utvecklingen inom bokhandeln.

BFI:s arbete med insamling, bearbetning och analys av uppgiften om bokhandelns struktur och ekonomi bör göra det naturligt för BFI att samarbeta med den statistikfunktion som jag föreslår nedan, och som har anknytning till Kulturrådet. Det är också viktigt att se sambanden mellan det statliga utgivningsstödet, det föreslagna distributionsstödet och ett fortsatt sortimentsstöd till de mindre bokhandlarna. Jag föreslår

därför att en representant från Kulturrådet knyts till BFI:s styrelse som adjungerad ledamot.

I ett längre perspektiv finns anledning att peka på behovet av en form av utvecklingsbolag för bokhandeln. Till BFI:s nuvarande låneverksamhet skulle kunna knytas stödfunktioner såsom utbildning och branschutveckling. Behovet är stort av en förstärkning av BFI:s rådgivning avseende företagsvärderingar, överlåtelser, hyreskontrakt, lägesbedömning, sortimentsinriktning etc. Till detta skulle kunna läggas en aktiv medverkan i företagsetablering på orter som i dag saknar bokhandel.

Såväl grundutbildning som fort- och vidareutbildning är ett centralt område för bokhandelns kompetensutveckling. Svenska Bokhandelskolan, med Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen som huvudmän, har under många år erbjudit ett varierat kursutbud. Kurserna har varit ett komplement till insatser inom bokhandelskedjorna eller genom andra utbildare.

Exempelvis ställer införandet av nya katalogdatorsystem i bokhandeln krav på anpassad utbildning och aktualiserar behovet av att stärka de allmänna datakunskaperna i företagen. Många anställda inom bokhandeln har under det senaste året deltagit i skolans utbildningar för katalogsystemet CD BOK respektive bokhandelsekonomi för persondator. Bokhandelsskolans verksamhet är subventionerad för branschföreningarnas medlemmar genom tillgängliga fondmedel.

Jag beräknar att den sammanlagda kostnaden för det utökade stödet till bokhandeln uppgår till 3,5 miljoner kronor.

12.5 Läsfrämjande insatser

12.5.1 Barnbokskatalog

Jag föreslår att särskilda medel avsätts till en barnbokskatalog, som också blir en startpunkt för läsfrämjande åtgärder.

Det finns i dag, mycket tack vare det statliga utgivningsstödet, en stor kvalitetsutgivning av barn- och ungdomslitteratur. Barn- och ungdomslitteratur finns på landets folkbibliotek, dock inte alltid i den mängd och omfattning som vore önskvärd.

I arbetet med böcker och bokförmedling har barn- och skolbibliotekarier tillgång till bokinformation i form av böcker, kataloger, foldrar

och broschyrer. Bl.a. har man till sin hjälp BTJ:s sambindning och kataloger som är kostnadsfria, samt material i form av foldrar och broschyrer från förlag, bokhandel m.fl. Däremot har information om barn- och ungdomsböckerna svårigheter att nå ut till föräldrar, förskola och skola, samt i viss mån, till bokhandeln, vars information om barn- och ungdomslitteraturen främst består av förlagens marknadsföringsmaterial. Det saknas heltäckande information om den årliga barnboksutgivningen.

Det finns ett stort behov av en samlad information om de barnböcker som finns tillgängliga för läsning och inköp. Det är av stor betydelse att både bibliotekarier och bokhandelspersonal kan ge råd och tips till barn och föräldrar och förmedla nya läsoplevelser. Behovet av fullödlig information om barnböcker har också ökat genom den satsning som gjorts med 25 miljoner till bokinköp och 5 miljoner till läsfrämjande åtgärder.

Tidigare fanns ett *branschsamarbete* omkring en katalog – Årets Barnböcker – och under sex år med början budgetåret 1985/86 utgick också ett statligt stöd för att sprida katalogen. Katalogen, som innehöll ca 400 titlar, hade en upplaga på 1 miljon exemplar och spreds, förutom till bokhandeln, även till landets samtliga hushåll med barn mellan 3 och 13 år samt till skolor, bibliotek och andra institutioner. Sedan det statliga stödet upphörde spreds katalogen i betydligt mindre upplaga via länens barnbibliotekskonsulenter. Då de två största barnboks-förlagen, Bonniers och Rabén & Sjögren, drog sig ur samarbetet försvann den heltäckande katalogen. Några förlag gjorde en mindre katalog i begränsad upplaga. Nu har även den upphört.

Under våren 1997 togs flera initiativ, bl.a. av Kulturrådet, för att på nytt skapa ett samarbete i branschen omkring en gemensam barnboks-katalog, men utan resultat. Utredningen hyser inga förhoppningar om att samarbetet återupprättas inom bokbranschen för en gemensam barnbokskatalog.

I dag utgörs informationen om barnboksutgivningen, förutom av BTJ:s skrifter, av de kataloger som förlagen själva ger ut och dem som framställs av de stora bokhandelskedjorna. De täcker dock bara en liten del av utgivningen. Ett årligt barnboksnummer av Svensk Bokhandel är bra, men inte heltäckande och kostar för närvarande 60 kronor styck. Dagspressen recenserar barnböcker mer eller mindre sporadiskt. Radion har minskat sin information om barnböcker. Detsamma gäller TV, i synnerhet de kommersiella kanalerna. Även Utbildningsradion har drastiskt dragit ner på sina presentationer av barnböcker.

Jag föreslår därför att Statens kulturråd får i uppdrag att skapa en barnbokskatalog i samarbete med Svenska Barnboksinstitutet.

Svenska Barnboksinstitutet har kompetens att svara för urvalet av böcker tillsammans med Kulturrådet. Kostnaden för en katalog av detta slag är beroende av antal titlar och upplaga. En stor fördel är att man kan utgå från Kungliga bibliotekets LIBRIS-system, som omfattar hela den svenska utgivningen. Ur den väljs kvalitetslitteraturen. Katalogen bör i första hand vända sig till vuxna – både föräldrar och dem som arbetar med barn – men skall också kunna läsas av barn.

Det föreslagna stödet inbegriper Svenska Barnboksinstitutets arbete, redaktionella insatser och tryckning, samt viss distribution. Katalogen är tänkt att spridas till bibliotek, bokhandlar, förskolor och skolor, samt till lärar- och biblioteksutbildningarna. Dessutom kan den användas av länens barnbibliotekskonsulenter i deras läsfrämjande arbete. Katalogen bör samtidigt finnas på Internet och kan eventuellt integreras med eller länkas till skoldatanätet. På skoldatanätet finns för närvarande en av Författarcentrum initierad verksamhet där barn kan komma i kontakt med författare, och deras verk, och där barnen själva kan lägga in egna texter, t.ex. recensioner.

Det är viktigt att utnyttja sakkunskapen från Svenska Barnboksinstitutet och Kulturrådet till att ge katalogen en professionell utformning. Den bör innehålla såväl bokpresentationer som kortare artiklar om barn och läsning. Jag menar att en katalog av det här slaget kan utgöra en start för läsfrämjande åtgärder av olika slag, t.ex. i samarbete med Bokjuryn, som fått del av det statliga anslaget till läsfrämjande 1997.

Jag föreslår att Kulturrådet tillförs 2 miljoner kronor för arbetet med barnbokskatalogen.

12.5.2 Läsfrämjande för barn

Jag föreslår särskilda läsfrämjande åtgärder för barn under 10 år.

Undersökningar om svenskarnas läsvanor, (bl.a. Mediebarometern, Kulturbarmetern och Barnbarometern), redovisar en tydlig, nedåtgående trend, även om fler människor läser böcker nu än för 20 år sedan. Bokläsningen minskar, både i lästid och andel bokläsare bland personer under 45 år. Längre ner i åldrarna är detta än mer markant.

Ungdomar och yngre skolbarn, som ändå är de grupper som läser mest, har minskat sin lästid. Andelen icke-läsare har ökat kraftigt. Bland små barn mellan 3–8 år har den dagliga kontakten med böcker

minskat kraftigt, framför allt för barn med lågutbildade föräldrar. Andelen barn i denna grupp som har daglig kontakt med böcker har minskat med 25 % under en period på femton år.

Att, i enlighet med riksdagens kulturpolitiska mål, skapa *reella förutsättningar* för alla att använda yttrandefriheten, handlar om att ge människor verktyg att uttrycka sina känslor och tankar. Läsning är i själva verket grundläggande för att detta ska bli möjligt. Den första språkinläringen sker genom att barn härmar vuxnas tal, men förmågan till nyansering och utveckling av språket tränas genom berättelser, sagor, rim och ramsor. Vikten av barnets första kontakt med litteratur kan därför inte nog betonas.

Vi vet att barns uppväxtmiljö i hög grad styr läsvanorna – även senare i livet. Många föräldrar som inte själva läser böcker har heller inte intresse för att introducera sina barn i böckernas värld. Och även om intresse för böcker finns anser inte alla sig ha råd att köpa barnböcker. Samhället har därför en mycket viktig uppgift då det gäller att ge alla medborgare möjlighet till *delaktighet i kulturlivet* och möjlighet att *ta del av kulturarvet*. I alla de samhälleliga inrättningar där barn vistas i sin vardag – barnavårdscentraler, förskolor, skolor, bibliotek etc. – måste den gemensamma strävan vara att överbygga kulturella klassskillnader.

Många har insett litteraturens betydelse och vet att en medveten satsning på barns läsning leder till fler vuxna läsare. Ett problem är dock att de läsfrämjande insatserna till stor del består av tillfälliga projekt och kampanjer. Det krävs medvetet, kontinuerligt arbete i förskolor, skolor och på bibliotek för att alla barn skall få möjligheter att bli framtida bokläsare.

Vikten av att ge barn goda läsvanor tidigt återkommer i alla rapporter från experter och forskare. Ju mer vi lär oss om hur barn fungerar, desto mer inser vi värdet av språklig stimulans alltifrån första början. ”Barnets språkliga, kognitiva och kommunikativa utveckling och därmed också dess socialisation börjar mycket tidigt. Det är därför viktigt att språkutvecklingen redan från början stimuleras. Mycket tyder på att åtgärder för att lyfta de språkligt sämre lottade måste sättas in redan före skolåldern. Språket spelar en avgörande roll i människans liv. Att få tillgång till ett fullgott språk måste ses som en grundläggande mänsklig rättighet. Om demokratiska principer ska kunna förverkligas måste åtgärder sättas in också mot orättvisorna i det språkliga arvet, så att alla barn ges möjlighet att få utveckla sitt språk”, skriver PerLinell i sin bok *Människans språk*.

Föräldrars insatser för barns språkutveckling är givetvis av grundläggande betydelse. Från första början behöver barn få språklig och social träning genom samtal, berättande och gemensam läsning. Men

många föräldrar saknar kunskap om barnlitteraturens betydelse. Inom barnomsorgen finns en medvetenhet om barns behov, men långt ifrån alla som arbetar med barn vet hur viktig litteraturen är för barns sociala och intellektuella utveckling. Kommunernas besparingar drabbar barnomsorgen genom stora barngrupper och minskad personal och bibliotekens möjlighet att arbeta uppsökande med läsfrämjande prioriteras ner. Det blir mindre tid för läsning och andra kulturella aktiviteter som t.ex. biblioteksbesök.

Det är av stor vikt att böcker blir ett naturligt inslag i alla barns vardag – från allra första början. I syfte att öka läsandet och stärka bokens ställning är det mest effektivt att koncentrera de läsfrämjande insatserna till de minsta barnen.

Under år 1997 inrättades två nya statliga stöd för att stimulera barn och ungdom att läsa böcker; 25 miljoner för inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek och ett engångsanslag på 5 miljoner kronor att användas till särskilda insatser för att stödja läsning bland barn och ungdomar. Båda stödformerna har mötts av ett mycket stort intresse. 270 av landets 288 kommuner har ansökt om drygt 70 miljoner för bokinköp. Stödet har också initierat samarbete mellan folk- och skolbibliotek, barnhälsovård och barnomsorg. Efterfrågan på bidrag från de 5 miljoner kronorna till läsfrämjande insatser har varit mycket stort. De sökta beloppen uppgår sammantaget till drygt 30 miljoner kronor vilket innebär att många projekt kommer att bli utan stöd.

Jag föreslår att medel ställs till Kulturrådets förfogande för att även under kommande år kunna ge bidrag till läsfrämjande insatser. Jag menar dock att Kulturrådet bör prioritera insatser för de mindre barnen under 10 år. Målet är att nå alla barn i förskoleåldern och på lågstadiet i deras vardag. Det innebär att både föräldrar och personal inom barnomsorg och skola måste involveras i det läsfrämjande arbetet.

Barnbibliotekskonsulenter inom länsbiblioteken har spelat en mycket stor roll när det gäller läsfrämjande för barn. Tidigare fanns det särskilda barnbibliotekskonsulenter på alla de 24 länsbiblioteken, de flesta på heltid. Nu har vissa län dragit in dessa tjänster helt eller delvis. Deras grundläggande uppgift var och är att medverka till inrättandet av barnbibliotekarietjänster i kommunerna. Andra viktiga arbetsuppgifter är att ordna fortbildning och vidareutbildning för barnbibliotekspersonal, att initiera och delta i projekt och utvecklingsarbete, att samordna insatser och sprida information om barnkultur i regionen. Barnbibliotekskonsulenter har också samarbetat med barnhälsovården och tillsammans med personal från barnavårdscentralerna utarbetat informationsbroschyrer riktade till föräldrar. De har också arbetat med biblioteksservice till barn med särskilda behov och till invandrar- och flyktingbarn. Stor uppmärksamhet har ägnats skolbiblio-

tek och barn med läshandikapp. Samarbete med barnhälsovård och skola, fortbildning för barnbibliotekspersonal, studiedagar för lärare och barnomsorgspersonal förekommer i de flesta län. Barnbibliotekskonsulenterna är med andra ord nyckelpersoner.

Jag föreslår att medel tilldelas Kulturrådet för att fördelas länsvis. Barnbibliotekskonsulenterna ansvarar för att inom länet, i samarbete med kommunens barnbibliotekarier samt med personal inom barnomsorg, skola och barnhälsovård, ge kunskap och information om böcker och läsning speciellt riktad mot barn i åldern under 10 år och deras föräldrar. Det är, enligt min mening, viktigt att prioritera insatser som kan ge långsiktiga effekter.

Den barnbokskatalog som jag föreslår är ett viktigt verktyg för alla som arbetar med barn. Den bör delas ut kostnadsfritt till alla daghem, förskolor, privat barnomsorg och till barnens föräldrar och ingå i det läsfrämjande arbete som barnbibliotekskonsulenter bedriver.

Jag föreslår att 3 miljoner kronor tillförs Statens kulturråd och används till läsfrämjande insatser för barn under 10 år.

12.6 Kulturtidskrifterna

12.6.1 Omfördelning av tidskriftsstödet

Jag föreslår en omfördelning av tidskriftsstödet som innebär att ca 70 % går till produktionsstöd och ca 30 % till utvecklingsbidrag och stöd till verkstäder.

Stödet till kulturtidskrifter inrättades år 1966 med samma motivering som används i dag: kulturtidskrifternas stora betydelse för den allmänna debatten i kulturella, sociala och politiska frågor och därmed för den demokratiska processen i landet. Statens stöd skall garantera en kulturellt värdefull mångfald i tidskriftsutbudet. Stödet är uppdelat på två anslagsposter, produktionsstöd och utvecklingsstöd.

Den snabba data- och elektronikutvecklingen har fått stora konsekvenser för de tryckta tidskrifterna. Produktionen förenklas, liksom distribution och tillgänglighet via databaser och elektronisk post.

Utvecklingsarbetet är därför av stor betydelse och här spelar både det riktade utvecklingsbidraget till enskilda tidskrifter och stödet till verkstäderna en viktig roll.

Syftet med utvecklingsbidraget är att i samarbete med tidskriftens redaktioner upprätta en plan för hur tidskriften på sikt skall kunna bli självbärande. Det kan röra sig om tidskrifter som har en god utvecklingspotential men som av olika anledningar inte kommer vidare. Orsakerna kan vara en kombination av brist på kunskap och brist på medel för att genomföra en förändring och därigenom nå ut till större grupper av läsare.

Enligt Kulturrådet har stödet haft positiva effekter och Kulturrådet kommer under år 1998 att göra en utvärdering av de tidskrifter som fått utvecklingsstöd. Denna utvärdering kan ligga till grund för nya förslag på stödinsatser.

I utvecklingsarbetet spelar tidskriftsverkstäderna en stor roll, i synnerhet för de mindre tidskrifterna som inte själva har råd eller möjlighet att skaffa teknisk utrustning och kompetens. Ett ökat stöd till verkstäderna är motiverat. Till verkstäderna bör kopplas personer som inte bara besitter kompetens i datateknik och grafisk formgivning utan även i tidskriftsekonomi och marknadsföring.

Till grund för det statliga tidskriftsstödet ligger värnandet om yttrandefriheten. För att kunna konkurrera med det övriga utbudet på mediamarknaden krävs en tilltalande och läsvänlig form. Genom att stödja verksamheter som tidskriftsverkstäder ger staten möjligheter för tidskrifterna att få kunskap och utbildning i olika distributionstekniker och grafisk formgivning. Ett utökat stöd till verkstäderna skulle också möjliggöra en förstärkning av det lovande internationella samarbete kulturtidskrifter emellan som inletts i och med etablerandet av tidskriftsverkstäder i andra länder.

Jag föreslår att verkstäderna på de fyra orterna Lund (fr.o.m. hösten 1998 Malmö), Stockholm, Göteborg och Luleå förstärks och får karaktär av regionala centra till vilka mindre verkstäder kan knytas.

Stöd till mindre tidskriftsverkstäder bör i första hand komma från kommuner, landsting, organisationer och föreningar m.m. De fyra regionala verkstäderna kan få en större roll genom att man där samlar upp erfarenhet inte bara av grafisk tidskriftsproduktion utan även av marknadsföring, distribution, försäljning etc. Flera verkstäder bedriver redan tidskriftsförsäljning i egna butiker.

Utvecklingsbidrag kan givetvis också sökas och utgå till tidskrift som ej hör till verkstäderna.

Kulturrådet bör få i uppgift att föreslå hur utvecklingsbidraget ska utformas och vilka krav som bör ställas på de tidskrifter som får stöd. Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter bör ingå som part i en diskussion om stödets utformning och omfattning. Inom stödet till utvecklingsbidrag bör också finnas möjligheter att söka stöd för tidskrifter

som enbart utkommer elektroniskt, något som enligt vad utredningen erfarit ej är möjligt i dag.

Genom att öka anslaget till verkstäderna och till utvecklingsbidrag minskar andelen bidrag som riktas till enskilda tidskrifter. Detta stöd bör i fortsättningen också vara ett förluststöd. Man bör dock diskutera möjligheten att kanalisera stödet till mindre tidskrifter genom verkstäder och möjliggöra för mindre tidskrifter att samarbeta med andra redaktioner för att utveckla och förbättra sina tidskrifter. Ett sådant stöd kan på sikt ge både ett kulturpolitiskt och ekonomiskt mervärde.

Jag föreslår en omfördelning av stödet till kulturtidskrifter som är 19,5 miljoner totalt så att 13,5 miljoner kronor utgår i form av produktionsstöd, 3 miljoner kronor till verkstäderna och 3 miljoner kronor till utvecklingsbidrag.

I utvecklingsbidraget bör ingå ett verksamhetsbidrag till Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter så att den kan fungera som samarbetspartner för Kulturrådet och som rådgivare och informatör till de tidskrifter som inte ingår i verkstäderna. Det är av stor vikt att informationen om utvecklingsbidrag och verkstäder sprids till alla kulturtidskrifter. Ett särskilt utvecklingsbidrag bör ges till Progek för att utveckla deras datasystem som kan leda till att distribution och försäljning av kulturtidskrifter blir effektivare.

Jag menar att Kulturrådet bör bilda en arbetsgrupp som består av företrädare för Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, tidskriftsverkstäderna och en oberoende expert på tidskriftsekonomi som kan utvärdera effekterna av utvecklingsbidrag och bistå med rådgivning i frågor som rör ekonomi och marknadsföring.

Förslaget innebär ingen ny kostnad för staten utan endast en omfördelning av stödet.

12.6.2 Stöd till kulturtidskriftskatalog

Jag föreslår att medel avsätts för produktion och distribution av en kulturtidskriftskatalog.

Kulturrådet ger sedan början av 1980-talet ut en årlig katalog – Sveriges Kulturtidskrifter – över de kulturtidskrifter som får stöd. I katalogen ingår även ett antal icke stödda tidskrifter som är att betrakta som kulturtidskrifter. Denna katalog utgör ryggraden i alla marknads-

föringsåtgärder och spelar också en viktig roll vid bibliotekens tidskriftsinköp. Katalogen innehåller även beställningskuponger för prenumeration som når både biblioteksbesökare och andra. Katalogen, som 1997 trycks i samarbete med tidskriften PPB – Press på biblioteken – presenterar 261 olika kulturtidskrifter. Katalogen är inte fullständig, eftersom den bygger på frivilligt deltagande även för de tidskrifter som får stöd. Jag föreslår att det blir obligatoriskt för de tidskrifter som får någon form av stöd att vara med. Den utgör både en viktig information och ett stöd för marknadsföring av tidskriften.

Jag menar att katalogen bör utarbetas i samarbete med Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter och vara självständig, dvs. inte ingå i tidskriften PPB (Press på biblioteken).

Kulturtidskrifternas roll i undervisningen i grund- och gymnasieskolan behöver stärkas. En rad olika initiativ har under årens lopp tagits av Kulturrådet genom satsningar som Tidskriften i Skolan. Inte minst från bibliotekshåll har det framhållits att lärare ofta brister i kunskap om hur kulturtidskrifterna och referensdatabaser, typ Artikelsök, kan utnyttjas i undervisningen. Skolan skickar elever till biblioteken för att de på egen hand ska leta fram fakta för olika specialarbeten. En utvidgning av kulturtidskriftskatalogen utökad med en lärarhandledning skulle kunna vara ett medel att råda bot på den brist på kunskap som finns i dag och sprida information om kulturtidskrifterna och deras innehåll.

Som jag påpekat är kulturtidskrifterna dåligt representerade i bokhandeln. Det brister i kunskap och information om vilka tidskrifter som finns att sälja och beställa. Jag föreslår att kulturtidskriftskatalogen skickas ut till samtliga bokhandlar tillsammans med en information om hur man kan sälja respektive beställa tidskrifter.

Många kulturtidskrifter i Sverige har prenumeranter i Danmark, Finland och Norge. Jag föreslår att kulturtidskriftskatalogen distribueras till de stora biblioteken runt om i Norden samt till press och vissa bokhandlar som säljer tidskrifter.

Jag föreslår att medel avsätts för att producera en kulturtidskriftskatalog med spridning till bibliotek, bokhandel, skolor och de nordiska länderna.

Jag beräknar kostnaden till 1,5 miljon kronor.

12.6.3 Försöksverksamhet vid bibliotek

Jag föreslår en försöksverksamhet för att koppla tidskriftsstödet till bibliotekens tidskriftsprenumerationer.

Folkbibliotekens tidskriftsinköp varierar kraftigt och gjorda undersökningar ger ingen entydig bild. Majoriteten av kulturtidskrifterna menar dock att antalet prenumerationer minskar. Man har diskuterat möjligheten att koppla tidskriftsstödet till biblioteksprenumerationer, dvs. att tidskrifter som får stöd sprids på alla eller ett antal av landets bibliotek. Utredningen har gjort en översikt av kostnaderna för olika alternativa stöd.

I full skala, dvs. om varje stödd kulturtidskrift skulle finnas tillgänglig på varje bibliotek, innebär detta en kostnad av 51 miljoner kronor. (1 700 bibliotek får 150 tidskrifter till en prenumerationskostnad på i genomsnitt 200 kronor exkl. moms = 51 miljoner kronor.)

I mindre omfattning, dvs. om man skulle välja att förse 300 bibliotek med varje stödd kulturtidskrift får man en kostnad av 9 miljoner kronor. (300 bibliotek får 150 tidskrifter till en prenumerationskostnad på i genomsnitt 200 kronor exkl. moms = 9 miljoner kronor.)

Även ett stöd av denna storleksordning förefaller orealistiskt. Jag föreslår i stället en försöksverksamhet där bibliotek som så önskar erhåller tidskriftspaket med provnummer som underlag för att fatta beslut om prenumerationer. I dag saknar tidskrifterna möjligheter att marknadsföra sig till biblioteken. Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter skulle kunna förse biblioteken med tidskriftspaket om de får medel för detta.

Jag föreslår ett anslag på 500 000 kronor för försöksverksamhet riktad till biblioteken.

Jag beräknar kostnaden till 500 000 kronor.

12.6.4 Kulturtidskrifter på kassett

Jag föreslår att utgivningen av kulturtidskrifter på kassett överförs från Kulturrådet till annan myndighet.

Kulturrådet har, med hänvisning till sitt ansvar för s.k. utsatta grupper, bedrivit en försöksverksamhet med utgivning av ett 30-tal kulturtidskrifter på kassett. Medel för detta har tagits ur det ordinarie anslaget till kulturtidskrifter. De tidskrifter som kunnat komma i fråga är de som erhåller kulturtidskriftsstöd till sin tryckta utgåva och som kunnat uppvisa minst fem kassettprenumeranter.

När det gäller dagspress finns sedan länge ett system där dagliga tidningar, via olika tekniska lösningar, görs tillgängliga för läshandikappade. Denna verksamhet administreras och utvecklas av Taltidningsnämnden.

När man väl konstaterat att även läshandikappade bör kunna få tillgång till innehållet i kulturtidskrifter, är det mindre en kulturpolitisk fråga än ett tekniskt-ekonomiskt avgörande att besluta om vilka tidskrifter, som skall tillgängliggöras via kassett, diskett eller på annat sätt. Den erfarenhet och rutin, som Taltidningsnämnden skaffat sig i sin verksamhet med dagspressen, bör nu användas för att göra även andra grupper av tidningar tillgängliga för läshandikappade. Den teknikutveckling som nämnden deltagit i, bör alltså med fördel kunna komma även kulturtidskrifterna till del. Det finns ingen anledning att ha kompetens och resurser för denna administration och utveckling på flera händer. Ett alternativ till detta vore en överflyttning till Talboks- och Punktskriftsbiblioteket.

Jag föreslår att administrationen av verksamheten överförs från Kulturrådet till annan myndighet.

12.7 Förbättrad statistik på litteratur- och tidskriftsområdet

Jag föreslår att Statens kulturråd tilldelas särskilda medel för inköp och produktion av statistik och undersökningar om bok- och tidskriftsmarknaden. En särskild arbetsgrupp inrättas inom Kulturrådet. Jag beräknar kostnaden till 2,5 miljoner kronor.

Bakgrund

Som en del av mitt uppdrag har ingått att undersöka den svenska bokmarknaden. Jag har redovisat mitt arbete i denna del i de inledande kapitlen. Jag har vid genomgången funnit att det finns brister i statistiken som gör det svårt att få en korrekt uppfattning om vad det är som gäller. Marknaden präglas av stor förändring för bokhandeln, förlagen och läsaren. Det handlar både om ny teknik, t.ex. möjligheten att köpa böcker via Internet, och ändrade ekonomiska förutsättningar för köparna av böcker. Bokhandelns bokslut för år 1996 visar att handeln överlag har gått ner. Såväl enskilda konsumenters som kommunernas inköp minskar. Härtill kommer det ökade utbudet från nya media som konkurrerar om läsarnas tid. Samtidigt är statens resurser begränsade. Det är enligt min uppfattning därför av största vikt att kunskapen om bokmarknaden fördjupas och att effekten av statens insatser följs upp.

Statens kulturråd förfogar över särskilda medel för statistik. För år 1997 uppgår Kulturrådets samlade inköp av statistik till 1,2 miljoner kronor. Statistiska Centralbyrån (SCB) tar för Kulturrådets räkning fram statistik för folk- och skolbiblioteken. Den statistik som avser folkbiblioteken är en s.k. totalundersökning, dvs. samtliga bibliotek ingår. När det gäller statistik som samlas in från skolbiblioteken rör det sig däremot om en urvalsundersökning där omkring 250 skolbibliotek ingår. SCB tar även fram uppgifter om forskningsbiblioteken på uppdrag av Kungliga biblioteket (KB).

Statistik om bokmarknaden

I dag saknas en fullständig statistik vad avser den svenska bokmarknaden. Svenska Förläggareföreningen tar sedan år 1973 fram en branschstatistik över föreningens medlemsförlag. Statistiken är en för-

lagsstatistik och redovisar medlemsförlagens försäljning fördelad på bl.a. olika försäljningskanaler och olika litteraturkategorier. Föreningen gör också en uppskattning av den totala försäljningen till konsumentvärde utifrån vissa antaganden gällande försäljningen från de förlag som inte är medlemmar i Förläggareföreningen. Föreningen räknar därvid upp medlemmarnas försäljningsvärden till konsumentpriser, uppskattar sedan försäljningen för förlag utanför föreningen till ca 30 % samt lägger till försäljningen av tryckta läromedel enligt Föreningen Svenska Läromedelsproducenters statistik. Den totala marknaden uppskattas på så sätt till ca 5,7 miljarder kronor inkl. moms 1996. Föreningen definierar den totala marknaden till den kommersiella marknad där Sveriges ca 250 professionella förlag med regelbunden utgivning agerar.

Utredningen har, i syfte att kartlägga all försäljning av böcker i Sverige, låtit genomföra en enkätundersökning bland samtliga företag som enligt Svensk Näringsgrensindelning omfattar förlagsverksamhet, tillsammans 1 105 företag. Enkätundersökningens resultat visar, trots ett stort bortfall, att handeln med böcker i Sverige troligen omsätter ett större värde än det Förläggareföreningen redovisar, nämligen närmare 7 miljarder kronor. Den totala marknaden har i denna undersökning alltså en vidare definition än den Svenska Förläggareföreningen använder.

Frågan om en heltäckande branschstatistik är inte ny. I samband med den treåriga anslagsframställningen, Statistik 96, efterlystes heltäckande statistik över området. I den rapport som SCB utarbetade, på uppdrag av Kulturdepartementet, konstaterades att det vid SCB finns statistik som gäller alla typer av företag oberoende av näringsgrenstillhörighet.

SCB har för utredningens del undersökt vilka statistiktjänster byrån har att erbjuda avseende bokmarknaden. Med utgångspunkt från sitt företagsregister har SCB möjlighet att göra en insamling av uppgifter från bokförlag motsvarande den insamling som görs av Förläggareföreningen. SCB:s företagsregister innehöll år 1996 1 058 bokförlag med totalt 4 525 anställda. Enligt vad SCB uppgivit kan samma uppgifter som samlas in i Förläggareföreningens branschstatistik tas fram. Uppgiftsinsamlingen blir föremål för statistiksekretess vilket innebär att uppgifter om ett enskilt företag inte redovisas eller lämnas ut.

Det är väsentligt att man får en heltäckande statistik om utgivningen i synnerhet av allmänlitteraturen. Det är viktigt att man skiljer på förstagångsutgivning, nyutgivning och pocketutgivning. Förläggareföreningens statistik belyser detta men är ej heltäckande, medan den statistik som KB gör är heltäckande men inte särredovisar allmänlitteraturen. För att tillmötesgå samhällets behov av en heltäckande

statistik föreslår jag att den statistik som Förläggareföreningen tar fram kompletteras i syfte att erhålla en fullständigare kunskap om bokmarknaden som helhet.

Bokprisindex

Att göra en uppskattning av prisutvecklingen på böcker har inte varit möjligt. Skälet härtill är att de mätningar som görs löpande inte har ett tillräckligt stort urval. Som jag redovisar i kapitel 6 uppvisar den prisundersökning som utfördes av SPK i början på 1980-talet brister. När det gäller prisnivåundersökningar har utredningstiden inte medgett genomförande av en sådan studie.

Priset på böcker är en viktig faktor när det gäller människors tillgång till litteratur. Jag menar att statistik löpande bör tas fram för att följa både prisnivå och prisutveckling av böcker. När det gäller prisnivå kan en idé vara att undersöka såväl priset på olika genrer (barn-, skön- och facklitteratur), priset på olika typer av böcker (nyutgivning, pocket) som priset i olika inköskanaler (bokhandel, varuhus, bokklubbar).

Det finns i dag ett index för beräkningen av bokpriserna. Detta index ingår i SCB:s framtagning av konsumentprisindex (KPI). Bokprisindexet har en mycket liten vikt i KPI och utgör inte mer än 0,4 %. Detta är skälet till att SCB:s prisindex för böcker framställs med en ytterst grov metod. Underlaget för att beräkna prisutvecklingen på böcker görs på så sätt att priset på tio s.k. indikatorböcker studeras. Fr.o.m. år 1997 är indexet månatligt.

År 1988 utarbetades vid SCB ett förslag till omläggning av bokprisindex vilket också föredrogs vid ett sammanträde med nämnden för konsumentprisindex. Förslaget innebar att prismätningar skulle genomföras i konsumentledet (bokhandel och bokklubb) av olika kategorier (skönlitteratur, reprint inkl. pocket, massmarknadslitteratur, barn- och ungdomsböcker, facklitteratur). I den rapport som presenterades vid sammanträdet framhölls att om prismätning i allmänhet är svårt, så är det extra svårt att mäta prisutvecklingen på böcker. Svårigheterna är av flera slag: För det första är boken en kvalitetsmässigt synnerligen heterogen vara, vilket för den övervägande delen av bokmarknaden gör det omöjligt att hitta identiska varor vid två tidpunkter. Priset på boken varierar över tiden. Nyutkommen litteratur är dyrast första tiden. Försäljningsformerna för böcker är synnerligen invecklade med såväl bokhandel, varuhus som övrig detaljhandel och bokklubbar.

SCB har också på min begäran undersökt möjligheten att följa prisutvecklingen för böcker. Enligt SCB:s bedömning kan ett bokprisindex tas fram. Den undersökningen om konsumentprisindex för böcker som

gjordes år 1988 kan härvid tjäna som ett underlag för upprättandet av ett nytt prisindex för böcker.

Hushållens inköp av böcker

Från och med år 1995 görs löpande undersökningar om hushållens konsumtionsvanor i form av undersökningar om hushållens utgifter (HUT). Enligt SCB:s nuvarande planer kommer dessa undersökningar att i fortsättningen göras årligen. I dag ingår 2 000 hushåll i dessa undersökningar.

I undersökningarna som SCB gör noteras utgifterna för böcker. Noteringarna gäller alla typer av böcker. Den statistiska osäkerheten går att beräkna. Enligt SCB kräver en förbättrad redovisning att urvalet av antalet hushåll måste öka för att kunna erhålla en bättre kunskap om hushållens bokinköp.

Biblioteksstatistik

SCB tar årligen fram statistik om de kommunala folkbibliotekens verksamhet. Denna redovisas på kommunnivå. Den senaste tillgängliga statistiken avser bibliotekens verksamhet år 1995. De uppgifter som tas fram om biblioteken bör t.ex. kunna jämföras med uppgifter om bokhandlarnas verksamhet i kommunerna. SCB:s statistik för skolbiblioteken har i dag brister. Statistiken om skolbiblioteken behöver förbättras.

Kulturtidskrifter

I dag saknas en heltäckande statistik om kulturtidskrifter. Det är därför mycket svårt att få en klar bild över kulturtidskrifternas spridning och användning. Kulturrådet har ansvar för statistiken inom kulturområdet, men när det gäller kulturtidskrifter är bristerna stora. Dessutom döljer sig kulturtidskrifterna som en grupp bakom övergripande begrepp som "Tidningar och tidskrifter". För att kunna belysa kulturtidskrifternas situation och kunna bedöma effekterna av gjorda stödinsatser krävs ett bättre statistikunderlag.

Andra undersökningar

I dag görs undersökningar av läsvanor av bl.a. Statens kulturråd och Nordicom. Den insamling som görs vid dessa undersökningar behöver kompletteras bl.a. vad gäller läsning av de titlar som fått litteraturstöd. Enligt Svenska Barnbokinstitutet behövs fördjupad undersökning av barns läsvanor. Det finns också behov av fördjupade studier av bibliotekens inköp och utlåning.

Utredningen har låtit genomföra en kartläggning av bokhandeln. Lönsamhetsanalyser görs av Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI) för de bokhandlar som erhåller stöd från BFI. Den av utredningen genomförda undersökningen visar att omsättningen hos en rad bokhandlar är förhållandevis låg. En livskraftig bokhandel är enligt min mening en förutsättning för en bred spridning av kvalitetslitteratur. Utredningens undersökning av spridningen av litteraturstödda titlar visar att det är bokhandeln som står för sortimentsbredden. Det finns skäl att även fortsättningsvis låta utföra särskilda studier av bokhandeln. Hur den nya tekniken utvecklas bör noggrant följas.

Jag föreslår att en särskild grupp inrättas inom Kulturrådet och att rådet avsätter medel för dess verksamhet. Gruppen skall ha till uppgift att följa utvecklingen på den svenska bok- och tidskriftsmarknaden och föreslå vilken sorts statistik som bör insamlas. I gruppen bör ingå forsknings- och statistikkompetens, personer, som har erfarenhet av lässtudier och andra studier samt litteratursociologiska undersökningar. Självfallet bör till gruppen också knytas kompetens från KB, BFI, folkbiblioteken samt representanter från branschorganisationerna.

Jag föreslår att Kulturrådet tilldelas 2,5 miljoner kronor för att utveckla och löpande ta fram statistik och särskilda undersökningar om bok- och tidskriftsområdet.

Statistiken bör omfatta handeln med böcker i vid bemärkelse. Statistiken bör omfatta bokutgivning, tidskriftsutgivning, bokprisindex, hushållens läsvanor och inköp av böcker samt biblioteksstatistik liksom en redovisning av bokhandelns situation vad gäller sortiment och lönsamhet. Hit hör också strukturstatistik rörande dels bokförlag, bokhandel, bokklubbar m.fl. dels bokförlagens försäljning i alla kanaler, dvs. bokhandel, annan detaljhandel, bokklubbar och övrig direktförsäljning. Dessa undersökningar kan också kräva kompletteringar i form av särskilda branschundersökningar eller djupundersökningar av t.ex. läsvanor. Särskilda medel bör avsättas för undersökningar av engångskaraktär. Det är vidare väsentligt att fördjupade vetenskapliga under-

sökningar företas på området, inte minst för att belysa den historiska utvecklingen och därmed få kunskap för att möta framtiden.

År 1995 bjöd Frankrike in andra EU-länder för att diskutera statistik inom kulturområdet i syfte att åstadkomma en konkret statistikproduktion. Medel för en treårsperiod har beviljats av kommissionen. Man har gjort en inventering av ländernas kulturstatistik, bl.a. inom litteraturområdet. För svensk del har Förläggareföreningens statistik (med en kommentar om de begränsningar avseende täckning som denna statistik har) presenterats. Från svensk sida har pekats på behovet av kompatibilitet och att en gemensam nomenklatur måste tas fram när det gäller uppgiftslämnandet. Även inom Unesco produceras årlig kulturstatistik för bl.a. böcker och tidskrifter. Ett problem med statistiken är osäkerheten om hur olika länder definierar vad som mäts. Vid framtagandet av en svensk statistik bör hänsyn tas till arbetet inom EU.

Kostnadsberäkningen för inköp av statistik ligger i storleksordningen 500 000–1 000 000 kronor. Härtill kommer kostnader av engångskaraktär för metodutveckling. Dessa kan skattas ligga i storleksordningen 300 000 kronor. För övriga undersökningar och deltagande i forskningsprojekt bör avsättas 1 000 000 kronor. Jag beräknar således den samlade kostnaden till kronor 2 500 000 kronor.

En utvärdering bör göras efter tre år.

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Boken och kulturtidskriften

Dir.
1996:85

Beslut vid regeringssammanträde den 17 oktober 1996.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppdrag att kartlägga situationen för boken och kulturtidskriften. Utredaren skall pröva hur ändamålsenliga de nuvarande statliga insatserna på området är samt lämna förslag till framtida statliga insatser.

Bakgrund

Från slutet av 1960-talet till mitten av 1980-talet behandlades litteraturområdet av flera statliga utredningar i olika rapporter och betänkanden. Det gemensamma uppdraget för dessa utredningar var att hitta former för staten att främja en bokutgivning som präglades av mångfald och kvalitet och som skulle göra boken tillgänglig i hela landet. Se bl.a. 1968 års litteraturutredning och betänkandet Boken (SOU 1974:5), bokhandelsutredningen och betänkandet Stödet till bokhandeln (Ds U 1976:17), 1982 års bokutredning med betänkandet Läs mera! (SOU 1984:30).

De statliga stöd som riksdagen beslutat om mot bakgrund av utredningarna har med några mindre undantag varit oförändrade sedan 1970-talet. Tyngdpunkten har legat på utgivningsstöd till bokförlagen. Därutöver har bidrag lämnats till utgivningen av lågpriserien En bok för alla och läsfrämjande insatser i anslutning till denna utgivning. Ett visst stöd har också lämnats till bokhandeln. Ett särskilt distributionsstöd till bokbranschen upphörde i början på 1990-talet då branschavtalet på bokmarknaden sades upp. På kulturtidskriftsområdet lämnas sedan början på 1970-talet ett produktionsstöd som under senare år kompletterats med ett utvecklings-

stöd. Den senaste mera omfattande prövningen av statens insatser på bok- och kulturtidskriftsområdet gjordes av riksdagen inför budgetåret 1993/94 (prop. 1992/93:100, bet. 1992/93:KrU21, rskr. 1992/93:252).

I Kulturutredningens slutbetänkande Kulturpolitikens inriktning (SOU 1995:84) behandlas, förutom de traditionella statliga insatserna, även vissa andra omdebatterade åtgärder på litteraturområdet. Det gäller frågan om fria eller fasta priser på böcker, förslag om s.k. bokfrid, liksom förslag om lägre mervärdesskatt på böcker. Utredningen pekar i det sammanhanget på en rad problem för boken som förändringar i förlagsstrukturen, bokdistributionen samt att möjligheten att köpa äldre litteratur och klassiker är begränsad. Om bredden i bokutgivningen minskar bör, enligt Kulturutredningen, ytterligare åtgärder övervägas.

I propositionen 1996/97:3 Kulturpolitik framhåller regeringen att även om det finns en bred kvalitetsutgivning av litteratur tyder mycket på att den inte når ut till människor på det sätt som är önskvärt. Den statliga litteraturpolitiken etablerades i en tid då situationen på den svenska bokmarknaden såg annorlunda ut än i dag. Flera skäl talar därför för att en översyn bör göras.

Regeringen noterar i propositionen om kulturpolitik även att många kulturtidskrifter i dag har stora ekonomiska problem och att det finns en rik flora av kulturtidskrifter som av olika skäl står utanför det statliga stödsystemet. Kulturtidskrifterna har svårigheter att nå sin läsekrets och passar inte in i etablerade distributionsnät.

Mot denna bakgrund är det angeläget att en utredning tillsätts för att närmare kartlägga förhållandena på bokmarknaden och för att pröva de statliga insatserna. Utredningen bör även belysa kulturtidskrifternas situation och därvid redogöra för problem och tänkbara lösningar med hänsyn tagen till kulturtidskrifternas särart.

Bokmarknaden

År 1970 utgör en milstolpe i historien om den svenska bokmarknaden. Då upphörde bokbranschens generella dispens från bruttoprisförbudet, dvs. förbudet för en leverantör att binda en återförsäljare vid ett lägsta pris. Samtidigt avskaffades det s.k. kommissionssystemet. Inför det nya systemet med fria priser träffade branschorganen på bokmarknaden emellertid ett branschavtal – det s.k. fackbokhandelsavtalet – i syfte att det även i fortsättningen skulle finnas tillräckligt många bokhandlar som var välsorterade med svensk litteratur. Fackbokhandelsavtalet innebar att bokhandeln åtog sig en viss lagerhållning av aktuella titlar, medan förlagen förband sig att skicka ut en viss andel av sin nyutgivning i abonnemang till

bokhandeln. Avtalet omförhandlades flera gånger men behöll de grundläggande inslagen från det ursprungliga avtalet.

Fackbokhandelsavtalet avskaffades år 1992 efter att parterna beslutat att inte förlänga det dåvarande avtalet. Sedan dess finns det inte längre något gemensamt branschavtal på den svenska bokmarknaden. Därmed är dagens bokmarknad i Sverige den mest avreglerade i Västeuropa.

Bokmarknaden har genomgått betydande strukturomvandlingar under de senaste decennierna. Förlagsstruktur, distribution och bokhandelsbransch har förändrats. I dag domineras t.ex. förlagsmarknaden av fyra stora förlagsgrupper och inom bokhandelsbranschen har det bildats olika kedjor. Affärsvillkoren avgörs i förhandlingar mellan den enskilda bokhandeln eller bokhandelskedjan å den ena sidan och varje förlag eller förlagsgrupp å den andra. Inom en snar framtid kan bokmarknaden komma att förändras än mer som en följd av informationsteknik och multimedia.

I den kulturpolitiska debatten om villkoren för den svenska bokmarknaden finns det en betydande oenighet om vad de senaste årens strukturförändringar beror på och vad de inneburit för människors möjligheter att ta del av en bred utgivning av kvalitetslitteratur. Två olika synsätt kan urskiljas.

Enligt t.ex. Sveriges författarförbund innebär förlagskoncentrationen och kedjebildningen inom bokhandeln ett hot mot en bred utgivning av kvalitetslitteratur. Det fria prissystemet har, enligt detta synsätt, medverkat till att bokhandeln fått en alltför hård konkurrenssituation, framför allt från bokklubbar, vilket bidragit till att många orter i dag saknar en bokhandel och till att utbudet av böcker numera domineras av anglosaxisk underhållningslitteratur.

Enligt t.ex. Svenska förläggareföreningen har avregleringen på bokmarknaden bidragit till förekomsten av livskraftiga bokhandlare. Samtidigt har en samverkan inom bokhandelsledet medfört en förbättrad konkurrenskraft i förhållande till andra försäljningskanaler. De fria priserna har inneburit att olika distributionsvägar kunnat uppstå som effektivt verkar vid sidan av varandra.

Mot bakgrund av de senaste decenniernas utveckling och de olika bilder som ges av dagens situation är det angeläget att situationen klarläggs.

Kulturtidskrifter

Många kulturtidskrifter har trots statligt stöd stora ekonomiska problem och det finns en rik flora av tidskrifter som av olika skäl står utanför det statliga stödssystemet. I strävandena att få ned produktionskostnaderna och att nå en större läsekrets används den nya informationstekniken (IT) i allt

större utsträckning. Den ekonomiska basen för kulturtidskriften är dock prenumerationerna.

Biblioteken har genom åren hållit en mycket god tillgång på kulturtidskrifter. De flesta finns dock för läsning på biblioteket, inte för utlåning. Enligt bestämmelser i upphovsrättslagen är det möjligt för bl.a. folkbibliotek att utan upphovsmannens samtycke för låntagare kopiera artiklar ur tidningar och tidskrifter. Bibliotekens prenumerationer har minskat efter år 1994.

Kulturtidskrifterna finns som regel inte att köpa i handeln. En orsak är att de som ger ut dessa inte har tillgång till de etablerade distributionsystem som gäller för andra tidningar och tidskrifter. Upplagorna är för små, utgivningen är inte periodisk och kostnaderna för höga. Enligt Kulturutredningen utkommer hälften av alla kulturtidskrifter med 1-4 nummer per år och andelen kulturtidskrifter med månadsutgivning utgör endast ca 10 procent av samtliga utgivna titlar.

Den kvalificerade essän har länge haft en plats i kulturtidskrifterna. Den är en längre, genomarbetad artikel, byggd på omfattande inläsning och reflektion. En allt mer trängd ekonomi för kulturtidskrifterna riskerar både ett brett utbud och en kvalificerad essäistik.

Uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppgift att kartlägga situationen för boken och kulturtidskriften i Sverige. Det står utredaren fritt att göra jämförelser med situationen i andra länder.

När det gäller bokmarknaden skall utredaren identifiera och synliggöra vad som begränsar människors möjligheter att ta del av en bred utgivning av kvalitetslitteratur. Det kan t.ex. handla om förlagsstrukturen, förlagens utgivning, distributionen, samarbetsformer och kedjebildningar i branschen, bokhandels situation, andra försäljningskanaler, sortimentsbredd i handeln, och försäljningspriset på kvalitetslitteratur. Utredaren skall även göra en bedömning av kvalitetslitteraturens ställning på folkbiblioteken, t.ex. hur tillgänglig den är och i vilken omfattning den sprids.

När det gäller kulturtidskrifterna skall utredaren bedöma möjligheten att främja en fortsatt bred utgivning av tidskrifter som når en vid läsekrets. Det kan t.ex. gälla utgivningsstrukturen, distribution och tidskrifternas utnyttjande på bibliotek. I anslutning till detta utnyttjande skall de upphovsrättsliga problemen belysas.

Utredaren skall vidare pröva hur ändamålsenliga de nuvarande statliga insatserna på bokens och kulturtidskrifternas område är och lämna förslag till framtida statliga insatser. Utgångspunkten för utredarens ställnings-

tagande i denna del skall vara den inriktning som regeringen anger för statens framtida insatser för litteraturen och språket i proposition 1996/97:3 Kulturpolitik. Det handlar om att statens insatser skall stimulera en bred utgivning av kvalitetslitteratur samt öka tillgången till och intresset för litteratur i hela landet. Vidare skall staten medverka till att barn och ungdom har tillgång till litteraturen och på kulturens område stödja en informationsteknik i allmänhetens tjänst. Kulturtidskrifterna och det svenska språket skall värnas.

I utredarens uppdrag ingår även att lämna förslag på statistik- och analysmetoder som gör det möjligt att kontinuerligt följa utvecklingen på den svenska bok- och kulturtidskriftsmarknaden. Därvid bör också strävanden som görs internationellt, bl.a. inom EU, att nå fram till en jämförbar statistik studeras.

Förslagets ekonomiska effekter för staten skall redovisas. I budgetpropositionen för år 1997 anger regeringen ramarna för statens insatser på litteratur- och kulturtidskriftsområdet för de närmaste tre åren. Förslag som ej ryms inom dessa ramar skall åtföljas av förslag till annan finansiering inom utgiftsområdet. Det ingår inte i utredarens uppdrag att pröva frågor om mervärdesskatt.

Utredaren skall beakta regeringens direktiv om redovisning av regionalpolitiska konsekvenser (dir. 1992:50), om prövning av offentliga åtaganden (dir. 1994:23), om redovisning av jämställdhetspolitiska aspekter (dir. 1994:124) och om redovisning av konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet (dir. 1996:49). Utredaren skall vidare beakta regeringens och riksdagens beslut om former för verksamhet som är beroende av statligt stöd m.m. (prop. 1995/96:61, bet. 1995/96:LU7, rskr. 1995/96:79).

Utredningsarbetet skall vara avslutat senast den 1 augusti 1997.

(Kulturdepartementet)

Bilaga 2

Media och berättande

Av Peter Gärdenfors

PROLOG

Ett oöverträffat sätt att fånga människors intresse är att *berätta* en god historia. Berättandet är lika gammalt som människan: Man kan argumentera för att uppkomsten av narrativer hänger nära samman med utvecklingen av den moderna människan – *Homo sapiens* (se Donald 1991). Berättarkonsten har haft ett oöverträffat inflytande på människans kulturella utveckling. Walter Ong (1990, s. 161) ger följande omdöme i sin bok *Muntlig och skriftlig kultur*: "På sätt och vis är berättandet den förnämsta av alla verbala konstformer eftersom det ligger bakom så många andra konstformer, ibland även de mest abstrakta."

I denna artikel vill jag spekulera över hur utvecklingen av de moderna medierna kommer att påverka berättandet och berättandets förutsättningar i framtiden. Hur kommer exempelvis berättelser i *multimedia* att se ut om några år? Som underbyggnad till de trender jag vill peka på skall jag först presentera några drag i den historiska utvecklingen av olika media. Ett genomgående fenomen är att tillkomsten av ett nytt medium också har gett upphov till *nya former* av berättande. En annan ofta förekommande effekt är att de narrativa former som uppstår när ett nytt media tillkommer också får återverkningar på berättandet i de gamla medierna. De centrala frågorna blir därmed:

- Vilka nya berättarformer kommer multimedia och andra tekniker att ge upphov till?
- Hur kommer dessa berättarformer att påverka redan existerande former?

Att berätta är *ett* sätt att förmedla kunskap. Kunskap har vi i våra huvuden. När vi löser ett problem utnyttjar vi saker som vi vet, även om det ibland kan vara svårt att ur det inre få fram det man lärt sig. I vår tid utnyttjar vi också allt mer *yttre* medier för att komplettera vår kunskap. De kraftigt ökade lagringsmöjligheterna har lett till en kraftig förskjutning av var informationen finns. När vi vill veta något måste vi allt oftare leta upp det på yttre lagringsställen. Informationen finns för-

packad i olika sorters lådor – i böcker och datorer, på magnetband och disketter.¹

Den moderna trenden att lagra information i yttre medier har, med teknikens hjälp, accelererat under det senaste århundradet. Det tryckta ordet, i form av böcker och tidningar, har blivit var mans egendom. Med tillkomsten av fotografiet fick vi ett effektivt sätt att bevara synintryck. Rörliga bilder firar nu 100-årsjubileum, och Edisons teknik för att lagra ljud är bara några år äldre. Under det senaste decenniet har de elektroniska medierna kommit att i allt större omfattning användas för lagring av många sorters information.

Sett ur ett evolutionärt tidsperspektiv är denna hantering av den mänskliga kunskapen mycket ny. De allra första yttre lagringsformerna är bilder. De äldsta bevarade spåren är grottmålningar som är i runda tal 40 000 år gamla. Skriftspråket uppstod för ungefär 5 000 år sedan. Men det är först med Gutenbergs uppfinning av tryckpressen på 1400-talet som lagrad information blir mer allmänt tillgänglig. I människosläktets historia är denna tidsperiod inte mer än ett andetag. Följande tabell ger en grov uppskattning av de olika sätten att lägga kunskap utanför våra egna huvuden.²

MEDIERNAS ÅLDER

• Mimande, dans	≈1 500 000 år
• Talat språk	≈300 000 år
• Bilder	≈40 000 år
• Skrift	≈5 000 år
• Tryckta böcker	≈500 år
• Fotografi	≈150 år
• Inspelat ljud	≈100 år
• Tecknad serie	≈100 år
• Film	≈100 år
• Datorer	≈50 år
• TV	≈50 år
• Multimedia	≈10 år

¹Se Gärdenfors (1996), kap. 1.

²De första tidsuppskattningarna skall tas med en rejäl nypa salt.

Utvecklingen av media och olika narrativa former

I detta avsnitt skall jag ge en rask genomgång av hur olika media gett upphov till olika narrativa former. Jag går igenom dem i ungefär den historiska ordning de uppstått.

1. Med hjälp av sin kropp har människor berättat även innan det fanns talat språk. *Mimande* och *dans* är de äldsta narrativa formerna. Mimandet har en klart berättande struktur medan dansens berättelseform är mer expressiv – den framställer emotioner snarare än händelser. Båda formerna möter publiken främst visuellt, men kan kompletteras med ljud eller sång; och de är dynamiska. De narrativa formerna har sina begränsningar eftersom det bl.a. är svårt att uttrycka skillnader mellan det närvarande och det frånvarande och mellan verkligt och påhittat.

2. Det *talade språkets* uppkomst innebär en revolution som utökar uttrycksmedlen enormt. Den ursprungliga användningen av det talade språket har förmodligen varit att förmedla information om sociala relationer (Dunbar 1997), men även att ge praktiska upplysningar rörande jakt och samlande. Småningom har språket kommit att användas i berättelser för att beskriva verkliga eller mytiska händelser. Berättandet är huvudsakligen monologiskt till skillnad från samtalet eller dansen som utförs gemensamt. Det muntliga berättandet blir med tiden så viktigt att en del personer får det som yrke; de blir sagoberättare eller barder om berättandet kombineras med sång. Hela kulturer bärs upp av narrativer.³

En originell idé om språkets uppkomst presenteras av den engelske antropologen Robin Dunbar (1997). Han hävdar att språket inte främst har använts för kommunikation, utan för att stärka de *sociala banden* mellan medlemmarna i en grupp. Som socialt kitt kan språkljuden ha ersatt den putsning av pälsen som apor ägnar varandra. Enligt Dunbar har språket ursprungligen varit *emotionellt* snarare än informativt. En konsekvens av hans resonemang är att *skvaller* kan ha varit (och fortfarande vara) en viktigare användning av språket än exempelvis upplysningar om var jaktbyten finns att hämta.

Även om *Homo sapiens* var de första som hade ett talat språk, så tog det lång tid innan ett språk med en *grammatik* i modern mening uppstod. Med tempus och andra grammatiska markörer kan man skilja mellan om det man berättar verkligen har hänt, förutspås att hända, eller bara är fantasi. Tonfallet i talet används för att uttrycka emotioner och attityder. Dessa aspekter av ett budskap måste beskrivas indirekt i

³Se von Platen (1985).

det skrivna språket. Berättaren använder sig ofta av en viss mimik som kompletterar berättelsen. Även denna försvinner i skriftspråket. Berättaren har också sin publik närvarande vilket ger möjlighet till interaktion.

Det är svårt att veta vilka former av berättande som uppstått först. Myter och sagor har varit viktiga kulturbärare. De har också innehållit mycket av den kunskap som ett samhälle lagrat på sig. Innan de yttre medierna fanns fick man hålla all kunskap i huvudet. Ong (1990) skriver: "Man vet det man minns". (s. 46) "Hur skulle man någonsin kunna återkalla i minnet det man med så mycken möda kommit fram till? Det finns bara ett svar: Tänk tankar som går att komma ihåg. I en primärt talspråklig kultur måste man, för att lösa problemet med att kvarhålla och minnas en omsorgsfullt artikulerad tanke, tänka enligt minnestekniska mönster, utformade för att göra en muntlig upprepning möjlig." (s. 47) "Därför måste tanken röra sig långsammare framåt i talspråkliga sammanhang och hålla allt sådant nära uppmärksamhetens fokus som den redan behandlat. Redundans, omtagning av det just sagda, håller både talaren och lyssnaren kvar i samma spår." (s. 53)

3. *Teater* är en annan form av berättande som kombinerar det kroppsliga mimandet med det muntliga berättandet. Traditionellt har aktörernas möjligheter att påverka berättelsen varit mer begränsade än för en muntlig berättare. I *operan* gör det musikaliska elementet berättelsen ännu mer expressiv.

4. De första berättelser som förläggs utanför människornas huvuden är *bilder*. Bildmediet är rent visuellt och statiskt. Men det är fullt möjligt att använda bilder för berättande: Man kan rita en jakthistoria med en serie bilder. En sådan bildserie kan också fungera som ett *minnesstöd* för en muntlig tradition. Ett senare exempel är de bildtapeter som berättar om exempelvis krigståg eller religiöst betydelsefulla händelser. Dans och mimande kan i en mening också beskrivas som att de visar bilder. Men en karakteristisk egenskap hos bilder och andra senare yttre medier är att publiken inte behöver (eller inte ens bör) vara *närvarande* när berättelsen skapas.⁴

5. Det är främst genom *skriften* som berättelser lagrade på yttre medier har kommit att få en genomgripande betydelse för oss. "Mer än någon annan enskild uppfinning har skrivkonsten omformat det mänskliga medvetandet." (Ong 1990, s. 94) Den moderna skriften är visuellt, men symbolisk i stället för avbildande, och, i likhet med en bild, statisk. Skriften utvecklas från en *bildmässig* form till en *ideogra-*

⁴Ong (1990, s. 119) noterar: "Att skriva är en solipsistisk handling. Jag är just nu i färd med att skriva en bok som jag hoppas kommer att läsas av hundratusentals personer, och jag måste därför isolera mig från alla människor."

fisk (t.ex. hieroglyfer och kinesiska ideogram). Slutligen uppstår en *fonologisk* form av skriften där bildelementen är borta och ersatta med representationer av de enskilda språkljuden.⁵

Ett språk uppträder vanligen i många olika dialekter. När man väljer en fonologisk representation måste man välja vilken dialekt som representeras. En alfabetisk skrift, en "grafolekt", kommer därför att fungera *normerande* för talspråket. (Detta är ett första exempel på att ett nytt medium påverkar användandet av ett äldre). Samma sak gäller inte för de ideografiska skrifterna. De kinesiska dialekterna är så pass olika att det hade varit svårt att ha ett enhetligt alfabet för dem. Men genom att orden representeras som idéer och inte som ljud kan alla kineser förstå samma skrift.

Ong påpekar att skriften ger upphov till ett större ordförråd: "Brukare av en grafolekt som Standard English har tillgång till ett ordförråd som är hundratals gånger större än det som något muntligt språk kan uppbringa. I en sådan språkvärld är ordböcker den oundgängliga förutsättningen" (Ong 1990, s. 27).⁶ "[G]rafolekten förfogar över resurser av en helt annan storleksordning än dialekten." (Ong 1990, s. 126)

Talat språk är bundet till ett visst sammanhang och uttrycks med tonfall och mimik som kan vara mycket mer laddat än det "bokstavliga" budskapet.⁷ Allt detta går förlorat när språket fästs på en papperssida. MacLuhan (1962, s. 83) påminner om att läsning under medeltiden var liktydigt med högläsning – texten överfördes till det muntliga. Det är först efter att tryckkonsten etableras som man börjar läsa *tyst*. Därmed kopplas munnen bort från läsprocessen.

Inte förrän vi får ett alfabetiskt skriftspråk blir vi medvetna om språkets *ljudstruktur* och dess grammatiska uppbyggnad. Det är skriftspråket som gör det möjligt att spekulera över språkets struktur snarare än tvärtom.⁸ "Ironin är att när man lär sig att läsa, lär man sig att höra tal på ett nytt sätt!" (Olson 1994, s. 85)

En orsak till denna nya medvetenhet är att de tankar som uttrycks bryts loss från sin *kontext* i det skrivna ordet. "Allt eftersom boktryckarkonsten fick ett allt djupare inflytande började man uppfatta en bok som ett föremål som 'innehöll' information, av t.ex. naturveten-

⁵Se Donald (1991) s. 278.

⁶"Försök tänka er en kultur där ingen någonsin har 'slagit upp något'. I en primärt talspråklig kultur är uttrycket 'att slå upp något' en tom fras" (Ong 1990, s. 44).

⁷Ong (1990, s. 126) skriver: "Orden får sin betydelse bara genom de ofrånkomliga, faktiska sammanhang där de förekommer och dessa sammanhang är inte, som i lexikon, bara ord, utan omfattar också gester, röstvariationer, ansiktsuttryck och hela den mänskliga, existentiella omgivning där det verkliga, talade ordet alltid förekommer."

⁸Se Olson (1994), s. 68.

skaplig eller skönlitterär art, och i allt mindre grad som ett nedtecknat yttrande." (Ong 1990, s. 146) Idén om att skriftspråket har en självständig mening som är oberoende av författaren och läsaren etableras först på medeltiden – det är då texten får *bokstavlig* betydelse som inte förändras när kontexten ändras. Grammatiska markörer blir viktiga för skriftens entydighet. Skriftspråk använder exempelvis fler ord än talet för att berätta en historia.

Olson (1994, s. 111) argumenterar för att skriftspråket med olika medel måste *kompensera* för den del av det språkliga budskapet som förmedlas av tonfall, rytm och betoning. Han visar exempelvis att språkliga beteckningar för talakter som exempelvis "hävda", "förklara" och "föreslå" också uppstår först under medeltiden. Sådana markörer behövs inte i en muntlig tradition där talakten uttrycks direkt med satsmelodi och andra medel.

När skriften utvecklades för ungefär 5 000 år sedan användes den framför allt för bokhållning vid affärer och i juridiska sammanhang.⁹ Det dröjer innan skriften utnyttjas för att nedteckna muntliga berättelser och då används skriften mest som *stöd* för det muntliga berättandet. Ong (1990, s. 37) noterar: "Det innebar att man inte längre lagrade kunskap med hjälp av minnestekniska formler utan med hjälp av skriven text. Detta öppnade sinnet för ett mer originellt, mer abstrakt tänkande."

Redan Platon uppvisar en kluven inställning till skriftspråket. Å ena sidan är det genom att skriva ned sina dialoger som hans filosofiska lära är den första som till fullo kan bevaras till eftervärlden. Å andra sidan anser han att skriften *utarmar* minnet. I dialogen *Faidros* låter han Sokrates säga: "Den som således tror, att han kan lämna efter sig en lära i skrift, och den som tar emot den ur en bok såsom vore det ett tydligt och säkert ord, han är mycket enfaldig [...], han inbillar sig, att det skrivna ordet har annan uppgift än att utgöra en påminnelse om något för den, som redan känner det."

I samma dialog berättar Sokrates om guden Teut som bland annat uppfann bokstäverna. Han ville ge dem i gåva till den egyptiske kungen Tamus. Men kungen avböjde. Han befarade att de skulle "skapa glömska i lärjungars själar [...] ty i förtröstan på skriften skall de hämta minne utifrån, från de främmande tecknen och ej från sitt eget inre". Tamus fortsätter: "Din uppfinning hjälper dem inte att få ett gott minne, utan ersätter deras eget dåliga minne. [...] De kommer att få höra mycket men inte lära sig något; de kommer att inbilla sig att de vet mycket men ändå vara okunniga i allmänhet; de kommer att bli odrägliga att umgås med, sedan de blivit självkloka i stället för kloka."

⁹Se Ong (1990), s. 102-103.

Som Platon är väl medveten om gör skriftspråket att *minnesförmågan* får en ny roll. Vårt begränsade arbetsminne gör att människorna i en renodlat muntlig kultur får använda speciella trick för att minnas. I sådana kulturer uppstår särskilda minnesexperter: barder, sagoberättare, lagkloka, schamaner osv. I samhällen som har externa minnen behövs inte dessa personer längre. Vi använder oss i stället av uppslagsböcker eller CD-ROM-skivor. Vårt arbetsminne kan behandla det yttre mediet en bit i taget. Clark (1997, s. 180) formulerar det elegant: "Våra hjärnor gör världen så smart att vi lugnt kan vara dumma".

Det är först med den tryckta boken som skriften utvecklar sina egna berättarformer med romanen som det främsta exemplet. Följande citat från Ong ger några exempel på hur skriftliga narrativer uppstod: "Boktryckandet bidrar till att skapa tätare slutna verbala konstformer, i synnerhet inom berättarkonsten. Fram till boktryckarkonstens tid var det enda linjärt utarbetade längre berättelseförloppet det som fanns i dramat, som ända från antiken kontrollerades av skrivkonsten. Euripides' tragedier var texter som skapats i skrift och sedan ordagrant lärts in utantill för att presenteras muntligt. Med boktryckarkonsten utsträcks den fasta planläggningen av handlingen till att gälla även de längre berättelserna – romanen fr.o.m Jane Austens tid – och den når sin höjdpunkt i detektivberättelsen."¹⁰ (Ong 1990, s. 153-154, se också s. 170-171) "I en talspråklig kultur har man i själva verket ingen erfarenhet av epikens och romanens längre linjära intrig. Man kan inte ens organisera kortare berättelser så att de på ett noggrant uttänkt, obevekligt sätt stegras mot en klimax, något som litteraturläsare under de senaste 200 åren har lärt att förvänta sig – och under de senaste decennierna medvetet börjat nedvärdera." (Ong 1990, s. 164, se också s. 166).

Tidningarna utvecklar en delvis annan språkform. Texten är inte helt linjär eftersom man går in i den via olika rubriker. Inom varje artikel finns sedan en hierarki av text: rubrik, ingress, brödtext. När *telegraf* utvecklas går det mycket snabbt för en nyhet att nå publiken vilket gör hela världen mer närvarande. Det är intressant att notera att telegrafens budskapsform i sin tur påverkar tidningsspråket till att bli kortare och ettrigare.

I samband med boktryckarkonsten får vi också ett uppsving för användningen av kartor, diagram, scheman och liknande visuella representationer.¹¹ Dessa representationer påverkar vårt sätt att se på världen: "Cooks resor skall därför inte bara ses som att han satte världen på papper, utan att han utforskade världen från kartans synpunkt." (Olson

¹⁰"Varför har ingen skrivit en ordentlig detektivberättelse före 1841?" (Ong 1990, s. 166)

¹¹Se Olson (1994), kap. 10.

1994, s. 212). "Pappersvärlden var därför inte bara ett medel för att samla och lagra det som alla visste. Det handlade snarare om att uppfinna de begreppsliga redskapen för att kunna samordna brottstyckena av geografisk, biologisk och mekanisk och annan kunskap som hade inskaffats från många källor till en passande och gemensam referensram." (Olson 1994, s. 232). "Vår moderna uppfattning av världen och vår moderna uppfattning av oss själva är, så att säga, biprodukter av att uppfinna en värld på papper." (Olson 1994, s. 282)

6. *Fotografiet*, som utvecklas under 1800-talets första hälft, är det första mediet där människans tänkande inte är direkt involverat i skapandet av representationen, dvs. bilden, utan detta sker på ett *mekaniskt* sätt. Som en följd av detta har fotografier ansetts vara *sanna* representationer av verkligheten – kameran ljuger aldrig. Den bildskapande människan, å andra sidan, *tolkar* alltid sitt material och det krävs stor skicklighet för att göra bilder "verklighetstroga". Liksom tidigare bilder har fotografier kommit att användas som minnesstöd för berättande – tänk bara på alla kringresande föreläsare med sina diabildspel.¹² Fotografiet gav till en början knappast upphov till någon egen berättarform, men kom senare att användas som en konstform i form av fotomontage.

7. Även det *inspelade ljudet*, först hört på Edisons fonografrullar 1877, skapas genom en mekanisk process och är därmed också en direkt representation av verkligheten. Det är först med hjälp av detta medium som det muntliga berättandet kan *bevaras* direkt. Tidigare har man varit tvungen att överföra berättelserna till skriven form och då försvinner många aspekter: dialekt, röstkvalitet, tonfall, betoning och den talade rytmen. Dessutom är den språkliga grammatiska formen betydligt striktare än den talade. Men det visuella momentet av en talad berättelse försvinner i en inspelning eftersom den inte bevarar berättarnas mimik eller gester.

Radion har många egenskaper gemensamma med det inspelade ljudet och utnyttjar inspelningar i hög grad. Men radion införde också direktsändning vilket ger en ökad *närvarokänsla* för publiken (det är en väsentlig skillnad i upplevelsen att höra ett direktreferat av en fotbollsmatch och att höra referatet i efterhand). Möjligheten till direktsändning kom att dramatiskt påverka journalistiken, dels genom muntligheten och dels genom närvaron. De skrivna tidenderna har ju inte dessa möjligheter.

När det gäller berättarformen ger det inspelade ljudet den muntliga traditionen en viss renässans i seklets början. Effekten kunde ha blivit ännu mer genomgripande om muntligt framförande hade givits en

¹²Eller moderna föreläsare med sin uppsättning overheadbilder.

större tyngd i skolans undervisning. Radioteatern uppstår som en ny konstform som naturligtvis saknar det visuella momentet, men som ger stora publikgrupper tillfälle att till en låg kostnad uppleva dramatiska förlopp. En annan skillnad jämfört med vanlig teater är att publikens reaktioner inte kan påverka skådespelarna.

8. *Filmen* fyllde nyligen 100 år (en föregångare var Edisons kinetoscope). Liksom fotot skapas den genom en mekanisk process. Omtagningar, scenografi och klippning ger dock filmaren stor frihet att skapa ett eget bildspråk. På samma sätt som teater presenterar filmen en berättelse dynamiskt och visuellt. Småningom kom även ljudfilmen som lade till ytterligare en dimension. Journalfilmerna gav publiken ännu större närvarokänsla än vad en tidning eller en ljudinspelning kunde erbjuda. Det dröjer dock till televisionens genombrott innan vi får direktsändningar av rörliga bilder.

Det tog tid innan filmen fann sin egen konstnärliga berättarform. De första bilarna var motoriserade hästdroskor – tidig film var inspelad teater. Filmtekniken erbjuder många möjligheter som inte går att skapa på en teater, men det dröjde innan dessa utnyttjades fullt i det konstnärliga skapandet (svensk film var föregångare i flera avseenden). Genom klippning kan man skapa *trickfilm* vilket ger nya metoder att berätta överkliga förlopp;¹³ man kan göra snabba scenbyten och hopp i tiden; och kameran ger genom närbilder, zoomningar och vinkelbyten mycket större visuell dynamik än vad som ges av en teater. Detta skapar en annan sorts närvaro för publiken än vad teatern erbjuder: Teaterstycket äger rum med närvarande skådespelare, medan filmens närbilder och vinkelval i stället skapar en större intimitet med skådespelarna.

Filmens narrativa struktur får återverkningar på litteraturen. Flera författare, exempelvis William Burroughs, börjar arbeta med en cut-up-teknik inom texterna. Här ser vi alltså ytterligare ett exempel på att ett nytt mediums narrativa form påverkar en redan etablerad.

En berättarform som tycks vara sent utvecklad är filmad dans. På samma sätt som filmen kom att förändra teaterns berättarform, kan den förändra dansens. En originell kombination av medier är *Laterna Magica* i Prag där svart teater, film, dans, inspelad musik och ljuseffekter används för att skapa en mångfasetterad berättelse. Detta är multimedia utan datorer.

9. *Tecknade serier* uppstod i den form vi känner den nu först på 1890-talet.¹⁴ Det är egentligen förvånande att de inte kommit tidigare – trycktekniken har funnits länge. Det karakteristiska för serien är att den kombinerar text med bilder som representerar ett dynamiskt förlopp.

¹³Ett tidigt exempel är den svenska kortfilmen *Häxan*.

¹⁴T.ex. "The Yellow Kid" och "Knoll och Tott".

Med tekniskt enkla och billiga medel kan man förmedla många aspekter av ett händelseförlopp.

Som berättelseform har serierna använts huvudsakligen som underhållning, men under senare årtionden har mediet utvecklats till en rikhaltig konstform. För barn och ungdomar har tecknade serier i stor omfattning kommit att ersätta traditionella böcker. Ett försök att bibringa ungdomar det traditionella kulturarvet med hjälp av serier var de "Illustrerade Klassiker" som gavs ut under 1950-talet.

En utvidgning av denna narrativa form är *tecknade filmer*. Sådana filmer har huvudsakligen använts som underhållning för barn och de har varit ganska marginella som "seriös" konstform. (Det finns en del originella ansatser som t.ex. Viking Eggelings *Diagonalsymfonin* som tecknades direkt på filmremsan. Ett något bisarrt exempel är Disneys *Fantasia* som bäst kan beskrivas som illustrerad klassisk musik – *Svan-sjön* dansas av flodhästar.) Den konstnärliga inriktningen kan nu komma att snabbt utvecklas i och med att vi får nya tekniker för datoranimation.

10. *Televisionens* uppkomst förser oss med en massproduktion av rörliga bilder. Bilderna flyttar in i vardagsrummet. Som berättarform påminner televisionen om filmen, även om tempot i bildväxlingarna skruvas upp och man använder fler närbilder. TV-produktioner erbjuder i allmänhet en mer tolkningsmässigt lättillgänglig produkt än långfilm (i många program markeras det exempelvis *när* man skall skratta). Fast direktsändning ökar naturligtvis närvarokänslan ytterligare. Satellitsändningar gör att vi kan vara "närvarande" var som helst på jorden. Televisionen leder till att en journalistik som kombinerar ord med bilder utvecklas. Trenden har gått från att bilderna belyser orden till att orden förklarar bilderna.

11. En form för att skapa berättelser som varit underskattad men som förmodligen får stor betydelse för framtida narrativa former är de *rollspel* som blev populära under slutet av 1970-talet. De sammanfattas ofta under kategorin "Dungeons and dragons". I dessa spel skapar deltagarna själva sina rollkaraktärer som sedan sätts in i en ramberättelse där såväl spelarnas val som spelledaren och slumpen avgör hur berättelsen/spelet utvecklas.

En variant är de *rollspelsböcker* där läsaren följer en äventyrstext tills man kommer till en punkt där man väljer en handling som bestämmer fortsättningen. Beroende på valet hoppar man till olika ställen i boken. Boken läses alltså inte linjärt utan snarare labyrintiskt. Målet med läsandet är att göra sådana val att hjälten/läsaren lyckas lösa ett antal uppgifter som leder till det lyckliga slutet på äventyret (hjälten dör vanligen om man gör fel). Denna narrativa form, som presenteras i

vanligt bokformat, ger alltså läsaren en viss möjlighet att interagera med berättelsen.

Datorspel fick en explosionsartad spridning när persondatorerna kom. De bygger till en del på rollspelens struktur och är på grund av den elektroniska styrningen mer direkt *interaktiva* än rollspelen. Inom dessa spel kan man se en snabb utveckling av berättarformen. Den första generationen var helt textbaserad.¹⁵ Programmet presenterar en snutt av berättelsen och publiken får, på samma sätt som i ett rollspel, välja en handling vilken skrivs in som text. Valet styrde sedan fortsättningen. Nästa generation spel lade till grafik som gav en visuell dimension åt berättelsen.¹⁶ Spelen styrs inte längre enbart med tangentbordet utan framför allt med joystick eller med datormus. Det är värt att notera att detta innebär att användarna i viss mån interagerar motoriskt med den "berättelse" som uppstår i spelet.

Men den konstnärliga kvaliteten av dessa spel var ganska begränsad. De gav upphov till "platta" berättelser enligt Ongs (1990, s. 173) karakteristik. Det finns dock en del datorspel med högre kvalitet. Ett exempel är MYST som på ett ganska sofistikerat sätt kombinerar grafik med en ramberättelse på nivå med en god äventyrsbok. Publiken återskapar själv berättelsen genom sina handlingar i spelet. Historien har en "rund" karaktär enligt Ongs kriterier.

Hur berättar man med multimedia?

Datorerna ger oss kraftiga verktyg för att utveckla olika former av berättarmedier. De har redan påverkat vårt förhållande till skrivandet. På grund av att man med ett par knapptryckningar eller musklick kan klippa, kopiera, och klistra in textsnuttar har vi blivit mycket mer effektiva i vårt skrivande. Man behöver inte mödosamt renskriva ett utkast till ett manus, utan slutversionen växer nästan kontinuerligt fram. Effektiviteten har dock vissa negativa följder: vi producerar längre och mer urvattnade texter än förr.

De första "ordbehandlingsprogrammen" var datoriserade skrivmaskiner. Utvecklingen av dessa program har sedan gått i riktning mot redaktions-, layout- och tryckeriverksamhet i den form som kallas "desktop publishing". Programmen erbjuder därför mycket bredare produktionsmöjligheter än en penna eller en skrivmaskin. Medaljens baksida är att det blir frestande att lägga mer kraft på layout och effekter än på texten själv.

¹⁵Ett typexempel är spelet Zork.

¹⁶Ett spel som King's Quest är ett typiskt exempel.

De första datorproducerade berättelserna är enbart motoriserade böcker. Brody (1996, s. 17) skriver: "Som vi implementerar dem idag är dynamiska media på datorn inte mer begreppsligt utvecklade än vad filmen var 1903. Då hade filmen rört sig bort från det statiska inspelandet av teaterpjäser mot det första stadiet av verkligt filmiskt berättande. [...] Därför ser vi elektroniska böcker, digital film, samplat ljud, men inget fullt utvecklat nytt kommunikationsparadigm".¹⁷ Vad kommer att hända med berättelsernas form när multimedias potential utnyttjas i högre grad?

Jag skall försöka identifiera några trender som jag sätter samman under sex huvudrubriker. Det finns ett terminologiskt problem: Vad skall man kalla "användaren" av en multimedieberättelse – lyssnare, läsare, eller publik? Jag väljer att använda ordet "publik" även om det ofta bara rör sig om en enskild person.

(1) *Kombinationer av media*

I multimedia kan man klippa ihop olika narrativa former. Tekniken ger därför tillgång till alla komponenter som filmproduktion och skrivande har och erbjuder dessutom möjligheter till *interaktivitet*. Det finns således en stor potential för konstnärlig utveckling och det är riskabelt att sia om vilka berättarformer detta kan ge upphov till.¹⁸ Som ett exempel kan jag nämna en flexibilitet som varken finns i det skrivandet eller i den traditionella filmen, nämligen att ha *flera* informationsfönster aktiva samtidigt. Varje fönster kan innehålla sin egen narrativa form – ett fönster kan visa text, ett annat teckningar och ett tredje en film. Inom filmen har detta först nyligen börjat utnyttjas som en del av berättandet (t.ex. i Peter Greenaways filmer). Multimedias narrativa

¹⁷Han gör också en tankeväckande jämförelse när det gäller tekniken: "På tjugotalet var skivspelare kopplade med böjliga axlar till filmprojektorer för att garantera synkron projektion av ljud och bild, en teknologi som inte överlevde. När jag ser på min vanliga multimediautrustning får jag liknande känslor; det finns fortfarande en direkt relation mellan multimedias komplexitet och mängden av kablar som behövs för att koppla ihop delarna", (Brody 1996, s. 19)

¹⁸Blase (1997, s. 189-190) noterar om konferensrapporter producerade som multimedia: "Man kan vara betydligt friare om man producerar eller erbjuder material för en CD-ROM utifrån ett film- eller interaktivt manuskript och endast för detta ändamål. Den journalistiska metoden förvandlas till en litterär metod. En aldrig tidigare skådad mångfald material erbjuds i ett virtuellt rum, som användaren ser ut att ha fri kontroll över. På samma sätt som känslor och upplevelser återspeglades i litteraturen på 20-talet och i filmen på 60-talet kommer dessa inom kort att brännas in i huvudet på den som använder den nya mediaformen CD-ROM. Vid sidan av alla sina andra egenskaper är CD-ROM kommunikationssamhällets ideala roman".

form har därmed börjat få återverkningar på filmkonsten. Ett annat exempel är att man i multimedia har en viss kontroll över förloppet – man får tillfälle att stanna upp och reflektera innan man går vidare (samma sak gäller i begränsad omfattning för videofilmer). Publiken kan välja sitt eget tempo. På bio rullar filmen obönhörligen på.

Multimedia gör det möjligt att ge komplexa presentationer av ett fenomen, vilket gör att publiken i viss mån kan välja vilket medium man vill använda. I t.ex. ett multimedialt fågellexikon kan de olika arterna, förutom en text och en bild som i traditionella böcker, presenteras med en filmsekvens som visar fågeln i flykt och en ljudsnutt med fågelns läte.

Möjligheten att välja medium gör att multimedia kan göra berättelser tillgängliga för en *större publik*. För exempelvis personer med olika former av handikapp kan ett medium delvis komma att ersätta ett annat. Multimedia kan således hjälpa dessa människor att ta del av olika kulturyttringar som nu är otillgängliga för dem.

(2) Förgrenade historier

De tidiga elektroniska dokumentformerna var baserade på dem som länge funnits på papper. Men ganska snart uppstod en ny form som kommit att kallas *hypertext*. Ett textstycke innehåller ett antal valmöjligheter som anger olika alternativa fortsättningar eller fördjupningar av berättelsen. I viss mån är detta en parallell till rollspelen: som en del av spelet väljer publiken mellan olika fortsättningar av berättelsen, ofta genom att ange en handling som ens alter ego (hjärten) skall utföra. Detta ger upphov till alternativa vägar i storyn.

En annan aspekt av hypertext är att publiken kan ges tillfälle att ställa frågor och på detta sätt tränga in på djupet i berättelsen. En konsekvens för berättandet är att i huvudspåret av en berättelse behöver inte allt berättas utan det kan på begäran hämtas in vid fördjupningspunkter i (den multimodala) storyn. Dessa möjligheter gör att publiken kan interagera med berättelsen på ett varierande sätt.

I den klassiska retoriken planerade man sitt tal genom att placera det som skulle sägas vid bestämda *loci*. I hypertexter får sådana *loci* en konkret betydelse då det finns bestämda platser i det förgrenade materialet där en viss information återfinns. En nackdel med hypertext måste dock påpekas. I traditionell linjär skrift kan man *förutsätta* att läsaren vet det som stått tidigare i texten och man kan referera till detta på olika sätt (t.ex. med pronomen); i en hypertext däremot kan läsaren komma till ett ställe i texten från många olika vägar och all relevant information måste således finnas tillgänglig där.

(3) Muntlighetens återkomst

Det verkar som om mycket av talekonsten kan få en förnyad betydelse vid uppbyggnaden av berättelser i multimedia. Ong hävdar att den elektroniska teknologin har "genom telefonen, radion, televisionen och olika slags ljudband, fört oss in i 'den sekundära talspråkighetens tid'. [...] Men här rör det sig i grunden om en mer överlagd och självmedveten talspråkighet, som hela tiden är baserad på bruket av skrift och tryck, vilket utgör förutsättningen för att kunna tillverka, sköta och använda den elektroniska utrustningen. Liksom den primära talspråkigheten har den sekundära skapat en stark grupp känsla, eftersom lyssnandet till talade ord gör lyssnarna till en sammanhållen grupp, till ett sannskyldigt auditorium, medan läsningen av såväl handskrivna som tryckta texter vänder de enskilda individerna in mot sig själva." (Ong 1990, s. 157) "Radio och television har fört fram viktiga personer inom politiken i deras egenskap av offentliga talare till en mycket större publik än vad som någonsin varit möjligt innan elektroniken utvecklades. I en viss mening har talspråkigheten således återfunnit sig själv. Men det handlar inte om den gamla talspråkigheten." (Ong 1990, s. 158)

En faktor som förstärker genomslagskraften av multimedia (och virtual reality) är att vi kommer att kommunicera allt mer med datorerna med hjälp av *talat språk*. Det finns redan flera system för persondatorer som kan tolka och utföra ett antal muntliga kommandon. Man kan till exempel säga: "Öppna brevlådan med e-post", "läs det första brevet" och datorn läser upp brevet med en robotröst samtidigt som man kan se det på skärmen. Det finns också program där man kan diktera ett brev direkt till datorn.

Men den talade interaktionen med datorer är fortfarande av en ganska primitiv kommandoform. Det är lång väg kvar till den mänskliga *dialogen*: en riktig dialog förutsätter att den tilltalade kan komma med kommentarer, invändningar och motfrågor. Inom datorvärlden saknas dessa förmågor, även om det finns vissa äventyrsspel som uppvisar enkla former. Det som framför allt saknas för att datorerna skall kunna samtala med oss är att de inte har någon *föreställning* om hur vi tänker och vad vi vill. De s.k. användarmodeller som finns är alldeles för primitiva för att ge fungerande dialoger.

(4) Parallella perspektiv

En annan utvidgning av det traditionella berättandet är att multimedia erbjuder att berättelsen presenteras ur olika perspektiv. Inom litteraturen har detta prövats på olika sätt, till exempel av Lawrence Durrell i *Alexandriakvartetten* där samma historia berättas ur olika synvinklar i de fyra volymerna. Men den skrivna formen erbjuder inte publiken någon interaktion. Med nya medier blir det däremot möjligt att välja olika perspektiv på berättelsen.¹⁹ När en sådan teknik väl utvecklats kommer den att kunna ge mycket större "djup" åt en berättelse.

(5) Publiken skapar själv berättelsen

Datorspelen pekar mot en ny berättarform där publiken interagerar med berättelsen och därmed blir *delaktig* i den på ett väsentligt sätt. Det finns redan deckare utformade i multimedia där publiken själv får arbeta med mysteriet. Genom att aktivt samla ledtrådar som presenteras i text-, ljud-, bild- eller filmformat får man själv försöka lösa mordmysteriet. (Det finns en skröna om att Agatha Christie försökte skriva en detektivhistoria där läsaren själv var mördaren. I en multimedial interaktiv miljö blir detta kanske möjligt till slut.) Inom en snar framtid kan man säkert förvänta sig att andra "litterära" former utnyttjar multimedias möjligheter.

Genom olika former av interaktivitet kan publiken själva gå in en "historia" flera gånger och genom att välja olika handlingar vid de olika tillfällena kan man få en mycket djupare förståelse av ett mänskligt dilemma eller en historisk situation än vad man kan få genom att läsa en vanlig bok. Man kan själv spela hjälte i ett antal dramer. Om slutet inte blir tillfredsställande, kan man få en ny chans att göra om sitt fiktiva liv.

(6) Förhöjd närvaro

Teknikerna för *virtual reality* (VR) utvecklas i snabb takt. Den virtuella verkligheten presenteras inte bara i ljud och bild, utan även *taktil* interaktion förekommer – man kan *ta* på fantasivärlden. Intressenterna är inte bara spelindustrin och försvaret, utan dessa tekniker kommer att användas i alla sammanhang där simuleringar kan bidra till att öka effektiviteten vid inläring. Flygplanssimulatorer har fungerat sedan

¹⁹Ett ganska primitivt försök var TV-serien "Nudlar och nollåttor" där man kunde växla mellan två kanaler som gav olika synvinklar.

länge och numera genomförs exempelvis kirurgernas utbildning delvis med hjälp av simulerade operationer.

VR kommer att ge berättandet flera nya tekniker att arbeta med. Publiken kan placeras mitt i berättelsen och använda flera av sina sinnen. De kan kommunicera med datorerna med *talat språk*. Tillsammans kommer detta att ge dem en stark upplevelse av närvaro i berättelsen. Med inspiration från rollspelen kan man till exempel tänka sig en virtuell slottsmiljö där det pågår ett antal intriger och där publiken själva kan interagera med de virtuella personerna på olika sätt och på så sätt själva delta i berättelsen.

Den berättelseform som uppstår karakteriseras av att publiken utnyttjar motorisk styrning och de får rik feedback från systemet till flera sinnen. I viss mån innebär denna trend också en starkare koppling till en muntlig kultur. Ong (1990, s. 82) framhåller "att talspråkligt minne på ett signifikant sätt skiljer sig från textuellt minne genom att det förra rymmer ett avsevärt somatiskt inslag."²⁰

Genom VR och talstyrning kommer publiken att få en oerhört mycket större påtaglighet och närvaro. Med en term lånad från kognitionsforskningen kan man säga att VR kommer att ge oss *situerade berättelser*.²¹ Det är dock svårt att förutspå hur den form av upplevelser som kan skapas på detta sätt med de nya teknikerna kommer att jämföras med en läsupplevelse av en traditionell bok. Velthoven (1996, s. 14) skriver: "Det kommer att ta lång tid innan hyperkultur blir vuxen. Att läsa och skriva kontext är så nytt att bara ett fåtal behärskar det. Det är inte bara en fråga om att nya konventioner skall uppstå och att man skall förstå sin omgivning. Enlig min åsikt är det en alltför enkel uppfattning. Att utveckla hypertextens estetik kommer att ta generationer och kommer att följas av omfattande förändringar av medvetandet, jämförbart med litteraturens långa utveckling vilken ägde rum i ständigt utbyte med mycket vidare sociala förändringar".

Allmänna kommentarer:

Mycket av skriftspråkets stil utvecklades på grund av att författaren och läsaren ofta befinner sig i olika situationer – den gemensamma kontexten är frånvarande. Skriftspråket är inte en transkription av talat språk utan det följer annolunda regler.²² Multimedia och i synnerhet VR

²⁰När man utifrån betraktar de märkliga rörelser som en person med en VR-hjälm utför, verkar det som vi är tillbaka i mimandet och dansen som berättandeform.

²¹Jämför Clarks (1997) bok *Being There*.

²²Se Olson (1994), s. 89.

erbjuder information för flera sinnen och *skapar* därmed kontext som blir gemensam för producenten och publiken. Den gemensamma kontexten gör att talade eller skrivna budskap kommer att bli kortare – det självklara behöver inte sägas.²³ Språket som används i multimedia kommer därmed att innehålla färre och mångtydigare ord. På detta sätt leder multimedia och VR oss delvis åter till den muntliga kulturen (och även åter till handlandet).²⁴

I vår tid har den skriftliga kulturen kommit att betraktas som överlägsen den muntliga. Det kan därför verka som om vi förlorar något om språket återvänder till det muntliga. Detta är inte alls självklart – de nya teknikerna kan komma att ge upphov till konstformer som är väl så rika som exempelvis romankonsten. Ong (1990, s. 99) har en belysande liknelse: "Teknologier är artificiella, men – här är åter en paradox – det artificiella är naturligt för människan. En väl tillägnad teknologi nedvärderar inte det mänskliga livet; tvärtom, den upphöjer det. Den moderna orkestern är t.ex. resultatet av en avancerad teknologi. [...] Faktum är att genom att använda en mekanisk apparat kan en violinist eller organist uttrycka någonting, som är utpräglat mänskligt och som inte kan uttryckas utan denna mekaniska anordning."

Vi har vant oss vid att böcker har en viss fysisk utformning – papyrusrullarna byttes för länge sedan ut mot blädderbara sidor som hålls samman av en pärm. Vi föreställer oss också en dator, där multimedia-produkterna presenteras, som ett tangentbord, en bildskärm, och en mus eller möjligen en joystick. Boken kan man ha med sig i sängen, men det är inte många som tar dit ens sin bärbara dator.

Jag tror emellertid att vi kommer att få en större variabilitet i den fysiska utformningen av media inom en snar framtid. Talad input till en dator är av en annan karaktär än skriven. Inom en snar framtid kan vi i många sammanhang ersätta tangentbord och datormus med röststyrning. Det finns inget som säger att vi måste kommunicera med en dator via ett tangentbord och en bildskärm – det räcker långt med mikrofon och hörlurar. Det som behöver ses kan projiceras på insidan av ett par glasögon eller till och med direkt på näthinnan. Och i den mån vi fortfarande använder skärmar kommer vi att peka direkt på dem utan att gå omvägen via en mus.

Det är egentligen förvånande att det inte redan finns *lässkärmar*. Dessa skulle kunna vara platta skärmar som bara är avsedda för läsning i sängen eller på morgonbussen. Man lånar en diskett på biblioteket eller hämtar in en fil från nätet, öppnar den på skärmen, ställer in det

²³Jämför Winter (1996).

²⁴"Det talade ordet innebär alltid en modifiering av en total situation som går utöver det verbala. Det uppträder aldrig ensamt och aldrig i en kontext av blott och bart ord." (Ong 1990, s. 118)

typsnitt och den storlek som passar ögonen. På samma sätt kommer de klumpiga VR-system som nu finns att strömlinjeformas och massproduceras. Inte nog med att folk går omkring som debila och talar i sina mobiltelefoner, utan snart kommer vi att se individer som pratar med sina headsetdatorer med blicken fladdrande över den virtuella värld som spelas upp i glasögonen.

En begränsning med multimedia och VR är att det för närvarande är *kostsamt* att producera bra produkter. För att den konstnärliga utvecklingen skall sätta fart krävs att publiken har råd att betala för resultaten. Här kan man jämföra med bokens ställning före Gutenberg: När en bok måste mödosamt kopieras för hand var läsandet, och i ännu högre grad författandet, förbehållet en elit. Vi kan bara hoppas att vi får en gutenbergs revolution även inom multimedia och VR.

Media i undervisning²⁵

En fundamental fråga är hur uppkomsten av olika media påverkar hur undervisning kan bedrivas. Förr skaffade man sig yrkeskunskap genom att vara *lärling*. Man lärde sig ett yrke genom att *härma* vad mästern gjorde – man hanterade verkligheten direkt. Den muntliga kommunikationen var bara ett *stöd* för den praktiska handlingen. Eleven fick sällan kunskapen indirekt genom läsning eller genom att se på bilder.

Vad vi i den moderna världen kallar *utbildning* består faktiskt mest i att lära sig handskas med de yttre minnessystemen. Vi lär oss att läsa, skriva och räkna, senare även att hantera lagboken, FASS-katalogen, reskontrat eller det datoriserade lagersystemet. Konsten att *söka* information har blivit viktigare än kunskapen i sig. Allt fler yrken, från bibliotekarier till datorsystemansvariga, ägnas åt att handha och vårda den kunskap som ligger utanför våra huvuden.

Formell utbildning utvecklades huvudsakligen för att hantera de externa minnessystemen.²⁶ Traditionell skolundervisning har byggt på baskunskaper i läsning, skrivning och räkning. Den amerikanske mediaforskaren Seymour Papert hävdar att dessa kunskaper inte längre kommer att vara nödvändiga när vi har de moderna tekniska hjälpmedlen.²⁷ Om man ger skolbarnen "kunskapsmaskiner" som exempelvis låter dem ge sig in i olika virtuella världar, kan de få den kunskap de behöver utan att behöva *läsa* sig till den. De kan lära sig om livet på Afrikas savanner genom att göra en resa dit via ett multimedieprogram.

²⁵ Detta avsnitt bygger till stor del på material från min bok *Fängslade information*.

²⁶ Jämför Donald (1991), s. 324.

²⁷ Se t.ex. Papert (1994).

De kan få en inlevelse i blodomloppets funktion genom ett interaktivt spel där man reser runt i artärer och vener i rollen som röd blodkropp. De kan lära känna Shakespeares "En midsommarnattsdröm" genom att själva delta i ett virtuellt skådespel. Papert (1993) skriver: "Att läsningen blir degraderad från den privilegierade ställning den har inom skolans undervisning är bara en av många konsekvenser av kunskapsmaskinerna. Ett barn som har vuxit upp med den frihet att utforska som sådana maskiner erbjuder kommer inte att lugnt sitta igenom den vanliga läroplan som i dag skopas ut i de flesta skolor. Barn blir redan alltmer otåliga av kontrasten mellan skolans långsamhet och det mer spännande tempo som de upplever i videospel och på TV."

I detta perspektiv kan man fråga sig om boken kommer att överleva. Kommer framtidens barn ens behöva lära sig att läsa? Om Papert har rätt, kan det tyckas som om det räcker att kunna hantera kunskapsmaskinerna. Konsten att läsa blir kanske en parentes i människans kulturella utveckling? Jag tror emellertid att den skrivna texten kommer att finnas kvar, även om den allt oftare kommer att kompletteras med andra medier. Den främsta anledningen är att text i många sammanhang är en kompakt och *effektiv* kod. Vi läser snabbare än vi lyssnar – jämför exempelvis tiden det tar att läsa en nyhetsartikel i morgontidningen med att höra samma text uppläst i radio eller på TV.

En annan anledning är att läsning (lyssnande också för all del) tvingar oss att använda *fantasin* för att bygga upp en bild av det vi läser. Detta märks tydligt om man först läser en roman och sedan ser en film som bygger på boken. Filmen blir i allmänhet en besvikelse eftersom den inte stämmer med den föreställning man skapat sig. Men om man går den omvända vägen och ser filmen innan man läser boken, kommer minnet av filmbilderna att kraftigt styra läsningen. Filmen har redan försett läsaren med en tolkning. Fast ofta upptäcker man att boken innehåller många nyanser som inte låter sig fångas på film (och vice versa).

Numera finns mycket av den information vi behöver lagrat på yttre medier. Information kommer att läggas i lådor i ännu högre grad i framtiden. Denna säkra prognos ställer krav på att vi redan nu förändrar vårt förhållande till kunskap och utbildning. Det vore dumt att slå bakut och kräva att vi skall återgå till att ha allt vi behöver veta i våra egna minnen.²⁸

Den information som finns i lådor blir inte kunskap av sig själv. För att kunna ta den till mig måste jag kunna *tolka, värdera, och relatera*

²⁸"När ordet en gång är teknologiserat finns det inget verkningsfullt sätt att kritisera vad teknologin gjort med ordet utan att själv ta hjälp av bästa tillgängliga tekniska hjälpmedel." (Ong 1990, s. 96)

den till annan kunskap. Det hjälper inte att jag har Vergilius samlade skrifter på latin i bokhyllan om jag inte kan latin. Det hjälper inte att jag kan hämta fram alla van Eycks tavlor via Internet om jag inte kan förstå symboliken i bilderna. Faran med informationssamhället är att den tolkande förmågan kommer att *undervärderas*. Det är så lätt att tro att bara för att information finns tillgänglig i ett yttre medium så *har* vi motsvarande kunskap.

Den mänskliga hjärnan är inte en videobandspelare som passivt kopierar den information som matas in. Hjärnan är aktiv, söker mönster på olika nivåer, filtrerar bort det som är irrelevant, och den *skapar* på så sätt sin egen information. Vi kan inte ta till oss något utan att tolka det.

Förmågan att tolka är i hög grad beroende av vilka mönster vi är beredda att se och höra. Vi kan *lära* oss att se nya mönster och på detta sätt förfina vår tolkningsförmåga. Detta är inget man får gratis, utan det kräver stor möda, goda exempel och god handledning. Informations-samhället gör att det är lätt att få tag i fakta om allt mellan himmel och jord – om man vet var man skall leta – och vi behöver därför inte hålla alla detaljer i minnet. Men datorer och andra medier hjälper sällan till med att sätta in fakta i ett sammanhang, dvs. att göra information till *kunskap*. En ordbok i kinesiska innehåller stora mängder information, men hur många av oss kan *använda* den? Vad har man för glädje av att ha en lista på alla grundämnen, om man inte förstår hur det periodiska systemet fungerar? Varför skall man samla på en massa recept som man kan hämta in från Internet, om man inte behärskar den grundläggande kokkonsten?

Lika viktigt som att lära sig nya tolkningsmönster är att *blimedveten* om de mönster man redan tänker i. Det finns otaliga exempel på att tänkandet, både i vardagen och i vetenskapliga sammanhang, spärras in i en osynlig bur som består av mönster som aldrig ifrågasätts. Det är nästintill omöjligt att själv upptäcka dessa tankegaller, utan fångelset får öppnas utifrån. Man kan bättra på chanserna genom att diskutera med oliktankande (och med barn) och genom att lära känna andra traditioner och kulturer. På detta sätt lär man sig också nya tolkningsmönster. Det är inget som säger att man måste förkasta ett gammalt mönster när man väl blir medveten om det – det kan vara bra som det är – men det är först då man får en möjlighet att *välja*.

När det gäller den kunskap jag har i huvudet vet jag för det mesta var den kommer ifrån och har en uppfattning om hur *tillförlitlig* den är. Sådan kunskap om vår kunskaps begränsningar är en viktig del av det som kallas *omdöme*. Vi har också lärt oss att det för många externa källor finns andra som garanterar informationens giltighet – en artikel i en uppslagsbok har granskats av experter och en tidningsnotis bygger på journalistens förmåga till källkritik. Men för exempelvis Internet

finns ingen sådan garanti. Det råder full anarki – där hittar man kvasi-vetenskapliga påståenden, rasistiska budskap, och störtfloder av reklam. Eftersom vi har varit bortskämda med att andra granskar den information som når oss via media, är vi inte vana vid att själva ständigt behöva ifrågasätta.

Skolans roll att förmedla *fakta* är föråldrad eftersom fakta finns att tillgå på yttre medier. Snarare bör utbildningen hålla fram olika *tanke-mönster* för eleverna genom att erbjuda ett rikhaltigt urval av språk, skilda kulturyttringar och idéer. För att kunna skapa sammanhang i den information som sköljer över oss krävs tolkning och *fantasi*. Jag vill varna för att färdigpackade informationspaket, om än insvepta i moderiktig multimedia, snöper fantasin. Utbildning via TV eller datorprogram där eleven passivt matas med information är ungefär som att ge barn den sorts målarböcker där man bara behöver pensla vatten över en sida för att en perfekt bild skall träda fram. Datorer kan vara kraftfulla hjälpmedel i undervisningen, men då skall de vara verktyg som *stöder* elevernas naturliga nyfikenhet och kreativitet och inte en elektronisk tvångströja. Det är genom att själv prova sig fram som man bäst skapar sin kunskap och lär sig fatta beslut. *Erfarenhet* kan inte lagras i lådor eller köpas på konservburk.

Referenser

C. Blase, 1997: "Walter Benjamin och dagens CD-ROM: Om en ny mediaform", ss. 181-190 i *Från 60-tal till cyberspace*, Skriftserien Kairos, nummer 3, Raster Förlag, Stockholm.

F. Brody, 1996: "Interaction design: State of the art and future developments", ss. 16-19 i i W. Velthoven and J. Seijdel, red., *Multimedia Graphics: The Best of Global Hyperdesign*, Chronicle Books, San Francisco.

A. Clark, 1997: *Being There: Putting Brain, Body and World Together Again*, MIT Press, Cambridge, MA.

M. Donald, 1991: *The Origins of the Modern Mind*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

R. Dunbar, 1997: *Samvaro, skvaller och språket uppkomst*, Norstedts, Stockholm.

P. Gärdenfors, 1996: *Fängslade information*, Natur och Kultur, Stockholm.

P. Gärdenfors, 1997: "De kulturella konsekvenserna av att tala med sin dator", *Moderna Tider*, April 1997, ss. 40-42.

M. MacLuhan, 1962: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, University of Toronto Press, Toronto.

D. R. Olson, 1994: *The World on Paper*, Cambridge University Press, Cambridge.

W. J. Ong, 1990: *Muntlig och skriftlig kultur*, Anthropos, Göteborg.

S. Papert, 1993: "Obsolete skill set: the 3 Rs", *Wired*, May/June 1993, ss. 50-52.

S. Papert, 1994: Hur gör giraffen när den sover? Skolan, datorn och kunskapsprocessen, Daidalos, Göteborg.

W. Velthoven, 1996: "The cultural challenge of interactive hypermedia: Is there a future for the book", ss. 12-15 i W. Velthoven and J. Seijdel, red., *Multimedia Graphics: The Best of Global Hyperdesign*, Chronicle Books, San Francisco.

M. von Platen, 1985: "Goda minnen", Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademins Årsbok, Stockholm, ss. 92-105.

S. Winter, 1996: "Det självklara behöver inte sägas", *Lund University Cognitive Studies* 46.

Bilaga 3

Internet och den litterära processen

Digitala hypertexter på Internet – exemplet Almqvist¹

Av Johan Svedjedal

Internet har i Sverige redan haft stor betydelse för olika led i vad Lars Furuland har kallat den litterära processen, ett litterärt verks väg från författare, via förlag, kritiker, bokhandel och bibliotek fram till läsaren.² Man kan publicera, beställa, sälja, köpa och läsa litteratur via nätet. Flera författare, förlag och tidskrifter publicerar verk direkt på Internet (eller lagrar dem där för publicering vid Print-On-Demand); där finns mängder av förlagrekla; en rad firmor bedriver direktförsäljning av böcker; en mängd bibliotek publicerar sina kataloger på nätet; där finns litterära diskussionsgrupper där läsare kan samtala per dator om böcker. Exemplet kunde göras många fler – under de senaste åren har mängder av initiativ tagits, både genom frivilligt arbete, satsningar från stat och kommuner och kommersiella investeringar.³

I den här artikeln ska jag inte försöka inventera eller beskriva dessa olika aspekter av vad som kan kallas Internetiseringen av den litterära processen. Jag väljer en begränsad aspekt och låter den pågående utgivningen av Carl Jonas Love Almqvists "Samlade Verk" tjäna som ett exempel på hur datateknik kan användas vid vetenskaplig

¹ En längre version av denna uppsats har tidigare tryckts som "Almqvist på Internet. Om publicering av en textkritisk edition som digital hypertext", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 26(1997):2, s. 60–74. Där finns en utförligare beskrivning av framväxten av det digitala Almqvist-projektet, liksom mer av textkritiska metoddiskussioner. Uppsatsen är under publicering på Internet i anslutning till den digitala versionen av Almqvists "Samlade Verk" (adress, jfr nedan). De URL-adresser som anförs i noterna gällde i maj 1997.

² Jfr figuren över "den litterära processen", i Lars Furuland, "Litteratur och samhälle. Om litteratursociologin och dess forskningsfält, *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, red. Lars Furuland och Johan Svedjedal, Lund 1997 (s. 16–49), s. 40 f.

³ Se vidare mina översikter "Det skönlitterära nätet. Internet och svensk skönlitteratur", *Medialiseringen av Sverige*, red. Anders Björnsson & Peter Luthersson, Stockholm 1997, s. 29–40 (även <http://www.bibks.uu.se/lsoc/johans/svedjnet.htm>)

textutgivning.⁴ Främst handlar det om Internet som publiceringskanal, men en bakgrund ges om hela utgivningsprojektets framväxt och uppläggning, liksom till den digitala utgåvans plats bland svenska digitala publikationer.

Det bör påpekas att termen "digital publicering" i det följande används som en beskrivning av en särskild slags "elektronisk publicering". En digital text lagras inte som bild utan är digitalt sökbar; en elektronisk text kan däremot vara en bild, t.ex. av en handskrift eller en boksida. Informationen i sådana bilder är inte möjlig att söka eller bearbeta med de texteditorer och sökverktyg som finns i exempelvis ordbehandlingsprogram.

C.J.L. Almqvists "Samlade Verk"

En komplett utgåva av Almqvists "Samlade Verk" är en gammal dröm för forskarna på området, men det dröjde till början av 1980-talet innan frågan väcktes på allvar. Det skedde när det relativt nybildade Almqvist-sällskapet kallade till ett symposium den 29 november 1985. Resultatet av symposiet blev att en arbetsgrupp tillsattes för att undersöka förutsättningarna för en sådan edition. Dess arbete utmynnade i en rapport och så småningom i att en redaktion tillsattes. Den består nu av huvudredaktören Bertil Romberg och de biträdande redaktörerna Lars Burman och Johan Svedjedal.⁵

"Samlade Verk" ska omfatta 51 volymer. Den första volymen utkom 1993 (Det går an och Hvarför reser du? i 1838 års versioner). Hittills har fyra volymer utkommit, och utgivningstakten planeras vara två å tre volymer om året.

I efterhand är det lätt att se hur mycket arbetet med "Samlade Verk" har präglats av de snabba tekniska förändringarna inom bokproduktionen sedan början av åttiotalet. Under den tiden har det skett något av en digital revolution i den svenska bokbranschen. Det kan vara skäl att erinra sig hur arbetet bedrevs till bara för några år sedan - hur vardagen såg ut när en scanner mest var något man såg i amerikanska TV-serier och när Internet mest var en glimt i forskningsbibliotekariernas ögon.

⁴ Man måste använda termen verk, eftersom Almqvist inte inskränkte sig till skrifter. Hans musik och de tavlor han eventuellt har målat ska också tas med i editionen.

⁵ Granskningen av tidigare editioner och riktlinjerna för "Samlade Verk", se Bertil Romberg och Johan Svedjedal, "Carl Jonas Love Almqvists Samlade Verk. Planer och principer", *Samlaren* 114(1993) (tr. 1994), s. 15-26.

Den första idén med Almqvist-utgivningen var att utge en ny moderniserad edition, alltså något i stil med Bök-editionen. Tanken var att en sådan edition skulle nå ut till läsare på ett annat sätt än en originalstavad. I bakgrunden fanns också förhoppningen om vissa statliga garantier, ekonomiska utfästelser som skulle göra något stort förlag benäget att åta sig utgivningen - alltså ungefär som Bonniers stött för Bök-editionen. Både statens och bokförlagens intresse visade sig dock vara svalt.

Av olika skäl väcktes då idén att Svenska Vitterhetssamfundet kunde bli huvudman för utgivningen. Det visade sig mycket lyckligt eftersom det gav utgivningsprojektet en textkritisk miljö istället för en kulturpolitisk tidspress. Med tanke på Vitterhetssamfundets övriga utgivning var det uteslutet att editionen skulle vara annat än originalstavad. För det fanns ju också väsentliga språkhistoriska argument: en sådan edition skulle bli av mycket stort intresse för språkvetenskapen.

Vid det laget var vi framme vid omkring år 1990 och det hummade och surrade av datorer i bokbranschen. Sättningen av böcker skedde mer eller mindre rutinmässigt via diskett, men ännu var inte scannern något realistiskt alternativ. Därför sattes den första volymen genom att texten matades in på en persondator.

När den första volymen utkom hösten 1993 var denna metod redan föråldrad. Texterna till de följande volymerna har alla scannats in. Detta är en tjänst som vi har köpt, inklusive preliminär korrekturläsning, och vi ser ingen anledning att ta över scannings-arbetet själva.⁶ I själva verket har utgivningen ganska strikt följt principen att köpa olika slags datatjänster framför att arbeta med en egen stab av datakunniga. Vi har också strävat efter att vända oss till de ledande på området framför att försöka handla upp tjänsterna så billigt som möjligt.

Merparten av det praktiska förlagsarbetet sköts av en av Sveriges datakunnigaste förläggare (Krister Gidlund, Gidlunds förlag, Hedemora). Arbetsgången innebär att volymredaktören efter inscanningen får en diskett-version av texten att arbeta med redan från början. Så småningom levererar han eller hon en diskett till förlaget, som tar fram heloriginal för korrektur och tryckoriginal. Förlaget använder också denna diskett för att göra en moderniserad urvalsupplaga, kallad "Skrifter", för bokhandeln. Den har kortare inledningar och en hårdbantad textkritisk apparat. Moderniseringen för "Skrifter" görs av Gidlund i samarbete med Svenska Vitterhetssamfundet. Genom denna version kan ett flertal av Almqvists verk nå ut till bibliotek och bokhandlar på ett sätt som "Samlade Verk" knappast kan göra.

⁶ Inscanningen sköts av Autotext AB i Norberg.

Själva ederingsarbetet ska här beskrivas bara ytterst kortfattat. Almqvists "Samlade Verk" har det möjligen enkelt materialmässigt genom bristen på originalmanuskript, men har andra problem att lösa genom den bokvetenskapliga analys som måste göras för varje volym. Som många dåtida författare hade Almqvist för vana att ändra sina verk efter tryckningen (ibland också under tryckningen).⁷ Med andra ord finns det variantexemplar inom den första impressionen av originaleditionerna. Ett stort arbete för utgivarna är att spåra upp och jämföra dessa exemplar. Det innebär samtidigt att "Samlade Verk" är en kritisk edition av det klassiska slaget, en edition som inte bara trycker av en text utan där det, med bibliografen Rolf E. Du Rietzi lyckade termer, gäller att framställa en realtext som reproducerar en idealtext av ett verk.⁸

Som har framgått var grundidén redan från början dels att använda datorer så mycket som möjligt, dels att köpa tjänster i största möjliga utsträckning. När tanken väcktes på att också publicera editionen digitalt var därför första steget att söka efter någon som hade rätt slags datakompetens. Men det var också viktigt att knyta publiceringen till någon reputerad institution - dels för att användarna skulle hitta fram till den, dels för att den digitala versionen skulle få en kvalitetsstämpel.

Valet stod till att börja med mellan publicering på CD-ROM och publicering på Internet. Att publicera "Samlade Verk" på nätet tedde sig av olika skäl mycket mer tilltalande. Av marknadsskäl skulle en CD-ROM-version knappast kunna lanseras innan en stor del av volymerna var utgivna, medan en Internet-version kan göras tillgänglig i ungefär den takt som bokvolymerna ges ut. Därmed kan den nå användarna snabbt - och fortlöpande bli till stor hjälp för de redaktörer som arbetar med nya volymer. Ett annat skäl att välja Internet framför CD-ROM var att vi därmed slapp läsa oss för ett tekniskt format redan från början. Vi har valt det mest använda och mest flexibla formatet, HTML-kodning, vilket gör att "Samlade Verk" enkelt blir tillgängliga i

⁷ Fler exempel beskrivs instruktivt i Lars Burman, "Kancellanserna i C.J.L. Almqvists Amalia Hillner (1840)", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 24(1995):2, s. 47-54.

⁸ Se Rolf E. Du Rietz, "Böcker, texter och editioner - av alla de slag", *Fiktionsens förvandlingar. En vänbok till Bo Bennich-Björkman* den 6 oktober 1996. Redaktion: Dag Hedman och Johan Svedjedal, Uppsala 1996 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 33), (s. 89-107, s. 96 ff.

Word Wide Webs hypertextmiljö - och därmed kan länkas till andra hemsidor och hypertexter.⁹

Vid valet av publiceringsställe för Internet-versionen upprättade vi samarbete med Språkbanken vid institutionen för Svenska språket i Göteborg. I dess databas, "Språkbanken", finns redan en rad texter som utnyttjas flitigt av forskningen: en konkordans till Svenska Akademiens ordbok, konkordanser till Strindbergs "Samlade Verk" och hans brev, flera medeltida texter (bl.a. Den Heliga Birgittas uppenbarelser).¹⁰

Valet att samarbeta med Språkbanken vidgades snabbt till ett generellt beslut inom Svenska Vitterhetssamfundet, nämligen att publiceringen av samfundets nya textkritiska utgåvor i fortsättningen ska ske parallellt i bokform och i digital form. Almqvists "Samlade Verk" får ses som ett pilotprojekt, men också andra tekniska lösningar kan och bör användas för de digitala versioner som Svenska Vitterhetssamfundet publicerar av andra utgåvor. Tillgänglig finns för närvarande Andreas Arvidi, *Manuductio Ad Poesin Svecanam*, utgiven av Mats Malm (i bokform 1996).¹¹

Andra digitala hypertexter på Internet

I praktiken går arbetet med den digitala publiceringen av Almqvists "Samlade Verk" till så att förlaget skickar en kopia av disketten med filerna innehållande heloriginalen till Språkdata. Där konverteras filerna till HTML-format (vilket gör att de i framtiden lätt kan anknytas till TEI-standard [TEI = Text Encoding Initiative]), samtidigt som ord-förklaringar och textkritiska kommentarer länkas till de skönlitterära texterna.¹² Utprodukten blir hypertexter, åtkomliga via Internet. För närvarande finns fyra volymer tillgängliga och under de kommande åren räknar vi att göra två – fyra volymer tillgängliga per år, dvs. följa bokversionens utgivningstakt.

När vi publicerade de första digitala verken på Internet, Det går an och Hvarför reser du?, fanns inga svenska textkritiskt ederade hypertexter på nätet. Hittills är vi fortfarande ensamma på området. Strind-

⁹En utförligare argumentation längs dessa linjer, jfr Peter L. Shillingsburg, *Scholarly Editing in the Computer Age. Theory and Practice*, 3 ed., Ann Arbor 1996, s. 166 ff.

¹⁰ Adress till Språkbanken: <http://svenska.gu.se>.

¹¹ Adress till Svenska Vitterhetssamfundet: <http://svenska.gu.se/vittsam.html>. Adress till Arvidi: <http://hum.gu.se/~LITMM/Arvidi.html>.

¹² Yvonne Cederholm på Språkdata är huvudansvarig för detta arbete, medan Johan Svedjedal från utgivarnas sida har det vetenskapliga ansvaret för den digitala hypertextversionen.

bergs "Samlade Verk" finns ännu så länge bara på Internet i form av en konkordans med begränsad tillgänglighet. Den är ytterst användbar, men är något annat än en fullfjädrad hypertext av intresse för litteraturhistoriker och litteraturläsare.

Från andra språkområden finns mängder av välgjorda hypertexter på Internet. Ett stort antal är lätt åtkomliga via "Books on-line", "Project Bartleby" eller via Bibliotekstjänsts länklista "Internetkontakt" och på en mängd andra ställen. Som ett exempel på en lyckad publicering kan man peka på de roliga och användbara digitala hypertexteditionerna av Jane Austens romaner. Närmast ett digitalt hypertextbibliotek är den kulturhistoriskt omfattande "The Victorian Web"¹³ Det bör då understrykas att de flesta skönlitterära klassiker som publiceras på Internet läggs ut utan större textkritiska ambitioner (även om en del av dem bygger på tidigare textkritiska editioner i bokform). Det tydligaste exemplet är det stora Project Gutenberg, som har gjort mängder av texter tillgängliga på nätet, men som sköts med vad Peter Shillingsburg kallar "abysmal ignorance of the textual condition" - texterna är så opålitliga att projektet mest liknar "a textual junkyard".¹⁴

I Sverige finns flera skönlitterära klassiker på Internet, också de utan textkritiska ambitioner. Ett exempel är Karin Boye-sällskapets hemsida, innehållande delar av hennes författarskap och material kring det (handskrifter, essäer, m.m.).¹⁵ Ett annat är Selma Lagerlöfs verk, som scannats in av Autotext AB.¹⁶ Ett tredje exempel är det omfattande Projekt Runeberg med bas i Linköping, startat i december 1992.¹⁷ Där presenteras ett brett urval författare och verk (för närvarande ett nittiotal) av svenska författare, ofta i datormässigt eleganta och fiffiga uppställningar - men inte textuellt pålitliga. Utgivarna anger mycket sällan vilken förlaga de har använt, men i regel tycks inläsningarna bygga på pocketutgåvor eller andra nyutgåvor, med alla deras

¹³ Adressen till Books on-line: <http://www.uni-sb.de/z-einr/ub/ebooks/bookauth.html>. Adressen till Procent Bartleby: <http://www.columbia.edu/acis/bartleby>. Adressen till BTJ:s länklista: <http://www.btj.se/btj/saburl/saburl.html>. Adressen till Jane Austens romaner: <http://curly.cc.utexas.edu/~churchh/janeinfo.html>. Adressen till The Victorian Web: <http://www.stg.Brown.edu/projects/hypertext/landow/victorian/victov.html>. Nyttiga länkar till skönlitterära hypertexter finns på t.ex. <http://library.lib.binghamton.edu/english.html>; <http://etext.lib.virginia.edu/uvaonline.html>.

¹⁴ Shillingsburg 1996, s. 161.

¹⁵ Karin Boye-sällskapets hemsida, <http://www.ivo.se/kboye/dikter.html>.

¹⁶ Adressen till Selma Lagerlöfs verk: <http://wwis.upnet.se/selma/indexswe.htm>.

¹⁷ Adressen till Projekt Runeberg: <http://www.lysator.liu.se/runeberg/katalog.html>.

ofrånkomliga textuella brister. Projekt Runeberg är en litteraturfrämjande insats som deltagarna har allt skäl att vara stolta över, men för undervisning och forskning är dess texter knappast användbara.¹⁸ Problemen med Projekt Runeberg är alltså desamma som med dess internationella föregångare, Project Gutenberg.

I ett sådant läge är det ännu viktigare att vetenskapssamhället erbjuder goda digitala texter, alltså texter utan fel och omedvetna förvrängningar. Ett syfte med det digitala Almqvist-projektet är att bidra till utvecklingen av arbetsmetoder på detta område. Därför har projektets arbetsformer hittills medvetet hållits mycket öppna.

Internetversionen och bokversionen

Thomas Tanselle har skickligt argumenterat för att datorteknik och digital publicering inte gör någon skillnad i möjligheten att beskriva hur texter lagras och förmedlas: "Computerization is simply the latest chapter in the long story of facilitating the reproduction and alteration of texts; what remains constant is the inseparability of recorded language from the technology that produced it and makes it accessible."¹⁹ Med den utgångspunkten kan man pröva att beskriva framställningen av Almqvists "Samlade Verk" som att vi producerar två versioner av en edition, en bokversion och en digitala version - i framtiden kan naturligtvis andra versioner framställas, t.ex. på CD-ROM eller i andra former.

Det kan finnas ovälkomna skillnader mellan dessa bägge versioner (bok, digital). Exempelvis sker små förvrängningar vid överföringen av texten från datafil till bok och från datafil till digital publicering - vi har haft vissa problem med små detaljer som kursiveringar och tankstreck, men har hittills inte råkat ut för några skillnader i innehållsligt betydelsebärande detaljer.

Det är dock väsentligt att frigöra sig från tanken att bokversionen och den digitala versionen måste vara exakt likadana textuellt. I vissa fall vill man helt enkelt inte att Internet-versionen ska överensstämma

¹⁸ Projekt Runeberg finns med i "Länkskafferiet" (<http://www.ub2.lu.se/skolverket/>), ett "virtuellt skolbibliotek" som gjorts på uppdrag av Skolverket och Svenska skoldatanätet. "Länkskafferiet är en databas med 895 kvalitetsbedömda och ämnesstrukturerade Internetresurser. Skafferiet är ett hjälpmedel för att söka information på Internet och vänder sig i första hand till elever och lärare i den svenska skolan." Någon egentlig bedömning av den textuella kvaliteten tycks alltså inte ha gjorts.

¹⁹ G Thomas Tanselle, "Printing History and Other History", *Studies in Bibliography* 48(1995) [s. 269-289], s. 288.

med bokversionen, detta eftersom tryckfel och andra konstigheter i bokversionen upptäckts vid omformatering och länkningsar. Därför finns det en särskild sida där det anges vilka rättelser som införts i Internet-versionen.

Principiellt bör man, enligt min uppfattning, se det som både ofrånkomligt och eftersträvansvärt att boken och Internet-publiceringen inte stämmer exakt överens. Varför skulle en digital utgivare avstå från den eviga textuella ångervecka han eller hon åtnjuter? En digital utgåva är ju öppen och oavslutad på ett annat sätt än den tryckta, något som exempelvis Jerome McGann har understrukt i en essä om den digitala hypertextens möjligheter vid textedering.²⁰

Kommer Internet-versionen att bli en konkurrent till bokversionen av "Samlade Verk"? Vill folk hellre läsa texterna på skärmen istället för från boksidan eller ladda ned dem på diskett i stället för att köpa boken? Visst finns det skäl att ställa frågorna. Men min erfarenhet är att en digital utgåva fungerar utmärkt som hjälpmedel, däremot aldrig som ett alternativ till boken. Den är oslagbar för sökningar, lokaliseringar av citat, olika språkliga analyser, m.m. Men den kan aldrig vara särskilt attraktiv för den som rätt och slätt vill läsa verket. Rädslan för att digitala editioner ska slå ut de bokburna är överdriven.

Och i alla händelser måste vi acceptera att en publicering av böcker aldrig kan vara ett självändamål. Böcker är dokument som bär texter, ingenting annat. Om andra dokument kan bära texterna lika bra eller bättre finns ingen anledning att hålla fast vid boken. Men de digitala utgåvor som jag hittills har sett på Internet är inga svåra hot mot boken. Skälen är de som alltid används för att försvara boken (digitala texter är inte portabla, saknar goda möjligheter till anteckningar i marginalen och är svåra att skumläsa) och som lästexter är de digitala utgåvorna ännu långtifrån lika tekniskt avancerade som boken.

På sikt kommer dock sannolikt datatekniken att påverka villkoren för själva tryckningen av boken. Om tekniken med print on demand håller vad den lovar, kommer akademisk speciallitteratur inom några år att tryckas i ett flertal små upplagor, snarare än i en stor initial upplaga, avsedd att räcka i flera decennier. En sådan teknik kräver, om den får genomslag, att textutgivare tänker om radikalt. I framtiden kan boken bli en utprodukt snarare än en slutprodukt.

Sådana framtidsutsikter hindrar inte att det är viktigt att arbeta med den digitala publiceringen. Ändamålet med vetenskaplig textutgivning är ju ändå till sist att etablera texten så säkert som möjligt, kommentera

²⁰ Jerome McGann, "Radiant Textuality", <http://jefferson.village.virginia.edu/public/jjm2f/radiant.html>. I svensk översättning: "Lysande textualitet", *Litteratursociologi*, red. Lars Furuland & Johan Svedjedal (1997), s. 274-285.

den och se till att den når så många som möjligt, antingen direkt (genom läsning) eller indirekt (som sättningsförlaga för senare utgåvor). Och ingenstans har man en så stor potentiell publik som på Internet.

Det känns passande att erbjuda Almqvists texter på detta sätt. När allt kommer omkring drömde han ju om att nå en masspublik - han deltog i folkskriftsserier, arbetade som journalist, skrev i dåtidens stora romanbibliotek. Den esoteriske Almqvist hade en teknikvänlig sida i sin personlighet som gör att jag gärna föreställer mig att han skulle ha gillat Internet. Och jag menar då inte den gamla klichén att romantikerna skulle ha använt nätet för att skapa allkonstverk, utan snarare att Almqvist ville göra sina texter tillgängliga för så många som möjligt. En författare som prisade boktryckarkonstens demokratiserande inflytande så ivrigt som Almqvist ("Boktryckerikonsten är det stora medlet för en universal uppfostran", skrev han 1839), skulle knappast haft något emot att publiceras på Internet.²¹ För vad är en tryckpress i vår tid? I princip varje skrivare som är kopplad till en Internet-ansluten dator.

Hypertextens möjligheter och estetik

Som den stora internationella debatten kring textkritik och digital publicering har inskräppts under de senaste åren, finns det knappast någon ände på möjligheterna för den digitala textutgivaren. Datorernas lagringskapacitet gör det frestande att publicera samtliga versioner av ett verk på Internet (och därmed kanske förvandla ederingsarbetet till en gör-det-självlåda för användaren), liksom mängder av relevant material runt verket (uppsatser, kommentarer, bilder). Därmed förvandlas den digitala versionen i praktiken till ett arkiv eller till ett bibliotek, bägge multimedialt upplagda.²² En möjlighet, som nu lockar många, är att den traditionella editionen, med en etablerad text och en variantapparat som beskriver de andra versionerna, kan ersättas med en digital lager-på-lager-edition. Materialet struktureras då så att datorn genererar de olika kända versionerna av ett verk, från författarens första utkast, via den först utgivna versionen till den sista av författaren omarbetade

²¹ "Boktryckerikonsten och Folkuppfostran" (urspr. Aftonbladet den 5 januari 1839), Journalistik. Urval, inledning och kommentarer av Bertil Romberg, I: 1839-1845, Hedemora 1989 [s. 56-63], s. 57 f.

²² Jfr t.ex. Pete Shillingsburg, "Principles for Electronic Archives, Scholarly Editions, and Tutorials", *The Literary Text in the Digital Age*, ed. Richard J. Finneran, Ann Arbor 1996, s. 23-35.

versionen. Användaren väljer själv vilken version han eller hon vill läsa. Ett sådant sätt att arbeta betyder, som Charles L. Ross har påpekat, döden för den kritiska editionen som vi känner den.²³ Mer bestämt kan det innebära att själva kärnan i ederan det (att välja en läsart framför en annan och att rekonstruera förlorade läsarter ur överlevande material) mjuknar och löses upp.²⁴ Istället för idealtextern erbjuds läsaren en serie realtexter.

Den digitala hypertextens möjligheter till många och snabba länkningsar gör att den digitala kritiska editionen kan peka utöver sig själv på ett annorlunda sätt än den bokburna editionen. I sista hand är den utvecklingen analog med tankelinjer inom postmodernism och post-strukturalism: synen på litterära verk som förbundna i en oändlig väv med andra litterära verk (men inte nödvändigt med genetiska samband) och tanken på att läsarens associationer har minst samma tolknings-relevans som de intentioner författaren en gång hade.²⁵

Resultatet blir att den digitala textutgivaren kan välkomna en öppen struktur där användarna - idealt sett - kontinuerligt kan föra in nya länkningsar. Den digitala editionen liknar då en poststrukturalistisk utopi - en väv av digressioner och associationer, ett icke-linjärt system snarare än den linjärt upplagda berättelse eller dikt vi i vår tidigare läskultur har vant oss vid. En Internet-edition blir på så sätt det verkligt decentrerade konstverket.

Allt detta betyder också att den digitala hypertexten med all sannolikhet fjärrar sig från de effekter författaren strävat efter att skapa hos läsaren, de konstnärligt beräknade grepp som bygger på den enkla tanken att läsaren börjar i början och läser på genom berättelsen fram till slutet av verket. Så ser läsningen sällan ut i Internet-världens zappande mellan olika sidor. De digitala hypertexternas icke-linjära teknik tenderar därför ofta att strida mot estetiken i de verk de skall förmedla. Om detta är eftersträvansvärt eller beklagligt är användarens sak att avgöra

²³ Charles L. Ross, "The Electronic Text and the Death of the Critical Edition", *The Literary Text in the Digital Age* (1996), s. 225-231.

²⁴ Jfr t.ex. G. Thomas Tanselle, "Textual Instability and Editorial Idealism", *Studies in Bibliography* 49(1996) [s. 1-60], s. 59.

²⁵ Denna utvecklingslinje inom textkritiken beskrivs i t.ex. G. Thomas *Bibliography* 44(1991), s. 83-143 och D.C. Greetham, "Editorial and Critical Theory: From Modernism to Postmodernism", *Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities*, ed. Georg Bornstein & Ralph G. Williams, Ann Arbor 1993, s. 9-28.

- men den digitala editionens logik tycks vara att författarintentionen marginaliseras och läsarens egna val uppvärderas.²⁶

Den digitala versionen av Almqvists "Samlade Verk"

Beskrivningen av den digitala versionen av Almqvists "Samlade Verk" kan göras mycket kortfattad. Det enklaste sättet att få grepp om hur den fungerar är att pröva den själv.²⁷ Grundtanken är att den digitala versionen ska innehålla samma material som bokversionen, och uppläggningsen är sådan att varje bokvolym motsvaras av en hemsida, en "nätvolym".

En mer radikalt disponerad digital version skulle ha frigjort sig från uppläggningsen av "Samlade Verk" och öppnat möjligheten till friare kombinationer - kanske en hemsida med alla Almqvists verk i alfabetisk ordning, snarare än den hemsida vi nu har som strukturerar innehållet efter en lista över volymerna i "Samlade Verk".

Att vi har behållit volymindelningen efter "Samlade Verk" beror inte minst på att vi också har behållit sidindelningen från bokversionen i den digitala versionen. Den som på skärmen läser den scen i Det går an där Albert och Sara äter "Hallon och grädda" i Strängnäs, finner längst ner paginasiffran 31 och kan lätt söka sig fram till rätt ställe i den tryckta boken. Av samma skäl har vi behållit alla paginasiffror i kommentarlistorna. Den digitala versionen är alltså ett hjälpmedel till bokversionen, inte en helt självständig publiceringsform.

Förutom de ederade texterna innehåller varje volym i "Samlade Verk" en inledning (om tillkomst, mottagande, m.m.), en textkritisk kommentar, två variantlistor (accidentaler respektive substantieller) och en avdelning med kommentarer / ordförklaringar. Allt detta finns med i den digitala versionen. Inledningen är olänkad (förutom till dess egna slutnoter), liksom den textkritiska kommentaren. Variantlistorna och kommentarer/ordförklaringar är däremot länkade till texten. De ligger skilda från varandra, vilket innebär att bara en av kategorierna kan visas åt gången: länkningen sker via blåmarkering av de aktuella delarna av texten. På en särskild meny kan man välja vilken kategori av

²⁶Se flera bidrag i *Hyper / Text / Theory*, ed. Georg P. Landow, Baltimore & London 1994: Espen J. Aarseth, "Nonlinearity and Literary Theory", s. 51-86; Gunnar Liestøl, "Wittgenstein, Genette, and the Reader's Narrative", s. 87-121; "How Do I Stop This Thing?": Closure and Indeterminacy in Interactive Narratives", s. 159-188. Jfr även t.ex. Philip E. Doss, "Traditional Theory and Innovative Practice: The Electronic Editor as Poststructuralist Reader", *The Literary Text in the Digital Age* (1996), s. 213-224.

²⁷ Adressen till utgåvan är: <http://svenska.gu.se/vittsam/almqvist.html>.

länkar man vill se visad (kommentarer / substantieller / accidentalier). Att man kan välja att läsa texten ren eller med länkningen markerad är en klar fördel; att man bara kan visa länkningen till en kategori åt gången är en klar nackdel.

Till de praktiska svårigheterna med Internet-versionen hör ännu så länge att texten i HTML-format lagras i filer som ofta är betydligt mindre än verket (filerna motsvarar i regel ca 10-50 boksidor). Hanteringen blir därför något försvårad för den som vill arbeta med större textsjok. Den som tänker använda texten mer intensivt har naturligtvis möjligheten att kopiera ner den till sin egen dator.

Den digitala Almqvists "Samlade Verk" är en mikro-hypertext inom en makro-hypertext, för Internet är ju egentligen ingenting annat än den mest omfattande hypertext som existerar. Problemet är just nu att dess uppläggning inte medger mycket långa dokument - med nuvarande teknik blir nedladdningstiderna alldeles för långa. Den digitala världen bygger på korta dokument, bokvärlden på långa dokument. Skillnaden kan också uttryckas som att den digitala hypertexten är disponerad för sökning, boktexten för läsning.

Det väsentliga hjälpmedlet för vår digitala version är den sökfunktion som finns knuten till den digitala utgåvan - ett verktyg där användaren kan välja om han eller hon vill söka i samtliga de inlagda Almqvist-texterna, någon enstaka volym eller vissa delar av textmängden (inledningar, varianter, kommentarer eller Almqvists verk), om sökningen ska gälla hela ord eller delar av ord (trunkering). Det är i sökmöjligheterna och i länkningstekniken som den digitala utgåvan har sin stora användbarhet, snarare än i möjligheten att läsa verken på skärmen.

På sikt är tanken att den digitala versionen ska kompletteras med material som inte finns i böckerna - konkordanser, ordlistor, länkar till uppsatser, bilder, faksimil av boksidor, en bibliografi, musikexempel, osv. Den digitala versionen kan då vidgas till att bli en Almqvist-Web - ett digitalt arkiv vars öppna sätt att fungera förmodligen strider mot det begränsande, författartrogna lässätt som Almqvist förespråkade.²⁸

Kvalitetssäkring och informationsfrihet – vad vill information vara?

"Information wants to be free", heter det i Internet-sammanhang. Med det menas att själva nätets idé är att information ska kunna cirkulera fritt: datafiler och program ska kunna kopieras ned från nätet till den

²⁸ Jfr Johan Svedjedal, "Om två slags lässätt. Om receptionen av C.J.L. Almqvist", BLM 66(1966):6, s. 21-25.

enskilde användaren. Det är en idealistisk och demokratisk princip som på några år har gjort Internet till den viktigaste internationella kanalen för spridning av information. Men det är också en princip som kolliderar med upphovsrättslagstiftningen, juridikens sätt att skydda t.ex. författares rätt till sina verk. Internet är egentligen en anomali i ett industrisamhälle: löftet om att ge något för ingenting, att ge information gratis. "Information wants to be cheap" är egentligen det längsta ett kunskapsföretag borde kunna sträcka sig.

För en vetenskaplig textutgivare väcker Internet-publicering två problem. Det ena är upphovsrättsligt, det andra gäller kvalitetssäkring. Bägge kan kan formuleras om till tekniska problem. Ingetdera av problemen är olösligt, men båda är i praktiken svåra att hantera.

Upphovsrättsproblemet är för närvarande en mardröm för bokbranschen i Sverige. Förläggarna och författarna sitter sedan länge låsta i förhandlingar om vem som egentligen ska inneha förlagsrätten till den digitala versionen av ett verk. Författarna påpekar att författarrätten tillhör dem och kräver extra betalt för att upplåta den till förläggarna; och förläggarna befarar att författarna ska ordna digitala konkurrenser till bokutgåvorna om de inte skriver över sin förlagsrätt till digital publicering samtidigt som rätten till bokpublicering. Bakom förläggarnas ståndpunkt finns med andra ord tanken att den digitala publiceringen är ett hot mot boken som medium. Men i princip är rättsläget det gamla vanliga: författaren har rätten till publicering och reproduktion av sitt verk.

För en vetenskaplig edition innebär upphovsrätten i Sverige i praktiken att också utgivaren omfattas av rättsskydd. En textutgivare har naturligtvis författarrätten till inledningar, kommentarer o.dyl. (som med all annan författarrätt omfattar skyddet själva framställningen, den språkliga utformningen, medan faktainnehållet inte är upphovsrättsligt skyddat). Men också själva den ederade texten omfattas av författarrätten, detta när utgivaren genom aktivt vetenskapligt arbete har gjort sådana ingrepp i originaltexten att den avgörande skiljer sig från den version som tidigare varit tryckt. Gällande författarrätt omfattar skydd för: "Den som översatt eller bearbetat ett verk" (§ 4).²⁹ Hur gränsdragningen mellan avtryck och omarbetning i praktiken ska göras kan här lämnas därhän, men det viktiga för den som publicerar vetenskapliga editioner digitalt är att minnas att materialet i regel är författarrättsligt skyddat. I praktiken skapar det dock knappast några problem för en vetenskaplig utgivning - edering görs sällan med direkt tanke på arvodet.

²⁹ Lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, SFS 1960:729. Jfr Ulf Bernitz m.fl., Immaterialrätt, 5., omarb. uppl., Stockholm 1995, s. 33.

Författarrätten gäller till 70 år efter författarens död och omfattar författarens ekonomiska och ideella intressen. Med det menas att den som publicerar ett verk inte får göra det utan författarens tillåtelse. Verket får inte heller förvrängas. Där börjar det brännas för den som arbetar på Internet. "Information wants to be free" - den principen betyder ju att vem som helst ska kunna kopiera vidare information, kanske också ändra den. Det är tillåtligt - också i författarrättslig mening - om man gör det för enskilt bruk. Men att offentliggöra information utan upphovsmannens tillåtelse är ett intrång i författarens upphovsrätt - och att ändra den kan vara ytterligare ett intrång, nämligen om ändringarna är så stora och okänsliga att de drabbat upphovsmannens ideella rätt.³⁰

I teorin betyder allt detta att digitalt publicerade editioner borde vara rätt trygga. Folk får använda dem efter eget gottfinnande, skriva länkar till dem från sina hemsidor, göra dem kända på olika sätt. Men de får inte kopiera materialet för egen publicering, varken digitalt eller i pappersform. Inte heller får de ändra texten utan upphovsmannens tillåtelse. Problemet är bara i praktiken att de tekniska möjligheterna att kopiera och ändra texter nu är så mycket kraftfullare än förut.

Visserligen är vår digitala version skyddad mot ändringar i den meningen att ingen oauktoriserad användare kan ta sig in i datafilerna hos Språkdata och ändra i dem. På det sättet är den digitala Almqvist-utgåvan säker. Men den som vill få tillgång till en digital kopia av Almqvists "Samlade Verk" har ett enkelt jobb framför sig. På några minuter kopierar man ner ett helt skönlitterärt verk från Internet till en diskett. Och på ytterligare några minuter kan man, med en texteditor i ett ordbehandlingsprogram, göra genomgripande ändringar i texten. Så kan moderniseringen av äldre stavningsformer göras med en slags halvautomatik - en serie makro-kommandon, länkade till varandra.

I det läget är det en klen tröst för textutgivaren att möjligheterna till snabba ändringar är praktiskt taget lika stora även om texten inte finns på Internet. Omvägen över scanning-tekniken behöver inte vara lång. Med ett gott OCR-program kan inläsningen av en tryckt bok bli relativt snabb och säker (om än inte bokstavsperfekt). Och sedan finns den i digital form, öppen för ändringar och omarbetningar. Hur vi än publicerar "Samlade Verk" kommer texterna aldrig att kunna skyddas tekniskt.

Allt detta är välbekant för den som arbetar i en modern akademisk miljö. "Det elektroniska biblioteket" är redan nu en verklighet - textmängden på Internet är så stor att inte så få litterära citat kan beläggas på nätet lika snabbt som i citatlexika. Men vad händer när tillgången på digitala svenska klassiker blir ännu större? Finns där en risk för piratut-

³⁰ Jfr Bernitz m.fl. 1995, s. 49 ff.

givning? I varje fall är möjligheterna så stora att textutgivarna nog gör klokt i att regelbundet söka av Internet för att se om där finns några alternativa versioner av texterna. Mardrömmen är ju att en felaktig version av texten börjar spridas genom vidarekopiering. I så fall blir Internet en Pandoras ask med den värsta sortens lidanden för en textutgivare - en svärm av korruptioner.

Så glider frågan om författarrätt över i frågan om säkerhet. Hur skyddar utgivaren sig mot förvrängningar?

Mitt svar måste för närvarande bli att hon eller han inte bör skydda annat än den egna publiceringen (som självfallet ska vaktas noga) - inte för att det inte går rent tekniskt, utan för att det strider mot den digitala publiceringens idé. "Information wants to be free" - och den som sig ut på nätet ger får nätets villkor tåla. Visst går det att skydda sig mot bred vidarekopiering av texter. Man kan exempelvis lagra dem i format som kräver program som de flesta inte har tillgång till. Man kan kräva lösenord eller någon annan form av auktorisation. Och man lagra dem i form av bilder istället för som textfiler.

Alla sådana åtgärder skulle dock strida mot själva idén med en digital publicering: att göra texten snabbt och enkelt tillgänglig för så många som möjligt. Som vetenskaplig textutgivare ska man visserligen inte ha några illusioner om bredden av den publik man vänder sig till (en försäljning på över hundra exemplar på den öppna marknaden av en textutgåva innebär en bästsäljare), men just därför bör man gå användarna till mötes så långt som möjligt.

Publiken för den digitala Almqvist-editionen är i första hand universitetsforskare, men förhoppningsvis kan den locka också andra användare: gymnasister, folkhögskoleelever, andra som skriver om litteratur. Då duger det inte att arbeta i format som kräver lösenord, hjälp av dataexpertis eller komplicerade nedladdningar av program. Man bör sträva efter att ha texter som är användbara och sökbara på samma sätt som de flesta andra texter på Internet. Det innebär att texterna står vidöppna för att laddas ner och sedan publiceras i annan form. I den meningen är säkerhetsfrågan för närvarande olöst, även om man vill ha gott hopp om att utvecklingen ska leda till möjligheter att lösa det problemet.

Tills dess gäller det att minnas att säkerhetsfrågan främst bör ses som ett specialfall av kvalitetsfrågan. Internets stora och förtigna problem är för närvarande att så mycket av informationen på nätet är felaktig, föråldrad eller förvrängd. Men information vill vara säker. Annars är den inte information.

Bilaga 4

Distribution av böcker genom detaljhandeln 1996

Av Leif Olsson

Den viktigaste distributören av allmänlitteratur till konsument är bokhandeln. Vid sidan av biblioteken ansvarar bokhandeln för att ett brett boksortiment görs tillgängligt över hela riket. Av detta skäl är det av stor vikt att närmare studera den geografiska spridningen av bokhandel samt analysera förutsättningarna för att den kommersiella försäljningen av ett brett litteraturutbud kan bibehållas eller förstärkas.

Sedan bokpriserna blivit fria 1970 har successivt en förändring skett av bokdistributionen.

Vid sidan av den starka utvecklingen av bokklubbar har liberaliseringen av bokförsäljningen inneburit att försäljningen av böcker spritt sig till andra försäljningskanaler. Således har varuhus, stormarknader och dagligvarubutiker i allt högre utsträckning tagit upp böcker i sitt sortiment. Dessutom har ett icke obetydligt antal specialbokhandlar etablerats. Bokutredningen har därför funnit det angeläget att kartlägga den samlade bokförsäljningen inom hela detaljhandelssektorn.

Målsättningen har varit att fånga upp alla detaljhandelsenheter som i butik säljer allmänlitteratur. Med allmänlitteratur avses all skön-, fack- samt barn- och ungdomslitteratur som köps av konsument för personlig förbrukning. Försäljning av läromedel till grund- och gymnasieskolan ingår inte. Ej heller kurslitteratur för universitet och högskolor eller annan facklitteratur för vuxenutbildning.

I. Kartläggningens uppläggning

Försäljningsställen

För att fånga upp alla försäljningsställen har följande källor använts:

Bokhandel:

Svensk Bokhandlareföreningens matrikel
Servicebokhandlareförbundets matrikel
Bokias medlemsmatrikel

Ugglans medlemsmatrikel
Akademibokhandelns årsberättelse
Seeligs kundregister
Samtliga aktuella uppgifter från Gula Sidorna – TeleMedia
PRV-uppgifter avseende all Bok- och Pappershandel
SCB:s Företagsregister SNI-kod *) 52471 Bok - och Pappershandel

*) SNI = Svensk Näringsgrensindelning

Samtliga register har stämts av mot varandra. Den utförligaste källan är SCB:s företagsregister som under SNI-koden Bok- och pappershandel har registrerat 912 verksamhetsställen med försäljning av böcker. Företagsregistret uppdateras regelbundet genom samkörning med Riksskatteverket, Patent- och registreringsverket (PRV) samt Svenska Adressändrings AB.

Efter kritisk granskning, uppföljning per telefon samt avstämning med Bokhandlareföreningen och Seelig har antalet försäljningsställen som kan betraktas som bokhandel reducerats till drygt 500 butiker.

Annan detaljhandel:

För att kartlägga bokförsäljningen utanför bokhandeln har direktkontakt tagits med följande företag:

Åhléns

KF:s Bokförmedling (Domus, Konsum, B&W, OBS m.fl.)

SPECAB (ICA:s specialdistributör av böcker och musik)

Stor & Liten

Pocketshop

Pocketgrossisten (Pressbyrån, Bonver, Treab och övrig servicehandel)

SM-distribution

Tidsam

Egmont/Richter

Harlekin

Genom respektive företag har adressuppgifter erhållits om försäljningsställen som regelbundet säljer allmänlitteratur i nämnvärd omfattning. Det gäller då primärt varuhus, stormarknader, dagligvaruhallar, servicehandlare (typ Pressbyrån) samt övrig fackhandel som säljer ett nischsortiment av böcker t.ex. Stor & Liten. Sammantaget har närmare 300 försäljningsställen registrerats.

Massmarknad

Vid sidan av försäljningen av allmänlitteratur finns också en massmarknad som tidigare hade Presam som enda distributionskanal. Denna distribution är nu uppdelad på flera parter. Antalet butiker som säljer massmarknadspocket uppgår till drygt 3 500 enheter. Dessa är inte specificerade i den berörda kartläggningen men finns med i den totala sammanställningen.

Försäljning av allmänlitteratur

Precisionen avseende kartläggningen av antalet försäljningsställen torde vara mycket god.

Svårare har det varit att bestämma hur mycket varje försäljningsställe säljer. Genom PRV finns uppgifter om respektive totala försäljning. I dessa siffror ingår emellertid annan försäljning av pappersvaror, läromedel, musik etc. Dessutom finns endast uppgifter om aktiebolag varför alla små bokhandlar som drivs som handelsbolag eller enskild firma ligger utanför. Naturligtvis finns inte heller någon fördelning av försäljning på filialer. Enda sättet att kartlägga försäljningen har varit att ta kontakt med de större kedjeföretagen. Genomgående har utredningen mötts av en positiv attityd till samverkan även om alla begärda uppgifter inte lämnats ut på grund av konkurrensskäl. Vissa kedjeföretag har lämnat fullständiga försäljningsuppgifter per försäljningsställe medan andra har lämnat ett klassindelad material och andra har endast lämnat den totala försäljningen. Genom kontakter med Seelig, bokförlag och andra distributörer har en uppskattning gjorts för samtliga enskilda butiker. Det föreligger naturligtvis en viss osäkerhet om exaktheten för varje butiksenhet. För den reguljära bokhandeln torde precisionen vara hög. Försäljningen av allmänlitteratur genom annan detaljhandel är något mer osäker på den skilda butiksnivån medan den totala försäljningen för respektive företagsgrupp är korrekt.

Försäljningsuppgifterna avser förhållandet 1996.

Identifikation av försäljningsställe

För varje försäljningsställe har förutom försäljning av allmänlitteratur följande fakta registrerats:

1. Postadress
2. Kommuntillhörighet
3. Medlemskap i branschförening
  - a. Svenska Bokhandlareföreningen
  - b. Sveriges Servicebokhandlareförbund

4. Typ av försäljningsställe
  - a. allmänbokhandel
  - b. specialbokhandel
  - c. annan detaljhandel

Med *allmänbokhandel* avses bokhandel vars huvudsakliga affärsidé är att lagerföra och/eller tillhandahålla ett brett urval av allmänlitteratur. Allmänbokhandeln utgörs i stort av den bokhandel som tidigare benämnts som fackbokhandel samt de mindre bokhandlar som är medlemmar i Servicebokhandlareförbundet. I gruppen allmänbokhandel ingår även bokavdelningar i varuhus som uppfyller det gamla fackbokhandelskriteriet att lagerföra ett brett sortiment samt erbjuda anskaffningsservice.

Specialbokhandel är den bokhandel som huvudsakligen är inriktad på ett specialområde t.ex. barnböcker, datalitteratur, pocket etc. I denna kategori finns ett stort antal läromedelsspecialister med inriktning på högskolor och universitet. Några av dessa uppfyller även kriteriet för allmänbokhandel men då deras huvudsakliga affärsidé är försäljning av läromedel har de klassats som specialbokhandel.

Annan detaljhandel är varuhus, stormarknader, dagligvarubutiker och fackhandel som säljer ett smalare sortiment av allmänlitteratur och där böcker utgör en mindre del av försäljningsställets omsättning. För flertalet av dessa enheter utgör jul och bokrea en betydande del av årsomsättningen. I gruppen ingår även kiosker och servicehandel som saluför kvalitetspocket överstigande 50 000 kronor per år.

Massmarknad

En fjärde kategori är de butiker som säljer massmarknadslitteratur. Denna gruppering redovisas endast i sammandrag.

Bakgrundsvariabler

För varje kommun finns följande bakgrundsfakta:

- folkmängd 1996
- länstillhörighet 1996
- inkomstförhållanden 1994
- utbildningsnivå 1995
- biblioteksutlåning 1995

(Källa är SCB:s offentliga statistik.)

II. Total struktur

Den totala strukturen för år 1996 av bokförsäljningen av allmänlitteratur genom detaljhandeln framgår av nedanstående tabeller.

Samtliga försäljningsuppgifter är angivna i miljoner kronor exkl. moms om inget annat är angivet.

A. Allmänbokhandel

	antal enheter	försäljning exkl. moms	genomsnitts- försäljning
Akademibokhandeln*)	18	185,5	10,3
Bokia	104	456,6	4,4
Julbocken**)	32	132,5	4,1
Varuhusbokhandel	6	54,0	9,0
Servicebokhandel***)	99	66,1	0,7
Obunden bokhandel****)	72	208,7	2,9
	331	1103,4	3,3
Relativ fördelning			
	antal enheter	försäljning exkl. moms	
Akademibokhandeln*)	5	17	
Bokia	31	41	
Julbocken**)	10	12	
Varuhusbokhandel	2	5	
Servicebokhandel***)	30	6	
Obunden bokhandel****)	22	19	
	100 %	100 %	

*) Här redovisas endast Akademibokhandelns butiker som kan betraktas som allmänbokhandel. De butiker som övervägande säljer läromedel redovisas under gruppen specialbokhandel.

**) Julbocken är en ren inköpskedja för enskild bokhandel. Medlemmarna driver sina företag under eget namn. Den största medlemmen är Wettergrens som står för närmare 50 % av gruppens volym. Namnet Julbocken har sin upprinnelse i omslaget till kedjans första julkatalog som pryddes av en julbock.

***) Servicebokhandeln utgörs av tidigare medlemmar i B-Bokhandelsförbundet samt ett antal mindre fackbokhandlar. Servicebokhandeln har ett speciellt sortimentsåtagande som garanterar ett visst bassortiment. Medlemmar i Servicebokhandlareförbundet har bildat den frivilliga kedjan Ugglan som i dag har 40 medlemmar med en total försäljningsvolym av allmänlitteratur på närmare 30 miljoner kronor. Ugglan svarar för 43 % av Servicebokhandelns totala volym.

****) Obunden bokhandel är alla övriga bokhandlar. I denna gruppering ingår såväl tidigare fackbokhandel som mindre bokhandel som inte är medlemmar i Servicebokhandlareförbundet. Gruppen är mycket heterogen vilket framgår av nedanstående uppdelning.

Obunden bokhandel

	antal enheter	försäljning exkl. moms	genomsnitts försäljning
Tidigare fackbokhandel	44	177,4	4,4
Övrig bokhandel	32	31,4	1,0
	72	208,8	2,9
Relativ fördelning			
	antal enheter	försäljning exkl. moms	
Tidigare fackbokhandel	56	85	
Övrig bokhandel	44	15	
	100 %	100 %	

B. Specialbokhandel

Den totala omsättningen av allmänlitteratur för specialbokhandeln är beräknad till 114 miljoner kronor. Det bör upprepas att omsättningen då inte omfattar försäljning av kurslitteratur. Den totala försäljningsvolymen för specialbokhandeln beräknas uppgå till drygt 600 miljoner kronor varav 500 miljoner kronor avser läromedel till universitet och högskolor.

Specialbokhandeln består av följande tre huvudgrupper:

	antal enheter	försäljning exkl. moms
Läromedelsbokhandel	25	26,8
Religiös bokhandel	36	21,6*)
Övriga specialbokhandlar	129	66,0
	190	114,4

*) exkl. försäljning av egen produktion samt speciallitteratur.

Den övriga specialbokhandeln omfattar en mycket variationsrik blandning av företag med bl.a. följande inriktning:

Typ	Antal
Antikvariat*)	8
Bokcaféer	14
Bygg	3
Data	3
Hästar	1
Hälsa	2
Kartor	2
Kokböcker	1
Konst	1
Kvinnor	1
Motor	2
Museer	11
Natur	3
New Age & filosofi	20
Noter	1
Pocket	5
Resor	2
Science Fiction	1
Främmande språk	11

*) med nyboks försäljning.

Specialbokhandeln är sannolikt den för närvarande snabbast växande sektorn inom bokbranschen. På några få år har antalet mer än fördubblats.

Som framgår av den fortsatta analysen är emellertid specialbokhandeln med några få undantag en storstadsföreteelse.

C. Annan detaljhandel

Med annan detaljhandel avses butiker som inte är bokhandel men som säljer allmänlitteratur.

	antal enheter	försäljning exkl. moms	genomsnitts- försäljning
Varuhus*)	102	198,8	1,9
Stormarknader**)	70	100,9	1,4
Dagligvaruhallar	53	20,2	0,4
Servicehandel inkl. Pressbyrån***)	45	20,0	0,4
Fackhandel	28	9,9	0,3
	298	349,8	1,1
Relativ fördelning			
	antal enheter	försäljning exkl. moms	
Varuhus*)	34	57	
Stormarknader**)	23	29	
Dagligvaruhallar	18	6	
Servicehandel inkl. Pressbyrån***)	15	6	
Fackhandel	9	3	
	100 %	100 %	

*) Åhléns och Domus exkl. fullsorterad varuhusbokhandel (se ovan under allmänbokhandel).

***) KF: OBS!, B&W, Robin Hood; ICA: MAXI samt några obundna företag tillhörande Dagab och Bergendahls-gruppen.

***) Försäljningsställen med försäljning överstigande 50 000 kronor per år.

D. Övrig bokförsäljning

Försäljning av kvalitetspocket

Utöver de ovan redovisade försäljningsställena sker en försäljning av kvalitetspocket genom företrädesvis servicehandeln dvs. kiosker, bensinstationer, tobakister etc. Huvudsaklig distributör är Pocketgrossisten, Treab och Bonver. Antalet försäljningsställen uppgår till 590 med en total försäljningsvolym på 21,4 miljoner kronor dvs. 40 000 kronor per försäljningsställe.

Dominerande återförsäljare är Pressbyrån.

Massmarknad

Den tidigare massmarknadsdistributionen av s.k. populärpocket genom Presam sker i dag huvudsakligen genom distributörerna SM-Distribution (Interpress) och Tidsam. Antalet försäljningsställen som säljer massmarknadslitteratur uppgår till närmare 3 500 enheter som huvudsakligen utgörs av dagligvarubutiker och servicehandel. Den totala försäljningsvolymen via butik beräknas uppgå till 50 miljoner kronor. Dominerande förlag är Harlekin och Egmont. Massmarknadslitteraturen säljs även genom bokklubbar som i dag torde ha en större volym än försäljningen via öppen detaljhandel.

E. Sammandrag

Försäljningen av allmänlitteratur får följande fördelning i sammandrag:

	antal enheter	försäljning exkl. moms	marknads- andel
Allmänbokhandel	331	1103,4	67 %
Specialbokhandel	190	114,4	7 %
Annan detaljhandel	298	349,8	21 %
Övriga butiker med kvalitetspocket	590	21,4	1 %
	1409	1589,0	97 %
Massmarknad	3500	50,0	3 %
Summa ca	4500*)	1639,0	100 %

*) Ca 500 butiker som säljer massmarknad återfinns även i de övriga kategorierna.

Marknadsandelar

Av den totala försäljningen av allmänlitteratur får de olika grupperingarna följande marknadsandelar:

Akademibokhandeln*)	12,1 %
Bokia	27,9 %
Julbocken	8,1 %
Servicebokhandeln**)	4,0 %
Obunden bokhandel	12,7 %
Varuhusbokhandel	3,3 %
Specialbokhandel***)	6,2 %
Varuhus och stormarknader	18,3 %
Dagligvarubutiker	1,2 %
Servicehandel inkl. Pressbyrån	2,5 %
Fackhandel	0,6 %
Massmarknad	3,1 %

*) Inklusive läromedelsbutikernas försäljning av allmänlitteratur.

***) Varav Ugglan 1,7 %.

***) Exkl. Akademibokhandelns läromedelsbutiker.

F. Kommentarer

Försäljningen av allmänlitteratur sker huvudsakligen genom bokhandeln – allmänbokhandel och specialister – som svarar för närmare 75 % av detaljhandelsmarknaden. Den resterande andelen faller till största delen på varuhus och stormarknader medan den rena massmarknaden har en underordnad betydelse.

Nedanstående diagram visar fördelningen mellan huvudgrupperna:

Försäljningen av allmänlitteratur genom övrig detaljhandel har till övervägande del tillkommit efter 1970 då etableringskontrollen blev upphävd. Det är dock först på 1980-talet som försäljningen genom varuhus, stormarknader och dagligvarubutiker tagit fart. Det var då främst den attraktiva bokrean som attraherade varuhusen. Det blev snabbt en försäljningsframgång som spred sig till stormarknader och större dagligvarubutiker och som sedan fick en fortsättning med försäljning av böcker under julmånaden. Bokförsäljningen genom annan detaljhandel har således en mycket stark koncentration till bokrea och jul. Dessa två perioder svarar för den helt dominerande delen eller 80–90 % av årets bokförsäljning. I bokhandeln står bokrea och julhandel för 25–50 % av årets bokförsäljning. Andelen varierar med hänsyn till sortimentsprofil.

Liksom många bokklubbar erbjuder detaljhandeln utanför bokhandeln ett smalt sortiment till stor del bestående av låtsålda titlar medan bokhandeln står för det breda sortimentsutbudet. Naturligtvis har försäljningen av böcker utanför den reguljära fackhandeln inneburit en besvärande konkurrens för bokhandeln. Samtidigt har med all säkerhet varuhus och stormarknader breddat försäljningen av böcker och på så sätt medverkat till en större total bokmarknad. Konkurrensen har också haft en positiv effekt på så sätt att bokhandeln har effektiviserats. I några fall har det inneburit att bokhandeln har skärpt sin sortimentsprofil, vilket också har gett ett gott företagsekonomiskt resultat (se nedan).

Ur kulturpolitisk synpunkt är det främst bokhandeln som svarar för spridningen av det breda litteraturutbudet. Bokhandeln har också kvalificerad personal samt erbjuder anskaffningsservice vilket sällan förekommer inom varuhus och dagligvaruhandel.

III. Bokhandelns struktur

För att kunna upprätthålla en tillfredsställande försäljning av allmänlitteratur behövs en stark fackhandel med god spridning över hela riket. För att förstå denna problematik är det av vikt att känna till allmänbokhandelns struktur.

En fördelning av landets 331 allmänbokhandlar i omsättningsklasser ger följande struktur:

A. Omsättningsklasser

Omsättning milj.kr.	Antal	Total omsätt- ning milj.kr.
>25	5	164,0
10-25	8	95,0
5-10	59	396,8
4-5	26	112,5
3-4	30	102,9
2-3	43	104,8
1-2	57	81,1
<1	103	46,4
	331	1 103,5

Relativ fördelning

Omsättning milj.kr.	Antal	Total omsätt- ning milj.kr.
>25	1,5	14,9
10-25	2,4	8,6
5-10	17,8	36,0
4-5	7,9	10,2
3-4	9,1	9,3
2-3	13,0	9,5
1-2	17,2	7,3
<1	31,1	4,2
	100 %	100 %

Tabellerna visar mycket tydligt att den svenska bokhandelsstrukturen är mycket heterogen. Bokhandel med omsättning av allmänlitteratur överstigande 5 miljoner kronor utgör 20 % av antalet men svarar för 60 % av försäljningen. Närmare en tredjedel av antalet omsätter mindre än 1 miljon kronor per år. Dessa står endast för 4 % av bokförsäljningen.

Försäljningsvolym och ekonomi har ett mycket påtagligt samband. Det finns anledning att hänvisa till det speciella avsnitt som berör bokhandels ekonomi. Där framkommer att minimiomsättningen för att en bokhandel skall uppnå ett godtagbart företagsekonomiskt resultat ligger i intervallet 3–4 miljoner kronor. I denna omsättningsvolym ingår då även andra sortimentsgrupper – företrädesvis pappers- och kontorsvaror. Relationen brukar normalt ligga vid 50 % böcker och 50 % papper. Mot denna bakgrund är det givetvis mycket allvarligt att en tredjedel av allmänbokhandeln har en årsomsättning av böcker understigande 1 miljon kronor. Dessa uppnår knappast en tillräckligt hög försäljningsvolym för att kunna överleva på längre sikt.

Vidden av denna problematik får en klarare belysning i den fortsatta analysen avseende spridningen av bokhandel i riket.

IV. Spridning av bokförsäljning

För närvarande har Sverige 288 kommuner och 23 län. I föreliggande analys redovisas bokförsäljningens struktur enligt den gamla indelningen med 24 län dvs. en uppdelning av Skåne län i Kristianstads och Malmöhus län. I föreliggande avsnitt skall den geografiska spridningen analyseras.

A. Alla försäljningsställen

För samtliga 819 registrerade försäljningsställen av böcker ser fördelningen ut enligt följande i rikets kommuner:

Frekvens bokförsäljningsställen per kommun april 1997

Frekvens försäljningsställen	Antal kommuner	Antal försäljningsställen	Antal %	Bokoms. mkr exkl. moms	Oms. %	Bokoms. per försäljningsställe kkr	Folk-mängd tusen pers.	Folk-mängd %	Bokinköp per capita kr	Antal pers per försäljningsställe
0	57	0	0,0	0	0,0	0	517 424	5,9	0	0
1	107	107	13,1	95 752	6,1	895	1 549 075	17,5	62	14 477
2	47	94	11,5	164 161	10,5	1 746	1 213 738	13,7	135	12 912
3	26	78	9,5	133 232	8,5	1 708	854 420	9,7	156	10 954
4	13	52	6,3	81 998	5,2	1 577	522 732	5,9	157	10 053
5	8	40	4,9	66 703	4,3	1 668	435 559	4,9	153	10 889
6	6	36	4,4	69 951	4,5	1 943	387 187	4,4	181	10 755
7	4	28	3,4	58 874	3,8	2 103	276 572	3,1	213	9 878
8	6	48	5,9	108 375	6,9	2 258	472 015	5,3	230	9 834
9	3	27	3,3	56 593	3,6	2 096	294 231	3,3	192	10 897
10	2	20	2,4	53 262	3,4	2 663	230 502	2,6	231	11 525
11	1	11	1,3	23 186	1,5	2 108	102 487	1,2	226	9 317
12	1	12	1,5	15 750	1,0	1 313	33 685	0,4	468	2 807
13	1	13	1,6	28 227	1,8	2 171	120 774	1,4	234	9 290
15	1	15	1,8	31 413	2,0	2 094	97 208	1,1	323	6 481
17	1	17	2,1	28 739	1,8	1 691	131 898	1,5	218	7 759
22	1	22	2,7	54 956	3,5	2 498	184 507	2,1	298	8 387
24	1	24	2,9	55 771	3,6	2 324	248 007	2,8	225	10 334
49	1	49	6,0	120 418	7,7	2 458	454 016	5,1	265	9 266
126	1	126	15,4	320 255	20,4	2 542	718 462	8,1	446	5 702
Totalt	288	819	100	1 567 616	100	1 914	8 844 499	100	177	10 799

Umeå

Sigtuna (Arlanda)

Örebro

Lund

Linköping

Uppsala

Malmö

Göteborg

Stockholm

Tabellen ger i koncentrat alla väsentliga fakta om bokförsäljningen i riket.

Sammanställning visar att det finns 57 kommuner med en halv miljon invånare som saknar försäljningsställe för böcker. I 107 kommuner med ytterligare 1,5 miljoner invånare finns endast ett försäljningsställe. Stockholms kommun svarar för över 20 % av bokförsäljningen fördelat på 126 olika inköpsalternativ.

Per capita-inköpet (exkl. moms) dvs. bokinköp per invånare uppgår till 177 kronor eller 221 kronor inkl. moms vilket inte motsvarar inköpspriset för en nyutkommen roman. Fördelningen är emellertid mycket ojämn. I de kommuner där det endast finns ett försäljningsställe ligger inköpet så lågt som 62 kronor mot ett genomsnitt på 446 kronor i Stockholm. Av intresse är att notera den höga noteringen för Sigtuna kommun vilket sammanhänger med den mycket stora försäljningen av kvalitetspocket på Arlanda flygplats.

I utredningens kartläggning av Den svenska marknaden finns ett diagram över per capita-konsumtion av böcker för olika kundgrupper och litteraturkategorier.

Nedanstående tabell visar strukturen på länsnivå. Med vissa undantag redovisas inte utredningsresultat på kommunnivå på grund av sekretesskäl för enskilda företag.

Analys av bokförsäljning per län

Län	Folkmängd	Antal försäljn.- ställen	Försäljn. kkk exkl. moms	Antal %	Försälj- ning %	Per capita försälj- ning	Invånare per för- säljn.ställe
Stockholms	1 744 330	194	462 675	23,7	29,5	265	8 991
Uppsala	289 153	28	60 656	3,4	3,9	210	10 327
Södermanlands	257 383	18	35 743	2,2	2,3	139	14 299
Östergötlands	415 659	38	72 574	4,6	4,6	175	10 938
Jönköpings	311 765	28	45 826	3,4	2,9	147	11 134
Kronobergs	179 655	17	24 921	2,1	1,6	139	10 568
Kalmar	241 896	28	37 980	3,4	2,4	157	8 639
Gotlands	57 971	5	10 551	0,6	0,7	182	11 594
Blekinge	151 972	14	22 965	1,7	1,5	151	10 855
Kristianstad	293 602	27	35 022	3,3	2,2	119	10 874
Malmöhus	820 766	78	156 573	9,5	10,0	191	10 523
Hallands	270 060	19	41 266	2,3	2,6	153	14 214
Göteborgs o Bohus	775 638	76	161 141	9,3	10,3	208	10 206
Älvsborgs	448 074	26	47 998	3,2	3,1	107	17 234
Skaraborgs	278 263	25	31 902	3,1	2,0	115	11 131
Värmlands	282 147	25	34 636	3,1	2,2	123	11 286
Örebro	275 855	25	45 610	3,1	2,9	165	11 034
Västmanlands	259 987	16	30 863	2,0	2,0	119	16 249
Dalarna	288 171	30	46 315	3,7	3,0	161	9 606
Gävleborgs	286 789	27	40 502	3,3	2,6	141	10 622
Västernorrlands	256 587	18	36 652	2,2	2,3	143	14 255
Jämtlands	134 561	9	17 172	1,1	1,1	128	14 951
Västerbottens	259 895	23	38 912	2,8	2,5	150	11 300
Norrbottens	264 320	25	29 161	3,1	1,9	110	10 573
Hela riket	8 844 499	819	1 567 616	100	100	177	10 799

B. Allmänbokhandel

Som påpekats ovan är det allmänbokhandeln som svarar för det breda sortimentsutbudet.

Följande tabell visar situationen för de 331 företag som tillhör denna grupp.

Frekvens allmänbokhandel per kommun

Frekvens försäljn.-ställen	Antal kommuner	Antal försäljn.-ställen	Antal %	Bokoms. mkr exkl. moms	Oms. %	Bokoms. per försäljn.-ställe mkr	Folk-mängd tusen pers.	Folk-mängd per kommun	Folk-mängd %	Bokinköp per capita kr	Antal pers per försäljn.-ställe
0	77	0	0	0	0	0	761	9 883	8,6	0	0
1	165	165	49,8	308	27,9	1,9	3 658	22 170	41,4	84	22 170
2	30	60	18,1	206	18,7	3,4	1 701	56 700	19,2	121	28 350
3	5	15	4,5	60	5,4	4,0	394	78 800	4,5	152	26 267
4	8	32	9,7	154	14,0	4,8	910	113 750	10,3	169	28 438
9	1	9	2,7	41	3,7	4,6	248	248 000	2,8	165	27 556
14	1	14	4,2	88	8,0	6,3	454	454 000	5,1	194	32 429
36	1	36	10,9	246	22,3	6,8	718	718 000	8,1	343	19 944
Total	288	331	100	1 103	100	3,3	8 844	30 708	100	125	26 719

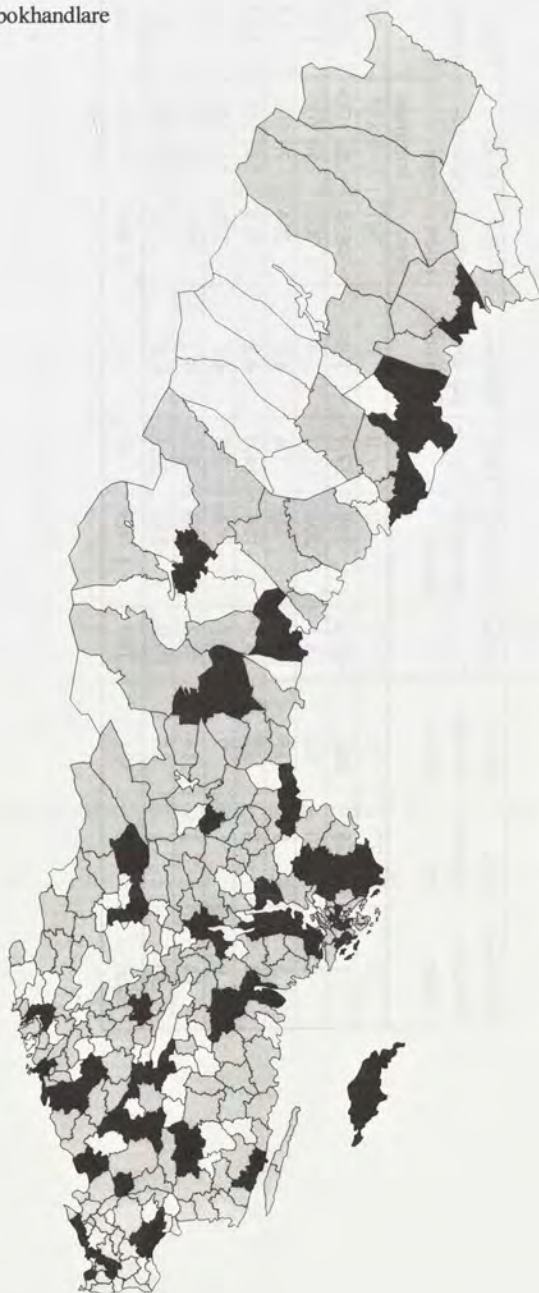
Antalet kommuner utan bokhandel uppgår till 77 och kommuner med en bokhandel till 165. Dessa kommuner har en folkmängd på 4,4 miljoner personer eller 50 % av hela rikets befolkningen. Endast 46 kommuner av 288 har två eller fler allmänbokhandlar.

Spridning av bokhandlare per kommun 1996

vit kommun = 0 bokhandlare

grå kommun = 1 bokhandlare

svart kommun = 2 eller flera bokhandlare

Bokinköpet per capita av allmänlitteratur genom allmänbokhandeln uppgår till 125 kronor eller 156 kronor inkl. moms vilket motsvarar ungefär halva priset av en nyutkommen roman. Men fördelningen är ojämn. Medan Stockholm uppvisar ett per capita-inköp på 343 kronor når de kommuner som endast har en bokhandel upp till 84 kronor. Tabellen visar även att dessa bokhandlar har en betydligt lägre genomsnittsförsäljning av böcker. Det finns anledning att längre fram närmare granska denna grupp.

På länsnivå ser bokhandelsbeståndet ut på följande sätt:

Analys av bokförsäljning per län

Län	Folk- mängd	Antal bok- handlar	Försäljn. kkr exkl. moms	Antal %	Försälj- ning %	Per capita försälj- ning	Bokför- säljn. per bokhan- del kkr	Invånare per bok- handel
Stockholms	1 744 330	69	336 650	20,8	30,5	193	4 879	25 280
Uppsala	289 153	8	41 306	2,4	3,7	143	5 163	36 144
Södermanlands	257 383	9	25 793	2,7	2,3	100	2 866	28 598
Östergötlands	415 659	13	49 254	3,9	4,5	118	3 789	31 974
Jönköpings	311 765	12	28 126	3,6	2,5	90	2 344	25 980
Kronobergs	179 655	9	14 971	2,7	1,4	83	1 663	19 962
Kalmar	241 896	12	24 810	3,6	2,2	103	2 068	20 158
Gotlands	57 971	3	6 051	0,9	0,5	104	2 017	19 324
Blekinge	151 972	4	13 565	1,2	1,2	89	3 391	37 993
Kristianstad	293 602	10	21 722	3,0	2,0	74	2 172	29 360
Malmöhus	820 766	32	116 098	9,7	10,5	141	3 628	25 649
Hallands	270 060	7	30 966	2,1	2,8	115	4 424	38 580
Göteb o Bohus	775 638	26	115 591	7,9	10,5	149	4 446	29 832
Alvsborgs	448 074	16	37 798	4,8	3,4	84	2 362	28 005
Skaraborgs	278 263	14	23 077	4,2	2,1	83	1 648	19 876
Värmlands	282 147	12	25 386	3,6	2,3	90	2 116	23 512
Örebro	275 855	13	31 210	3,9	2,8	113	2 401	21 220
Västmanlands	259 987	8	23 938	2,4	2,2	92	2 992	32 498
Dalarna	288 171	14	32 515	4,2	2,9	113	2 323	20 584
Gävleborgs	286 789	10	24 027	3,0	2,2	84	2 403	28 679
Västernorrlands	256 587	8	25 302	2,4	2,3	99	3 163	32 073
Jämtlands	134 561	5	13 022	1,5	1,2	97	2 604	26 912
Västerbottens	259 895	7	25 287	2,1	2,3	97	3 612	37 128
Norrbottens	264 320	10	16 961	3,0	1,5	64	1 696	26 432
Hela riket	8 844 499	331	1 103 426	100	100	125	3 334	26 721

Stockholms län svarar för över 30 % av försäljningen samt det högsta per capita-inköpet av böcker. Det lägsta bokinköpet per invånare svarar Norrbotten för som endast kommer upp till en tredjedel av Stockholms län. Längre fram analyseras variationen av per capita-för-

säljning för att kunna utröna om det finns bakomliggande faktorer till den stora spridningen.

Kommuner utan bokhandel

77 kommuner saknar egentlig bokhandel. Dessa är följande:

Kommuner utan bokhandel 1996

Län	Folkmängd	Län	Folkmängd
Stockholms län		Värmlands län	
Salem	12 927	Kil	12 213
Upplands-Bro	20 204	Eda	9 015
Uppsala län		Storfors	5 043
Älvkarleby	9 130	Hammarö	14 170
Södermanlands län		Munkfors	4 558
Vingåker	9 745	Forshaga	11 936
Oxelösund	11 587	Grums	10 112
Östergötlands län		Örebro län	
Ödeshög	5 861	Lekeberg	7 055
Ydre	4 255	Degerfors	11 225
Boxholm	5 612	Västmanlands län	
Valdemarsvik	8 640	Skinnskatteberg	5 155
Jönköpings län		Surahammar	10 905
Aneby	7 083	Heby	13 822
Gnosjö	10 014	Kungsör	8 294
Nässjö	30 207	Hallstahammar	15 830
Sävsjö	11 788	Dalarnas län	
Kronobergs län		Gagnef	10 389
Uppvidinge	10 236	Älvdalen	8 153
Lessebo	8 801	Gävleborgs län	
Kalmar län		Ockelbo	6 329
Högsby	6 982	Nordanstig	10 944

Län	Folkmängd	Län	Folkmängd
Blekinge län		Västernorrlands län	
Olofström	14 708	Timrå	18 590
Kristianstads län		Kramfors	23 084
Östra Göinge	14 875	Jämtlands län	
Tomelilla	12 552	Ragunda	6 667
Bromölla	12 380	Bräcke	8 186
Perstorp	7 188	Krokoms	14 681
Malmöhus län		Berg	8 402
Svalöv	12 846	Västerbottens län	
Bjuv	14 155	Nordmaling	8 059
Lomma	17 616	Bjurholm	2 859
Skurup	13 674	Robertsfors	7 637
Hallands län		Norsjö	5 036
Hylte	10 869	Malå	3 934
Göteborgs o Bohus län		Storuman	7 359
Tjörn	14 623	Sorsele	3 337
Munkedal	10 853	Dorotea	3 522
Tanum	12 216	Vilhelmina	8 314
Älvsborgs län		Åsele	3 924
Färgelanda	7 328	Norrbottens län	
Vårgårda	10 706	Arjeplog	3 615
Bollebygd	7 898	Överkalix	4 509
Lilla Edet	13 256	Övertorneå	5 999
Herrljunga	9 705	Pajala	7 991
Skaraborgs län		Haparanda	10 666
Grästorp	6 086		
Mullsjö	7 402		
Habo	9 559		
Gullspång	6 377	Hela riket	761 463

Som framgår av listan varierar folkmängden. I särklass störst är Nässjö med över 30 000 invånare. I grannkommunen Eksjö med drygt halva folkmängden finns en utmärkt bokhandel (se mer i avsnittet om sambandsanalys).

Många kommuner som saknar bokhandel har ett mycket svagt befolkningsunderlag i kombination med att kommunen saknar en stark centralort med komplett utbud av varor och tjänster. Detta innebär att

konsumenten gör stora delar av sina inköp utanför den egna kommunens gränser.

Kommuner med en bokhandel

Det är naturligtvis önskvärt att en bokhandel kan etableras i kommuner som i dag saknar bokhandel. Än mer viktigt är att den enda bokhandel som finns i dag kan överleva. I 165 eller närmare 60 % av antalet kommuner finns bara *en* bokhandel. Det finns anledningen att närmare belysa detta förhållande. Följande tabell redovisar omsättningsstrukturen:

Kommuner med endast en allmänbokhandel

Omsättn. allmänlitteratur kkr	Antal kommuner	Bokoms. mkr exkl. moms	Oms. %	Bokoms. per försäljn.ställe kkr	Folkmängd tusen pers.	Folkmängd per kommun	Bokinköp per capita	Antal pers. per försäljn.ställe
<500	41	12,7	4	310	514	12 537	25	12 537
500-750	24	14,2	5	592	307	12 792	46	12 792
750-1 000	10	8,2	3	820	171	17 100	48	17 100
>1 000	90	272,9	89	3 032	2 666	29 622	102	29 622
Total	165	308,0	100	1 867	3 658	22 170	84	22 170

En fjärdedel eller 41 kommuner har en bokhandel med en bokförsäljning som understiger 0,5 miljon kronor per år. Per capita-försäljningen är så låg som 25 kronor. Ytterligare 34 kommuner har ett bräckligt försäljningsunderlag

Samtliga bokhandlar med omsättning understigande 1 miljon kronor är obundna eller medlemmar i Servicebokhandlareförbundet. Fördelningen är följande:

	Antal	Omsättning milj.kr.
Obundna	15	5,0
Servicebokhandlare	60	30,1
	75	35,1

Sammanfattning

Av rikets 288 kommuner saknar 77 bokhandel medan ytterligare 75 har endast en bokhandel med ett svagt omsättningsunderlag. Dessa kommuner har en sammantagen befolkning på 2,5 miljoner personer eller 30 % av rikets befolkning.

C. Spridning av specialbokhandel och övriga återförsäljare

Specialbokhandel

Som ovan nämnts är specialbokhandeln den kategori som antalsmässigt växer snabbast. Kanske specialbokhandeln kan bygga ut sitt sortiment och därigenom förstärka spridningen av ett brett sortimentsutbud på de orter där allmänbokhandeln är svag. Tyvärr är detta ett önsketänkande då specialbokhandeln endast finns på de orter där bokhandelsbeståndet är som störst.

De 190 specialbokhandlarna har följande lokalisering:

Stockholm	67
Göteborg	26
Uppsala	11
Malmö	8
Lund	6
Linköping	6
Umeå	6
Borås	3
Karlstad	3
Örebro	3

13 kommuner har två stycken och ytterligare 25 har en specialbokhandel. I samtliga kommuner finns redan tidigare allmänbokhandel. Specialbokhandel finns i 48 kommuner.

Övrig detaljhandel

Till skillnad mot specialbokhandeln har den övriga detaljhandeln som säljer böcker en större spridning i riket. Närmare hälften eller 134 av 288 kommuner har ett eller flera försäljningsställen.

Frekvens övrig detaljhandel per kommun

Frekvens försäljn.-ställen	Antal kommuner	Antal försäljn.-ställen	Bokoms. mkr exkl. moms	Oms. %	Bokoms. per försäljn.-ställe mkr	Folk-mängd tusen pers.	Folk-mängd per kommun	Folk-mängd %	Bokinköp per capita kr	Antal pers per försäljn.-ställe
0	154	0	0	0	0,0	2 096	13 610	23,7	0	0
1	70	70	62,9	18,0	0,9	1 623	23 186	18,4	39	23 186
2	30	60	72,9	20,8	1,2	1 314	43 800	14,9	55	21 900
3	13	39	46,6	13,3	1,2	814	62 615	9,2	57	20 872
>3	21	129	167,4	47,9	1,3	2 997	142 714	33,9	56	23 233
Total	288	298	349,8	100	1,2	8 844	30 708	100	40	29 678

Tabellen visar att koncentrationen är störst i de folkrika kommunerna. Icke desto mindre är varuhus och dagligvaruhandel enda försäljningsställe av böcker i 20 kommuner. Sorteringen i dessa är emellertid mycket begränsad. Likaså saknas anskaffningsservice.

V. Per capita-inköp genom bokhandeln – sambandsanalys

Av de tabeller som presenteras varierar per capita-inköpet av böcker genom bokhandeln från kommun till kommun. Spridningen är mycket stor. Frågan man ställer sig är om det går att spåra några bakomliggande faktorer eller samband som förklarar denna spridning. Av denna anledning har bokinköpet per kommun analyserats ur en rad olika aspekter. Således har försäljningen jämförts mot följande förhållanden:

- inkomster
- utbildning
- utlåning
- folkmängd
- bokhandelns lönsamhet

I analysen har kommuner med extrema värden blivit undantagna. Det gäller då de tre storstadskommunerna, kommuner med universitet samt kommuner med regionala köpcentra eller andra förhållanden som snedvrider analysen.

Inkomster

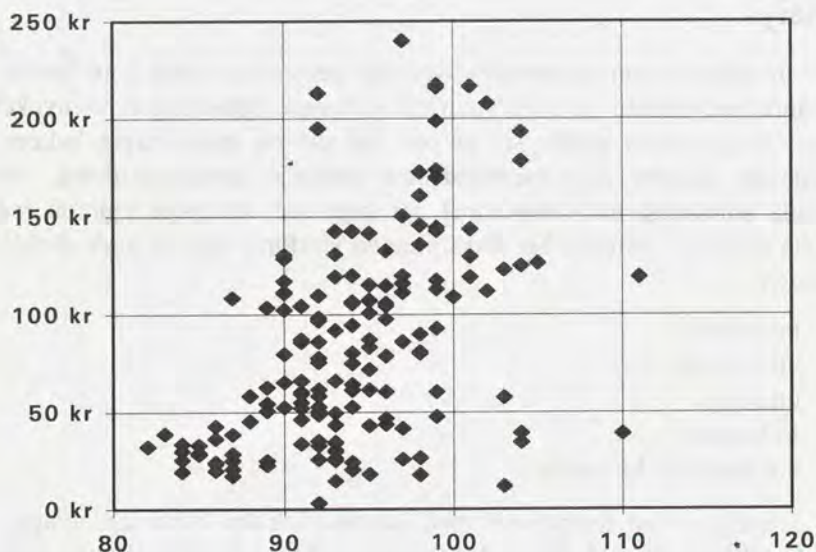
För varje kommun finns ett inkomstindex som kan jämföras med index 100 som är lika med medelinkomsten i riket. Vidstående diagram visar per capita-försäljningen för varje kommun i relation till olika inkomstnivåer.

Sambandsanalys – Inkomster

Per capita-försäljning av böcker genom bokhandeln i kommuner med skilda inkomstnivåer.

Index 100 = genomsnittet i riket.

Varje punkt utgör en kommun som har bokhandel. Urvalet är rensat från storstads-, universitets- och turistkommuner.

Index

Analysen ger inget entydigt belägg för att höga inkomster i nämnvärd omfattning påverkar bokinköpen. Tvärtom visar diagrammet att kommuner med hög per capita-försäljning genom bokhandeln snarast har en lägre inkomstnivå än genomsnittet.

Utbildning

Vuxenbefolkningen i respektive kommun finns indelad i olika utbildningsklasser.

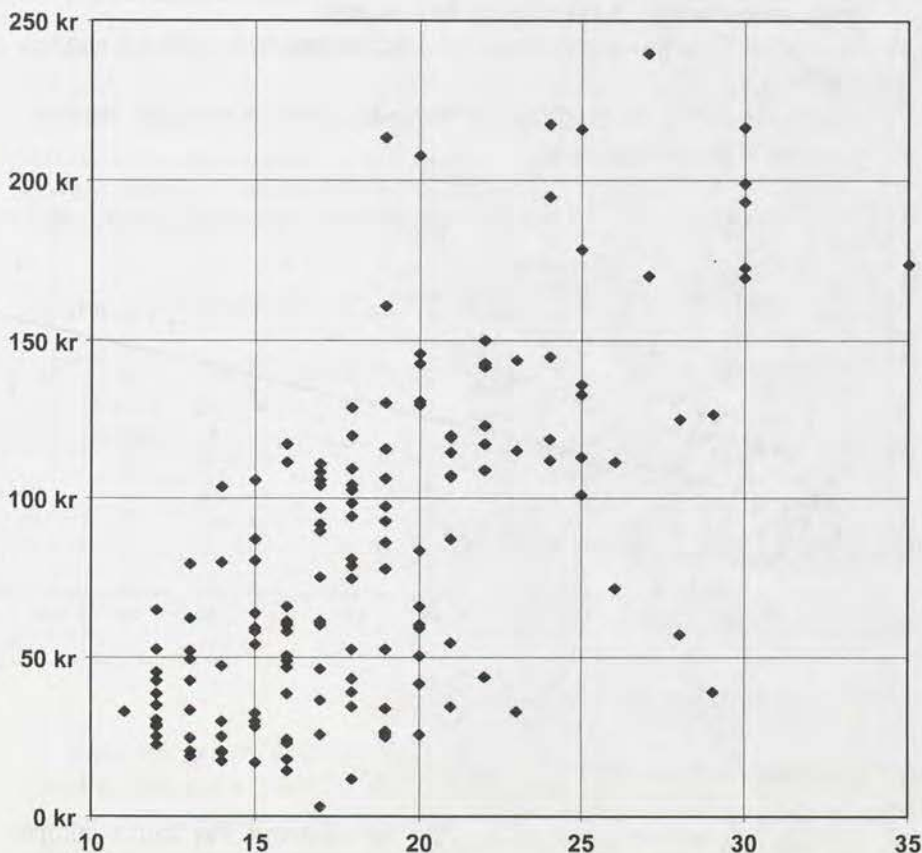
För varje kommun har de som har eftergymnasial utbildning selekterats. Diagrammet visar förhållandet mellan kommunens utbildningsnivå och per capita-inköp.

Sambandsanalys – utbildning

Per capita-inköp av böcker genom bokhandeln i kommuner med skilda utbildningsnivåer.

Procenttalen anger hur många som har eftergymnasial utbildning.

Varje punkt utgör en kommun som har bokhandel. Urvalet är rensat från storstads-, universitets- och turistkommuner.

Procent av vuxen befolkning

Här kan konstateras att kommuner med hög försäljning per capita har en utbildningsnivå som ligger över genomsnittet men förhållandet är inte så markerat. Diagrammet visar att kommuner som har en lägre utbildningsnivå även har ett högt per capita-inköp.

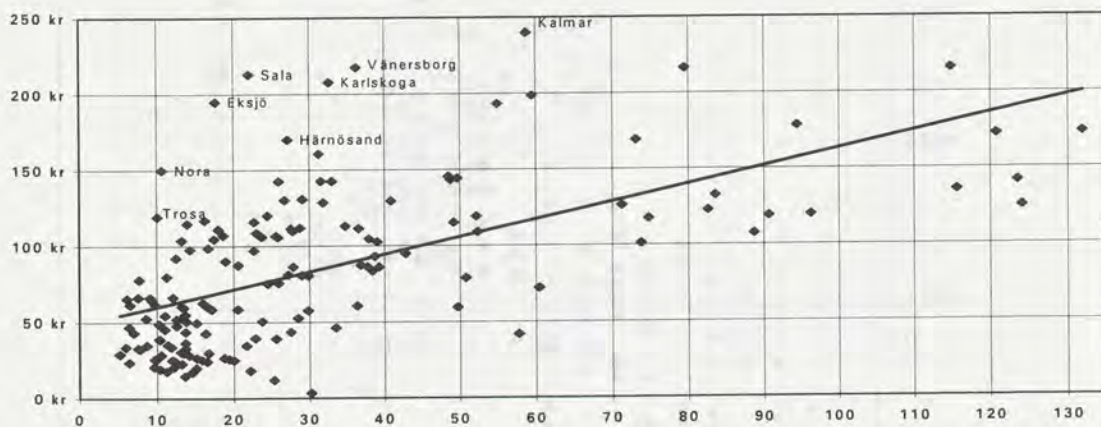
Kommunens folkmängd

Kommunernas folkmängd varierar starkt. De minsta har en befolkning kring 5 000 personer medan den stora mängden ligger i intervallet 20 000 till 40 000 invånare. Så här ser sambandet ut mellan bokinköp och kommunens storlek mätt i antal invånare:

Sambandsanalys – kommunens folkmängd

Per capita-försäljning av böcker genom bokhandeln i olika kommunstorlekar.

Varje punkt utgör en kommun som har bokhandel. Urvalet är rensat från storstads-, universitets- och turistkommuner.

Folkmängd tusen personer

Här kan vi konstatera ett mer tydligt samband. Per capita-inköpet ökar ju större folkmängd som kommunen har. Är det så att människor i små kommuner inte köper eller läser böcker? Knappast. Sanningen är snarare den att bokköparna söker större urval och reser till närmaste större tätort för att köpa litteratur. Man överger helt enkelt den lokala bokhandeln. Men diagrammet visar att det finns undantag. Ett antal kommuner med liten folkmängd kan uppvisa en försäljningsprestation som ligger långt över genomsnittet för motsvarande kommuner med samma folkmängd.

Vad är det som göra att Trosa, Nora, Eksjö, Tidaholm, Söderköping, Sala, Härnösand, Karlskoga och Vänersborg uppnår så mycket högre tal än andra kommuner? Innan detta förhållande närmare kommenteras skall även sambandet mellan bokhandelns lönsamhet och per capita-inköp redovisas.

Bokhandelns lönsamhet

Genom den separata lönsamhetsstudien av bokhandeln finns ett utförligt underlag för att analysera sambandet mellan lönsamhet och bokhandelns försäljning per invånare. För 162 kommuner finns ekonomisk statistik om bokhandelns ekonomi. Dessa kommuner har indelats i klasser efter per capita-inköp. Nedanstående tabell visar sambandet mellan bokhandelns lönsamhet och grad av per capita-inköp.

Samband per capita-inköp av böcker och bokhandelns lönsamhet

Per capita bokinköp kr per år	Antal bok-handlar	Total oms. mkr	Resultat %	Soliditet %	Oms. per företag mkr	Bokoms. per företag mkr	Bokhandel %	Folkmängd per kommun
>150	13	142 049	3,2	34,8	10,9	4,8	44	24 923
125-149	11	101 243	2,6	25,0	9,2	4,2	46	30 545
100-124	30	256 789	2,2	32,7	8,6	3,7	43	33 700
75-99	27	172 532	2,3	34,1	6,4	2,9	46	34 481
50-74	34	200 036	0,9	19,2	5,9	1,8	31	29 735
<50	47	121 613	-0,1	25,0	2,6	0,5	20	16 787
Samtliga	162	994 262	1,8	29,0	6,1	2,4	39	27 173

Tabellen ger ett överraskande besked. Det finns ett påtagligt samband mellan god ekonomi i bokhandeln och ett högt per capita-inköp av kommunens invånare. De 13 kommuner som uppvisar den bästa lönsamheten verkar dessutom i kommuner som har en genomsnittsfolkmängd understigande 25000 invånare.

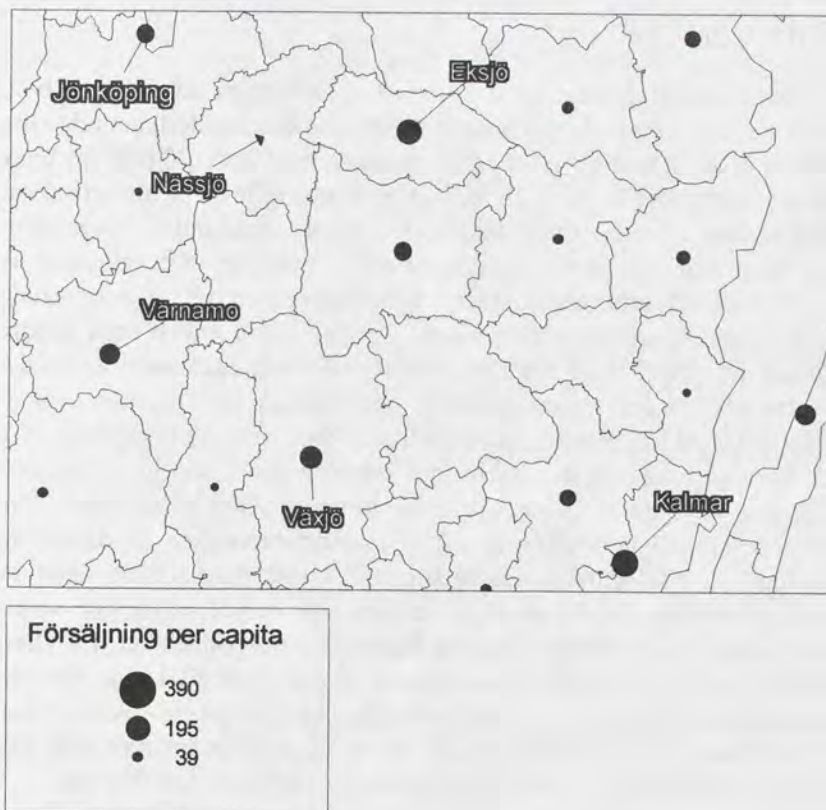
Finns det då något speciellt som karaktäriserar de bokhandlar som presterar en högre per capita-försäljning än andra med jämförbara förutsättningar? Här är en lista på de kommuner som har ett per capita-inköp som är mer än dubbelt så stort än genomsnittet för andra kommuner med samma folkmängd:

Kommun	Folkmängd	Per capita-försäljning (kronor)
Trosa	10 062	119
Nora	10 663	150
Tidaholm	13 217	104
Söderköping	13 940	115
Eksjö	17 678	195
Sala	22 063	213
Härnösand	27 146	170
Karlskoga	32 634	208
Vänersborg	36 251	217

För de som arbetar i bokbranschen är det allmänt bekant att bokhandeln i de ovan nämnda kommunerna är kända för ett brett sortimentsutbud, stor backlist och kunnig personal. Flera är välkända för sin höga kulturambition. De flesta är också stora kunder på Seeligs grossistlager vilket indirekt är ett bevis för att bokhandeln aktivt arbetar med reorder och backlist. Det kanske märkligaste exemplet är Eksjö vars bokhandel *endast* säljer böcker och samtidigt uppvisar en god lönsamhet. Bokhandeln får vare sig statligt stöd eller är medlem i någon inköpskedja. Affärsidén bygger på en aktiv försäljning av ett brett utbud i kombination med en mycket kunnig personal. Eksjö Bokhandel omsätter böcker för 3,5 miljoner kronor vilket ligger över den genomsnittliga försäljningen av allmänlitteratur för samliga bokhandlare i riket. I Eksjö bor inte fullt 18 000 invånare. Grannkommunen Nässjö med över 30 000 invånare saknar bokhandel!

Nedanstående kartbild visar per capita-försäljningen av allmänlitteratur genom allmänbokhandeln i olika kommuner i Småland. Vid sidan av Kalmar har Eksjö den högsta försäljningen per capita. I dessa kommuner ligger inköpet genom bokhandeln exkl. moms på ca 200 kronor. Storkommuner som Jönköping och Växjö uppvisar betydligt lägre siffror.

Sala är ett annat intressant exempel där bakgrunden till den höga försäljningen ligger i ett nära samarbete med biblioteken i Sala och Heby kommun (saknar bokhandel). Detta samarbete innebär ett bättre fotfäste för den lokala bokhandeln.

Vid en specialanalys av Stockholms kranskommuner går det också att urskilja kommuner med hög försäljning per capita. Att Täby och Danderyd ligger i en klass för sig är kanske inte så märkligt men att Upplands Väsby uppnår en bokförsäljning som är mer än dubbelt så stor som genomsnittet för Järfälla, Huddinge, Haninge och Tyresö är förvånansvärt. Upplands Väsby är knappast någon god "bokhandelskommun" men det finns där en mycket välsorterad bokhandel som direkt ger utslag i statistiken. Ett annat exempel är Partille Bokhandel utanför Göteborg som uppnår en försäljningsprestation i sin kommun långt över genomsnittet för riket. Partille Bokhandels kännemärke är hög kulturprofil med en stor aktivitetsnivå. Både Väsby Bokhandel och Partille Bokhandel kan uppvisa en tillfredsställande lönsamhet.

Slutsatser

Sambandsanalysen visar att det finns förutsättningar att driva en bokhandel även i mindre kommuner även om marknadsunderlaget i de allra minsta är otillräckligt, men att kommuner med över 20 000 invånare saknar bokhandel är inte fullt logiskt. Snarare ett bevis på att det saknas bokhandlare med kompetens att driva bokhandel. Nyetableringsbenägenheten är mycket låg vilket är märkligt mot bakgrund av situationen på arbetsmarknaden. Svarsfrekvensen på utannonserade bokhandelsföretag är mycket svagt. Det finns helt enkelt inga köpare medan det finns kö på människor som vill starta eget inom andra detaljhandelssektorer såsom gatukök, godisbutiker och kiosker. Anledningen till det svala intresset torde främst vara brist på kompetens. För att driva en framgångsrik bokhandel krävs en god branschkunskap och icke minst ett starkt engagemang för litteratur. Den på sikt mest lönsamma samhällsinvesteringen för bokhandelsbranschen är därför att utbilda nya bokhandlare. En sådan åtgärd inte bara stärker nätet av bokhandel utan den får även indirekt en stor betydelse för den smala litteraturen som är beroende av en kompetent bokhandelskår. Ett ytterligare skäl för att investera i kompetens är den snabba tekniska utvecklingen som allt mer kommer att påverka bokhandeln. IT-tekniken kan för bokhandeln vara en ny möjlighet att nå marknaden men den kan också vara ett hot om bokhandeln försummar att vidareutbilda sig.

De ovan nämnda företagen som lyckats är goda förebilder. Deras försäljningsprestation visar att det går att öka marknaden. Böcker är impulsvara som säljs till stor del på grund av påverkan. Påverkan sker genom attraktiva och väl sorterade butiken med rätt affärs läge i kombination med en försäljningsinriktad och kunnig personal.

Bilaga 5

Lönsamhetsanalys – bokhandel

Av Leif Olsson

För att närmare få klarhet i bokhandelns framtida förutsättningar är det nödvändigt att studera dess lönsamhet. Viktiga frågeställningar är huruvida det finns speciella kriterier som påverkar bokhandelns ekonomi. För att få svar på dessa frågor har samtliga bokhandelsföretag som drivs i aktiebolagsform analyserats. Faktauppgifter är hämtade från PRV:s aktiebolagsregister avseende resp. bokhandels senast inlämnade årsredovisning. Då bokhandeln har varierande räkenskapsår härrör uppgifterna från bokslut per 96-08 eller tidigare. Den bokhandel som drivs i annan bolagsform eller är avdelningar i varuhus ingår inte i denna undersökning. Många små bokhandlar drivs som handelsbolag eller enskilda firmor. Dessa faller således utanför analysen. Det är emellertid högst sannolikt att deras ekonomi överensstämmer med andra små bokhandlar som drivs i aktiebolagsform.

Det är viktigt att hålla i minnet att föreliggande undersökning inte utgör en fullständig kartläggning av bokhandelsbranschen. Antalet försäljningsställen för böcker är betydligt större. När det gäller mer renodlad bokhandel torde dock analysen täcka över 90 % av försäljningsvolymen och ca 70 % av antalet bokhandlar.

Omfattning

Undersökningen omfattar 336 aktiebolag med 2 157 anställda och en försäljningsvolym exkl. moms på 2 992 miljoner kronor. Försäljningsvolymen utgör företagets totala omsättning dvs. förutom böcker och läromedel även pappers- och kontorsvaror och andra kompletteringsvaror såsom musik, video, leksaker. Försäljningen av allmänlitteratur uppgår till ca 40 % dvs. omkring 1,2 miljarder kronor.

Varje företag har kategoriserats. Det gäller medlemskap i olika frivilliga kedjor samt eventuell tillhörighet till Servicebokhandlareförbundet. Även den geografiska hemvisten är angiven på kommunnivå.

Följande faktauppgifter redovisas i analysen:

- Omsättning exkl. moms
- Resultat före dispositioner och skatt
- Resultat i % av omsättning
- Soliditet dvs. självfinansieringsgraden

Övriga nyckeltal:

- Omsättning per företag
- Omsättning per anställd
- Lageromsättningshastighet (schablonmässigt beräknad)

Redovisning

Då bokhandelns struktur utförligt presenteras i den separata undersökningen om distributionen av allmänlitteratur genom detaljhandeln redovisas bokhandelns lönsamhet endast i två tabeller som emellertid ger en god sammanfattning av bokhandelns ekonomi.

Tabell 1 – Omsättningsklasser

Omsättningsklass milj.kr	Antal företag	Omsättn. milj.kr	Resultat milj.kr	Resultat %	Soliditet %	Oms/ bokhandel kkr	Oms/ anställd kkr	Lageromsättn. hastighet	Marknadsandel
<1	26	16	-0,4	-2,5	18	614	443	1,1	1
1-2	51	75	-1,6	-2,1	22	1 476	678	1,8	2
2-3	52	129	-0,2	-0,2	18	2 481	860	2,0	4
3-4	42	147	1,7	1,2	23	3 501	1 081	2,1	5
4-5	30	137	2,9	2,1	33	4 570	1 124	2,4	5
5-6	19	103	1,2	1,2	22	5 418	1 287	2,2	3
6-7	17	111	1,5	1,4	30	6 500	1 331	2,6	4
7-8	23	170	1,5	0,9	15	7 404	1 158	2,2	6
8-10	17	154	3,8	2,4	42	9 039	1 372	2,5	5
10-20	40	544	9,2	1,7	28	13 595	1 420	2,8	18
>20	19	1 407	25,2	1,8	19	74 032	1 765	2,8	47
Alla	336	2 992	44,8	1,5	23	8 905	1 387	2,5	100

Den mest klagörande analysen av bokhandelns lönsamhet är att dela upp företagen i omsättningsklasser som framgår av tabell 1. Tabellen visar att det finns ett påtagligt samband mellan försäljningsvolym och resultat. De 77 bokhandlar som omsätter mindre än 2 miljoner kronor – närmare 1/4 av antalet – har påtagliga ekonomiska problem. Även nästa omsättningsklass har sammantaget ett negativt resultat. Här framkommer också att nyckeltalen för såväl omsättning per anställd som lageromsättningshastighet ligger betydligt lägre än för bokhandel i de övriga omsättningsklasserna. Vattendelaren ligger i intervallet 3–4 miljoner kronor.

För företagen i de högre omsättningsklasserna finns inget entydigt samband mellan volym och resultat. Däremot kan konstateras att omsättningen per anställd är starkt volymrelaterad.

En annan intressant iakttagelse är branschens heterogena struktur. 19 företag av 336 som omsätter över 20 miljoner kronor står för 47 % av all försäljning medan de 77 minsta företagen endast svarar för 3 %.

Tabell 2 – Lönsamhetsklasser

Lönsamhetsklass milj.kr % av oms.	Antal företag	Om-sättn. milj.kr	Resul-tat milj.kr	Resul-tat %	Soli-ditet %	Oms/ bokhan-del kkr	Oms/ anställd kkr	Lager-omsättn. hastighet	Mark-nads-andel
<-3	54	153	-12,4	-8,1	4	2 834	905	1,9	7
-(1,5-3,0)	21	154	-3,1	-2,0	22	7 349	1 286	2,2	7
-(0-1,5)	37	286	-1,9	-0,7	18	7 718	1 226	2,5	13
0-1	70	490	2,3	0,5	19	7 001	1 350	2,8	23
1-2	36	304	4,4	1,4	28	8 433	1 412	2,6	14
2-3	23	203	4,8	2,4	23	8 833	1 551	2,3	9
3-5	31	164	6,4	3,9	36	5 279	1 399	2,4	8
5-7	29	215	12,7	5,9	39	7 400	1 412	2,6	10
>7	33	199	18,4	9,3	49	6 019	1 226	2,5	9
Alla	334	2 167	31,4	1,5	26	6 487	1 304	2,5	100

Tabell 2 redovisar bokhandeln uppdelad i lönsamhetsklasser. I denna analys är Akademibokhandeln och Wettergrens exkluderade då dessa företag får så stort genomslag i sina respektive klasser att analysen blir snedvriden. Detta är anledningen till att den totala omsättningsvolymen blir lägre än i tabell 1.

Närmare en tredjedel av företagen uppvisar ett negativt resultat. För 54 som går extremt dåligt ligger den genomsnittliga resultatnivån på

minus 8 %. Att dessa företag befinner sig i en allvarlig ekonomisk situation visar också den låga soliditeten. Praktiskt taget hela kapitalet är förbrukat. Om statistiken rensas från ett antal obeståndsföretag i den lägsta lönsamhetsklassen ligger genomsnittet för de övriga på ca 4,5 %. Vi ser även här ett tydligt samband mellan volym och resultat. De mest förlusttyngda företagen har en avsevärt lägre omsättning än de övriga. Mindre omsättning per anställd och en väsentligt lägre lageromsättningshastighet är ytterligare kännetecken för den olönsamma bokhandeln.

Var ligger då dessa extremt olönsamma bokhandlar? Man kanske tar för givet att alla ligger i mindre kommuner med ett sviktande befolkningsunderlag. Men så är inte fallet. Endast 3 ligger i kommuner under 10 000 invånare. Ytterligare 11 i kommuner med 10–15 000 tusen och 4 i 15–20 000 invånare. Resten ligger i större kommuner. 9 finner vi i de tre storstäderna.

De nästa två klasserna med en lägre förlustprocent är märkliga. Genomsnittsomsättningen är hög, soliditeten nöjaktig och nyckeltalen acceptabla. Även kriterierna för de extremt lönsamma företagen är otydliga. Man kan inte heller här peka på något entydigt förhållande som karakteriserar hög lönsamhet. Vid en djupare analys, som inte ingår i föreliggande översiktliga undersökning, framkommer emellertid att faktorer som lönsamhetskontroll och allmänt god management är de kriterier som är utslagsgivande.

Slutsatser

Undersökningen visar att bokhandeln generellt sett har en bristfällig ekonomi. Vid en jämförelse med liknande analyser de senaste åren kan konstateras att lönsamheten har försämrats. Det framkommer även att omsättningen har stagnerat vilket naturligtvis påverkar företagets ekonomi.

Lönsamhetsproblemen inom bokhandeln kan delas upp i två kategorier nämligen strukturella och managementorienterade. De förstnämnda är allvarliga då de pekar på förhållanden som kan vara svåra att påverka. I vissa fall kan det gälla en entreprenör som öppnar en specialbokhandel i en storstad men som finner att marknaden för detta sortimentsområde inte räcker för att etablera en lönsam rörelse. Det finns ett antal bokhandlar som tillhör denna kategori. Med en fri företagsamhet i en fri marknad kommer alltid denna typ av entreprenörskap kräva sin tribut. Förhoppningen är bara att denna företagarganda fortsätter. Det behövs idéer och nytänkande för att en bransch skall utvecklas.

Värre är emellertid de strukturella problem som beror på att marknaden i en kommun är så begränsad att kommunens enda bokhandel är hotad. Vi har sett i analysen att det finns ett tydligt samband mellan omsättning och lönsamhet. Likaså att bokhandel med en låg omsättning har sämre nyckeltal avseende omsättning per anställd och lageromsättningshastighet. Hur hänger det ihop?

En mindre bokhandel – med böcker och pappersvaror – har en bruttovinst på ca 35 % av omsättningen. Det innebär att bokhandeln får behålla 350 000 kronor på varje miljon kronors försäljning. Öppethållandet per vecka är minst 45 timmar + 5 timmars administration. 50 timmar innebär 1,25 anställd om rörelsen är enmansbetjäning. Arbetskraftskostnaden för en bokhandelsanställd uppgår till minst 200 000 kronor per år vilket innebär 250 000 kronor i arbetskraftskostnad för att hålla bokhandel öppen med enmansbetjäning. I praktiken är emellertid bokhandelns försäljning mycket ojämn under året. Vid jul, rea och kampanjer behövs personalförstärkning vilket innebär att en personal på 1,5 är ett minimum. Det innebär att arbetskraftskostnaden enligt avtal nu är uppe i 300 000 kronor. Vi har då räknat med lägsta lön och ingen ersättning för den affärsrisk som ägaren tar. Sedan kommer kostnader för hyra, administration och finansiella kostnader för inventarier och varulager.

En bokhandel som omsätter under 2 miljoner kronor är svår att driva enligt företagsekonomiska principer. Enda möjligheten att driva rörelsen vidare är att ägaren själv stödjer företaget med kapitaltillskott eller bjuder på sin egen lön eller fritid. Detta är naturligtvis ingen garanti för överlevnad på längre sikt.

För att säkerställa en distribution av litteratur inom kommuner med svagt marknadsunderlag torde krävas att bokförsäljningen får stöd från annan verksamhet t.ex. att den sammankopplas med andra butiker, bibliotek eller annan samhällsfunktion.

I gränsintervallet vid omsättning mellan 2–4 miljoner kronor kan ett finansiellt stöd ge effekter framför allt vid nyetablering, modernisering eller överlåtelse. Vid omsättningsvolym över 4 miljoner kronor finns emellertid klara förutsättningar att bokhandeln kan klara sig själv på företagsekonomiska grunder.

Bilaga 6

Den svenska bokmarknaden 1996

– en översikt

Av Leif Olsson

Den svenska bokmarknaden för allmänlitteratur har traditionellt redovisats av Svenska Förläggareföreningen (SvF). Varje år har föreningen publicerat sin branschstatistik som baseras på uppgifter från medlemsförlag. Som ett komplement har föreningen gjort en uppskattning av den totala allmänlitteraturmarknaden genom att lägga till en beräknad försäljningsvolym för bokförlag som icke är medlemmar. Enligt den senaste branschstatistiken för år 1996 uppgår den totala bokmarknaden av allmänlitteratur i konsumentvärde till 3,3 miljarder kronor exkl. moms. Om även försäljningen av läromedel inkluderas blir den totala bokkonsumtionen 4,5 miljarder kronor. Läromedelsförsäljningen baseras på statistik från medlemmar inom FSL – Föreningen Svenska Läromedelsproducenter.

En sammanfattning av Svenska Förläggareföreningens statistik för de två senaste åren framgår av nedanstående tabell. Samtliga belopp i miljoner kronor.

	1996	1995	Förändring
Total fakturering av medlemsföretag	1 861	1 890	– 29
Omräknat till konsumentvärde	2 303	2 421	– 118
Konsumentvärde icke medlemmar*)	986	1 038	– 52
Total bokkonsumtion allmänlitteratur	3 289	3 459	– 170
Läromedel enl. FSL	1 253	1 282	– 29
Total bokkonsumtion	4 542	4 741	– 199
Total bokkonsumtion inkl. moms	5 668	5 926	– 258

*) för resp. år utgör konsumentvärdet av förlagsförsäljning utanför SvF:s medlemskrets exakt 30 % av totalkonsumtionen.

Export och import

Ovanstående siffror inkluderar även export på närmare 100 miljoner kronor per år inkl. moms. Denna försäljning som inte konsumeras i Sverige bör således ej ingå som en del av den svenska bokkonsumtionen. Exporten är dessutom befriad från moms. Däremot saknas uppgifter om import av böcker som i högsta grad utgör en del av bokkonsumtionen i riket.

Anm. Enligt SvF utgörs exporten av sålda rättigheter till utlandet. Hur stor exporten av färdigtryckta böcker på svenska uppgår till är oklart. Denna del bör inte ingå som en del av den svenska konsumtionen. Med import av böcker avses nedan endast tryckta böcker på annat språk.

Ny kartläggning – Bokförlag utanför SvF och FSL

I maj månad gjorde Bokutredningen en översiktlig analys av bokförlagens lönsamhet. Denna analys omfattande samtliga aktiebolag för vilka ekonomisk information var tillgänglig från Patent- och registreringsverket (PRV).

Materialet delades upp i olika grupperingar och kategorier. Analysen indikerade att försäljningsvolymen utanför Svenska Förläggareföreningens medlemskrets sannolikt är större än den som redovisas i branschstatistiken. Bokutredningen beslöt då att göra en mer översiktlig kartläggning av hela förlagsbranschen för att få en säkrare uppfattning om omfattningen av den svenska bokmarknaden.

1. Undersökningens uppläggning

På grund av tidsnöd har det inte varit möjligt att genomföra denna undersökning med samma ambitionsnivå som den som verkställts angående försäljningen genom bokhandel och annan detaljhandel. Dessutom var tidpunkten inte heller den mest lämpade genom kollision med semestertider.

Den nya utredningen har genomförts på följande sätt:

Som bas har ett register tagits fram för samtliga verksamhetsställen som enligt Svensk Näringsgrensindelning (SNI-kod) omfattar förlagsverksamhet. Detta register som innehåller mer än 1 250 adresser har stämts av med uppgifter från PRV för de förlag som drivs som aktiebolag. Då en utförlig statistik finns för SvF:s medlemmar har dessa företag exkluderats från undersökningen. Till samtliga kvarvarande

1 105 adresser har ett frågeformulär sänts ut i början av juli (se bilaga). Trots att detta utskick gjordes under semestertid hade i början av augusti 555 eller drygt 50 % svarat. Av dessa har 180 meddelat att företaget inte sysslar med bokutgivning och/eller att verksamheten är nedlagd. Bortfallet har sedan analyserats. Genom SCB:s register samt uppgifter från PRV har samtliga förlag med mer än 3 anställda och/eller redovisad försäljning på över 2 miljoner kronor blivit påmind. Dessa företag uppgick endast till 45 adresser. Flertalet företag svarade ganska omgående. De övriga bearbetades genom telefonsamtal. Det bortfall som finns kvar utgörs av 512 adresser. Med mycket stor sannolikhet består bortfallet endast av mycket små företag eller företag som inte längre bedriver någon förlagsverksamhet. Det hade naturligtvis varit av värde att göra en fullständig kartläggning men av tidsskäl har detta varit ogörligt. Det är emellertid vår uppfattning att bortfallet står för en mindre försäljningsvolym varför utredningen anser att resultatet avseende de 413 förlag som ingår i vår undersökning är av vikt att redovisas.

2. Resultat – 413 förlag

Nedan redovisas resultatet av förlagsenkäten i tre tabeller som beskriver förlagens struktur, litteraturinriktning och kundgrupperingar.

Tabell 1. Omsättningsklasser

Omsättningsklass mkr	Antal	%	Omsätt- ning	%	Anställda	%
>20	14	4	1 121	67	608	44
10-20	13	3	165	10	183	13
5-10	23	6	166	10	102	7
2-5	29	7	86	5	104	7
1-2	32	8	50	3	64	5
0,5-1	35	8	27	2	44	3
0,3-0,5	39	9	15	1	41	3
<0,3	225	55	32	2	240	18
Summa	413	100	1 662	100	1 386	100

Förlagen i undersökningen uppvisar en mycket heterogen struktur. Ett fåtal företag eller 7 % svarar för nästan 80 % av försäljningsvolymen. 55 % eller över 200 redovisar en försäljning som understiger 300 000 kronor. Den totala försäljningsvolymen uppgår till närmare 1,7 miljarder kronor vilket skall jämföras med medlemmarna i Svenska Förläggareföreningen vars totala fakturering uppgår till inte fullt 1,9 miljarder kronor.

I ovanstående omsättningssiffror ingår endast försäljning av böcker och multimedia (se enkätformulär).

Tabell 2. Försäljning litteraturkategorier

Kategori	Oms. mkr	%
Skönlitteratur	311	19
Facklitteratur	919	55
Barn & ungdom	168	10
Läromedel – grund	37	2
Läromedel – universitet	24	1
Datalitteratur	125	8
Multimedia	78	5
Summa	1 662	100

Över 50 % av försäljningen består av facklitteratur. Om även data-litteratur och multimedia inräknas svarar facklitteratur för närmare 70 %. En stor del av förlagen är nischföretag med en mycket hög grad av specialisering.

Tabell 3. Försäljning på kundgrupper

Kundgrupp	Oms. mkr	%
Detaljhandel*)	306	18
Bokklubbar	351	21
Direktförsäljning	977	59
Bibliotek	28	2
Summa	1 662	100

*) Bokhandel, varuhus och annan detaljhandel.

Den helt dominerande försäljningen sker direkt till konsument. Bokklubbar och direktförsäljning svarar för 80 %. Bokhandel och övrig detaljhandel utgör endast 18 % av volymen. En majoritet av förlagen har i många fall en mycket målinriktad utgivning som vänder sig direkt till den målgrupp som är den slutliga konsumenten.

3. Prognos

Mot bakgrund av den volymminskning som rapporterats inom förlagsbranschen det senaste året har deltagarna i enkäten fått ange hur de ser på försäljningsutvecklingen under innevarande år. Tre alternativ angavs nämligen att försäljningen ökar, står still eller minskar mot föregående år. Så här fördelar sig resultatet:

Omsättning i miljoner kronor

	Antal företag	Försäljning på kundgrupper				Summa	%
		Bok-handel	Bok-klubb	Direkt	Biblio-tek		
Ökar	168	135	138	315	16	604	36
Står still	170	119	129	535	8	792	48
Minskar	75	52	84	127	4	266	16
	413	306	351	977	28	1 662	100

Av denna enkla enkät kan slutsatsen dras att försäljningen under 1997 snarare ökar än minskar. Intressant är att konstatera att bokhandel

och bokklubbar relativt sett har en större betydelse för de förlag som uppger en ökning.

Reviderad beräkning av den svenska bokmarknaden

Bokutredningens enkät verifierar den uppfattning som förelåg nämligen att bokmarknaden är större än den som SvF har redovisat.

Om försäljningen enligt tabell 3 omräknas till konsumentvärde enligt samma beräkningsmetod som SvF använder, blir den totala bokmarknaden för allmänlitteratur följande:

Sammanfattning – Marknad allmänlitteratur i miljoner kronor

	SvF:s medlemmar	Enligt ny enkät	Summa
Fakturering F-pris	1 860	1 660	3 520
Konsumentvärde exkl. moms	2 300	1 925	4 225
Konsumentvärde inkl. moms	2 875	2 405	5 280

Denna beräkning ger vid handen att bokmarknaden för allmänlitteratur är drygt 1 miljard kronor större än SvF:s beräkningar. Då har inte hänsyn tagits till import av böcker och till den försäljningsvolym som enkätens bortfall representerar. Med bokimport inklusive försäljning av läromedel blir totalmarknaden för böcker med moms inräknad över 7 miljarder kronor.

Nedanstående tabell är ett försök att göra en beräkning av den totala bokmarknaden fördelad på kundkategorier.

Fördelning på kundkategorier

	Butiker	Bok- klubb	Direkt	Biblio- tek	Totalt
SvF:s medlemmar*)	1 430	519	185	129	2 263
Icke medlemmar i SvF	547	351	977	50	1 925
Summa allmänlitteratur	1 977	870	1 162	179	4 188
Bokimport**)	300		50		350
FSL***)			1 253		1 253
Summa	2 277	870	2 465	179	5 791
Moms	569	218	616	44	1 447
Marknad inkl. moms	2 846	1 088	3 081	223	7 238

*) exkl. export.

**) uppskattad.

***) uppgift om hur stor volym som passerar bokhandeln saknas.

Enligt dessa beräkningar uppgår den totala bokkonsumtionen till 7,2 miljarder kronor vilket är närmare 1,6 miljarder eller 27 % mer än den marknad som angivits av Svenska Förläggareföreningen. Den totala bokförsäljningen är emellertid med stor sannolikhet större då ett stort antal småförlag och enboksutgivare saknas. Sammantaget torde dessa utgivare stå för en volym på 100–200 miljoner kronor.

Bokimporten är också beräknad i underkant. Enligt vissa källor kan den uppgå till över 500 miljoner kronor. Å andra sidan är omräkningen till konsumentvärde enligt SvF:s modell något diskutabel. Den utgår ifrån att detaljhandeln – företrädesvis bokhandel och varuhus – säljer alla sina böcker till 44 % marginal. Detta är inte sannolikt. Den totala bokförsäljningen inom detaljhandeln inkl. läromedel till universitet och högskolor samt inkl. import bör ligga i intervallet 2–2,1 miljarder kronor.

Analys av bokmarknaden för allmänlitteratur

Genom att lägga samman SvF:s statistik för sina medlemmar med kartläggningen av övriga förlag är det möjligt att göra en översiktlig bedömning av den totala försäljningen av allmänlitteratur. Då enkätens frågor inte helt täcker den redovisning som SvF gör i sin branschstatistik har vissa smärre justeringar blivit nödvändiga.

A. Försäljning på kundkategorier – miljoner kronor (konsumentvärde exkl. moms)

	Butiker %	Bok- klubb %	Direkt %	Biblio- tek %	Totalt %
SvF:s medlemmar	63	23	8	6	100
Icke medlemmar i SvF	28	18	51	3	100
Marknadsandel totalt	47	21	28	4	100

B. Försäljning på litteraturkategorier – miljoner kronor (förlagsfakturer)

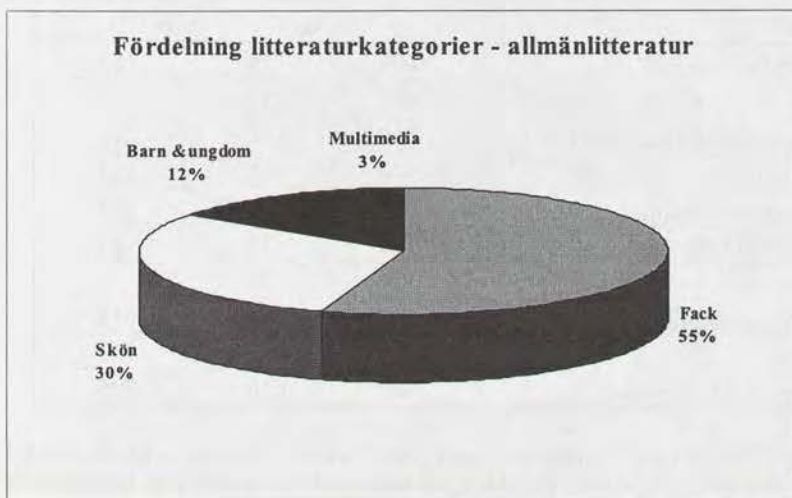
	Skön %	Fack %	Barn & Ungdom %	Multi- media %	Totalt %
SvF:s medlemmar	40	45*)	14	1	100**)
Icke medlemmar i SvF	19	66***)	10	5	100
Marknadsandel totalt	30	55	12	3	100****)

*) inkl. uppslagsverk.

***) inkl. export (uppdelning saknas).

****) inkl. datalitteratur och läromedel till universitet och högskolor.

*****) exkl. läromedel till grundskolor etc.

C. Antal nya titlar och upplagor

	Antal
SvF:s medlemmar	3 586
Icke Medlemmar i SvT	2 271
Summa	5 857

Den totala bokmarknaden per capita

Den totala bokmarknaden torde ligga i intervallet 5,5–6,0 miljarder kronor exkl. moms. Då inkluderas såväl allmänlitteratur, läromedel som import av böcker. I allmänt tal kan bokmarknaden definieras på olika sätt. Ibland avses endast bokhandel eller endast allmänlitteratur. Sällan inkluderas läromedel i bokmarknaden vilket man gör i Norge. För att reda ut begreppen redovisas nedan marknadens storlek för olika försäljningskanaler och litteraturkategorier. Försäljningssiffrorna är avrundade.

Per capita-statistik (inkl. import)

Försäljningskanal	Försäljning mkr	Per capita exkl. moms kr	Per capita inkl. moms kr
Allmänbokhandel*)	1 100	125	155
Övrig detaljhandel	450	52	65
All detaljhandel med böcker**)	1 550	177	220
Bokklubbar	900	102	127
Övrig direktförsäljning	1 150	130	162
Inköp från bibliotek	180	20	25
Institutionell försäljning***)	550	62	78
Summa allmänlitteratur	4 330	489	612
Läromedel	1 300	147	183
Summa bokkonsumtion	5 630	636	795

*) Med försäljning i allmänbokhandel avses allmänlitteratur exkl. läromedel till universitet, högskolor etc. Med allmänbokhandel avses den traditionella bokhandeln.

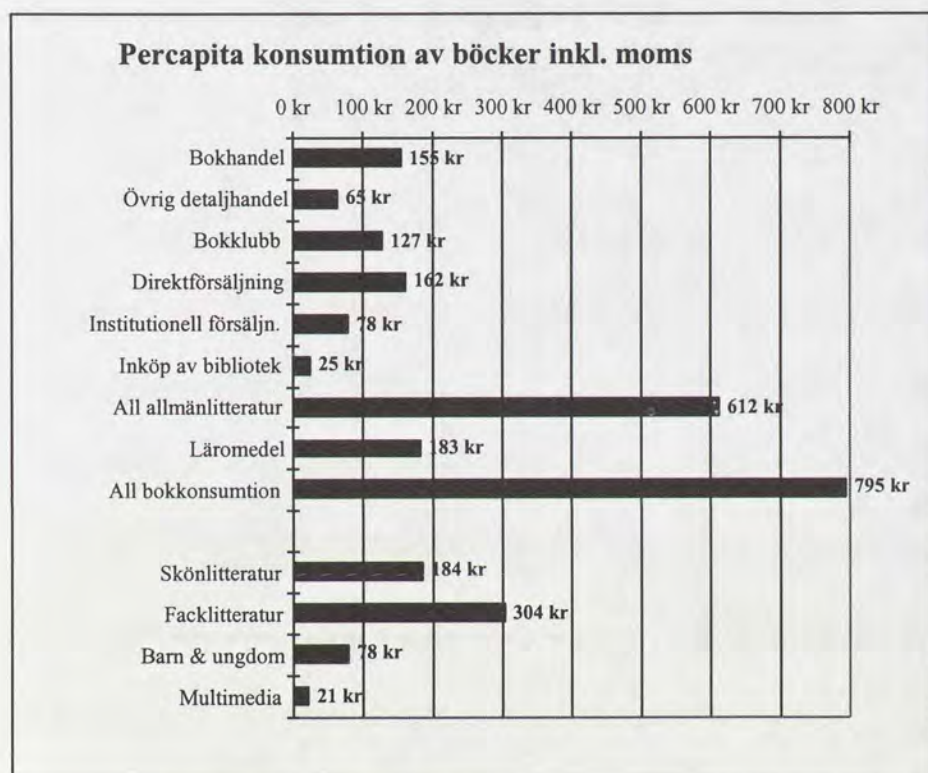
***) exkl. allmänbokhandelns och specialbokhandelns försäljning av läromedel till universitet, högskolor etc. (till stor del direktimport).

****) Beräknad institutionell försäljning genom allmänbokhandel och specialbokhandel avseende främst universitets- och högskolelitteratur (till stor del direktimport).

Per capita-statistik litteraturkategorier (exkl. bibliotek)

Kategori	Försäljning mkr	Per capita exkl. moms kr	Per capita inkl. moms kr
Skönlitteratur	1 300	147	184
Facklitteratur	2 150	243	304
Barn & Ungdomsböcker	550	62	78
Multimedia	150	17	21
	4 150	469	587

Per capita statistiken bli mer överskådlig i diagramform:

Det svenska samhället konsumerar böcker för närmare 800 kronor inkl. moms per år och invånare. Av denna konsumtion faller endast 155 kronor eller 20 % på den reguljära bokhandeln. Skönlitteratur svarar för

184 kronor och barn- och ungdomslitteratur för nästan 80 kronor per person.

Behov av marknadsinformation

Föreliggande undersökning har tillkommit under sommarmånaderna 1997. Materialet är inte helt fullständigt men det torde ge en bättre bild av bokmarknaden än vad som tidigare har redovisats. Bokbranschen är mycket dynamisk. Stora förändringar sker inom såväl produktion, distribution som konsumtion. För branschens aktörer är det av stor vikt att kunna följa utvecklingen på nära håll. Det gäller även kulturmyndigheter och media. För att kunna analysera och kommentera branschen behövs fakta. Det vore därför av stort värde att en objektiv statistikfunktion kan skapas för branschen med uppgift att fortlöpande informera om de förändringar som sker inom branschen olika led.

Bilaga 7

Analys litteraturstödda titlar

Av Leif Olsson

Bakgrund

Statens utgivningsstöd som infördes 1975 är det största stödet på litteraturområdet. För år 1997 anslås 32,9 miljoner kronor i stöd för utgivning av litteratur. Utgivningsstöd kan sökas av förlag och utgår som ersättning för enskilda titlar. Utgivningsstödet går att söka för svensk skönlitteratur för vuxna, skönlitteratur för vuxna i svensk översättning, facklitteratur för vuxna, barn och ungdomslitteratur. Någon analys eller uppföljning av utgivningsstödet har inte gjorts vad gäller hur de stödda titlarna sålts i olika kanaler.

Kulturrådet har under våren 1997 genomfört en undersökning av spridningen på några folkbibliotek av de titlar som fått litteraturstöd under budgetåret 1995/96 (1 juli 1995–31 december 1996). Facklitteraturen saknades i materialet. Bokutredningen ansåg det angeläget att göra en undersökning som byggde på samma titlar som Kulturrådet valt för att få veta hur många exemplar som tryckts och hur de sålts till olika kanaler. Facklitteraturen ingår inte heller i vår undersökning.

Undersökningens uppläggning

Ett frågeformulär utarbetades och skickades till respektive förlag som erhållit utgivningsstöd (se bilaga) där titlar som erhållit bidrag var angivna. Frågeformuläret avsåg perioden 1 juli 1995–31 december 1996. Således 18 månader. De frågor som vi ställde per titel var följande:

1. Antal tryckta exemplar
2. Försäljning antal volymer till:
  - bokhandel
  - bokklubb
  - direkt till konsument
  - övriga kunder (t.ex. varuhus, specialhandel etc.)
  - bibliotek
3. F-pris

Anmärkning: Med försäljning avses försålda exemplar från förlag till återförsäljare. Denna försäljning är inte liktydig med försäljning till konsument. Uppgifter om t.ex. bokhandelns försäljning av litteraturstödda titlar saknas. Böcker kan således ligga på lager i bokhandeln. I viss utsträckning kan även inköpta titlar returneras till förlagen.

Responserna från deltagande förlag blev mycket goda. Svarsfrekvensen ligger över 95 %. Endast ett fåtal mindre förlag saknas. Några av dessa har inte svarat och ett par lämnade ofullständiga uppgifter. Bortfallet bedömer vi som marginellt varför vi anser att vår analys är relevant som en beskrivning av litteraturstödet avseende de litteraturkategorier som vi har studerat.

Resultat

Resultatet av vår undersökning redovisas i ett antal tabeller och diagram.

Sammandrag – litteraturkategorier

Resultatet i sammandrag av vår analys framgår av följande tabell:

Tabell 1. Analys litteraturstödda titlar – sammandrag

A. Sammandrag – litteraturkategorier

Kategori	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				
			Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
Barn och ungdom	253	1 825 264	304 371	567 489	42 264	73 113	325 637
Svensk skön	281	1 006 548	293 007	171 881	15 385	78 136	52 153
Skön i översättning	105	355 566	82 721	87 907	4 444	13 110	23 238
Totalt	639	3 187 378	680 099	827 277	62 092	164 359	401 028

Kategori	Antal sålda ex	Värde F-pris mkr	Antal osålda	Värde F-pris mkr	Osålda % ex	% kr
Barn och ungdom	1 312 873	76,2	512 391	31,3	28,1	29,1
Svensk skön	610 562	65,8	395 986	40,0	39,3	37,8
Skön i översättning	211 420	26,4	144 146	16,5	40,5	38,4
Totalt	2 134 855	168,4	1 052 523	87,8	33,0	34,3

B. Relativ fördelning

Kategori	Antal titlar %	Tryckta ex %	Antal sålda ex %
Barn och ungdom	39,6	57,3	61,5
Svensk skön	44,0	31,6	28,6
Skön i översättning	16,4	11,2	9,9

C. Andel av försäljning

Kategori	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				Antal sålda %	
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %		
Barn och ungdom	253	1 825 264	23,2	43,2	3,2	5,6	24,8	100
Svensk skön	281	1 006 548	48,0	28,2	2,5	12,8	8,5	100
Skön i översättning	105	355 566	39,1	41,6	2,1	6,2	11,0	100
Totalt	639	3 187 378	31,9	38,8	2,9	7,7	18,8	100

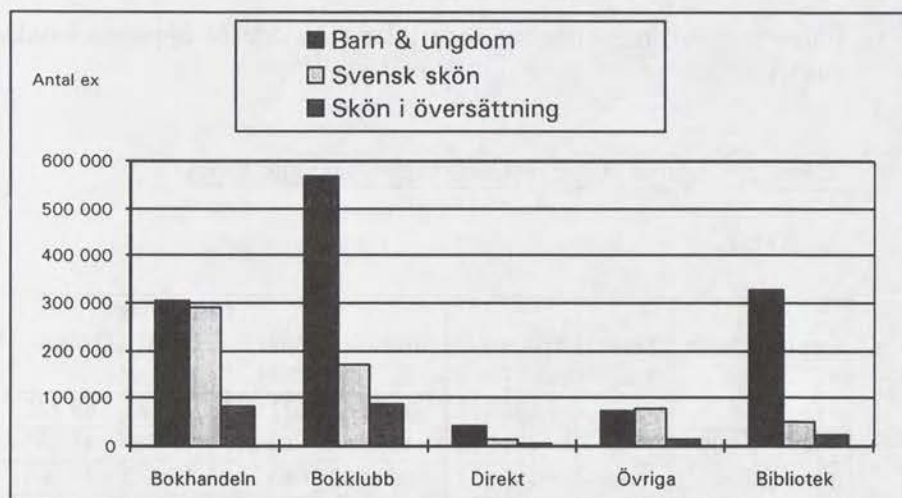
Enligt avsnitt **A. Huvudkategorier** omfattar analysen 639 titlar som är tryckta i 3,2 miljoner exemplar. Av dessa har 2,1 miljoner exemplar blivit sålda till ett F-prisvärde på 168 miljoner kronor. Antal osålda exemplar under första året utgör 33,0 % av antalet tryckta exemplar och 34,3 % av F-prisvärdet.

Enligt avsnitt **B. Relativ fördelning** framkommer att barn- och ungdomslitteratur står för 57,3 % av antalet tryckta exemplar och 61,5 % av antalet sålda exemplar men endast för 39,6 % av antalet titlar.

Avsnitt **C. Andel av försäljning** visar hur titlarna når konsumenten. Totalt svarar bokklubbarna för den största försäljningsandelen tätt följd av bokhandeln. Det föreligger emellertid stora skillnader mellan de olika litteraturkategorierna vilket kan illustreras med nedanstående diagram:

Diagram 1. Sålda ex av litteraturstödda titlar -- litteraturkategorier

Vi kan här konstatera att bokklubbarna spelar en avgörande roll för distributionen av barn- och ungdomslitteratur medan bokhandeln betyder mest för skönlitteraturen. Biblioteken står också för en betydande del av barn- och ungdomslitteraturen medan inköpen av skönlitteratur är mer blygsam.

Sammandrag -- upplagestorlek

Följande tabell redovisar samtliga titlar fördelade på upplagor i olika storleksklasser:

Tabell 2. Analys litteraturstödda titlar – upplagestorlek

A. Antal

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				Biblio- tek
			Bokhan- deln	Bok- klubb	Direkt	Övriga	
>10 000	64	1 434 315	289 662	671 773	15 483	69 785	98 065
6 000-10 000	56	411 726	114 366	63 682	15 869	18 647	78 120
4 000-6 000	99	455 251	109 602	48 309	13 675	22 101	88 646
3 000-4 000	100	326 301	62 089	24 820	4 987	16 414	63 439
2 000-3 000	143	328 135	63 205	13 023	6 565	19 845	49 732
1 000-2 000	123	188 353	32 199	5 494	4 812	14 857	21 216
<1 000	54	43 297	8 976	176	701	2 710	1 810
Totalt	639	3 187 378	680 099	827 277	62 092	164 359	401 028

Upplage- klass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris mkr	Antal osålda	Värde F-pris mkr	Osålda % ex	% kr
>10 000	1 144 768	90,6	289 547	23,1	20,2	20,3
6 000-10 000	290 684	19,2	121 042	8,7	29,4	31,1
4 000-6 000	282 333	23,2	172 918	14,9	38,0	39,1
3 000-4 000	171 749	13,8	154 552	13,5	47,4	49,3
2 000-3 000	152 370	13,5	175 765	15,8	53,6	53,9
1 000-2 000	78 578	7,0	109 775	10,1	58,3	59,2
<1 000	14 373	1,0	28 924	1,8	66,8	64,1
Totalt	2 134 855	168,4	1 052 523	87,8	33,0	34,3

B. Relativ fördelning

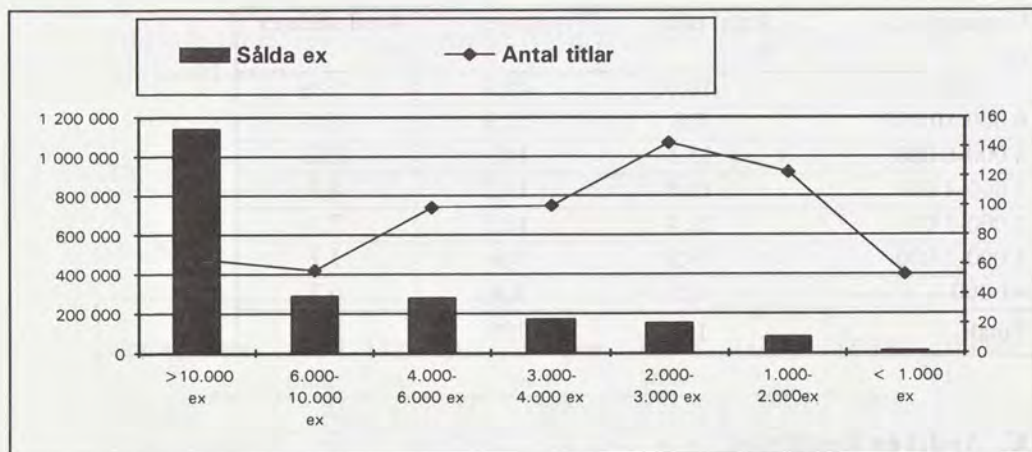
Upplageklass ex	Antal titlar %	Tryckta ex %	Antal sålda ex %
>10 000	10,0	45,0	53,6
6 000-10 000	8,8	12,9	13,6
4 000-6 000	15,5	14,3	13,2
3 000-4 000	15,6	10,2	8,0
2 000-3 000	22,4	10,3	7,1
1 000-2 000	19,2	5,9	3,7
<1 000	8,5	1,4	0,7
Totalt	100	100	100

C. Andel av försäljning

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhan- deln %	Bok- klubb %	Direkt %	Övriga %	Biblio- tek %	
>10 000	64	1 434 315	25,3	58,7	1,4	6,1	8,6	100
6 000-10 000	56	411 726	39,3	21,9	5,5	6,4	26,9	100
4 000-6 000	99	455 251	38,8	17,1	4,8	7,8	31,4	100
3 000-4 000	100	326 301	36,2	14,5	2,9	9,6	36,9	100
2 000-3 000	143	328 135	41,5	8,5	4,3	13,0	32,6	100
1 000-2 000	123	188 353	41,0	7,0	6,1	18,9	27,0	100
<1 000	54	43 297	62,5	1,2	4,9	18,9	12,6	100
Totalt	639	3 187 378	31,9	38,8	2,9	7,7	18,8	100

Tabellens olika avsnitt ger en mycket god bild av litteraturstödets struktur avseende upplagor och distributionsvägar. Avsnitt B. visar att den största upplageklassen över 10 000 exemplar per titel svarar för 10 % av antalet titlar men 45 % av antalet tryckta exemplar och 54 % av antalet sålda volymer. Genomslaget av titlar med stor upplaga framkommer än tydligare av följande diagram som även redovisar antalet titlar för respektive upplageklass.

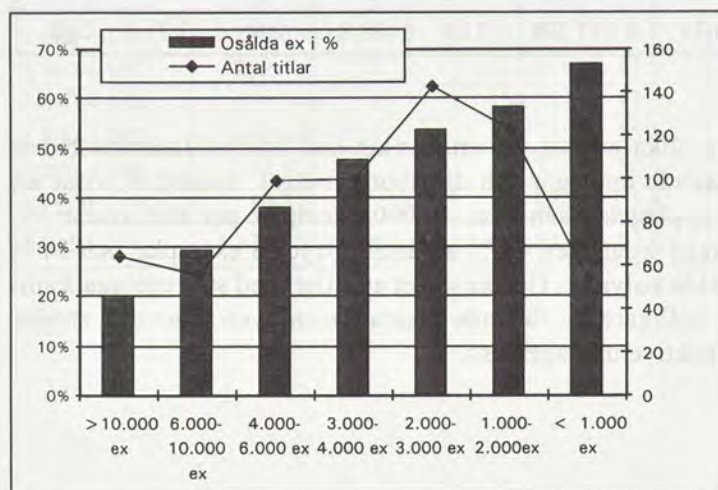
Diagram 2. Sålda ex och antal titlar för olika upplagestorlekar

Vi kan här klart konstatera att titlar med stora upplagor står för en helt dominerande del av de volymer som säljs.

Diagram 3 nedan visar den procentuella andelen av osålda exemplar per titel för olika upplageklasser. Här framkommer det att titlar med stora upplagor säljs till stor del medan titlar med små upplagor till stor del aldrig når nästa distributionsled. De blir hyllvärmare i bokförlagets lagerhyllor.

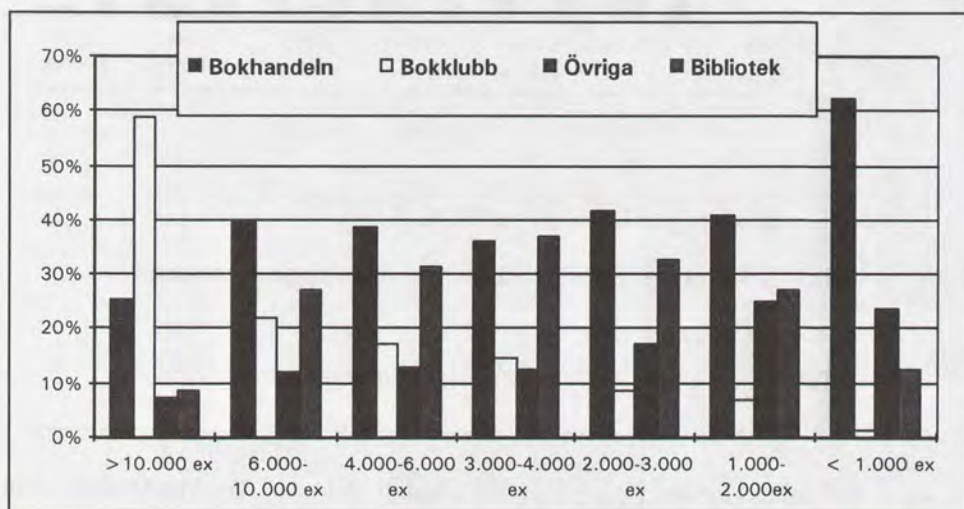
Diagram 3. Procentuell andel osålda exemplar för olika upplagestorlekar

Tabell 2 ger eljest en mängd intressant information. Avsnitt C. visar de olika försäljningskanalernas betydelse för titlar med olika upplagestorlek. Här framkommer att bokklubbarna spelar en mycket liten roll för spridningen av de smala titlarna. För dessa är däremot bokhandeln och biblioteken av mycket stor betydelse även om biblioteken visar ett svalt intresse för de smalaste titlarna.

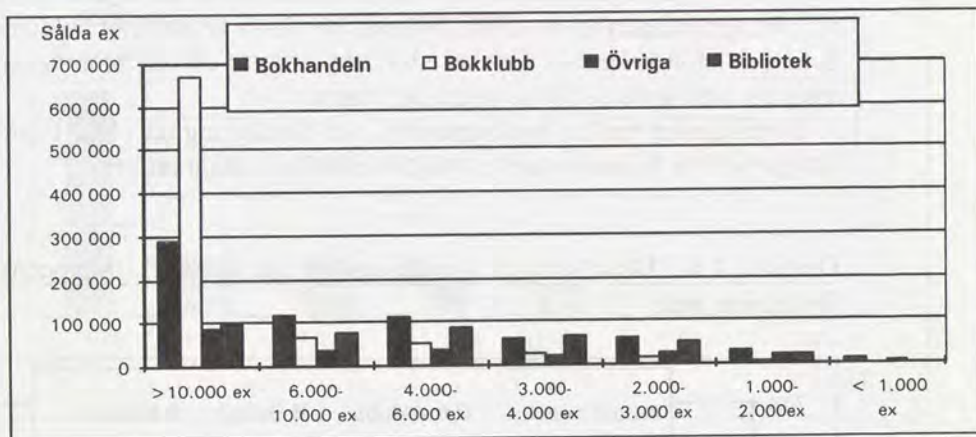
Förhållandet mellan upplagestorlek och försäljning på olika kundkategorier blir än mer påtagligt när det redovisas i diagramform.

Diagram 4 a. Försäljning på kundkategorier per upplageklassprocentuell fördelning

Ovanstående diagram visar den procentuella fördelningen per upplageklass. Nästa diagram visar samma uppdelning men i faktiska tal av sålda exemplar. Här ser vi mycket tydligt att titlar med stor upplaga dominerar samt att det är bokklubbarna som är den helt överlägsna försäljningskanalen.

Diagram 4 b. Försäljning på kundkategorier per upplageklass – antal sålda exemplar

Genomsnitt per litteraturstödd titel

Tabell 3 visar genomsnittsvärden för olika upplageklasser.

Tabell 3. Genomsnitt per litteraturstödd titel

Upplageklass ex	Tryckta ex	Försäljning				
		Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
>10 000	22 411	4 526	10 496	242	1 090	1 532
6 000-10 000	7 352	2 042	1 137	283	333	1 395
4 000-6 000	4 598	1 107	488	138	223	895
3 000-4 000	3 263	621	248	50	164	634
2 000-3 000	2 295	442	91	46	139	348
1 000-2 000	1 531	262	45	39	121	172
<1 000	802	166	3	13	50	34
Totalt	4 988	1 064	1 295	97	257	628

Upplageklass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris	Antal osålda ex	Värde F-pris
>10 000	17 887	1 415 939	4 524	360 540
6 000-10 000	5 191	343 686	2 161	155 348
4 000-6 000	2 852	234 155	1 747	150 305
3 000-4 000	1 717	138 407	1 546	134 548
2 000-3 000	1 066	94 375	1 229	110 298
1 000-2 000	639	56 687	892	82 119
<1 000	266	18 990	536	33 913
Totalt	3 341	263 509	1 647	137 423

Den högsta upplageklassen trycks i genomsnitt i över 22 000 exemplar varav närmare 18 000 säljs vidare. Försäljningen per titel har ett F-prisvärde på 1,4 miljoner kronor. Denna upplageklass utgörs av 84 titlar. De 54 titlar som trycks i mindre än 1 000 exemplar har en genomsnittlig upplaga på 802 exemplar varav endast 266 exemplar blir sålda till ett F-prisvärde på 19 000 kronor per titel. Av den lägsta klassen köper biblioteken endast 34 exemplar dvs. 0,6 exemplar per titel. I den högsta klassen köper biblioteken 1 532 ex eller drygt 180 exemplar per titel. Spridningen är således utomordentligt stor.

Redovisning per litteraturkategori

Samma analys som redovisats ovan i tabell 2 finns per litteraturkategori.

Tabell 4. Analys litteraturstödda titlar – svensk skönlitteratur

A. Antal

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				
			Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
>10 000	15	364 785	133 629	132 700	1 123	17 661	9 906
6 000-10 000	9	69 420	25 337	8 306	803	9 146	3 185
4 000-6 000	32	149 820	46 369	16 532	3 988	12 802	7 988
3 000-4 000	35	114 244	26 494	6 115	1 465	10 702	9 199
2 000-3 000	66	151 256	32 328	4 854	3 572	13 220	11 444
1 000-2 000	82	123 226	21 860	3 218	3 973	11 895	9 104
<1 000	42	33 797	6 990	156	461	2 710	1 327
Totalt	281	1 006 548	293 007	171 881	15 385	78 136	52 153

Upplageklass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris milj.kr.	Antal osålda	Värde F-pris milj.kr.	Osålda % ex	% kr
>10 000	295 019	34,3	69 766	8,3	19,1	19,4
6 000-10 000	46 777	4,7	22 643	2,5	32,6	34,7
4 000-6 000	87 679	9,6	62 141	6,7	41,5	40,8
3 000-4 000	53 975	5,2	60 269	6,0	52,8	53,6
2 000-3 000	65 418	6,5	85 838	8,3	56,8	56,1
1 000-2 000	50 050	4,5	73 176	6,7	59,4	59,6
<1 000	11 644	0,9	22 153	1,5	65,5	63,6
Totalt	610 562	65,8	395 986	40,0	39,3	37,8

B. Relativ fördelning

Upplageklass ex	Antal titlar %	Tryckta ex %	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %	Bibliotek %	
>10 000	5,3	36,2	45,6	77,2	7,3	22,6	19,0	48,3
6 000-10 000	3,2	6,9	8,6	4,8	5,2	11,7	6,1	7,7
4 000-6 000	11,4	14,9	15,8	9,6	25,9	16,4	15,3	14,4
3 000-4 000	12,5	11,4	9,0	3,6	9,5	13,7	17,6	8,8
2 000-3 000	23,5	15,0	11,0	2,8	23,2	16,9	21,9	10,7
1 000-2 000	29,2	12,2	7,5	1,9	25,8	15,2	17,5	8,2
<1 000	14,9	3,4	2,4	0,1	3,0	3,5	2,5	1,9
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

C. Andel av försäljning

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %	Bibliotek %	
>10 000	15	364 785	45,3	45,0	0,4	6,0	3,4	100,0
6 000-10 000	9	69 420	54,2	17,8	1,7	19,6	6,8	100,0
4 000-6 000	32	149 820	52,9	18,9	4,5	14,6	9,1	100,0
3 000-4 000	35	114 244	49,1	11,3	2,7	19,8	17,0	100,0
2 000-3 000	66	151 256	49,4	7,4	5,5	20,2	17,5	100,0
1 000-2 000	82	123 226	43,7	6,4	7,9	23,8	18,2	100,0
<1 000	42	33 797	60,0	1,3	4,0	23,3	11,4	100,0
Totalt	281	1 066 548	48,0	28,2	2,5	12,8	8,5	100,0

Tabell 5. Analys litteraturstödda titlar – skönlitteratur i svensk översättning

A. Antal

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				
			Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
>10 000	5	117 665	23 572	66 913	0	3 016	2 429
6 000-10 000	2	12 505	4 683	1 596	68	0	504
4 000-6 000	11	49 177	16 902	6 524	752	1 543	4 143
3 000-4 000	16	53 421	12 582	7 043	897	1 523	5 147
2 000-3 000	30	68 161	15 060	4 445	1 648	4 066	6 566
1 000-2 000	29	45 137	7 936	1 366	839	2 962	3 966
<1 000	12	9 500	1 986	20	240	0	483
Totalt	105	355 566	82 721	87 907	4 444	13 110	23 238

Upplageklass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris milj.kr.	Antal osålda	Värde F-pris milj.kr.	Osålda % ex	% kr
>10 000	95 930	13 453 260	21 735	3 033 570	18,5	18,4
6 000-10 000	6 851	635 838	5 654	526 470	45,2	45,3
4 000-6 000	29 864	3 454 707	19 313	2 348 063	39,3	40,5
3 000-4 000	27 192	3 405 791	26 229	3 230 625	49,1	48,7
2 000-3 000	31 785	3 598 091	36 376	4 141 427	53,4	53,5
1 000-2 000	17 069	1 702 264	28 068	2 891 177	62,2	62,9
<1 000	2 729	155 899	6 771	312 501	71,3	66,7
Totalt	211 420	26 405 850	144 146	16 483 833	40,5	38,4

B. Relativ fördelning

Upplageklass ex	Antal titlar %	Tryckta ex %	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %	Bibliotek %	
>10 000	4,8	33,1	28,5	76,1	0,0	23,0	10,5	45,4
6 000-10 000	1,9	3,5	5,7	1,8	1,5	0,0	2,2	3,2
4 000-6 000	10,5	13,8	20,4	7,4	16,9	11,8	17,8	14,1
3 000-4 000	15,2	15,0	15,2	8,0	20,2	11,6	22,1	12,9
2 000-3 000	28,6	19,2	18,2	5,1	37,1	31,0	28,3	15,0
1 000-2 000	27,6	12,7	9,6	1,6	18,9	22,6	17,1	8,1
<1 000	11,4	2,7	2,4	0,0	5,4	0,0	2,1	1,3
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

C. Andel av försäljning

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %	Bibliotek %	
>10 000	5	117 665	24,6	69,8	0,0	3,1	2,5	100,0
6 000-10 000	2	12 505	68,4	23,3	1,0	0,0	7,4	100,0
4 000-6 000	11	49 177	56,6	21,8	2,5	5,2	13,9	100,0
3 000-4 000	16	53 421	46,3	25,9	3,3	5,6	18,9	100,0
2 000-3 000	30	68 161	47,4	14,0	5,2	12,8	20,7	100,0
1 000-2 000	29	45 137	46,5	8,0	4,9	17,4	23,2	100,0
<1 000	12	9 500	72,8	0,7	8,8	0,0	17,7	100,0
Totalt	105	355 566	39,1	41,6	2,1	6,2	11,0	100,0

Tabell 6. Analys litteraturstödda titlar – barn- och ungdomslitteratur

A. Antal

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning				
			Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	Bibliotek
>10 000	44	951 865	132 461	472 160	14 360	49 108	85 730
6 000-10 000	45	329 801	84 346	53 780	14 998	9 501	74 431
4 000-6 000	56	256 254	46 331	25 253	8 935	7 756	76 515
3 000-4 000	49	158 636	23 013	11 662	2 625	4 189	49 093
2 000-3 000	47	108 718	15 817	3 724	1 345	2 559	31 722
1 000-2 000	12	19 990	2 403	910	0	0	8 146
<1 000	0	0	0	0	0	0	0
Totalt	253	1 825 264	304 371	567 489	42 263	73 113	325 637

Upplageklass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris milj.kr.	Antal osålda	Värde F-pris milj.kr.	Osålda % ex	% kr
>10 000	753 819	42,9	198 046	11,8	20,8	21,5
6 000-10 000	237 056	13,9	92 745	5,6	28,1	29,0
4 000-6 000	164 790	10,1	91 464	5,9	35,7	36,8
3 000-4 000	90 582	5,2	68 054	4,2	42,9	44,6
2 000-3 000	55 167	3,4	53 551	3,3	49,3	49,5
1 000-2 000	11 459	0,7	8 531	0,5	42,7	41,7
<1 000	0	0,0	0	0,0		
Totalt	1 312 873	76,2	512 391	31,3	28,1	29,1

B. Relativ fördelning

Upplageklass ex	Antal titlar %	Tryckta ex %	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %	Bibliotek %	
>10 000	17,4	52,1	43,5	83,2	34,0	67,2	26,3	57,4
6 000-10 000	17,8	18,1	27,7	9,5	35,5	13,0	22,9	18,1
4 000-6 000	22,1	14,0	15,2	4,4	21,1	10,6	23,5	12,6
3 000-4 000	19,4	8,7	7,6	2,1	6,2	5,7	15,1	6,9
2 000-3 000	18,6	6,0	5,2	0,7	3,2	3,5	9,7	4,2
1 000-2 000	4,7	1,1	0,8	0,2	0,0	0,0	2,5	0,9
<1 000	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

C. Andel av försäljning

Upplageklass ex	Antal titlar	Tryckta ex	Försäljning					Antal sålda ex %
			Bokhandeln %	Bokklubb %	Direkt %	Övriga %	Bibliotek %	
>10 000	44	951 865	17,6	62,6	1,9	6,5	11,4	100,0
6 000-10 000	45	329 801	35,6	22,7	6,3	4,0	31,4	100,0
4 000-6 000	56	256 254	28,1	15,3	5,4	4,7	46,4	100,0
3 000-4 000	49	158 636	25,4	12,9	2,9	4,6	54,2	100,0
2 000-3 000	47	108 718	28,7	6,8	2,4	4,6	57,5	100,0
1 000-2 000	12	19 990	21,0	7,9	0,0	0,0	71,1	100,0
<1 000	0	0						100,0
Totalt	253	1 825 264	23,2	43,2	3,2	5,6	24,8	100,0

Tabellerna ger en mängd intressant information. Mycket tydligt framgår den svaga försäljningen av skönlitterära titlar med liten upplaga. För upplagor under 3 000 exemplar stannar nästan genomgående över 50 % kvar på förlaget. För skönlitteratur i svensk översättning i upplaga mindre än 1 000 exemplar/titel uppgår de osålda volymerna till över 70 %.

För barn- och ungdomslitteratur avviker upplagestorlekar och försäljning per titel påtagligt mot skönlitteraturen. 17 % av titlarna står för 52 % av tryckta ex och 57 % av försäljningen.

Bilaga 8

Bibliotekslag (1996:1596)

(Utfärdad 1996-12-20)

1 § Denna lag innehåller bestämmelser om det allmänna biblioteksväsendet.

2 § Till främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek.

Folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare.

Varje kommun skall ha folkbibliotek.

3 § På folkbiblioteken skall allmänheten avgiftsfritt få låna litteratur för viss tid.

Bestämmelsen hindrar inte att ersättning tas ut för kostnader för fotokopiering, porto och andra liknande tjänster. Inte heller hindrar den att en avgift tas ut i de fall låntagare inte inom avtalad tid lämnar tillbaka det som de har lånat.

4 § Ett länsbibliotek bör finnas i varje län.

Länsbiblioteket skall bistå folkbiblioteken i länet med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter.

För den kompletterande medieförsörjningen skall också finnas en eller flera lånceutraler.

5 § Inom grundskolan och gymnasieskolan skall det finnas lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen.

6 § Det skall finnas tillgång till högskolebibliotek vid alla högskolor. Dessa bibliotek skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskolan svara för biblioteksservice inom högskolan och i samverkan med landets biblioteksväsen i övrigt ge biblioteksservice.

7 § Kommunerna svarar för folk- och skolbiblioteksverksamheten.

Landstingen svarar för länsbiblioteken och för biblioteken vid högskolor med landstingskommunalt huvudmannaskap.

Staten svarar för övriga högskolebibliotek och för lånecentralerna samt för sådan biblioteksverksamhet som enligt särskilda bestämmelser ankommer på staten.

8 § Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bl.a. genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.

9 § Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning.

10 § Länsbibliotek, lånecentraler, högskolebibliotek, forskningsbibliotek och andra av staten finansierade bibliotek skall avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken och bistå dem i deras strävan att erbjuda låntagarna en god biblioteksservice.

Bilaga 9

Förordning (1996:1608) om statsbidrag till folkbibliotek

(Utfärdad 1996-12-20)

Inledande föreskrifter

1 § En kommun kan enligt föreskrifter i denna förordning beviljas statsbidrag till kostnader för

1. lånecentraler och depåbibliotek,
2. utveckling av folkbiblioteksverksamheten och
3. folk- och skolbibliotekens inköp av litteratur.

Med lånecentral avses sådant folkbibliotek som regeringen har godkänt som lånecentral.

Med kommun jämställs kommunalförbund.

2 § Ändamålet med statsbidragen skall vara att

1. verka i standardutjämnande syfte,
2. stimulera experiment med och utveckling av nya former av folkbiblioteksverksamhet och
3. bidra till att tillgången på litteratur på folk- och skolbiblioteken förbättras till främjande av intresset för läsning och litteratur.

Statsbidrag till kostnader för lånecentral och depåbibliotek

3 § Statsbidrag till kostnader för lånecentral och depåbibliotek lämnas med belopp som regeringen bestämmer.

Statsbidrag till kostnader för utveckling av folkbiblioteksverksamheten

4 § En kommun får beviljas statsbidrag i form av projektbidrag för att utveckla nya former av folkbiblioteksverksamhet.

Detta utvecklingsarbete skall i första hand syfta till att finna

1. former för det läsfrämjande och uppsökande arbetet och
2. metoder för att ta till vara utvecklingen inom informationstekniken.

Statsbidrag får även lämnas till kostnader för etablering av arbetsplatsbibliotek.

5 § Projektbidrag skall i första hand beviljas till en kommun som upprättat en plan för utvecklingsarbetet.

Statsbidrag till kostnader för inköp av litteratur

6 § En kommun får efter ansökan beviljas statsbidrag för folk- och skolbibliotekens inköp av litteratur.

Statsbidraget skall användas för inköp av främst barn- och ungdomslitteratur, men också för inköp av vuxenlitteratur som främjar barns och ungdomars intresse för läsning.

7 § Till ansökan skall kommunen foga en skriftlig redogörelse där det framgår hur barns och ungdomars intresse för att läsa böcker skall stimuleras.

Redogörelsen skall avse det år som kommunen ansöker om statsbidrag för men kan även avse de två följande åren.

8 § En förutsättning för bidrag är att kommunen för det år bidraget betalas ut avsatt egna medel till inköp av böcker till folk- och skolbibliotek för ett belopp som uppgår till minst summan av föregående års bokanslag och att den del av anslaget som avser litteratur för barn och ungdomar inte minskar.

9 § Statens kulturråd skall i sitt beslut om statsbidrag ange villkoren för det.

10 § Statens kulturråd får besluta att statsbidraget helt eller delvis skall återbetalas, om statsbidraget inte använts för inköp av litteratur enligt 6 §, om den skriftliga redogörelsen som kommunen enligt 7 § skall upprätta i väsentliga avseenden inte följts eller om kommunen inte avsatt egna medel till inköp av böcker enligt 8 §.

11 § Kommunen skall årligen rapportera till Statens kulturråd hur de statliga medlen använts.

Statens kulturråd

12 § Frågor om statsbidrag enligt denna förordning prövas av Statens kulturråd.

Frågor om statsbidrag för inköp av litteratur prövas av Statens kulturråd efter särskild ansökan från kommunen. Ansökan prövas för en ettårsperiod eller, om kommunen begär det och till ansökan fogar en redogörelse för de två följande åren, för en treårsperiod. En kommun kan därefter komma in med en ny ansökan. Statsbidrag betalas ut för ett år i sänder och lämnas efter kommunstorlek med lägst 50 000 kr och högst 1 200 000 kr.

13 § Om verksamheten som lånecentral läggs ner, beslutar Statens kulturråd om litteratur och annat material, för vilka statsbidrag har lämnats, skall föras över till ett annat bibliotek.

14 § Statens kulturråd skall fortlöpande underrätta regeringen om inriktningen av utvecklingsarbetet.

Överklagande

15 § Beslut av Statens kulturråd enligt denna förordning får inte överklagas.

16 § Närmare föreskrifter för verkställigheten av denna förordning får meddelas av Statens kulturråd.

Övergångsbestämmelser

1. Denna förordning träder i kraft den 1 januari 1997, då förordningen (1985:528) om statsbidrag till folkbibliotek skall upphöra att gälla.

2. Äldre föreskrifter gäller fortfarande i fråga om statsbidrag som avser tid före ikraftträdandet.

Bilaga 10

Förordning (1993:449) om statligt litteraturstöd

(Utfärdad 1993-05-27. Ändring införd t.o.m. SFS 1993:1459)

Inledande föreskrifter

1 § För att främja mångsidighet och kvalitet i bokutgivning kan statligt litteraturstöd enligt denna förordning lämnas till ett förlag som har verksamhet i Sverige

Stöd kan också lämnas till en i Sverige verksam samisk organisation för bokutgivning på samiskt språk på förlag i Finland eller Norge. Förordning (1993:1459).

2 § Statligt litteraturstöd avser stöd till utgivning av enskilda boktitlar i Sverige och kan lämnas för följande slag av litteratur:

1. ny svensk skönlitteratur för vuxna, däri inbegripet debatt- och rapportböcker som har skönlitterär prägel,
2. skönlitteratur för vuxna i svensk översättning,
3. facklitteratur för vuxna, såväl svensk som utländsk i svensk översättning,
4. barn- och ungdomslitteratur, svensk och utländsk i svensk översättning samt svensk i översättning till invandrarspråk,
5. tecknade serier för barn och ungdom,
6. bildböcker och bildverk,
7. klassisk litteratur, såväl svensk som utländsk i svensk översättning, och
8. litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Med klassisk litteratur jämnställs vid tillämpningen av denna förordning verk som är att hänföra till allmänt erkänd 1900-talslitteratur om minst 20 år har förflutit sedan verket första gången utgavs. Förordning (1993:1459).

3 § Statens kulturråd prövar frågor om litteraturstöd.

4 § Frågor om litteraturstöd prövas efter ansökan. Frågor om stöd till utgivning av sådan klassisk litteratur som avses i 2 § första stycket 7 får även prövas efter anbudsförfarande.

5 § Urval bland de boktitlar för vilka stöd har sökts eller begärts efter anbudsförfarande sker särskilt för varje slag av litteratur som avses i 2 §. Urvalet sker vid en eller flera tidpunkter under året, vilka i förväg har bestämts av Statens kulturråd. Kulturrådet skall sprida kännedom om vilken eller vilka tidpunkter som har bestämts.

Efter varje urvalstillfälle skall Kulturrådet sprida kännedom bland allmänheten om de beslut som fattats.

Stöd till ny svensk skönlitteratur för vuxna m.m.

Stödformer

6 § Stöd till utgivning av litteratur som avses i 2 § första stycket 1–5 lämnas i efterhand som arkersättning och särskilt stödbelopp. För litteratur som avses i 2 § första stycket 2–5 kan stöd i stället lämnas i förhand som produktionsstöd.

Arkersättning

7 § Arkersättning får lämnas om boktiteln har utkommit av trycket i en upplaga som omfattar minst det antal exemplar som Statens kulturråd har fastställt som villkor för bidrag.

8 § Arkersättning består av dels en fast del, dels en rörlig del som lämnas för det antal ark som boktiteln omfattar.

Ersättningen lämnas efter beräkningsnormer som fastställs av Statens kulturråd efter överläggning med berörda intressenter. Den fastställs med utgångspunkt i skäligen kostnader för utgivning av normalutgåvor.

9 § För böcker med stor stil får arkersättning fastställas med beaktande av de särskilda kostnader som är förenade med detta framställningssätt.

10 § Förlagsnettopris för titlar av olika omfång och utformning fastställs av Statens kulturråd efter överläggning med berörda intressenter.

Om förlagsnettopriset för en boktitel överstiger det belopp som Statens kulturråd har bestämt för boktitel av ett visst omfång, får Kulturrådet fastställa lägre arkersättning än som följer av 8 § andra stycket. Är överskridandet av nämnvärd betydelse, får arkersättning inte lämnas.

Särskilt stödbelopp

11 § Särskilt stödbelopp får lämnas om utgivningen av viss boktitel medför särskilt höga kostnader. Sådant stöd betalas ut med belopp som fastställs särskilt i varje fall. Statens kulturråd kan lämna förhandsbesked om sådant stöd kan lämnas i ett enskilt fall.

Produktionsstöd

12 § Produktionsstöd får lämnas till särskilt kostnadskrävande utgivning av sådan litteratur som avses i 2 § första stycket 2–5 och som anses särskilt angelägen. Även särskilt kostsam utgivning av böcker med stor stil kan få produktionsstöd.

Produktionsstöd får inte lämnas för boktitel som har utgivits innan beslut om stöd har fattats. Statens kulturråd får ställa ytterligare villkor om det behövs för att trygga ett lågt pris på den boktitel som produktionsstödet avser.

Stöd till bildböcker och bildverk

13 § Stöd till utgivning av bildböcker och bildverk lämnas i förhand.

För utgivning av bildböcker och bildverk som inte är särskilt kostnadskrävande får stöd i stället lämnas i efterhand. Statens kulturråd uppställer de villkor i övrigt som behövs för att trygga ett lågt pris på den boktitel som stödet avser.

Stöd till klassisk litteratur

Stödformer

14 § Stöd till utgivning av klassisk litteratur lämnas som produktionsstöd och lagerstöd.

Produktionsstöd

15 § Produktionsstöd får inte lämnas för boktitel som har utgivits innan något beslut om sådant stöd för titeln har fattats.

16 § Statens kulturråd ställer de villkor för produktionsstöd som behövs för att trygga ett lågt pris på den boktitel som stödet avser. Kulturrådet får också bestämma andra villkor, såsom att förlag som får produktionsstöd för en boktitel skall hålla denna i lager under en viss tid

eller att förlaget skall medverka till att ytterligare upplagor ges ut när tidigare upplaga har slutsålts.

Villkor som avses i första stycket får förenas med skyldighet för mottagaren att återbetala belopp som har lämnats eller en del därav, om villkoret inte uppfylls.

17 § En tredjedel av tillgängliga medel för produktionsstöd bör stå till förfogande för svensk klassisk litteratur och återstoden för utländsk klassisk litteratur i svensk översättning.

Lagerstöd

18 § Lagerstöd får lämnas för boktitel som har utgivits.

Stödet får avse lägst 100 och högst 2 000 exemplar av samma boktitel. Stödet beviljas förett år.

Stöd till litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

Stödformer

19 § Stöd till utgivning av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk får lämnas

1. som projektbidrag i form av stöd till produktionskostnader, allmänna förlagskostnader och kostnader för distribution av böcker, eller

2. som särskilt produktionsstöd till sådana kostnader som beror på att utgivningen sker på annat språk än svenska.

Projektbidrag

20 § Projektbidrag får lämnas till ett förlag som huvudsakligen ger ut litteratur på invandrar- eller minoritetsspråk.

Projektbidrag skall lämnas med sådant belopp och på sådant sätt att den verksamhet som bidraget avser kan bedrivas fortlöpande under några år, om inte särskilda skäl föranleder ett mera begränsat stöd.

Vid fördelningen av projektbidrag skall företräde ges åt förlag som är verksamhet bland invandrar- och minoritetsgrupper. Förordning 1993:1459).

Särskilt produktionsstöd

21 § Särskilt produktionsstöd får lämnas till annat förlag än som avses i 20 § under villkor att

1. annan statlig bidragsform inte är tillämplig på utgivningen och

2. förlaget vid utgivningen samverkar med företrädare för den språkgrupp som berörs. Förordning (1993:1459).

Särskilda bestämmelser

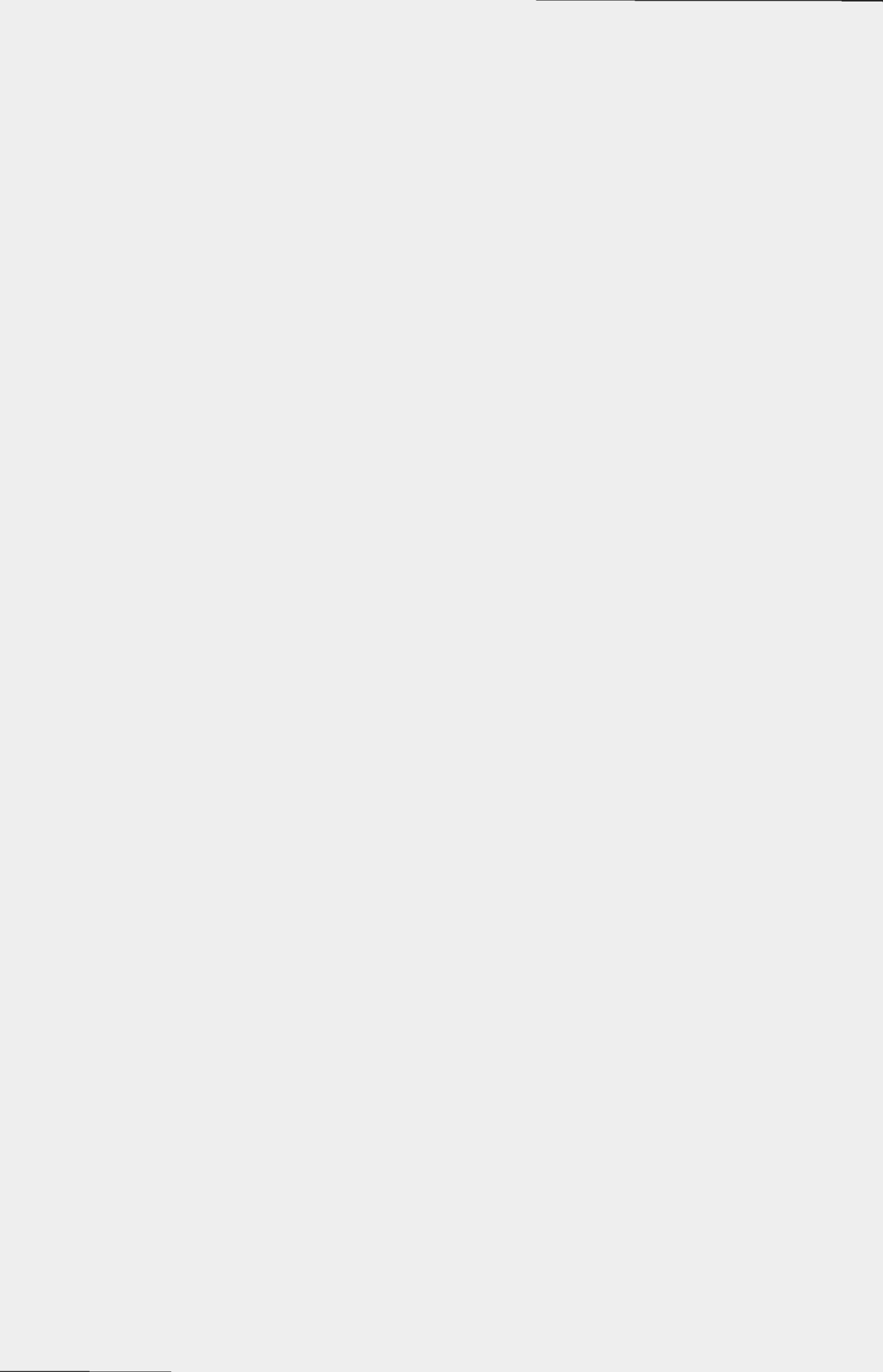
22 § Om en boktitel fått statligt stöd i annan ordning får stöd enligt denna förordning lämnas endast om det finns särskilda skäl.

23 § Statens kulturråds beslut i ärenden om litteraturstöd får inte överklagas.

24 § Statens kulturråd får meddela de föreskrifter som behövs för verkställigheten av denna förordning

Övergångsbestämmelser

Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1993, då förordningen (1978:490) om statligt litteraturstöd skall upphöra att gälla. Äldre föreskrifter gäller fortfarande i fråga om stöd som har beviljats före ikraftträdande av denna förordning.

Bilaga 11

Avtal mellan staten och En bok för alla

Mellan staten och En Bok För Alla AB har träffats följande avtal om fortsatt utgivning och spridning av kvalitetslitteratur till lågpris för barn och ungdomar samt vuxna - En bok för alla. Avtalet gäller fr.o.m. den 1 januari 1997 t.o.m. den 31 december 1989.

Parterna är ense om att utgivning och spridning av böckerna skall ske enligt de riktlinjer som riksdagen antagit för verksamheten (senast 1991/92:KrU26, rskr. 1991/92: 221).

I övrigt har parterna enats om följande.

1 §

En bok för alla AB åtar sig att under budgetåren 1997-1999 ge ut och sprida kvalitetslitteratur i stora upplagor till en omfattning av lägst femton och högst tjugo titlar per år inom vardera kategorin utgivning för vuxna och utgivning för barn och ungdomar.

2 §

Den närmare ledningen av bokutgivningen skall handhas av En Bok För Alla AB i samarbete med de referensgrupper som inrättas för vardera utgivningskategorin vuxenböcker, samt barn- och ungdomsböcker.

Utgivningen skall bedrivas utan vinstsyfte. En Bok För Alla AB får inte lämna utdelning, koncernbidrag eller dylikt till ägarna eller till annat bolag. Vinst som uppstår skall användas för läsfrämjande verksamhet eller för att reducera priset på den av bolaget utgivna litteraturen.

3 §

Utgivningen En bok för alla skall främst avse tidigare utgiven svensk och till svenska översatt barn- och ungdomslitteratur samt skönlitteratur för vuxna..

4 §

Varje titel skall vara tillgänglig till sådant pris och ges ut i så stor upplaga att såväl priset som upplagan är jämförbara med vad som är gängse vid s.k. massmarknadsutgivning av populärpocket.

5 §

En Bok För Alla AB skall i utgivning och marknadsföring sträva efter att nå ovana läsare av kvalitetslitteratur. De utgivna böckerna skall därför - förutom via bokmarknadens reguljära försäljningskanaler - så långt möjligt spridas via bokombud och folkrörelser.

6 §

En Bok För Alla AB skall i marknadsföringen av de utgivna böckerna aktivt bedriva en uppsökande läsfrämjande verksamhet inom skolor, i arbetslivet, genom studieförbund och andra organisationer.

7 §

En Bok För Alla AB skall redovisa utfallet av sin verksamhet till Kulturdepartementet och Statens Kulturråd senast tre månader efter räkenskapsårets utgång.

Bolagets verksamhet granskas av en av regeringen utsedd revisor. Riksrevisionsverket och Statens kulturråd äger ta del av verksamheten och i anledning därav förda räkenskaper.

8 §

En Bok För Alla AB skall av varje verk som ges ut av bolaget lämna tre exemplar till vardera Kulturdepartementet och Statens kulturråd.

9 §

Staten får säga upp detta avtal till att upphöra omedelbart om En Bok För Alla AB inställer sina betalningar, träder i likvidation, försätts i konkurs eller upphör med sin verksamhet.

10 §

Force majeure, varmed förstås krig, naturkatastrof, strejk, lockout eller annan konflikt på arbetsmarknaden, myndighetsåtgärd, eller allmän brist på arbetskraft inom den grafiska branschen, eller allmän brist på råvara, energi eller transportmedel, eller omständighet som rubbar den normala produktionsgången och som En Bok För Alla AB inte kunnat förutse eller förhindra, ger En Bok För Alla AB rätt till sådana avsteg från åtaganden enligt detta avtal som betingas av omständigheterna i det enskilda fallet.

Skulle omständighet som anges i första stycket drabba underleverantör till ifrågavarande utgivning skall En Bok För Alla AB få tillgodoräkna sig sådan omständighet som om den drabbat förlagsverksamheten direkt.

11 §

Twist angående tolkning och tillämpning av detta avtal eller därav uppkomna rättsförhållanden skall avgöras av skiljemän enligt gällande lag om skiljemän.

Bilaga 12

Förordning (1985:525) om statligt stöd till bokhandeln

(Utfärdad 1985-06-13. Ändring införd t.o.m. SFS 1996:1413)

Inledande föreskrifter

1 § Fysisk eller juridisk person som driver bokhandel i Sverige kan enligt föreskrifterna i denna förordning lämnas

1. kreditstöd,
2. sortimentsstöd,
3. stöd till rådgivning,
4. katalogdatorstöd. Förordning (1993:1456).

2 § Frågor om stöd enligt denna förordning prövas av styrelsen för Bokbranschens finansieringsinstitutet aktiebolag (finansieringsinstitutet).

3 § Med fullsorterad bokhandel avses i denna förordning en bokhandel med ett brett sortiment av allmänlitteratur och med en inköpssumma för sådan litteratur som överstiger den i 28 § 1 angivna övre inköpsgränsen. Förordning (1992:769).

Kreditstöd

Allmänt

4 § Kreditstöd lämnas i form av avskrivningslån och investeringslån

5 § Kreditstöd kan lämnas för att upprätthålla fortsatt drift av en fullsorterad bokhandel på en mindre eller medelstor ort.

Om det finns särskilda skäl, kan kreditstöd lämnas även för att

1. öppna bokhandel på en ort som saknar bokhandel,
2. fortsätta att driva bokhandel på en ort som saknar fullsorterad bokhandel,
3. öppna eller fortsätta att driva antikvariatsbokhandel med postorderförsäljning till olika delar av landet,

4. fortsätta att driva bokhandel med särskild inriktning på litteratur på invandrar- och minoritetsspråk, eller

5. fortsätta att driva bokcafé. Förordning (1992:769).

6 § Kreditstöd enligt 5 § första stycket och andra stycket 2, 4 och 5 skall i första hand lämnas till bokhandel på ort som saknar annan motsvarande bokhandel. Förordning (1992:769).

7 § har upphävts genom förordning (1988:775).

8 § Kreditstöd skall avse ny-, till- eller ombyggnad av affärslokal, inredning, lagerinvestering eller övertagande av hyresrätten till en affärslokal.

9 § Kreditstöd får lämnas med högst det belopp som motsvarar två tredjedelar av de sammanlagda kostnaderna för de åtgärder enligt 8 § som stödet avser.

10 § har upphävts genom förordning (1988:775).

Avskrivningslån

11 § Ett avskrivningslån är amorterings- och räntefritt. Det skall skrivas av med en femtedel efter varje år som har förflutit sedan lånet betalades ut.

12 § har upphävts genom förordning (1988:775).

13 § har upphävts genom förordning (1988:775).

14 § har upphävts genom förordning (1988:775).

15 § har upphävts genom förordning (1988:775).

16 § På ett investeringslån utgår ränta från dagen för utbetalningen efter en räntesats som med 4,25 procentenheter överstiger det vid varje tidpunkt gällande diskontot.

Om särskilda skäl föreligger, får räntefrihet beviljas för högst tre år. Har kapital- eller räntebelopp, som har förfallit till betalning inte erlagts inom 14 dagar efter förfallodagen, utgår på lånet en procentenhet högre ränta från förfallodagen till dess det förfallna beloppet till fullo har erlagts.

17 § Investeringslån skall betalas tillbaka genom avbetalningar fyra gånger om året. Återbetalningstiden får vara högst tio år från dagen för utbetalningen.

Om särskilda skäl föreligger, får låntagaren medges längre återbetalningstid, högst 20 år, och anstånd med avbetalning under högst så lång tid att det sammanlagda anståndet under lånets löptid uppgår till fem år.

Styrelsen för finansieringsinstitutet skall fastställa avbetalningsplan.

18 § har upphävts genom förordning (1988:775).

19 § har upphävts genom förordning (1988:775).

Förfarandet i ärenden om kreditstöd

20 § Ansökan om kreditstöd skall göras hos styrelsen för finansieringsinstitutet.

Ansökan skall innehålla uppgift om

1. sökanden,
2. storleken av lånesumman,
3. det ändamål för vilket lånet skall användas,
4. den förväntade lönsamheten i verksamheten,
5. den säkerhet som sökanden kan ställa och
6. de omständigheter i övrigt vilka sökanden önskar åberopa.

21 § Styrelsen för finansieringsinstitutet skall inhämta yttrande från statens kulturråd över ansökan om kreditstöd samt i övrigt verkställa den utredning som behövs.

22 § har upphävts genom förordning (1988:775).

23 § Avskrivningslån och investeringslån betalas ut när den investering för vilket stödet har beviljats är slutförd samt låntagaren har lämnat skuldförbindelse, föreskriven säkerhet och, om säkerheten utgörs av inteckning eller panträtt i fastighet eller tomträtt, gravationsbevis och bevis om brandförsäkring av den pantförskrivna egendomen. Om lån eller del därav inte har lyfts inom sex månader från den dag då det först har kunnat ske, kan styrelsen för finansieringsinstitutet förklara låntagaren förlustig rätten till inestående del av lånet.

Tillsyn m.m.

24 § Styrelsen för finansieringsinstitutet skall se till att kreditstöd utnyttjas för avsett ändamål och i överensstämmelse med föreskrivna villkor. Styrelsen skall vidare besluta om uppsägning av lån enligt denna förordning.

25 § Det ankommer på kammarkollegiet att verkställa beslut om uppsägning av lån enligt denna förordning och att vid domstol eller annan myndighet bevaka statens rätt i mål eller ärende om återbetalning av kreditstöd.

26 § har upphävts genom förordning (1992:769).

27 § har upphävts genom förordning (1992:769).

Sortimentsstöd

28 § Sortimentsstöd kan lämnas för en bokhandel som inte är fullsorterad om följande förutsättningar är uppfyllda:

1. Bokhandeln skall under perioden den 1 april–den 31 mars närmast före ansökan ha köpt in allmänlitteratur för lägst 100 000 och högst 800 000 kr.

2. Bokhandeln skall köpa lägst 400 titlar av sådan litteratur som ingår i bokhandelns nyhetsabonnemang eller det högre antal som styrelsen för finansieringsinstitutet, med hänsyn till bokhandelns inköpssumma, bestämmer. Inköpen skall göras mellan den 1 januari–den 31 december året efter det att ansökan gjorts. Förordning (1996:1413).

29 § har upphävts genom förordning (1992:769).

30 § Styrelsen för finansieringsinstitutet skall vid fördelningen av tillgängliga medel ta hänsyn till bokhandelns inköpssumma och antalet titlar bokhandeln köper in. Högre sortimentsstöd skall utgå till den bokhandel som har större inköp. Vid fastställande av storleken på sortimentsstödet skall styrelsen även beakta värdet på det gratisabonnemang som de icke stödberättigade bokhandlarna erhåller från förlagen. Förordning (1992:769).

31 § Ansökan om sortimentsstöd skall göras hos styrelsen för finansieringsinstitutet senast den 31 oktober. Förordning (1996:1413).

32 § Om det finns särskilda skäl, får sortimentsstöd lämnas även om inte villkoren i 28 eller 31 § är uppfyllda.

33 § Sortimentstöd betalas ut i efterskott. Hälften av stödbeloppet betalas ut tidigast den 30 juni och resterande hälft tidigast den 31 december. Utbetalning vid första tillfället får endast ske om bokhandeln är ansluten till nyhetsabonnemanget. Utbetalning vid det senare tillfället får endast ske om bokhandeln köpt det antal titlar som styrelsen för finansieringsinstitutet har bestämt. (Förordning (1996:1413).

Stöd till rådgivning

34 § Stöd till rådgivning kan, i mån av tillgång på medel, utgå för en bokhandel. Stödet skall i första hand utgå till små och medelstora bokhandlar. Förordning (1988:588).

35 § Stödet till rådgivning får avse köp av konsulttjänster.
Stöd får inte utgå för samtliga kostnader. Förordning (1988:588).

36 § Vid fördelningen av stödet skall styrelsen för finansieringsinstitutet ta hänsyn till den enskilda bokhandelns behov.

37 § Ansökan om stöd till rådgivning skall göras hos styrelsen för finansieringsinstitutet.

Ansökan skall innehålla uppgift om

1. sökanden,
2. beräknad kostnad för rådgivningen,
3. det ändamål för vilket bidraget skall användas,
4. de omständigheter i övrigt som sökanden önskar åberopa. Förordning (1988:588).

38 § Den som har fått stöd till rådgivning skall redovisa för finansieringsinstitutet hur stödet har använts.

Om mottagaren genom oriktig eller vilseledande uppgift har föranlett att stödet beviljades eller har använt det för annat ändamål än som har avsetts, kan stödet helt eller delvis krävas åter. Förordning (1988:588).

Katalogdatorstöd

39 § Katalogdatorstöd får lämnas för en bokhandel som inte är fullsorterad.

Stödet lämnas i form av stöd till investeringar och till driftskostnader för anslutning till bokbranschens datoriserade katalog- och order-system. Förordning (1992:769).

40 § Katalogdatorstöd får lämnas, om bokhandelns inköp av allmänlitteratur under perioden den 1 april–den 31 mars före ansökan om stöd, uppgår till en summa som ligger inom det intervall som anges i 28 § 1. Förordning (1992:769).

41 § Katalogdatorstödet får uppgå till högst 50 % av de vid ansökningstillfället beräknade kostnaderna för investeringar respektive drift.

42 § Ansökan om katalogdatorstöd skall göras hos styrelsen för finansieringsinstitutet. Ansökan om stöd för årliga driftskostnader skall göras senast den 31 oktober. Förordning (1996:1413).

43 § Om det finns särskilda skäl, får katalogdatorstöd lämnas även om inte villkoren i 40 eller 42 § är uppfyllda. Förordning (1992:769).

44 § Katalogdatorstödet betalas ut i efterskott.

Stödet som avser bidrag till investeringar skall betalas ut i takt med investeringarnas genomförande och på det sätt som styrelsen för finansieringsinstitutet finner lämpligt i det enskilda fallet.

Hälften av stödbeloppet för årliga driftskostnader skall betalas ut tidigast den 30 juni och resterande hälft tidigast den 31 december. (Förordning (1996:1413).

Överklagande

45 § Beslut av styrelsen för finansieringsinstitutet enligt denna förordning får inte överklagas.

Särskilda bestämmelser

46 § I fråga om kreditstöd enligt denna förordning gäller i övrigt föreskrifterna rörande lån och bidrag i förordningen (1988:764) om statligt stöd till näringslivet. Förordning (188:775).

Övergångsbestämmelser

1985:525

1. Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1985.
2. Bestämmelsen i 31 § tillämpas första gången vid ansökan som framställs år 1986. Ansökan år 1985 skall göras senast den 15 augusti 1985.

1988:588

1. Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1988.
2. Äldre föreskrifter gäller fortfarande i fråga om stöd till utbildning som har beslutats före ikraftträdandet.

1988:775

1. Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1988.
2. Äldre bestämmelser skall fortfarande gälla för stöd som beviljats före ikraftträdandet. Dock skall 19 § förordningen (1988:764) om statligt stöd till näringslivet gälla även för sådant stöd.

1992:769

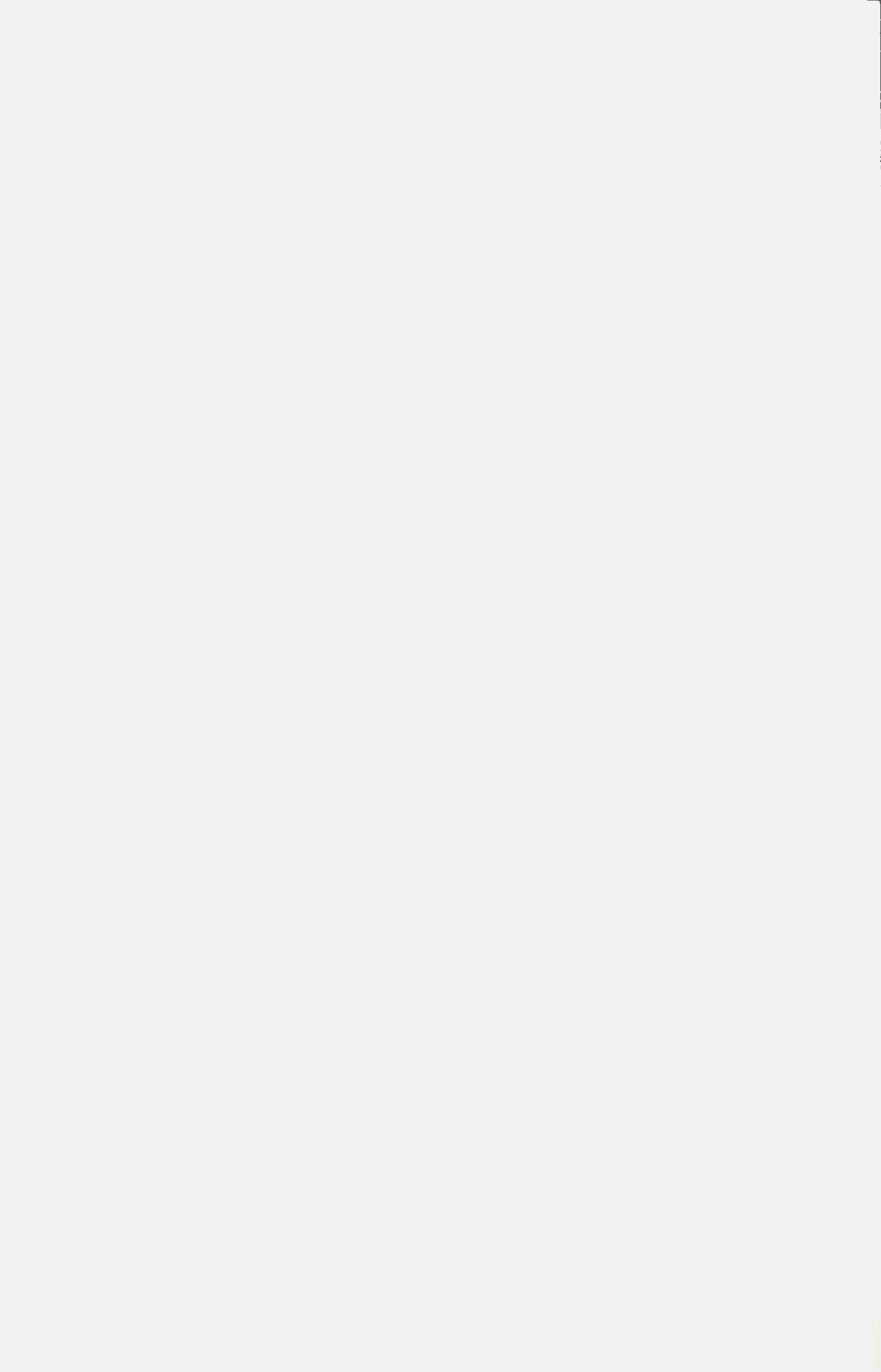
Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1992.

Ansökan om katalogdatorstöd för driftskostnader för tiden den 1 juli 1992–den 30 juni 1993 skall lämnas in senast den 1 september 1992.

1996:1413

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 1997.

Ansökan om sortimentsstöd och katalogdatorstöd för driftskostnader för tiden den 1 januari 1997–den 31 december 1997 skall lämnas in senast den 1 mars 1997.

Bilaga 13

Förordning (1993:567) om statligt stöd till kulturtidskrifter

(Utfärdad 1993-06-03. Ändring införd t.o.m. SFS 1993:1460)

Inledande bestämmelser

1 § För att främja en kulturellt värdefull mångfald i utbudet av kulturtidskrifter får statligt stöd enligt denna förordning lämnas dels som produktionsstöd, dels som utvecklingsstöd.

2 § Med kulturtidskrift avses en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik med samhällsinformation eller med ekonomisk, social eller kulturell debatt eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom de skilda konstarternas områden.

3 § Stöd enligt denna förordning lämnas för ett redovisningsår i sänder.

Med redovisningsår avses tiden från och med den 1 juli ett år till och med den 30 juni nästa år.

4 § Frågor om stöd enligt denna förordning prövas av Statens kulturråd.

Produktionsstöd

5 § Produktionsstöd får lämnas som bidrag till produktionskostnaderna vid utgivning i Sverige av kulturtidskrifter och barntidskrifter på invandrarspråk, om ägaren av tidskriften har verksamhet i Sverige. Förordning (1993:1460).

6 § Produktionsstöd får lämnas till ägare av en sådan tidskrift

1. som enligt utgivningsplan är avsedd att ges ut med mer än ett nummer årligen och med högst ett nummer varje vecka, och

2. för vilken det kan beräknas att intäkterna under redovisningsåret inte kommer att täcka kostnaderna, och vars ägare inte med egna medel

eller med stöd från annat håll har eller borde ha tillräckliga förutsättningar att i övrigt finansiera utgivningen.

7 § För en tidskrift, för vilken produktionsstöd inte tidigare har utgått, får stöd lämnas endast om tidskriften under de två närmast föregående redovisningsåren har utkommit med sammanlagt minst fyra nummer.

8 § Ansökan om produktionsstöd skall göras skriftligen av tidskriftens ägare.

Ansökan skall innehålla uppgifter om

1. utgivningsplan och ekonomisk kalkyl för det redovisningsår som ansökan avser,
2. tidskriftens utgivning och ekonomi under de två närmast föregående redovisningsåren, samt
3. de omständigheter i övrigt som Statens kulturråd bestämmer.

9 § Statens kulturråd skall vid prövningen av frågor om produktionsstöd beakta att stödet främst skall främja hög kvalitet och mångsidigt utbud av åsikter och behandlade ämnen.

Vid fördelningen av bidrag skall Kulturrådet särskilt främja utgivningen av tidskrifter för barn och ungdom.

10 § Statens kulturråd skall kräva att produktionsstöd helt eller delvis betalas tillbaka, om tidskriftens ägare

1. genom att avsiktligt lämna oriktig uppgift har föranlett att stöd har beviljats,
2. i väsentlig mån har avvikit från sådan utgivningsplan som avses i 8 § andra stycket 1 eller
3. har använt bidraget för annat ändamål än som har avsetts.

11 § Om det finns synnerliga skäl får produktionsstöd även lämnas för lagerhållning av tidskrifter.

Utvecklingsstöd

12 § Utvecklingsstöd är avsett för utvecklingsinsatser när det gäller marknadsföring, teknik och utbildning.

13 § Utvecklingsstöd får lämnas till en sammanslutning av tidskrifter för gemensamma utvecklingsinsatser. Utvecklingsstöd får även användas av Kulturrådet för informationsverksamhet.

14 § För att utvecklingsstöd skall få lämnas till en sammanslutning av tidskrifter, skall minst en av tidskrifterna i sammanslutningen ha produktionsstöd.

Särskilda bestämmelser

15 § Omröstningsreglerna i 18 § förvaltningslagen (1986:223) skall gälla på Statens kulturråds beslut enligt denna förordning, med följande undantag:

1. Stöd skall lämnas, om det föreslås av en ledamot i Kulturrådets styrelse och två andra ledamöter biträder förslaget.

2. Tidigare meddelat beslut om stöd får ändras till att avse ett högre stöd om det föreslås av en ledamot i Kulturrådets styrelse och två andra ledamöter biträder förslaget.

Stöd som beslutats i enlighet med bestämmelserna i första stycket 1 eller 2 får för varje ledamot i styrelsen och för varje redovisningsår uppgå till högst två procent av hela det belopp som för redovisningsåret står till förfogande för stöd.

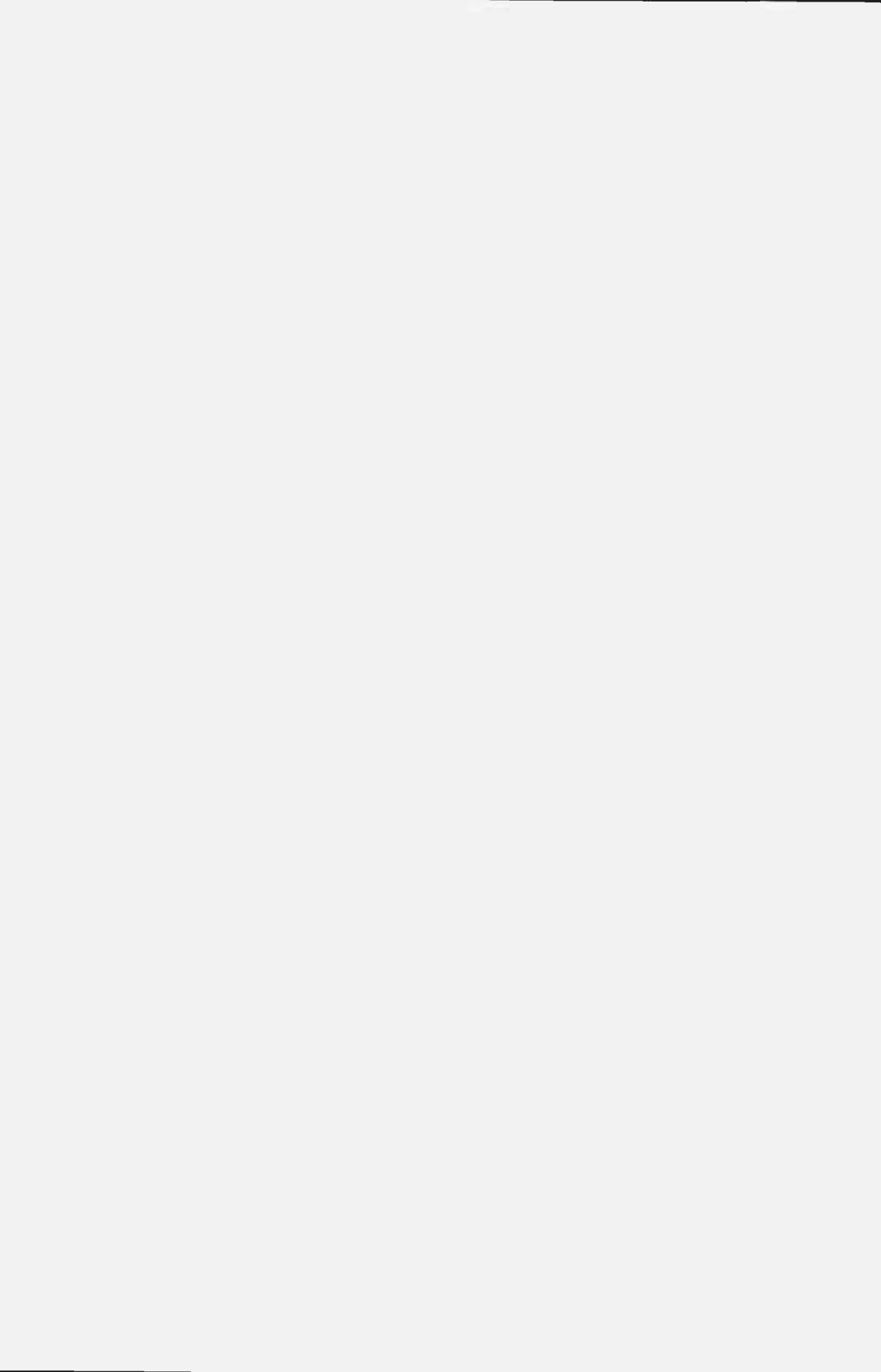
Har styrelsen till en nämnd inom rådet överlämnat rätten att avgöra samtliga ärenden om bidrag tillämpas föreskrifterna i första och andra styckena i nämnden.

16 § Statens kulturråds beslut enligt denna förordning får inte överklagas.

17 § Föreskrifter för verkställigheten av denna förordning meddelas av Statens kulturråd.

Övergångsbestämmelser

Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1993, då förordningen (1977:393) om statligt stöd till kulturtidskrifter skall upphöra att gälla. Äldre föreskrifter gäller fortfarande i fråga om stöd som har beviljats före ikraftträdandet av denna förordning.

Bilaga 14

Statens kulturråds stöd och avslag till kulturtidskrifter budgetåret 1997

Stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997 (12 månader). Alfabetisk ordning. Första fördelningstillfället.

Tidskrift	Beslut bidrag, kr
Abrakadabra	120 000
Afghanistan Nytt	50 000
Aiolos. Tidskrift för litteratur, teori och estetik	50 000
Alla tiders böcker	50 000
Allt om böcker/Parnass*)	450 000
Ariel - litterär tidskrift	175 000
Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia	40 000
Artes*)	50 000
Atalante (fd unga Atalante)	200 000
Aurora	10 000
Avaye Zan (Kvinnors röst)	20 000
Balder	30 000
Bang*)	200 000
Bikån Poi	75 000
Bild & Bubbla	70 000
Bonniers Litterära Magasin*)	50 000
Böcker, Bilder & Sämt - tidskrift för barnens kultur	100 000
Çira	15 000
Curierul Românesc	5 000
Danstidningen	175 000
DAST Magazine	35 000
Dialoger	360 000
Divan - Tidskrift för psykoanalys och kultur	190 000
Entré, teatertidskrift	50 000
Evterpe - Kvinnor i musik	5 000
Expo, demokratisk tidskrift*)	30 000
Film & TV	120 000

Tidskrift	Beslut bidrag, kr
Filmhäftet	180 000
Filmkonst	300 000
Filmrutan	90 000
Filosofisk tidskrift	40 000
Fjärde världen	50 000
Gatskrikan	10 000
Glänta	70 000
Grafiknytt	40 000
Gränslöst, magasin för samtida musik	30 000
Gräv-Scoop	70 000
Gzing Cultural – literary kurdish magazine	25 000
Halva världens litteratur	100 000
Heterogénesis	45 000
Hjärnstorm	210 000
Häften för kritiska studier	180 000
Index – contemporary Scandinavian art an culture	225 000
Invandrare & Minoriteter	385 000
Jefferson*)	40 000
Judisk Krönika	100 000
Jules Verne Magasinet/Science Fiction Nytt	100 000
Jury Tidskrift för deckarvänner*)	135 000
Kommentar	125 000
Konstperspektiv	50 000
Konsttidningen	190 000
KRUT, Kritisk Utbildningsskrift	400 000
KULT	40 000
Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift	40 000
Kurdistan	20 000
Kvinnor & Fundamentalism	25 000
Lambda Nordica	30 000
Liberal Debatt	25 000
Liekki	50 000
Lira, Etniskt musikmagasin	135 000
Lyrkvännen *	150 000
Makt & Media	100 000
MAMA Magasin för Modern Arkitektur	135 000
Marxismen Idag	30 000

Tidskrift	Beslut bidrag, kr
Material	150 000
Medusa	40 000
Metamorfos*)	5 000
Miljö och Framtid	50 000
Movie Score	30 000
MusikDramatik	160 000
Nittiotal, Tidskriften om litteratur och konst*)	375 000
Nordisk museologi	20 000
Nûdem	35 000
Nutida Musik*)	100 000
Ny litteratur	60 000
Opsis Kalopsis*)	230 000
Ord & Bild*)	400 000
Ordfront magasin	250 000
Orkester Journalen*)	200 000
Palestina Nu	40 000
Paletten	400 000
Pax, Fredstidningen*)	90 000
Pequod*)	100 000
Pergament	50 000
Pockettidningen R*)	200 000
Polhem Tidskrift för teknikhistoria*)	15 000
Politikens, kulturens och idéernas Arena	50 000
Pooyesh	15 000
Populär Arkeologi*)	100 000
Popöga	30 000
Provins Norrländskt Magasin	200 000
Replik – tidskriften för litteratur och teater	30 000
Res Publica	250 000
SA – Sound Affects	100 000
Scandinavian Journal of Development Alternatives and Area Studies	85 000
Signum Katolsk orientering om kyrka, kultur, samhälle*)	100 000
Situation Stockholm*)	50 000
Socialistisk Debatt	30 000
Svarta Fanor	75 000
Svartvitt	30 000

Tidskrift	Beslut bidrag, kr
Swedish Book Review	150 000
Sydasiens	90 000
Sydförfattaren	10 000
Teatertidningen	300 000
Teknik & Kultur	25 000
Tidig Musik	100 000
Tidningen Boken*)	175 000
TLM	165 000
Trots allt*)	150 000
Träbiten	40 000
Utblick Landskap	100 000
Vest	50 000
Vi Mänikor*)	40 000
Vår lösen*)	200 000
Västerbotten	30 000
Zenit	60 000
Äcklet	10 000
Öppen Scen	15 000
Östtimor Information/Merdeka	10 000
= 119 st	= 12 560 000

*) Bifall även på ansökan om bidrag för kassetutgåva. Kassetbidrag omfattar belopp motsvarande högst produktionskostnaden netto; för de 27 tidskrifterna sammanlagt högst 704 000 kr.

Avslag på ansökan om stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997.

Alfabetisk ordning. Första fördelningstillfället.

(109 st)

Tidskrift

Acta Americana	Handikappforskning pågår
Al Djisr – Bron	Hela Jorden*)
Almugtama	Hellenika
Alnoares	Helwest – Åsikt, ställnings-
Amningsnytt	tagande
Armanc	Hem och Samhälle
Atlas	Hlidskalf
Besa	Humanisten. Tidskrift för kul-
Bildkonstnären	tur- och livsåskådnings-
bis – bibliotek i samhälle	debatt
Blandaren	Hundliv
Brännpunkt Israel	Isen
Bulletinen – Information fr	Kalmar InvandrarMagasin
Sv-Tjeck Slovak Fören	Konstkalendern
Byggnadskultur	Krattan
CDM, Short Stories of Crime,	Kurdistan Sol
Detection and Mystery*)	Kvinnovetenskaplig tidskrift
Close-Up Magazine	Magasin Optimal
Cuba Nuestra	Manzil
Den	melos, En musiktidskrift
Desmala Sure	Miljö Sverige
Dragbladet	Miljötidningen
Dramat	Mjau Tidning för kattvänner
Dugir	Nordisk Arkitekturforskning
Dyslexi – aktuellt om läs- och	Nyheter från Mellersta Östern
skrivsvårigheter	Nyheter från Nicaragua
Ekinox (fd Ekinoxio)	Offensiv
Elevforum*)	Paideia
ETC, Tidningen	Pentagram
Ettehadieh	Peresëlke
etnollett	Pilgram En tidskrift för andlig
Faslnameje Zan	vägledning
Fëa Livia	Plebs Magasin
Fritänkaren	PM Kompetens
Gandhi Idag	PM-Kultur
Habari	Pomperipossa
Haimdagar, Sockenmagasinet	Psykodrama Nytt

På Österlen	Socialisten
Rabalder	Stortorget
Rabûn	The Indian
Radikalt Forum	Tro & Liv
Release Music Magazine	Tro & Tanke
Relevans, oberoende socialistisk studenttidning	Tvårtanten
Rig	Ullatti-Bladet
Roja Nu	Ung Center/Politisk Tidskrift
Romhorisont	Uttor Deshe
Safeer	Vad ska vi göra?
Samspråk	Venum
Sano û Sinema	Veritas
Simons Medlemsblad	Vildrosen
Skrivlustan	Visslingar och Rop
SkåneGenealogen	Västanbladet
Släkttavlan	Västgötabygden
Småsågaren	Yoboseyo
	ÖFS Meddelande o Flygvapenmusei årsbok Ikaros

= 102 st

*) Avslaget omfattar även ansökan om bidrag för kassetutgåva.

Avslag även till följande sju tidskrifter, som enbart ansökt om kassetbidrag: Arbetarhistoria, Bygd och Natur, DIK-Forum, Invandrar-rapport, Megafon, Moderna Tider, Ottar.

Stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997. Andra fördelningstillfället.

Tidskrift	Bidrag 1997-03-24	Tidigare beslut budgetåret 1997
Armanic	20 000	avslag
Danstidningen	50 000	175 000
ETC, Tidningen	40 000	avslag
Hertha	50 000	borrl.
Kristdemokratisk Debatt	15 000	ej sökt
KRUT, Kritisk Utbildningstidskrift	100 000	400 000
melos, En musiktidskrift	50 000	avslag
Nittiotial, Tidskriften om litteratur och konst	400 000	375 000
Situation Stockholm	100 000	50 000
Socialistisk Debatt	20 000	30 000
Socialpolitik, Tidskriften *	250 000	ej sökt
Tidningen boken	30 000	175 000
= 12 st	1 125 000	

*) Bifall även på ansökan om bidrag för kassetutgåva. Kassetbidrag omfattar belopp motsvarande högst produktionskostnaden netto.

Avslag på ansökan om stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997.
Andra fördelningstillfället

Tidskrift	Tidigare beslut budgetåret 1997
café Existens – tidskrift för nordisk litteratur	bordlagd
Expo, demokratisk tidskrift	30 000
Fjärde Internationelen	bordlagd
Gnosis	bordlagd
Helwest – Åsikt, ställningstagande	avslag
Kris	bordlagd
Liv i Sverige-Bladet	ej sökt
Metamorfos	5 000
Nytt om Smide och Smeder	ej sökt
Ottar*)	ej sökt
RSU Bulletinen	ej sökt
ScanBike (Scandinavisk Custom & Biker Magazine	ej sökt
Svarta Fanor	75 000
= 13 st	

*) Avslag även på ansökan om bidrag för kassettutgåva.

Stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997. Tredje fördelningstillfallet

Tidskrift	Bidrag 1997-05-16	Tidigare beslut budgetåret 1997
Bokvännen	30 000	ej sökt
Fenix*)	50 000	bordlagd
Invandrar rapport*)	20 000	ej sökt
Montage kulturanalys	130 000	bordlagd
Orientaliska studier	25 000	bordlagd
Situation Stockholm	80 000	150 000
= 6 st	335 000	

*) Bifall även på ansökan om bidrag för kassettutgåva. Kassettbidrag omfattar belopp motsvarande högst produktionskostnaden netto.

Avslag på ansökan om stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997. Tredje fördelningstillfallet

Tidskrift	Tidigare beslut budgetåret 1997
etnollett	avslag
Filmkonst	300 000
Isen	avslag; bordlagd
Miljötidningen	avslag
Paletten	400 000
Vi Mänskor	40 000
= 6 st	

Ansökan om stöd till kulturtidskrifter budgetåret 1997.

Fjärde fördelningstillfället

Tidskrift	Bidrag 1997-06-19	Tidigare beslut budgetåret 1997
glänta	avslag	70 000
Index	100 000	225 000
melos	avslag	50 000

Obs. Ett par tre vilande ansökningar behandlas först i november.

Bilaga 15

Enkätresultat kulturtidskrifter

För att få en aktuell bild över kulturtidskrifternas situation när det gäller främst distribution, porto och spridning på bibliotek samt den ökade kopieringen sändes en enkät till medlemmarna i Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter som tillsammans med utredningen svarade för utformningen av enkäten. Denna kompletterades med en enkät till övriga kulturtidskrifter som finns förtecknade i katalogen Kulturtidskrifter 1997 samt till de kulturtidskrifter som Progek därutöver har i sitt adressregister. Totalt gjordes 413 utskick och 169 svar kom in – en svarsprocent på ca 41 %. Fem svar var returerna på grund av ändrad adress eller att kulturtidskriften upphört.

Skulle ni önska ersättning för kopiering?

Ja (53 %)	65
Nej	57
Totalt antal svar	122
Svarsprocent	30 %

Har portohöjningarna påverkat tidskriftens ekonomi?

Ja (73 %)	99
Nej	6
Vet ej	17
Marginellt	14
Totalt antal svar	136
Svarsprocent	33 %

Hur distribueras tidskriften?

Interpress	5
Pressbyrå	6
Tidsam	2
Bokhandeln	56
Bokcaféer	39
Progek	15

Press Stop	11
Direktförsäljning	75
Antal svar totalt	143
Svarsprocent	34 %

Resten är prenumererade

Hur stor andel av tidskriftens budget utgör porto/distribution?

Medeltal	32 %
----------	------

Typ av porto

Posttidning (65 % av de som svarat på frågan)	107
Brev	19
DR-brev	2
Marknadstidning	1
Massbrev	1
Föreningsbrev	35
Antals svar totalt	165
Svarsprocent	40 %

I enkäten finns en rad kommentarer som av utrymmesskäl inte har kunnat tas med men som har vägts in i det allmänna resonemanget.

Statens offentliga utredningar 1997

Kronologisk förteckning

---

1. Den nya gymnasieskolan – steg för steg. U.
2. Inkomstskattelag, del I-III. Fi.
3. Fastighetsdatabaser. Ju.
4. Förbättrad miljöinformation. M.
5. Aktivt lönebidrag. Ett effektivare stöd för arbetshandikappade. A.
6. Länsstyrelsernas roll i trafik- och fordonsfrågor. K.
7. Byråkratin i backspegeln. Femtio år av förändring på sex förvaltningsområden. Fi.
8. Röster om barns och ungdomars psykiska hälsa. S.
9. Flexibel förvaltning. Förändring och verksamhetsanpassning av statsförvaltningens struktur. Fi.
10. Ansvar för valutapolitiken. Fi.
11. Skatter, miljö och sysselsättning. Fi.
12. IT-problem inför 2000-skiftet. Referat och slutsatser från en hearing anordnad av IT-kommissionen den 18 december. IT-kommissionens rapport 1/97. K.
13. Regionpolitik för hela Sverige. N.
14. IT i kulturens tjänst. Ku.
15. Det svåra samspelt. Resultatstyrningens framväxt och problematik. Fi.
16. Att utveckla industriforskningsinstituten. N.
17. Skatter, tjänster och sysselsättning. + Bilagor. Fi.
18. Granskning av granskning. Den statliga revisionen i Sverige och Danmark. Fi.
19. Bättre information om konsumentpriser. In.
20. Konkurrenslagen 1993-1996. N.
21. Växa i lärande. Förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år. U.
22. Aktiebolagets kapital. Ju.
23. Digital demokrati. Ett seminarium om Teknik, demokrati och delaktighet den 8 november 1996 anordnat av Folkomröstningsutredningen, IT-kommissionen och Kommunikationsforskningsberedningen. IT-kommissionens rapport 2/97. K.
24. Välfärd i verkligheten – Pengar räcker inte. S.
25. Svensk mat – på EU-fat. Jo.
26. EU:s jordbrukspolitik och den globala livsmedelsförsörjningen. Jo.
27. Kontroll Reavinst Värdepapper. Fi.
28. I demokratins tjänst. Statstjänstemannens roll och vårt offentliga etos. Fi.
29. Barnpornografifrågan. Innehavskriminalisering m.m. Ju.
30. Europa och staten. Europeiseringens betydelse för svensk statsförvaltning. Fi.
31. Kristallkulan – tretton röster om framtiden. IT-kommissionens rapport 3/97. K.
32. Följdragstiftning till miljöbalken. M.
33. Att lära över gränser. En studie av OECD:s förvaltningspolitiska samarbete. Fi.
34. Övervakning av miljön. M.
35. Ny kurs i trafikpolitiken + bilagor. K.
36. Bekämpande av penningtvätt. Fi.
37. Ett tekniskt forskningsinstitut i Göteborg. U.
38. Myndighet eller marknad. Statsförvaltningens olika verksamhetsformer. Fi.
39. Integritet Offentlighet Informationsteknik. Ju.
40. Unga och arbete. In.
41. Staten och trossamfunden Rättslig reglering – Grundlag – Lag om trossamfund – Lag om Svenska kyrkan. Ku.
42. Staten och trossamfunden Begravningsverksamheten. Ku.
43. Staten och trossamfunden Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven. Ku.
44. Staten och trossamfunden Svenska kyrkans personal. Ku.
45. Staten och trossamfunden Stöd, skatter och finansiering. Ku.
46. Staten och trossamfunden Statlig medverkan vid avgiftsbetalning. Ku.
47. Staten och trossamfunden Den kyrkliga egendomen. Ku.
48. Arbetsgivarpolitik i staten. För kompetens och resultat. Fi.
49. Grundlagsskydd för nya medier. Ju.
50. Alternativa utvecklingsvägar för EU:s gemensamma jordbrukspolitik. Jo.
51. Brister i omsorg – en fråga om bemötande av äldre. S.
52. Omsorg med kunskap och inlevelse – en fråga om bemötande av äldre. S.
53. Avskaffa reklamskatten! Fi.
54. Ministern och makten. Hur fungerar ministerstyre i praktiken? Fi.
55. Staten och trossamfunden. Sammanfattningarna av förslagen från de statliga utredningarna. Ku.
56. Folket som rådgivare och beslutsfattare. + Bilaga 1 och 2. Ju.
57. I medborgarnas tjänst. En samlad förvaltningspolitik för staten. Fi.
58. Personalutrymning. A.
59. Svenskhemmet Voksenåsens förvaltningsform. Ku.
60. Betal-TV inom Sveriges Television. Ku.

Statens offentliga utredningar 1997

Kronologisk förteckning

---

61. Att växa bland betong och kojor.
Ett delbetänkande om barns och ungdomars
uppväxtvillkor i storstädernas utsatta områden från
Storstadskommittén. S.
  62. Rosor av betong.
En antologi till delbetänkandet Att växa bland
betong och kojor från Storstadskommittén. S.
  63. Sverige inför epokskiftet.
IT-kommissionens rapport 5/97. K.
  64. Samhall. En arbetsmarknadspolitisk åtgärd
+ Bilagedel. A
  65. Polisens register. Ju.
  66. Statsskuldspolitiken. Fi.
  67. Återkallelse av uppehållstillstånd. UD.
  68. Grannlands-TV i kabelnät. Ku.
  69. Besparingar i stort och smått. U.
  70. Totalförsvaret och frivilligorganisationerna
– uppdrag, stöd och ersättning. Fö.
  71. Politik för unga.
+ 2 st bilagor. In.
  72. En lag om socialförsäkringar. S.
  73. Inför en svensk policy om säker elektronisk
kommunikation. Referat från ett seminarium
anordnat av IT-kommissionen, Närings- och
handelsdepartementet och SEIS den 11 december
1996. IT-kommissionens rapport 6/97. K.
  74. EU:s jordbrukspolitik, miljön och regional
utveckling. Jo.
  75. Bosättningsbegreppet. Skatterättsliga regler för
fysiska personer. Fi.
  76. Invandrare i vård och omsorg
– en fråga om bemötande av äldre. S.
  77. Uppföljning av inkomstkattelagen. Fi.
  78. Medelsförvaltning i kommuner och landsting. In.
  79. Försäkringsmäklare. En lagöversyn av
Försäkringsmäklarutredningen. Fi.
  80. Reformerad stabsorganisation. Fi.
  81. Allmännyttiga bostadsföretag.
+ Bilaga. In.
  82. Lika möjligheter. In.
  83. Om makt och kön – i spåren av offentliga
organisationers omvandling. A.
  84. En hållbar kemikaliepolitik. M.
  85. Förmån efter inkomst – Samordnat inkomst
begrepp för bostadsstöden och nya
kvalifikationsregler för rätt till
sjukpenninggrundande inkomst. S.
  86. Punktskattekontroll av alkohol, tobak och
mineralolja, m.m. Fi.
  87. Kvinnor, män och inkomster.
Jämställdhet och oberoende. A.
  88. Upphandling för utveckling. N.
  89. Handeln med skrot och begagnade varor. N.
  90. Ändrad organisation för det statliga plan-, bygg-
och bostadsväsendet. In.
  91. Jaktens villkor – en utredning om vissa jaktfrågor.
Jo.
  92. Medieföretag i Sverige – Ägande och
strukturförändringar i press, radio och TV. Ku.
  93. Hantering av fel i utjämningsystemet för
kommuner och landsting. In.
  94. Konkurrensneutralt transportbidrag. N.
  95. Forum för världskultur
– en rapport om ett rikare kulturliv. Ku.
  96. Lokalförörjning och fastighetsägande.
En utvärdering av statens fastighetsorganisation.
Fi.
  97. Skydd av skogsmark. Behov och kostnader. M.
  98. Skydd av skogsmark. Behov och kostnader.
Bilagor. M.
  99. En ny vattenadministration. Vatten är livet. M.
  100. Nya samverkansformer inom den sjöhistoriska
museiverksamheten. Ku.
  101. Behandling av personuppgifter om
totalförsvarspliktiga. Fö.
  102. Mat & Miljö. Svensk strategi för EU:s
jordbruk i framtiden. Jo.
  103. Rapport med förslag om sändningsorter. Ku.
  104. Polis i fredens tjänst. UD.
  105. Agenda 21 i Sverige.
Fem år efter Rio – resultat och framtid. M.
  106. En fond för unga konstnärer. Ku.
  107. Den nya gymnasieskolan
– problem och möjligheter. U.
  108. Att lämna skolan med rak rygg – Om rätten till
skriftspråket och om förskolans och skolans
möjligheter att förebygga och möta läs- och
skrivsvårigheter. U.
  109. Myndighetsansvaret för transport av farligt
gods. Fö.
  110. Säkrare obligationer? Fi.
  111. Branschsanering - och andra metoder mot
ekobrott. Ju.
  112. En samordnad militär skolorganisation.
  113. Mot halva makten – elva historiska essäer om
kvinnors strategier och mäns motstånd. A.
  114. Styrsystem och jämställdhet. Institutioner i
förändring och könsmaktens framtid. A.
  115. Ljusnande framtid eller ett långt farväl?
Den svenska välfärdsstaten i jämförande
belysning. A.
  116. Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention
om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. S.
  116. Barnets bästa – en antologi. S.
-

Kronologisk förteckning

---

117. Nobelcenter i Stockholm – ett informations- och aktivitetssentrum kring naturvetenskap, kultur och samhälle. Ku.
  118. Delade städer. S.
  119. En tydligare roll för hälso- och sjukvården i folkhälsoarbetet. S.
  120. Vuxenpedagogik i Sverige. Forskning, utbildning, utveckling. En Kartläggning. U.
  121. Skolfrågor – Om skola i en ny tid. U.
  122. Rättigheter i luftfartyg. K.
  123. Ett effektivare näringsförbud. N.
  124. IT-kommissionens hearing om den nya medie- och programvaruindustrin. Andrakammarsalen, Riksdagen, 1997-06-16. K.
  125. Ett svenskt investerarskydd. Fi.
  126. Bilen, miljön och säkerheten. Fi.
  127. Straffansvar för juridiska personer. Del A+B. Ju.
  128. Verkställighet och kontroll i utlänningsärenden. UD.
  129. Kollektivtrafik i tid + Bilaga. K.
  130. Effektivare statlig inköpsamordning. Fi.
  131. Lag om premiepension. Fi.
  132. Antimicrobial Feed Additives. Jo.
  133. Antimikrobiella fodertillsatser (sammandrag). Jo.
  134. Förtroendemannainflytande – ökad kvalitet och rättssäkerhet. S.
  135. Ledare, makt och kön. A.
  136. Kvinnors och mäns löner – varför så olika? A.
  137. Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden. A.
  138. Familj, makt och jämställdhet. A.
  139. Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen. A.
  140. Fonogramersättning. Ku.
  141. Boken i tiden. Ku.
-

Statens offentliga utredningar 1997

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Fastighetsdataregister. [3]
Aktiebolagets kapital. [22]
Barnpornografifrågan.
Innehavskriminalisering m.m. [29]
Integritet Offentlighet Informationsteknik. [39]
Grundlagsskydd för nya medier. [49]
Folket som rådgivare och beslutsfattare.
+ Bilaga 1 och 2. [56]
Polisens register. [65]
Branschsanering - och andra metoder mot ekobrott. [111]
Straffansvar för juridiska personer. Del A+B. [127]

Utrikesdepartementet

- Återkallelse av uppehållstillstånd. [67]
Polis i fredens tjänst. [104]
Verkställighet och kontroll i utlänningsärenden. [128]

Försvarsdepartementet

- Totalförsvaret och frivilligorganisationerna
– uppdrag, stöd och ersättning. [70]
Behandling av personuppgifter om
totalförsvarspliktiga. [101]
Myndighetsansvaret för transport av farligt gods. [109]
En samordnad militär skolorganisation. [112]

Socialdepartementet

- Röster om barns och ungdomars psykiska hälsa. [8]
Välfärd i verkligheten – Pengar räcker inte. [24]
Brister i omsorg
– en fråga om bemötande av äldre. [51]
Omsorg med kunskap och inlevelse
– en fråga om bemötande av äldre. [52]
Att växa bland betong och kojor.
Ett delbetänkande om barns och ungdomars
uppväxtvillkor i storstädernas utsatta områden från
Storstadskommittén. [61]
Rosor av betong.
En antologi till delbetänkandet Att växa bland
betong och kojor från Storstadskommittén. [62]
En lag om socialförsäkringar. [72]
Invandrare i vård och omsorg
– en fråga om bemötande av äldre. [76]
Förmån efter inkomst – Samordnat inkomstbegrepp
för bostadsstöden och nya kvalifikationsregler för
rätt till sjukpenninggrundande inkomst. [85]
Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention
om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. [116]
Barnets bästa – en antologi. [116]
Delade städer. [118]

- En tydligare roll för hälso- och sjukvården i
folkhälsoarbetet. [119]
Förtroendemännainflytande – ökad kvalitet och
rättssäkerhet. [134]

Kommunikationsdepartementet

- Länsstyrelsernas roll i trafik- och fordonsfrågor. [6]
IT-problem inför 2000-skiftet. Referat och slutsatser från
en hearing anordnad av IT-kommissionen den
18 december. IT-kommissionens rapport 1/97. [12]
Digital demokr@ti. Ett seminarium om Teknik,
demokrati och delaktighet den 8 november 1996
anordnat av Folkområdningsutredningen, IT-
kommissionen och Kommunikationsforsknings-
beredningen. IT-kommissionens rapport 2/97. [23]
Kristallkulan – tretton röster om framtiden.
IT-kommissionens rapport 3/97. [31]
Ny kurs i trafikpolitiken + bilagor. [35]
Sverige inför epokskiftet.
IT-kommissionens rapport 5/97. [63]
Inför en svensk policy om säker elektronisk
kommunikation. Referat från ett seminarium anordnat av
IT-kommissionen, Närings- och handelsdepartementet
och SEIS den 11 december 1996.
IT-kommissionens rapport 6/97. [73]
Rättigheter i luftfartyg. [122]
IT-kommissionens hearing om den nya medie- och
programvaruindustrin. Andrakammarsalen,
Riksdagen, 1997-06-16. [124]
Kollektivtrafik i tid + Bilaga. [129]

Finansdepartementet

- Inkomstskattelag, del I-III. [2]
Byråkratins i backspeglens. Femtio år av förändring på sex
förvaltningsområden. [7]
Flexibel förvaltning. Förändring och verksam-
hetsanpassning av statsförvaltningens struktur. [9]
Ansvar för valutapolitiken. [10]
Skatter, miljö och sysselsättning. [11]
Det svåra samspelet. Resultatstyrningens framväxt
och problematik. [15]
Skatter, tjänster och sysselsättning.
+ Bilagor. [17]
Granskning av granskning.
Den statliga revisionen i Sverige och Danmark. [18]
Kontroll Reavinst Värdepapper. [27]
I demokratins tjänst. Statstjänstemannens roll och
vårt offentliga etos. [28]
Europa och staten. Europeiseringens betydelse för
svensk statsförvaltning. [30]
-

Statens offentliga utredningar 1997

Systematisk förteckning

Att lära över gränser. En studie av OECD:s förvaltningspolitiska samarbete. [33]
Bekämpande av penningtvätt. [36]
Myndighet eller marknad.
Statsförvaltningens olika verksamhetsformer. [38]
Arbetsgivarpolitik i staten.
För kompetens och resultat. [48]
Avskaffa reklamskatten! [53]
Ministern och makten.
Hur fungerar ministerstyre i praktiken? [54]
I medborgarnas tjänst.
En samlad förvaltningspolitik för staten. [57]
Statsskuldpolitiken. [66]
Bosättningsbegreppet. Skatterättsliga regler för fysiska personer. [75]
Uppföljning av inkomstskattelagen. [77]
Försäkringsmäklare. En lagöversyn av Försäkringsmäklarutredningen. [79]
Reformerad stabsorganisation. [80]
Punktskattekontroll av alkohol, tobak och mineralolja, m.m. [86]
Lokalförsörjning och fastighetsägande.
En utvärdering av statens fastighetsorganisation. [96]
Säkrare obligationer? [110]
Ett svenskt investerarskydd. [125]
Bilen, miljön och säkerheten. [126]
Effektivare statlig inköpsamordning. [130]
Lag om premiepension. [131]

Utbildningsdepartementet

Den nya gymnasieskolan – steg för steg. [1]
Växa i lärande. Förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år. [21]
Ett tekniskt forskningsinstitut i Göteborg. [37]
Besparingar i stort och smått. [69]
Den nya gymnasieskolan
– problem och möjligheter. [107]
Att lämna skolan med rak rygg – Om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter. [108]
Vuxenpedagogik i Sverige. Forskning, utbildning, utveckling. En Kartläggning. [120]
Skolfrågor – Om skola i en ny tid. [121]

Jordbruksdepartementet

Svensk mat – på EU-fat. [25]
EU:s jordbrukspolitik och den globala livsmedelsförsörjningen. [26]
Alternativa utvecklingsvägar för EU:s gemensamma jordbrukspolitik. [50]

EU:s jordbrukspolitik, miljön och regional utveckling. [74]
Jaktens villkor – en utredning om vissa jaktfrågor. [91]
Mat & Miljö. Svensk strategi för EU:s jordbruk i framtiden. [102]
Antimicrobial Feed Additives. [132]
Antimikrobiella fodertillsatser (sammandrag). [133]

Arbetsmarknadsdepartementet

Aktivt lönebidrag. Ett effektivare stöd för arbetshandikappade. [5]
Personaluthyrning. [58]
Samhall. En arbetsmarknadspolitisk åtgärd + Bilagedel. [64]
Om makt och kön – i spåren av offentliga organisationers omvandling. [83]
Kvinnor, män och inkomster.
Jämställdhet och oberoende. [87]
Mot halva makten – elva historiska essäer om kvinnors strategier och mäns motstånd. [113]
Styrsystem och jämställdhet. Institutioner i förändring och könsmaktens framtid. [114]
Ljusnande framtid eller ett långt farväl? Den svenska välfärdsstaten i jämförande belysning. [115]
Ledare, makt och kön. [135]
Kvinnors och mäns löner – varför så olika? [136]
Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden. [137]
Familj, makt och jämställdhet. [138]
Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen. [139]

Kulturdepartementet

IT i kulturens tjänst. [14]
Staten och trossamfunden
Rättslig reglering
– Grundlag
– Lag om trossamfund
– Lag om Svenska kyrkan. [41]
Staten och trossamfunden
Begravningsverksamheten. [42]
Staten och trossamfunden
Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven. [43]
Staten och trossamfunden
Svenska kyrkans personal. [44]
Staten och trossamfunden
Stöd, skatter och finansiering. [45]
Staten och trossamfunden
Statlig medverkan vid avgiftsbetalning. [46]

Statens offentliga utredningar 1997

Systematisk förteckning

Staten och trossamfunden

Den kyrkliga egendomen. [47]

Staten och trossamfunden. Sammanfattningarna av förslagen från de statliga utredningarna. [55]

Svenskhemmet Voksenåsens förvaltningsform. [59]

Betal-TV inom Sveriges Television. [60]

Grannlands-TV i kabelnät. [68]

Medieföretag i Sverige – Ågande och strukturförändringar i press, radio och TV. [92]

Forum för världskultur

– en rapport om ett rikare kulturliv. [95]

Nya samverkansformer inom den sjöhistoriska museiverksamheten. [100]

Rapport med förslag om sändningsorter. [103]

En fond för unga konstnärer. [106]

Nobelcenter i Stockholm – ett informations- och aktivitetscentrum kring naturvetenskap, kultur och samhälle. [117]

Fonogramersättning. [140]

Boken i tiden. [141]

kommuner och landsting. [93]

Miljödepartementet

Förbättrad miljöinformation. [4]

Följdlagstiftning till miljöbalken. [32]

Övervakning av miljön. [34]

En hållbar kemikaliepolitik. [84]

Skydd av skogsmark. Behov och kostnader. [97]

Skydd av skogsmark. Behov och kostnader.

Bilagor. [98]

En ny vattenadministration. Vatten är livet. [99]

Agenda 21 i Sverige.

Fem år efter Rio – resultat och framtid. [105]

Närings- och handelsdepartementet

Regionpolitik för hela Sverige. [13]

Att utveckla industriforskningsinstitutet. [16]

Konkurrenslagen 1993-1996. [20]

Upphandling för utveckling. [88]

Handeln med skrot och begagnade varor. [89]

Konkurrensneutrala transportbidrag. [94]

Ett effektivare näringsförbud. [123]

Inrikesdepartementet

Bättre information om konsumentpriser. [19]

Unga och arbete. [40]

Politik för unga.

+ 2 st bilagor. [71]

Medelsförvaltning i kommuner och landsting. [78]

Allmännyttiga bostadsföretag.

+ Bilaga. [81]

Lika möjligheter. [82]

Ändrad organisation för det statliga plan-, bygg- och bostadsväsendet. [90]

Hantering av fel i utjämningssystemet för